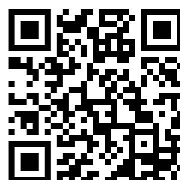
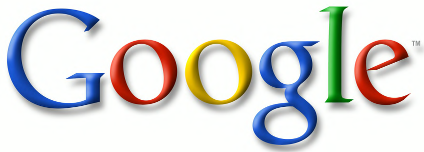
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Tijdschrift voor Nederlandsche taal-en letterkunde

Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

STANFORD·VNIVERSITY·LIBRARY

Wed. A. PIELANEN & ZOON
BOEKBINDER
RAPENBURG 15 a LEIDEN

Digitized by Google

Digitized by Google

STANFORD·VNIVERSITY·LIBRARY

Wed. A. PIELANEN & ZOON
BOEKBINDER
RAPENBURG 15 a LEIDEN

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EEN EN TWINTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. DERTIENDE DEEL.

STANFORD LIBRARY

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORHEEN
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1902.

Digitized by Google

560363

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

STANFORD LIBRARY

Digitized by Google

INHOUD.

Digitized by Google

Digitized by Google

NIEUWE MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

Voor eenigen tijd werd het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aangenaam verrast door de toezending van eenige op groot perkament geschrevene Middelnederlandsche fragmenten. Wat de verrassing des te grooter maakte, het was het feit dat die fragmenten ons voor de Bibliotheek onzer Maatschappij werden toegezonden door den gemaal onzer Koninklijke Beschermvrouw, Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden. Het was eene hoogst gelukkige en ons tot groote erkentelijkheid stemmende gedachte, deze overblijfselen van onze Middeleeuwsche letterkunde te zenden aan de boekerij van onze Maatschappij, waar zij beter dan ergens anders op hunne plaats zijn, en waar zij tot in lengte van dagen een stil, maar daarom niet minder welsprekend, getuigenis zullen afleggen van de op zeer hoogen prijs gestelde welwillende gezindheid van het Koninklijk gezin jegens onze bijna anderhalve eeuw oude, maar nog niet verouderde, Maatschappij. Het is mij eene behoefte, en een groot voorrecht tevens, hier namens haar in het openbaar den eerbiedigen dank te herhalen, die aan den Hoogen schenker door het Bestuur reeds dadelijk na de ontvangst der verblijdende gave rechtstreeks is toegebracht.

De fragmenten behooren tot vijf verschillende dichtwerken, waaronder drie van Maerlant, nl. den *Spiegel Historiael*, *der Naturen Bloeme* en den *Rijmbijbel*, en van twee didactische werken van dichters zijner school, van Boendale's *Teesteye* en de *Dietsche Doctrinale* van een onbekenden dichter. Indien wij het voor het zeggen hadden gehad, dan zouden wij uit het kostbare pakket liever fragmenten hebben zien te voorschijn komen van den kostelijken *Reinaert* of van het interessante dichtwerk *Van den Levene ons Heren* of van den *Walewein*, den *Floris* of

Digitized by Google

Theophilus, of eene onbekende redactie van een der strophische gedichten *Rinclus*, *Wapene Rogier* of *Vierden Martijn*, die nog ettelijke onopgeloste vragen voor ons bevatten, dan juist van deze werken, wier tekstredactie vrijwel vaststaat. Maar ook voor deze nieuwe aanwinst hebben wij alle reden tot erkentelijkheid. Vooreerst, omdat de fragmenten gedeelten uitmaken van handschriften, die uitnemende proeven zijn der Middeleeuwsche schrijfkunst, en blijkbaar uit eene ruime beurs zijn bekostigd. Het zijn hss., ongetwijfeld behoord hebbende tot ééne en dezelfde verzameling, door denzelfden schrijver geschreven met eene groote en duidelijke Gotische letter, op groot folio perkament met drie kolommen ieder van 50 regels per bladzijde. Niet alleen de eerste letter der eerste kolóm, maar ook die van de beide andere kolommen, zijn versierd, weliswaar niet met buitengewone kunstvaardigheid, maar in elk geval versierd, hetgeen in de Middeleeuwsche handschriften zeer ongewoon is. Sommige dier letters vertoonen een min of meer op eene caricatuur gelijkend menschelijk aangezicht, wat niet zoo zeldzaam is. Men vindt ze o. a. in het Brusselsche hs. van den Reinaert en in hs. *A*. (eene verzameling stichtelijke gedichten en prozastukken) van de boekerij der Koninklijke Akademie te Amsterdam, dat ik in mijne voordracht over »Middelnederlandsche geestelijke Poëzie" heb besproken en beschreven [1]). Wèl zeldzaam zijn het formaat en de afmetingen dezer handschriften. De manuscripten met drie kolommen per bladzijde zijn reeds niet zeer talrijk, o. a. hebben wij fragmenten van een zoodanig handschrift van den *Merlijn*, maar van deze grootte, 41 $^1/_2$ cm. bij 30 $^1/_2$, zijn slechts weinige. Ik ken maar één hs., waarin onze poëtische letterkunde der Middeleeuwen is bewaard, dat grooter is [2]), nl. het zoogenaamde Gentsch-Brugsche hs. van Maerlant's

1) Versl. en Meded. der Kon. Akad., Afd. Letterkunde, 1898, bl. 145 vlgg.

2) Verschillende bijbelhandschriften, o. a. de Bijbel van 1360 in twee folio-deelen, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, zijn nog veel grooter zij hebben nl. bij eene zelfde breedte eene veel grootere lengte, doch slechts twee kolom men per bladzijde.

Digitized by Google

Spiegel Historiael (aldus genoemd naar de beide steden, waar voornamelijk de fragmenten van dit reusachtige hs. zijn teruggevonden), dat op elke bladzijde vier kolommen bevat, ieder van 75 regels.

Ook nog om eene andere reden zijn deze fragmenten merkwaardig. Zij getuigen nl. zoowel van de verspreiding onzer Middelnederlandsche letterkunde als van de waarde, die men er aan heeft gehecht. Het is waar, van den *Spiegel Historiael*, den *Rijmbijbel*, der *Naturen Bloeme* en de *Dietsce Doctrinale* zijn ons verscheidene hss. bekend, en het eenige nieuwe werk, waarvoor dus in dezen, door het vinden van een nieuw hs., hetzelfde bewezen wordt, is *Jan's Teesteye* [1]), maar dat men voor deze werken de kosten over had van een zoo grootsch aangelegd hs., waarin òf al deze werken werden bijeengebracht, òf van meer hss. van hetzelfde formaat waarin zij verdeeld waren, is toch eene niet onbelangrijke bijdrage voor ons inzicht in het oordeel van de jongere tijdgenooten der dichters of van de onmiddellijk op hen volgende geslachten, hetwelk ongetwijfeld veel gunstiger is geweest dan dat van ons, die zeer veeleischend zijn, en al te spoedig met de termen »droog" of »vervelend" gereed. Nog altijd kan, vooral met het oog op die werken, die thans niet tot de schoone letteren zouden worden gerekend, de herinnering geen kwaad, dat men geschriften moet beoordeelen naar den tijd waaruit zij dagteekenen. De tijdgenooten hebben in de boven genoemde boeken werken gezien van onschatbare waarde voor de zedelijke volmaking en de verstandelijke ontwikkeling van het menschdom; zij hebben ze beschouwd als zuivere bronnen, waaruit zij kennis en levenswijsheid beide konden putten. En men kan zich dus begrijpen, dat zij zich beijverden om aan de uitgave (zooals wij zouden zeggen) en de verspreiding er van alle mogelijke zorg te besteden, en dat velen die iets gevoelden voor beschaving en verlichting en de middelen bezaten om ze zich aan te schaffen, er prijs op stelden zulke boeken in eigendom te hebben.

---

1) Vgl. over deze benaming De Vries in De Jager's *Archief*, dl. 4, bl. 235 vlg.

Digitized by Google

Op één punt vestig ik, alvorens tot de bijzonderheden over te gaan, nog even de aandacht, en wel hierop dat de meening, dat althans sommige der boven genoemde werken in één hs. zijn vereenigd geweest, meer is dan eene gissing. Eén der fragmenten bestaat nl. uit twee aan elkander zittende strooken, ieder van ééne kolom van twee verschillende bladen eener zelfde quatern, en van die twee kolommen bevat de eene een gedeelte uit het laatst van den *Rijmbijbel*, en de tweede eenige versregels uit het begin van Maerlant's *Naturen Bloeme*. Het is dus wellicht een overblijfsel van een verzamelhandschrift, zooals wij er in de Mnl. letterkunde meer kennen: ik herinner slechts aan de overbekende »Comburgsche" en »Hulthemsche" hss.; maar daar geen der voor ons bewaard gebleven bladen een spoor van nummering vertoont, is aangaande den omvang van dit hs. niets met zekerheid te zeggen.

Ik zal nu achtereenvolgens de verschillende fragmenten van naderbij beschouwen, en, de volledige collatie, welke vooral voor eene nieuwe tekstuitgave van belang is, achterwege latende, mededeelen wat wij er voor het Middelnederlandsch uit kunnen leeren.

I. De fragmenten van den *Spiegel Historiael.*

Van het handschrift, waartoe deze bladen hebben behoord, is in een geheel ander hoekje van West-Europa een ander blad gevonden, en wel te Douay: het is door De Vries en Verwijs bij hunne uitgave van Maerlant's tekst gebruikt, en onder *P.* op bl. XCI der inleiding beschreven. Van dit hs., eveneens een folioblad van drie kolommen, elke van 50 regels, heeft de uitgever, de Abt Carnel, in de »Annales du comité Flamand de France" een facsimile gegeven, dat eene verrassende overeenkomst vertoont met de Schwerinsche fragmenten. Alleen is de tusschenruimte tusschen de versregels niet geheel dezelfde: 16 verzen in het Douaysche fragment beslaan de ruimte van 15 in het Schwerinsche, maar ik geloof dit gerust te mogen stellen op rekening van den teekenaar, aan wien toen nog werd opgedragen de reproductie van dergelijke oudheden, waarmede men

Digitized by Google

thans den niet artistieken, maar wel slaafsch nauwkeurigen, photograaf belast. Dat twee bladen van eenzelfde boek op twee zoo ver van elkander liggende plaatsen zijn teruggevonden, behoeft ons niet te verwonderen. Dit feit is niet het eenige opmerkelijke in de geschiedenis van deze soort van verspreiding der handschriften: zij die de lotgevallen van de manuscripten der klassieken en van den bijbel kennen, weten ons nog van andere dingen te verhalen, merkwaardiger en verrassender dan dit.

Er zijn er onder de andere in de Inleiding van De Vries genoemde fragmenten nog enkele, waarvan de beschrijving, oppervlakkig beschouwd, eveneens op de Schwerinsche bladen past: ook de Steenbergsche fragmenten, aldaar onder O vermeld, zijn foliobladen met drie kolommen van 50 regels aan elke zijde. Doch de vergelijking der bladen, in onze boekerij bewaard, leerde mij dat deze tot een geheel ander hs. hebben behoord van kleiner formaat, letter en interlinie. Ik durf daarom ook over de Megensche fragmenten, aldaar vermeld onder C en eveneens behoorende tot een foliohandschrift met 3 kolommen van 50 regels per bladzijde, geen oordeel uitspreken.

Het eerste der tot heden onbekende fragmenten, alle behoorende tot de Eerste Partie, bevat op twee aaneensluitende bladen, waarvan het eene van boven en aan de linkerzijde is afgesneden, van het 7de boek, cap. 65, vs. 94 tot cap. 68, vs. 24. Wij hebben voor dit gedeelte thans vijf hss. te onzer beschikking. *a.* Het Amsterdamsche teksthandschrift in de boekerij der Koninklijke Akademie *b.* Het Cheltenhamsche of Thorpe-hs. [1]), bevattende o. a. de eerste Partie van Maerlant's *Spiegel Historiael* en thans berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel *c.* Het Cheltenhamsche hs., die Eerste Partie uitsluitend bevattende, thans in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden [1]) *d.* Het Zut-

1) Vgl. de beschrijving der Leidsche hss. uit Cheltenham in „Spectator" van 15 Maart 1890 door Dr. S. G. de Vries; Mr. S. Muller Fz. in „Bijdragen voor Vad. Gesch. enz.", 3de reeks, dl. 5, bl. 104 vlgg., en mijne voordrachten in Versl. en Med. der Kon. Akad. van 1889, bl. 91 vlgg. en 1890, bl. 5 vlgg.

Digitized by Google

fensch-Groningsche hs. [1]), thans in de Universiteits-Bibliotheek te Groningen, waarvan de varianten aan den voet van de bladzijde der uitgave van De Vries en Verwijs zijn medegedeeld *e*. Het nu aan het licht gekomen Schwerinsche fragment, dat in de tekstoverlevering het dichtst staat bij die van het Zutfensch-Groningsche hs., doch niet in de schrijfwijze, welke in het laatst genoemde hs. allerlei eigenaardigheden vertoont. Het bevat verscheidene zeer goede lezingen, doch slechts weinige die van elders niet bekend waren. Over enkele zal ik mij veroorloven, in verband met de kritiek van den tekst of den vorm van het woord eenige opmerkingen te maken. C. 65, vs. 123 heeft het ths.:

Als hi siet dat niet bespeeft
So peinst hi nauwe ende beweeft,
Dat hi sulke dinc mach vinden,
Dat hi moghe dat wijf scinden,
Dat mense dode oft verdrive.

Aangaande de beteekenis van den eersten regel kan geen twijfel bestaan; zij is deze: »toen hij zag, dat al zijne pogingen om de vrouw te verleiden schipbreuk leden, dat niets (van hetgeen hij deed of verzon) *baatte* of *hielp*". Van het daarin voorkomende hapax legomenon [2]) *bespeven* brengt ons ook het nieuwe fragment niet de bevestiging: het heeft evenals *B* (het Brusselsche), *L* (het Leidsche) en *G* (het Groningsche hs.):

Als hi siet dat sine versmaet [2]),
So peinst hi enen nauwen raet,

eveneens eene goede lezing, welke zeer wel de oorspronkelijke kan zijn. Het is bewezen dat het Brusselsche hs., aan welks zijde in dezen al de andere staan behalve het teksthandschrift, in de meeste gevallen de ware en oorspronkelijke lezing heeft daar waar men verschillen tusschen dit en het ths. aantreft [3]). En toch moet men voorzichtig zijn met het verwerpen

1) Zie de beschrijving in *Tijdschr.* 14, 265; 15, 81 vlgg., 270 vlgg.
2) Een woord waarvan slechts *één* voorbeeld is gevonden.
3) Zie de zoo even genoemde mededeelingen in de werken der Koninklijke Akademie.

Digitized by Google

van een door het rijm gedekt woord, zelfs al komt het nergens elders voor, en al zijn er aan het verklaren van den vorm bezwaren verbonden. Het is niet het eenige voorbeeld van een merkwaardig woord, dat ons slechts door het rijm is bewaard, en dat wij niet gaarne zouden willen missen. Ik herinner o. a. aan *loemen*, bederven, vernielen (*Rincl.* 917); *kesen*, oppikken, verorberen (*Rincl.* 45), *nies*, verzoeking (*Wap. Rog.* 306), *antwerde*, tegenwoordigheid (*Rincl.* 1024), *geloeme*, *gelome*, aanhoudend, herhaaldelijk (Praet 3633; *Sp. d. Sonden* 9958), *gewepen*, beschermen, behoeden (*Overzee* 68), *becromen* (: gomen; er staat *becronen*), bekrimpen, beknibbelen (*Wap. Rog.* 24), *niel*, plat, voorover (Praet 2985, vgl. *Parth.* 4670), *vas*, hoofdhaar (*Sp.* II[1], 1, 23; *Vierde Mart.* 356), *hoede*(*r*) (bnw.), linker (*Wap. Rog.* 1565).

Daarom zou ik uit de eenstemmigheid der andere hss. nog niet onmiddellijk willen besluiten, dat de lezing van het teksths. *bespeven* bedorven moet zijn, al kan men noch den vorm zelf, noch zijne verwanten in andere talen of in het vroegere Germaansch aanwijzen, want dat *spoen* daaronder behooren zou (zie *Mnl. Wdb.*), lijkt mij onwaarschijnlijk. En dit des te minder, omdat ook van *speven* een voorbeeld gevonden is, waarvoor de uitgever, Bormans, al het zijne gedaan heeft om het aan ons oog te onttrekken, door het in den *Parthonopens* door eene willekeurige lezing te vervangen, en het woord van het hs. naar eene noot te verbannen. Bij Massmann staat (vs. 2695), bl. 41, vs. 2:

Ic segghu dat die joncfrouwe moet
Luder spreken, sal het *speven*
Dat hi sal antworde *gheven*,

waarvoor de bewerker op zijne gewone comisch vrijmoedige wijze in den tekst opneemt: *sal tghescieden: antworde bieden*, en daarbij aanteekent: »Indien *speven*, vs. 1803 enz., hetzelfde kon zijn als *spanen*, dan moest het ten minste *sal sine speven* zijn", en bij *bieden* in den rijmregel: »Massm. *geven*, dat het rijm alleen mij dwong te veranderen". Men ziet, dat hiervan niets te gebruiken

Digitized by Google

is; *spanen* beteekent *lokken*, *verlokken*, dat hier niet past; van *ghescieden*, dat Bormans voor *speven* in de plaats stelt, zou in elk geval *ghescien* de juiste vorm zijn, en voor de verandering van *antworde geven* in *antworde bieden* is geen enkele reden te bedenken, dan dat de uitgever eerst zelf het rijm eigenmachtig had verknoeid. *Speven* beteekent hier *gevallen* of *gelukken*, en dit laatste staat zeer dicht bij *baten*, *een goed gevolg hebben*, dat de beteekenis moet zijn in den *Spiegel Historiael*.

In vs. 227 van hetzelfde hoofdstuk vinden wij een tot heden onverklaard woord voor *melaatsch* in den regel:

So dore *packers* was die ghone,

vertaling der woorden: »impius ille *leprosus* effectus" van Vincentius. Ook hs. *B.* heeft dit woord en *G.* *pakers*, daarentegen *L.* *lazarus* (= *lasers*, den gewonen mnl. term). Het komt ook elders voor, nl. *Sp.* I[7], 69, 24; *Hs. Serrure* 14, bl. 41 (»Geen beter dinc en es toten *pakersschen* leeden", en *ald.*: »dese olie es goet jegen laserse of *pakers* of scuerfde"), *Lev. v. Lutg.* II, 11198: »daertoe so was geslegen ut in hondert staden harentare die drope[1]) alse of si *pakers* ware", en in het Haarlemsche hs. der *Pelgrimage*, waar het Haagsche hs. (93 *d*) heeft *besiect*, fra. »ta langue *meselle*".

Het nieuwe Schwerinsche fragment heeft eene andere lezing, nl. *doreputakers*, doch dit woord, wel verre van de moeilijkheid op te lossen of opheldering te geven van het boven genoemde *pakers*, vermeerdert slechts de onzekerheid, daar ook dit in zich zelf onduidelijk is, en het ook niet is aan te nemen, dat op mnl. gebied *pakers* uit *putakers* kon ontstaan. Van al de termen, door Kiliaen voor *leprosus* gebruikt en door Diefenbach voor *lepra* en *leprosus* opgeteekend, is er geen enkele die eenige overeenkomst met *pakers* of *putakers* vertoont. Daar de beide woorden met *p* beginnen, geloof ik dat de oplossing van het raadsel zal moeten worden gezocht in het Romaansch. Mijn

1) *Schurft*. Zie *Mnl. Wdb.* op drope, 2).

Digitized by Google

vriend Salverda de Grave heeft aldaar voor mij gezocht en eene zeer aannemelijke verklaring gevonden. Hij schrijft mij: »Het Oudfransch heeft *poacre*, jicht, schurft; nieuwfr. *pouacre*, vuil. Dit woord komt van *podager* (zie Scheler 363), of liever van een bijvorm *podacre*. Nu vermoed ik dat *pakers* komt van *poacre* en dat *putakers* door volksetymologie, nl. invloed van *put* = *putidus*, uit den ouderen vorm *podacre* is ontstaan. De *s* is waarschijnlijk te verklaren uit analogie van *lasers*".

Alvorens van de bespreking van dit fragment af te stappen, veroorloof ik mij nog eene opmerking over de verzen 104—106 van Cap. 67:

(Hi) las over hare Gode teeren
Salme, ende beval die ziele
Gode ende Sente Michiele,

en wel om te wijzen op de rol die de aartsengel Michael volgens de Middeleeuwsche voorstelling vervult in de overbrenging van de zielen der afgestorvenen naar het hemelsch paradijs. Hij is de »praepositus paradisi" [1]), en werd als zoodanig reeds in de eerste eeuwen der christenheid vereerd. Men vergelijke slechts de volgende regels uit Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea* (bij Grässe, bl. 642): »Ipse enim (Michael), ut Daniel testatur, in tempore Antichristi consurget et pro electis tamquam defensor et protector adstabit; ipse cum dracone et angelis ejus pugnavit et ipsos de coelo ejiciens [2]) victoriam fecit magnam; ipse sanctorum animas recipit et in paradisum exsultationis perducit".

Een paar bewijsplaatsen uit Middeleeuwsche dichters, voor wie het rijm *ziele: Michiele* veel aantrekkelijkheid had, zullen als bevestiging van het gezegde niet onwelkom zijn. Men vergelijke b.v. *L. o. H.* 4932 (vgl. *Tijdschr.* 16, 26, 23 vlgg.):

Sonder inde moeten hare sielen
Metten inghel *Sinte Michiele*
Rusten inden hoghen trone;

1) Vgl. Reinsb.-Düringsf., *Calendr. Belge* 2, 184.
2) Men denke aan de rol, die Michael speelt in Vondel's *Lucifer*.

Digitized by Google

Boetps. 143, 9 (*Lett. N. W.* 5', bl. 210):

Want de viant mine siele
Bringhen wilt van *Sint Michiele,*

en 39:

Want ic hebbe nu mine siele
Te di ghesant bi *Sint Michiele;*

Lev. v. Lutg. II, 4991:

Dat es der doder nonnen sile,
Die daer vart henen met *Michile,*
Din ingel, die se mi ontfurt,

en *Hs. Getijdeb. A.* 54*r*:

Nu ghevic Gode op lijf ende ziele...
Der moedermaegt ende *Sinte Michiele,*
Dat si al hulpen bidden mi.

Het tweede Schwerinsche fragment bevat op één blad, waarvan de eerste kolom is afgesneden, *Sp.* I[7], 74, vs. 43—142, en op de keerzijde c. 74 vs. 143 tot c. 77, vs. 18.

Aldaar heeft op een paar plaatsen het nieuwe fragment de ware lezing bewaard, en wel in de volgende regels (c. 74, vs. 124 vlgg.):

Nu ganc toter abdesse
Ende segge dat soene hale te hant
Ende hier legge over den pant,
Dat hi der beden hier gheniete,
Ende hare troost te dinen verdriete:
Daer du eene rose sies up een graf,
Die daventure daer niet en gaf,
Want soes gewortelt diepe in derde
Ende riect soete ende werde (*heerlijk*)".

Tot recht verstand van den samenhang, waarin deze regels voorkomen, diene dat zij ontleend zijn aan een Maria-mirakel, waarin verhaald wordt dat een arm meisje, hetwelk uit geldzucht door hare ouders aan een ridder wordt overgeleverd, door dezen ongedeerd wordt gelaten, toen hij vernam dat zij Maria heette

Digitized by Google

en aan de hemelkoningin, naar wie zij genoemd was, de gelofte der kuischheid had gedaan. Zij deelt hem verder mede, dat zij gaarne non zou geworden zijn, maar (let wel!) dat haar vader dit niet bekostigen kon. Daarop belooft haar de ridder, dat hij haar naar een klooster zal brengen, en dat hij de daarvoor vereischte som zou komen storten, wanneer hij het tornooi, waarheen hij op weg was, zou hebben bijgewoond. Op deze belofte en van jaarlijksche herhaling van het bezoek werd Maria in eene naburige abdij opgenomen. Doch »dese chaertre bleef onbescreven", de vervulling dezer belofte bleef achterwege, want de ridder vond den dood in het steekspel en werd begraven op het veld, waar dit was gehouden, niet ver van de abdij, waarin de non was geplaatst. Toen de ridder niet kwam opdagen en de abdis haar ongeduld op eene niet onduidelijke wijze aan Maria liet blijken, wendde deze zich in het gebed tot »Onser Vrouwen", die haar in een droomgezicht mededeelde, dat haar beschermer in het tornooi was omgekomen en, om de aan hare »ghenamene" (naamgenoot) bewezen gunst en het vóór zijn dood betoonde berouw over zijne zonden, de eeuwige zaligheid was deelachtig geworden. Zij moest nu naar de abdis gaan en haar zeggen wat zij had vernomen, en daaraan den last verbinden dat deze den overledene moest laten opgraven en overbrengen naar het kloosterpand, opdat hij de vruchten van de gebeden der nonnen zou genieten. Voor *over den pant* hebben *L.*, *G.* en het nieuwe fragment *inden pant*, de eenvoudige en natuurlijke lezing die men ook verwacht. *B.* alleen heeft *onden pant*, hetgeen niet goed kan zijn. Waarschijnlijk is het een schrijffout voor *inden pant*. Tevens wordt hierdoor wellicht de lezing van het ths. (*over den pant*) verklaard. Een afschrijver, die *on* (met eene *n* welke zeer dikwijls niet van *u* is te onderscheiden) als *ou* opvatte, voegde bovenaan, om het woord verstaanbaar te maken eene komma, de verkorting van *er*, er aan toe, en zoo ontstond de lezing *over*.

De volgende regel: »Ende hare troost te dinen verdriete" is niet duidelijk. Hier zijn de lezingen der verschillende hss. vrij sterk afwijkende (alleen *L.* stemt met het ths. overeen).

Digitized by Google

Het zal daarom raadzaam zijn het oorspronkelijk te raadplegen. Aldaar (Vinc. lib. 8(7) c. 103) lezen wij: »Ibis igitur ad abbatissam et annunciabis ei ex me quotinus illic citius pergat et corpus huc translatum in cimiterio reponat ut per ecclesiasticorum contionem adiuvetur. hoc autem grande signum, quod tibi locuta sum, rosam super sepulchrum vernantem reperies in superficie, cujus radix de ore sepulti pullulat in visceribus terre". De regel moet dus ongeveer weergeven het lat. »hoc autem grande signum quod tibi locuta sum". Stellig is dus de inhoud van den regel tot de non gericht en voor haar bestemd, en niet voor de abdis, ook blijkens *du* in den volgenden regel. Maria zegt haar: »nu zal ik u iets zeggen, waardoor uwe droefheid zal ophouden" (nl. omdat zij daardoor de abdis overtuigen zou en dus hare plaats in het klooster niet verliezen). De vertaling is niet letterlijk: in het Latijn staan de woorden van den engel tot de herders te Bethlehem: »dit zal u een onbedrieglijk teeken zijn: gij zult vinden enz.", maar ook anders kan de gedachte worden uitgedrukt. Doch zij wordt niet weergegeven door het teksths. »ende hare troost te dinen verdriete" (welke lezing niet te begrijpen is: *troost* kan alleen het znw. zijn; de imperatief van *troosten* is *trooste*), noch door *G.*: »Ende di trooste te dinen verdriete" (waarvan alleen de overleden ridder het onderwerp kan wezen), noch door *B.*: »Ende hore hi troost te sinen verdriete" (hetgeen onmogelijk is van een overledene), maar wel door de lezing van het nieuwe fragment: »Ende hore (*imper.*) troost te dinen verdriete". Duidelijker ware de samenhang, indien de volgende regel luidde »du vindes ene rose op sijn graf", hetgeen werkelijk de lezing is van hs. *B.* in plaats van »daer du eene rose sies up een graf". Uit het laatstgenoemde hs. wordt tevens de lezing van den tekst verklaard, waarin *hare* het verkeerd gelezene *hore* is van B., die den regel door invoeging van *hi* en verandering van *dinen* in *sinen* met den ridder in betrekking heeft gebracht.

Ook in vs. 130: »(eene rose) die daventure daer niet en gaf" is eene verkeerde lezing. Wat toch kan hier bedoeld zijn met »daventure"? Maria zegt: »gij zult daar niet eene gewone roos

Digitized by Google

vinden, maar eene zoodanige, waarvan de wortels reiken tot in het binnenste der aarde". Dit kan alleen juist worden uitgedrukt door de lezing van het nieuwe fragment: »Die *nature* daer niet en gaf". Het is vreemd dat deze eenvoudige en voor de hand liggende lezing in alle andere hss. is bedorven, doch dat de verwarring van *aventure* en *nature* zeer gewoon was, leeren ons de volgende plaatsen (medegedeeld in *Mnl. Wdb.* op nature): *Sp.* I^8, 51, 37: »Een edel dinc eist heffen den zin boven *naturen* ghewin" (*l.* »aventuren"; lat. *erigere animum supra minas et promissa* »*fortunae*"); I^8, 61, 17: »dans niet der *aventuren* gewout, maer hets ons selves scout" (l. met *B.* »naturen"; lat. »*nostrum hoc, non* »*nature" vitium est*"); I^8, 60, 17: »seker dinc ende sonder vaer (*gevaar*, *vrees*) dats willike aermoede..., ende datmen dan en souke niet els dan die aventure (*l. met een Gentsch fragment* nature) gebiet, ende dattem nemen niet en mach daventure".

Het derde fragment bevat op één blad *Sp.* I^7, 77, 69–82, 19. Hier heeft S. in de volgende regels (c. 77, vs. 81):

Dat hi hem dade verstaen
Ofte hi iet goets hadde gedaen,
Ende hi hem sine herte *ondade*,

alleen de eveneens uitmuntende lezing *ontlade*. Ook op eene andere plaats wijkt S. van alle andere hss. af, nl. c. 78, vs. 30, in de verzuchting van een oud man, die zich als »convers" in het klooster te Clairvaux heeft laten opnemen, en die, zijne zwakke krachten met die der sterke en jonge kloosterbroeders vergelijkende, uitroept:

Hoe vele gaenre hier.....
Die noch teeren sullen comen,
Ende alle noch sullen sijn vercoren
Te bisscoppen, te abden ende te prioren,
Ende du ledich sitten sout,
Versnodelt, onnutte ende out,
Entie jongelinge scone ende claer
Draghen vor di den last swaer!

Digitized by Google

Het woord *versnodelt* is onberispelijk: nog op ééne andere plaats komt het woord bij Maerlant voor (maar nergens bij andere schrijvers), nl. *Sp.* III[6], 40, 1 vlgg. (vs. 6):

In desen tiden
Was die keyser Justiniaen
Overhorich der heiliger kerke...,
Ende God gheseldene omme dat,
Want hi al *versnodelt* sat.

Hier moet het woord blijkens Vincentius (»iusto Dei iudicio *amentiam* incurrit") opgevat worden in de bet. *krankzinnig*, doch aan deze opvatting grenst die van *versuft*, welke het woord op de plaats uit den *Sp.* hebben kan. In het Latijn staat evenwel dit woord niet: aldaar lezen wij: »et tu hic sedes tota die ociosus, *inveterate* dierum malorum". Wij nemen daarom met ingenomenheid akte van de lezing van het nieuwe fragment, die den Latijnschen tekst nauwkeurig weergeeft, nl.

Verleift, onnutte ende out,

d. i. *afgeleefd*. Dat dit woord in dezen zin in het Mnl. bekend is geweest, bewijst eene andere plaats van Maerlant, nl. *Sp.* I[7], 67, 68, waar alle hss. eenstemmig zijn in de lezing »eene oude *verlevede* (*L.* verleefde, *B.* vellevede!) quene".

In één geval vertoont het nieuwe fragment eene eenstemmigheid met de andere hss., die men niet zou hebben verwacht, het is in cap. 78, vs. 45:

Hi siet waer die vrouwe *goet*
Dat broederscap, aldaer soe stoet,
Ende sonderlinghe ter selver stont
Elken kust an sinen mont
Ende helsedse altemale.

Voor *goet* hebben de uitgevers in den tekst opgenomen *groet*, en aan de juistheid dezer verandering, zou men zeggen, kan nauwelijks twijfel bestaan, wanneer men weet dat deze regels de vertaling zijn van de woorden van Vincentius: *salutavit* fratres in osculo sancto et suscepit in amplexibus charitatis sue".

Digitized by Google

Doch wanneer men aan den anderen kant ziet, dat van vijf verschillende hss. geen enkel deze zoo eenvoudige en voor de hand liggende lezing heeft, dan gaat men toch vragen, of men wel tot verandering gerechtigd is, en of er misschien ook aan de woorden, zooals zij in alle hss. luiden, eene opvatting kan worden toegekend, die tot heden aan de aandacht is ontgaan. Indien de lezing juist is, dan moet *goet* een werkwoordsvorm zijn, en dan kan het niet anders zijn dan een 3de pers. van *goeden*. Kan men nu dit werkwoord aanwijzen in eene beteekenis, die hier past, dan zou werkelijk elke verandering overbodig wezen.

De gewone opvatting van *goeden*, nl. »iemand een (vast) goed of de inkomsten er van bezorgen, hem er mede begiftigen of het hem opdragen", komt hier niet te pas, maar *goeden* komt ook ééne enkele maal voor in de beteekenis »iemand zalig maken", met God als onderwerp, nl. Praet 4174: »die hem hier ooc wel omoeden, zi sullen leven zonder sterven; mijn vader sal hen allen *goeden* ende hare ziele in gloriën erven." Misschien heeft *goeden* ook de daarmede nauw verwante beteekenis gehad van *zegenen*, hetgeen hier, van Maria gezegd, zeer goed zou passen; vgl. ook got. *þiuþjan*, zegenen, van *þiuþ*, goed (znw.). Des te gereeder zal men deze mogelijkheid erkennen, wanneer men denkt aan den oorsprong van lat. *salutare*, ter vertaling waarvan *goeden* dient, nl. van *salus*, heil; in eene der glossen bij Diefenbach wordt *salutare* weergegeven door »heil groten". Eene bevestiging dezer meening vind ik in een anderen in de middeleeuwen zeer gewonen term, die met *salutare* gelijkstaat, nl. *gesonden*, waarvan in het *Mnl. Wdb.* twaalf voorbeelden staan opgeteekend. Aldaar wordt het woord eene minder gelukkige vertaling van *salutare* genoemd, doch dit is voor het oogenblik bijzaak: de hoofdzaak is dat *gesonden* daarvoor werd gebruikt (op ééne plaats met *gebenediën* afwisselende). Ik erken, dat ook zelfs als *goeden* de ware lezing is, het vreemd blijft dat geen enkel hs. de veel eenvoudiger lezing *groeten* heeft, doch ook dit is hier niet aan de orde, waar de vraag gesteld moet worden of de tekst moet worden veranderd of

Digitized by Google

niet. Ik geloof althans het een en ander te hebben in het midden gebracht, dat tot voorzichtigheid aanmaant en voor onthouding pleit.

Het vierde fragment is ééne strook, waarvan aan de bovenzijde zes regels zijn afgeknipt. Zij bevat de eerste kolom der voorzijde van een blad (*Sp.* I⁷, 82, 25—69) en dus de laatste kolom der keerzijde (I⁷, 86, 55—99). Er is hierin zeer weinig, dat als merkwaardig kan worden vermeld. Alleen doe ik opmerken, dat in cap. 86, vs. 94: (»Maria) vermach die inderste (*binnenste*) slote van der hellen te sticken breken" het nieuwe fragment in de lezing »*donderste* slote" met *B.* overeenkomt. Het Latijn »frangere *interiores* aditus" pleit evenwel voor de lezing *inderste.*

Er is nog een vijfde Schwerinsch fragment, doch dit is een overblijfsel van een geheel ander, veel minder kostbaar, doch zeer duidelijk geschreven hs. op perkament, met twee kolommen van 38 regels per bladzijde. Het is een dubbelblad, waarvan één blad geheel en het tweede voor de helft is bewaard; van de andere kolom zijn slechts onbeduidende restjes over. Het blad bevat *Sp.* I⁷, 21, 7 tot 23, 41; 28, 25—29, 27 en I⁷, 31, 26—63. Tusschen de beide helften van het dubbelblad zijn twee bladen verloren gegaan. Uit dit fragment leeren wij vooreerst, dat de meening der uitgevers niet juist is dat er een paar regels zouden uitgevallen zijn in de volgende passage (c. 21, vs. 37 vlgg.):

Tileke daer nu upten Zondach
Die voer Jhesus passie lach,
Trac hi in Jherusalem,
Sine jongers waren met hem [1])
Dedi den ezel halen.

Indien men in den laatsten regel met het Schwerinsche fragm. leest: »Daer dedi den ezel halen", of (liever) met B.: »Dien

1) Ths. en B. *mettem*, hetgeen minder goed is, omdat hier om het rijm de niet-enclitische vorm van het vnw. wordt vereischt.

Digitized by Google

dede hi den ezel halen" of (het liefst) met G. (een Gentsch fragm.): »Sine jongers, die waren met hem", is de tekst in orde. In vs. 41 van cap. 23:

Doe quam hi ten temple ende saen
Navonds es hi weder gegaen [1]):
Dat was al die pineweke
Si gaen, si keren sekerleke,

hebben de uitgevers voorgesteld, voor *Doe*, dat onjuist is overgeleverd, te lezen *Daghes*, doch de andere hss. *B.*, *L.* en een Gentsch fragment, ook het nieuwe Schwerinsche, doen eene lezing aan de hand, waardoor de tekstredactie beter wordt verklaard, nl. *vroe*, hetzelfde als *tileke* in de zoo even medegedeelde regels. Bij de woorden »Si gaen, si keren" staat de alleszins natuurlijke aanteekening der uitgevers: »*l.* Sijn gaen, sijn keren". Ongetwijfeld is dit ook de bedoeling, en zoo luidt ook de tekst in *B.*; *L.* daarentegen is met het ths. eenstemmig. Doch men zij ook hier voorzichtig met het aanbrengen eener wijziging. In de uitlegging der woorden kan men moeilijk mistasten, doch indien men de lezing *si* in twee hss. vindt, dan is het wenschelijk te vragen of wellicht *si* in sommige mnl. dialecten een bijvorm van het bezittelijk vnw. *sijn* is geweest. Het antwoord is bevestigend: *mi*, *di* en *si* komen werkelijk als possessieven voor. Vgl. eng. *my* en *thy*, en ndl. *me* in *melieve*, *mevrouw*, dial. *meheer* (naast *menheer*), *me boek*; zoo ook dial. *ze* naast *zijn*, b. v. »*ze* boek" [2]). Voor voorbeelden van *mi* verwijs ik naar het *Mnl. Wdb.* (4, 1531); *di*, dat aldaar niet voorkomt omdat het toen nog niet opgemerkt of opgeteekend was, vindt men *Theoph.*, bl. 160: »*dy* sonden sijn te groet ende te scandelic". *Si* in de bet. *sijn* staat ald. bl. 153: »(hi) sette een ander officiael in *sy* stede"; *Lucid.* 4207: »waer elc sijns wercs vroet, so en waer *si* conste nouwer toe goet";

1) Gentsch fragm. en *L.*: »Savonts is hire wt gegaen". Het nieuwe fragm. breekt juist bij dezen regel af.

2) Op dezelfde wijze wordt ook in de omgangstaal de *n* van *men* geapocopeerd; b. v. »dat zegt *me* niet". Zoo reeds in het Mnl. Zie *Mnl. Wdb.* op men, me en mi.

Lutg. I, 633: »opten kandelere..., daer *si* (des lichts) schijn niën wordde beled" (in den volgenden regel »*sijn* luter scijn"); Mande 48: »die knecht en is niet beter dan sijn here, noch die discipel meerre dan *si* meester"; *Stadr. v Zwolle* 143, 242: enich man die hogher tymmert heeft, alleene steenwerc, dan *si* nabuer"; *Rek. v. Zeeland* 1, 148: »Pieter *sij* sone" en *Proza-Sp. d. S.* 73*a*: »*si* cleder". Men ziet dat de vorm *si* in allerlei tongvallen van Noord- en Zuid-Nederland gevonden wordt, en dat er dus geen enkele reden is om hem aan de afschrijvers van twee der hss. van Maerlant's *Spiegel* te ontzeggen [1]).

Eindelijk breng ik drie plaatsen ter sprake, waar de uitgevers eene bijvoeging in den tekst hebben noodig geacht, doch waarvan het aan twijfel onderhevig is of zij hierin het juiste hebben getroffen. De eerste is c. 31 vs. 41. Naar aanleiding der natuurverschijnselen tijdens Jezus' dood haalt Maerlant op het voetspoor van Vincentius de woorden aan van een zekeren heidenschen schrijver, die zich uitlaat in termen, juist toepasselijk op hetgeen men waarnam bij Christus' kruisdood. »Que omnibus his", zegt Vincentius, »congruunt que in passione Domini acciderunt", en Maerlant geeft dit weer door: »Dit es al met onsen doene" of gelijk het beter in *B.* luidt: »Dits al met ons heren doene", d. i. »dit is juist hetzelfde als hetgeen bij Onzen Heer (Ons Heeren dood) plaats had". Dat *met* in bet. met *als*, *gelijk* overeen kan komen, is in het *Mnl. Wdb.* (4, 1495) met voorbeelden aangetoond. Ik deel hier slechts mede *Lucid.* 3341: »Van den sotten, wien toecomen is met lotten (*l.* Lotte, *wien het gegaan is als Loth*), ende vroet waren in haren begin, ende daerna dul in haren sin", en herinner b. v. aan ndl. »ik zeg *met* Van Alphen: „Geduld is zulk een schoone zaak" " [2]). De uitgevers meenden dat er aan den regel iets ontbrak, en hebben in den tekst opgenomen: »Dit es al *een* met

1) Vgl. ook Dr. Hoogstra, *Proza-Alexander*, bl. 207.

2) Vgl. ook Huygens' *Oogentr.* 408: „(de vrolicke) springen *met* den wijn, die in haer' glasen leeft".

Digitized by Google

onsen doene", doch deze toevoeging is overbodig en wordt door geen enkel der vijf handschriften bevestigd. Ook op eene tweede plaats is *een* onnoodig in den tekst gebracht, nl. c. 31, vs. 56:

Senturio entie waren met hem
. . . lijeden openbare tgone,
Dat hi ware die Gods Sone.

De uitgevers lezen »Een senturio", te onrechte. Zij vergaten dat *centurio*, de bekende titel van den Romein, die als kapitein met eenige soldaten bij de terechtstelling der veroordeelden tegenwoordig was, in de Middeleeuwen ook als eigennaam werd opgevat. Weliswaar staat in den *Rijmbijbel*, waarheen de uitgevers verwijzen (vs. 26639): »dit wonder mercte do een ridder, *een* centurio", doch elders (en hier in alle hss.) komt *centurio* zonder lidwoord voor. Men vergelijke b. v. *Lsp.* II, 36, 739: »Doe *Centurio* hadde ghesien dese wondre daer ghescien . . . sprac(hi): Seker, dit was een gherecht man", en vs. 747: »*Centurio* vertrac te hant voort dat hi ghesien had ende ghehoort." Een soortgelijk voorbeeld vindt men in de mnl. benaming der bruiloft te Cana, die steeds genoemd wordt »die brulocht (van) *Architeclijn*" [1]), als ware dit de naam van den bruidegom, terwijl het de aan het grieksche *ἀρχιτρίκλινος* ontleende benaming is van den man, die met het bestuur van een maaltijd, het opzicht over den disch is belast, of den hofmeester (*Joh.* 2, 8 en 9).

Aangaande de juistheid der invoeging op de derde plaats zal twijfel wel niet gewettigd zijn, nl. *Sp.* I[7], 28, 27, waar in de bekende woorden van Pilatus: »ic bem onschuldich, ghi siet an" het woord *bem* door de uitgevers is ingevoegd: het staat ook in hs. *B.* (*ben*) en het Gentsche fragment (*bin*). Ik zou dit punt niet ter sprake hebben gebracht, ware het niet dat het woord *ben* ook ontbrak in *L.*, en dat in het nieuwe

1) Vgl. *Mnl. Wdb.* 1, 450 op Archeteclijn; *Sp. d. Sonden*, Gloss. 282, en *Mnl. Ged. en Fragm.* (uitg. De Pauw) 108, 43, waar te onrechte *arthitriclijn* is gedrukt.

Digitized by Google

fragment stond »ic ontsculdighe, ghi siet an." Mag uit dit feit worden afgeleid, dat er een ww. *ontsculdigen* (voor *onsculdigen*) heeft bestaan met de bet. *onschuldig zijn*? Het woord komt in de verwante germ. tongvallen niet voor, maar dit is nog iets anders dan dat het voor onbestaanbaar moet worden verklaard, en ik weet niet of daarvoor voldoende reden is. Gewoonlijk beteekenen de van bnw. afgeleide denominatieven als transitieven *maken* en als intr. *worden wat. het stamwoord aanduidt*, doch mhd. *gesunden* heeft b. v. de beteekenis *gezond blijven* of *in het leven blijven*, en dus is wellicht de bet. *onschuldig zijn* voor een van het adj. *onschuldig* afgeleid ww. niet onmogelijk.

Alvorens van den Spiegel Historiael af te stappen zal ik hier nog mededeeling doen van hetgeen ik aan materiaal bezit voor een vijfde deel der uitgave van De Vries en Verwijs, waarin alles moet worden bijeengebracht hetgeen voor de critiek van den tekst, en van de tot heden onbekende gedeelten van het uitgebreide werk is gevonden. Ik hoop te eeniger tijd gelegenheid te vinden om door de bewerking van dit vijfde deel de voortreffelijke uitgave te brengen op de hoogte van den tegenwoordigen tijd, doch aangezien dit voorshands nog niet het geval is, kan het zijn nut hebben bekend te maken al wat onder mij berust. Het bestaat uit:

1. De volledige collatie van de geheele Eerste Partie uit het Cheltenham-Brusselsche hs. (het Thorpe-hs.). Voor nadere bijzonderheden verwijs ik naar de Verslagen en Meded. der Kon. Akademie, afd. Letterk. 1889, bl. 91 vlgg.; 1890, bl. 5 vlgg.

2. De volledige collatie der geheele Eerste Partie uit het Cheltenham-Leidsche hs. (zie t. a. p.).

3. De collatie der gedeelten uit den *Spiegel*, voornamelijk eene verzameling der bij Maerlant voorkomende bloemlezingen uit andere schrijvers, bijeengebracht in het hs. Heber te Gent. Het bevat »dier liede woorde van Gallen" (I^6, 7, 1—22), en de »Bloemen" uit Tullius (I^6, cap. 8, 9, 10), Seneca (I^8, 32—75), Persius (I^8, 76), Juvenalis (I^8, 77), Stacius (I^8, 78), Quinctilianus (II^1, 87), Jheronimus (III^1, 37—43), Claudianus (III^8, 15), Am-

brosius (III^3, 15—16), Prosper (III^6, 47), Fulgentius (III^5, 55), Isidorus (III^8, 9) en Boëthius (III^6, 11) [1]).

4. Onbekende fragmenten uit de 4de Partie, naar hetzelfde hs. Heber. Het bevat *Sp.* IV^4, cap. 1—10 en IV^5, 1—26 [2]).

5. Onbekend fragment uit de 4de Partie, en wel uit het door Velthem voortgezette gedeelte (waarschijnlijk het 7de boek). Het hs. berust in het archief der stad Brugge, en bevat IV^7 (?), c. 43, de 23 laatste regels, tot c. 52, vs. 28.

6. Eene collatie van de zoogenaamde Gentsche fragmenten (hs. met 4 kolommen van 75 regels per bladzijde), I^4, 11, 19—I^4, 23, 5; I^6, 28, 34—I^6, 49, 13; I^7, 21, 30—I^7, 31, 80; I^7, 31, 81—I^7, 41, 22; I^8, 34, 101—I^8, 54, 30 [3]).

7. Aanvulling van de collatie der Gentsche fragmenten, medegedeeld in de uitgave van De Vries, dl. 3, bl. 440 vlgg. van het fragment der 4de Partie, VII Boek (t. a. p. 406—416), van het fragment der 4de Partie, VIII Boek (t. a. p. 417—438), van den *Sp. Hist.* van Velthem (t. a. p. 456 vlgg.), B. V, 26, 44—VI, 15, 66.

8. Afschrift van twee perkamenten bladen te Leuven, bevattende *Sp.* I^1, 36, 33—43, 15 en I^2, 25, 11—32, 9.

9. Collatie van *Sp.* IV^2, c. 40—42 uit het Weener hs. der Tweede Partie (vgl. IIde Part. bl. VI); van *Sp.* IV^6 (vgl. *Sp.* dl. 3, bl. 404) [4]).

10. Afschrift van twee fragmenten, berustende in het Archief te Maastricht, en bevattende *Sp.* III^2, 20, 33 tot III^2, 25, 9 en III^3, 1, 48 tot III^3, 5, 68.

11. Afschrift van een fragment, voorkomende in een gedeelte van den *Rijmbijbel*, berustende in de Gentsche Universiteits-Bibliotheek, en bevattende *Sp.* I^1, 47, 7—30.

Bovendien bestaat er nog een fragment, in 1896 ontdekt

1) Zie Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Academie van 1888, bl. 381—383.

2) Zie Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Academie van 1888, bl. 383 vlg.

3) Zie de mededeeling der tot heden gevonden bladen van dit hs. door De Pauw t. l. a. p. bl. 379 vlg.

4) Voor den inhoud van dit laatste fragm. vgl. De Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* bl. 2.

Digitized by Google

door den Heer Paul Ver Eecke, Ingenieur te Antwerpen, een groot folioblad, met drie kolommen op de bladzijde, waarvan twee kolommen en het eerste woord van de derde over zijn. Misschien heeft dit blad behoord tot hetzelfde hs., waarvan fragmenten te Schwerin en te Douay zijn gevonden: het schrift is uit de 14de eeuw. De Heer de Flou, aan wien ik deze mededeeling dank, voegde er bij dat het fragment aan de Koninklijke Vlaamsche Akademie is afgestaan.

Voegt men dit alles bij hetgeen in de toevoegselen van het derde deel der uitgave zelve en in het aanhangsel in de Tweede Partie is bijeengebracht, en al wat daarna, op den *Spiegel* betrekking hebbende, in verschillende tijdschriften en genootschapswerken, is verschenen [1]), dan heeft men een overzicht van de rijke stof, die voor de uitgave van een dringend noodig vijfde deel der uitgave van De Vries en Verwijs voorhanden is.

II. Fragmenten van Maerlant's *Naturen Bloeme.*

In belangrijkheid volgen op de fragmenten, in de vorige bladzijden besproken, die uit *der Naturen Bloeme.* Voor een deel zijn deze reeds sedert lang bekend, en door Verwijs voor zijne uitgave gebruikt naar een afschrift, daarvan in 1844 genomen door De Vries en onder de manuscripten in de bibliotheek onzer Maatschappij, onder n°. 175, bewaard. Door een artikel van G. C. F. Lisch in de »Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde", dl. 8 (1843) op deze en andere fragmenten opmerkzaam geworden, heeft het Bestuur der Maatschappij zich toentertijd tot genoemden Archivaris gewend met het verzoek om ze ter kennisneming te leen te mogen ontvangen. Welwillend werd daaraan voldaan, en zoo werden

1) Vgl. Petit, *Mnl. Bibliographie*, onder n°. 534; een fragm., uitgeg. door Gilliodts van Severen in Commission Royale d'Histoire (de Belgique), t. XII n°. 5, 4me Série du Compte rendu; een Brugsch fragment uitg. door de Flou; een ander uitgeg. door De Vries in *Tijdschr.* 1, 115, en drie, bekend gemaakt door De Vreese in *Tijdschr.* 17, 200 vlgg. — *Belg. Mus.* 6, 211, 817—836 = *Sp.* I[s], 84, 15—34; *Invent. van Brugge* 5, 514—517 = *Sp.* I[s], c. 49—54.

Digitized by Google

een dubbel folio-blad uit den *Rijmbijbel* en twee helften van folio-bladen uit *der Naturen Bloeme* naar Leiden gezonden en door De Vries afgeschreven. Welk eene aangename verrassing zou vooral voor hem de toezending dezer zelfde fragmenten zijn geweest aan de Bibliotheek, wier verrijking harer handschriften- en fragmenten-verzameling hem zoo na aan het hart lag. Hoe opgetogen zou hij, wiens gemoed zoo licht ontvlambaar was en in geestdrift ontgloeide, geweest zijn, indien hij had mogen beleven, dat het oorspronkelijk dierzelfde fragmenten aan die boekerij werd ten geschenke gegeven door den Doorluchtigen Gemaal van Neerland's Koningin, de Beschermvrouw onzer Maatschappij! Wij hadden hem dat oogenblik van zielsgenot zoo gaarne gegund, als eene erkenning der vaderlandsche gevoelens, door hem bij verschillende gelegenheden zoo krachtig geuit.

De Vries heeft aan zijn afschrift dezer beide fragmenten [1]) enkele opmerkingen toegevoegd, waarvan ik hier eenige regels, zijn oordeel over de waarde er van inhoudende, laat volgen. »Het schrift is", zegt hij (blijkens het nevensgaande [2]) fascimile, vervaardigd door den heer Hooiberg, teekenaar aan het Museum Antiq. alhier), »zeer net en sierlijk met buitengewoon groote en regtstandige letters. Het draagt, zoowel door zijn geheelen uiterlijken vorm, als door de zorg, waarmede het vervaardigd is, en de zeldzame nauwkeurigheid van den tekst, alle blijken van eene hooge oudheid, en het schijnt daarin de meeste andere mnl. hss. te overtreffen." Al is dit laatste misschien eenigszins overdreven, dit is zeker dat de fragmenten van *der Naturen Bloeme* behooren te worden geteld onder de hss., die de tekstoverlevering het zuiverst hebben bewaard. Zij staan het dichtst bij het Brusselsche hs., door Verwijs in zijne uitgave *B.* ge-

1) Te gelijk met deze zond Lisch een afschrift van fragmenten uit Willem van Hildegaersberch, eveneens te Schwerin aanwezig. Zij zijn achter het afschrift van De Vries in n°. 175 bewaard, en door Verwijs voor zijne uitgave gebruikt (t. a. p. bl. XXVI vlg.).

2) Het is geplakt vóór in het boek dat de afschriften bevat (n°. 175).

Digitized by Google

noemd [1]), waarvan de bewerker getuigt dat het herhaaldelijk eene goede lezing bevat of den weg wijst om den tekst te recht te brengen (Inl., bl. LVIII) [2]).

Het is mijne bedoeling niet, hier den graad van verwantschap van de Schwerinsche fragmenten met de andere hss. te bepalen, ook niet al de afwijkende lezingen er van op te geven of de volledige collatie. Ik zal hier alleen het belangrijkste mededeelen, dat wij aan de nog onbekende fragmenten te danken hebben. Er zijn ons nl. behalve de reeds bekende en gebruikte, nog twee onbekende fragmenten uit Schwerin door Prins Hendrik toegezonden. Het eene is bewaard op de boven reeds genoemde strook, waarvan de wederhelft een gedeelte uit den *Rijmbijbel* bevat; en behelst *Nat. Bl.* I, 288—332 aan de vóór-, en II, 37—81 aan de keerzijde. Hierin is geene afwijkende lezing, die in het bijzonder onze aandacht trekt. Het andere fragment is een doorgeknipt folioblad, waarvan beide helften zijn bewaard: het bevat IV, 759—1070. De beschrijving van den »Onos" of »esel van der zee" (765—776) ontbreekt hier, doch zij zal ongetwijfeld aan die van de „Orcha" (757—764) vooraf zijn gegaan evenals in het teksths. van Bormans. De volgorde der beschreven dieren enz. is niet in alle hss. dezelfde: zoo volgt b. v. in dezelfde fragmenten het artikel „Monocheros" (IV, 695—704) op „Monachus Montis", (705—724), terwijl het er in de andere hss. aan voorafgaat. Het schijnt het werk te zijn van een afschrijver, die een fijn

1) Niet, zooals Verwijs zegt, bij het Haagsche en Amsterdamsche hs., hoewel ook van tijd tot tijd hiermede overeenstemming bestaat. Vooral blijkt de nauwere verwantschap van de fragmenten met *B.* duidelijk uit het nog onbekende folioblad: ik wijs o. a. op *Nat. Bl.* IV, 801; 815; 819; 838; 864; 869; 871; 879; 933; 934; 940; 942; 961; 994; 998; 1000; 1032; 1038; 1060, waar *S.* en *B.* tegenover de andere hss. eene sterke overeenkomst vertoonen.

2) Ik heb de vergelijking niet ook uitgestrekt tot de andere hss., waarnaar Bormans de vier eerste boeken heeft uitgegeven, nl. het Hamburgsche, het Detmoldsche, het Berlijnsche en het teksthandschrift, waaromtrent uit zijne uitgave niet blijkt waar het zich bevindt. Ook het Brusselsche en het Haagsche (Visser's Hs.) zijn door hem gebruikt.

Digitized by Google

ontwikkeld orgaan had voor de alphabetische orde; het ware te wenschen dat wij nog iets meer van hem wisten.

Indien men van dit fragment, in vs. 871, in de beschrijving der Sirenen, eene lezing verwacht, die de bestaande moeilijkheid oplost, dan wordt men teleurgesteld. De plaats luidt aldus bij *B.*:

Groet sijn si ende wivelijc [1]) ghedaen,
Mit langhen hare sonder waen
Ende dat groot ende grouf mede.

Daarmede stemt de lezing van het fragment overeen. Doch in de drie andere hss. vindt men iets geheel anders, nl. „Ende dat leghet (lecht) ende grouf mede" [2]). Deze lezing *lecht* wordt door Verwijs als de juiste aangenomen met een beroep op het lat. »crinibus capitis longissimis et squalentibus". Hier kan ik den gedachtengang van Verwijs niet volgen, en hij heeft niet de moeite gedaan ons dien te verduidelijken. Men zou eerder geneigd zijn *leghet* te houden voor eene bedorven lezing van *lelijc*, dat dan met »squalentibus" zou overeenkomen. Doch bij nader inzien geloof ik, dat men met de overlevering van *B.* en *S.* (welke ook die is van het teksths. van Bormans) tevreden kan wezen en dat voorstellen tot verandering overbodig zijn: *groot* kan natuurlijk vertaling zijn van »longissimis", al komt niet overal de bet. »lang" zoo sterk op den voorgrond (vgl. *Mnl. Wdb.* op g r o o t, 1), en g r o u f moet dienen ter uitdrukking van het begrip van lat. »squalentibus". Letterlijk is de vertaling zeker niet, maar de andere opvattingen van mnl. *grof* staan niet zóó ver af, dat zij geheel onjuist zou moeten worden genoemd. Men vergelijke o. a. de bet. *plomp* in het *Mnl. Wdb.* op g r o f, 4) en de opvatting *op eene ruwe, boersche wijze*, door Muller aan g r o f l i k e toegekend in *Proza-Rein.*² 29, 22.

In dezelfde beschrijving der Sirenen is nog eene plaats, waar wij met belangstelling naar de lezing van het nieuwe fragment uitzien, nl. in vs. 888. In vs. 886 vlgg. lezen wij:

1) Aldus *B.* en *S.* Het ths. heeft *eiselijc*, *V.* en *A.* hiselike.
2) De door Bormans gebruikte hss. hebben de beide zelfde lezingen.

Digitized by Google

Als die scipmans........
Gheent horen, so nes gheen man,
Die des slaeps *ontwilken* can;
So verdrinken sise ende scoeren.

De andere hss. hebben voor het onverstaanbare *ontwilken* òf *ontwisschen* òf (*B.*) *ontvechten*. *Ontwisschen* is ons uit het hd. *entwischen* en het Mnl. bekend, en *ontvechten* zeer gewoon in de bet. *ontgaan*. Hier heeft het nieuwe fragment eene van allen afwijkende, maar eveneens uitstekende lezing, nl. *ontsitten*. Voor *ontwilken* van het ths. zal òf *ontwiken* òf nog eerder *ontwisken* (de lange *s* en de *l* hebben groote overeenkomst) gelezen moeten worden. Dat *sch* zich uit *sk* heeft ontwikkeld is bekend, en al mag men de uitspraak *sk* voor het middeleeuwsch Vlaamsch niet aannemen, de spelling *sk* kan aan den vroegeren klank evengoed de herinnering bewaren als de in het Mnl. gewone schrijfwijze *sc*. Nu ook het nieuwe fragment de bevestiging van *ontwilken* niet brengt, moet het wel worden opgegeven: het zou anders zeer verleidelijk zijn, *ontwilken* te verklaren als eene afleiding van germ. *welc*, zwak, doch hier in de bet. *linksch*, welke aan het van dit woord afgeleide fr. *gauche* eigen is. *Ontwilken* zou dan te vergelijken zijn met fr. *gauchir*, uitwijken, wijken, ontwijken, ofra. *gaucher*, *waucher* (Körting[1], n°. 8851). Doch van de bet. *linksch* is in het Germaansch geen spoor te ontdekken, en ndl. *verwelken* wijst op eene geheel andere richting, waarin zich de bet. van *welk* heeft ontwikkeld.

In de beschrijving van de Scylla (899—913) komt eveneens eene plaats voor, waarvoor men uit een nieuw hs. licht hoopt te ontvangen. Van dit zeemonster, aldus lezen wij in het ths., is de

Borst ghescepen ende hovet
Na maerminnen.........,
Maer die mont groet ende wijt,
Tande vreselic talre tijt,
Ghelijc als andre diere sijn
Ende ghestaert alst delfijn.

Digitized by Google

Mijn vriend Van de Sande Bakhuyzen heeft, *Tijdschr.* 2, 268, er reeds opmerkzaam op gemaakt, dat voor *ghelijc* een woord moet staan van eene zelfde vorming als *ghestaert* in den volgenden regel, en beantwoordende aan lat. »bestialem uterum habent". Hij leidde uit *gheliket* de lezing *ghebuket* af, welke op zich zelve zeer goed is, doch door het nieuwe fragment niet wordt bevestigd: wij vinden daar *ghilijc*, dat wel verschreven zal zijn voor *ghelijc*; ook in de door Bormans gebruikte hss. is geene lezing te vinden, die ons nader bij de waarheid brengt. Wij blijven dus aan ons zelven overgelaten. Hoewel *gebuket* een uitstekenden zin geeft, zou ik toch willen vragen of *gelivet*, *gelijft* niet beter de lezing der hss. *gheliket, ghelijc* verklaart. *Uterus* kan evengoed door *lijf* (moederlijf) als door *buik* worden weergegeven: bij Diefenb. komen de beide woorden als glossen voor, en het woord zelf is bewezen in de bet. *lichamelijk*, *een lijf*, bij uitbr. *zelfstandigheid* of *substantie bezittende* (*Mnl. Wdb.* 2, 1239). Zou misschien *gheliket*, als afleiding van *lijc*, deze zelfde bet. hebben gehad? Het woord heeft bestaan in de bet. *vleesch hebbende, eene zinnelijke natuur hebbende (Mnl. Wdb.* 2, 1244), en zou, wanneer men let op de beteekenis van *lichame*, dat van *lijc* afkomt, ook in de bet. *een lichaam* (= *lijf*) *hebbende* bekend hebben kunnen zijn. En is nu de onderstelling juist, dat er een woord *geliket* geweest is, hetwelk lat. *uterum habens* kan weergeven, dan kan men nog één stap verder gaan en vragen of daarnaast niet ook *ghelijc* heeft kunnen bestaan, dat tot *geliket* staat als b. v. *gehaer* tot *gehaert*. Het is moeilijk op deze vraag een beslist, maar het schijnt onnoodig onmiddellijk een ontkennend, antwoord te geven, des te minder omdat *gelijc* in de gewone beteekenis *eene gedaante hebbende als* (uitgedrukt door den datief) in werkelijkheid niet anders is gevormd.

In vs. 994 treffen wij in het nieuwe fragment een woord aan, dat tot heden uit het Mnl. niet was opgeteekend. Bij de beschrijving van den tonijn verhaalt Maerlant op het voetspoor van Thomas van Cantimpré:

Digitized by Google

Met sijre longhen, mit sinen oghen
Machmen een groet wonder toghen:
Men smelt in een glasen vat
Met zeewater, ende al dat
Datmer mede scrivet over waer
Sal nachtes wesen harde claer:

het is de vertaling van lat. »huius oculos et pulmonem resolve in ampulla cum aqua marina, et quicquid ex eo scripseris lucebit de nocte velut flamma". Het begrip »velut flamma" is in de redactie van het tekstbs. niet uitgedrukt, maar wel in de andere, alwaar wij lesen: »wesen (scinen) alse vier claer". Deze lezing is onberispelijk. Doch de vergelijking »claer alse vier" kan ook door eene samenstelling worden weergegeven; vgl. mnl. *gersgroene*, *bloetroot*, *sneewit*; ndl. *ijzersterk*, *koolzwart*, *loodblauw*, *kurkdroog*, *raafzwart*, *torenhoog*, *muurvast* e. a. Op deze wijze nu is het begrip uitgedrukt in het fragment, alwaar wij lezen:

Sal nachts schinen al *vier claer*.

De samenstelling *vierclaer*, te vergelijken deels met mhd. *viurheiz* en ndl. *vuurrood* en deels met hd. *feuerhell*, is als eene aanwinst te beschouwen voor den mnl. woordenschat.

Eindelijk eene opmerking over eenige regels uit de beschrijving van de schildpad, waar het Schwerinsche fragment wel niet de ware lezing aan de hand doet welke wij reeds kennen, maar toch eene zoodanige, waaruit in geen geval de door Verwijs voorgestelde steun kan erlangen. Maerlant verhaalt ons (vs. 948 vlgg.) dat men de schildpadden het best vangen kan des nachts, wanneer ze, na zich op het land verzadigd te hebben, weder naar de zee terugkeeren, want, als dan sommige door slaap overmand worden, dan keert men ze het onderste boven; zoo kunnen ze niet meer opkomen en worden aldus een wisse buit. In het ths. wordt dit bijna geheel nauwkeurig uitgedrukt door:

Nachts alsi ter weyden gaen,
Ende si sat ter zee waert comen,

Digitized by Google

Wort suilke [1]) slapende van hem somen [2]),
So werpmense omme op dat neder,
Sone connen si niet comon (*l.* opcomen) weder.

Verwijs, die blijkbaar de uitdrukking *op dat neder*, d. i. eig. *boven het onderste*, d. i. *het onderste boven*, niet begreep, geeft aan de lezing van *B.* (tegen alle andere [3]) de voorkeur, en wil lezen: »so werpmense omme *daer* op neder", doch ook hier is het niet duidelijk, welke beteekenis hij aan deze woorden wil zien gehecht. Het nieuwe fragment heeft niet *op dat neder*, maar met *V.* en *A.* (ook het Hamburgsche en het Berlijnsche): »dat op dat neder". In het *Mnl. Wdb.* bij neder is er reeds de aandacht op gevestigd, dat de vorm dezer uitdrukking eigenlijk onjuist is, doch voortspruit uit de neiging om bij bepaalde zegswijzen, spreekwoordelijke uitdrukkingen en spreekwoorden de beide helften van den zin met elkander in overeenstemming te brengen. Hoe sterk die neiging is, kan het best hieruit blijken, dat gelijk hier de meerderheid der hss. [4]), zoo ook de groote meerderheid der bewijsplaatsen niet hebben *op dat neder*, maar *dat op dat neder*. Van deze zucht naar parallellisme zijn verscheidene voorbeelden. Ik herinner aan »*hoe* langer *hoe* meer" en »*zoo* langer *zoo* meer" ontstaan uit den logisch alleen juisten vorm »hoe langer zoo meer"; aan mnl. »bi den outaer wandelt, bi den outaer leeft" (*Rein. Bijl.* bl. 290, vs. 21); »wie honich handelt, vinger lect" (*Rein.* II, 4129); »niet en soet, niet en suert" voor »dien niet en suert"; aan den regel in Huygens' *Seestraet* (vs. 786): »en van visch eten seit den Haegh: soo 't quam, soo 't voer" (d. i. »visch laat een mensch gelijk hij is"); aan ndl. »wie goed doet, goed ontmoet"; »die dan leeft, die dan zorgt"; wat niet weet, wat niet deert" (minder gewoon »dat deert niet"); »wie niet

1) Varr. *sulc, sulc.*

2) Verwijs heeft achter den regel een kommapunt, doch daardoor wordt de bedoeling van den zin onduidelijk.

3) Wat Verwijs zegt: »Lees met de *varianten*", berust op eene vergissing: ook van de hss. bij Bormans heeft geen ander hs. deze lezing.

4) Alleen het Berlijnsche heeft nog den juisten vorm der uitdrukking.

Digitized by Google

waagt, wie niet wint"; »wie eerst komt, wie eerst maalt", e. a. [1])

Alvorens tot eene korte bespreking der andere fragmenten over te gaan [2]), vestig ik nog even de aandacht op een perkamenten hs. te Weenen, berustende in de Hof-bibliotheek, onder n°. 13440, hetwelk een gedeelte van Maerlant's *Naturen Bloeme* bevat. Het bestaat uit 14 folio bladen met twee kolommen van 38 regels ieder. Het behelst gedeelten uit verschillende boeken: het begint met Boek II, vs. 827: »Ende seghet dat si met scaren", en eindigt met Boek XII, vs. 419: »want hi valt metter blexeme neder." Uit de korte mededeelingen van Dr. De Vooys, aan wien ik de kennis van dit hs. dank, is mij niet gebleken, welke gedeelten van den tekst in de verschillende bladen bewaard zijn; ook kan ik er niet uit opmaken, welke de verhouding is van dit fragment tot de overige hss., doch ik meende in elk geval er de aandacht op te moeten vestigen, omdat bij meerdere bekendheid de kans des te grooter wordt, dat er van het hs. eene volledige collatie zal worden gemaakt.

III. De overige fragmenten
(*Rijmbijbel*, *Teesteye*, *Dietsce Doctrinale*).

In de vorige bladzijden is het belangrijkste medegedeeld, dat uit de nieuwe fragmenten te leeren valt. Aangaande de andere kan ik kort zijn. Het fragment uit den *Rijmbijbel*, dat nog onbekend is, is ééne strook (eene der drie kolommen van eene bladzijde) aan welker onderzijde vijf en een halve regel zijn weggesneden. Zij bevat vs. 33911—33955, en aan de keerzijde vs. 34161—214 [3]); en levert noch voor de kritiek van den tekst

1) Vgl. het hoofdstuk over „Spreekwoorden" in mijne *Gesch. d. Ndl. Taal*² (1902).

2) Van één blad zijn ons, mede uit Schwerin, een vijftal kleine stukjes toegezonden, welke bevatten gedeelten van *Nat. Bl.* V, 303—312, keerz. 553—562; 353—362, keerz. 503—512; 392—402, keerz. 442—452; 403—412, keerz. 453—462; 413—414, keerz. 463—464.

3) Op de tweede, er mede verbonden, strook van het andere blad staat, zooals boven reeds is gezegd, een gedeelte uit *der Naturen Bloeme*. Het andere fragment uit den Rijmbijbel, een dubbel folioblad, dat in 1844 door De Vries is afgeschreven, was feitelijk reeds bekend, en behoeft dus hier niet meer opzettelijk te worden vermeld.

Digitized by Google

noch voor onze kennis van het Middelnederlandsch iets belangrijks op. De *Rijmbijbel* behoort onder de het best overgeleverde teksten onzer mnl. letterkunde, en er zijn maar weinige plaatsen in het werk, waarvoor nieuw licht noodig is: in de voor ons bewaard gebleven strook komen dezulke niet voor.

De weinige verzen uit *Jans Teesteye*, die zich, eveneens op ééne strook van een tweede handschrift [1]), onder de Schwerinsche fragmenten bevinden, nl. vs. 3900—3999, waren gemakkelijk te herkennen aan het daarin voorkomende spreekwoord:

Daer es ver Redene zere ontsient,
Daer die vrouwe der dierne dient,

hetwelk behalve aldaar ook gevonden wordt in het uit *Teesteye* overgenomen gedeelte van het *Boec van der Wraken* (III, 2331), doch daar in een verminkten vorm, zooals ik in mijn *Tekstcritiek* heb aangetoond. En dat ditzelfde gedeelte van Boendale's werk (*Teest.* 3884 vlgg.; *Wrake* III, 2273 vlgg.) in de middeleeuwen opgang gemaakt heeft, bewijst het feit, dat het in een Brusselsch handschrift ook afzonderlijk voorkomt onder den titel »Een edel exsempel ghemaect op den mensche"; uitgegeven door De Pauw in zijne *Mnl. Ged. en Fragm.* bl. 80. Aldaar op bl. 82, vs. 57 treffen wij hetzelfde spreekwoord aan in den juisten vorm: alleen gaat daar niet *Ver* (Vrouwe) aan *Redene* vooraf. Het mag opmerkelijk genoemd worden, dat juist weer van dit gedeelte een nieuw fragment tot ons is gekomen, doch bijzonderheden, eene opzettelijke vermelding waardig, heb ik er niet in gevonden.

Eindelijk ontvingen wij twee fragmenten uit de *Dietsce Doctrinale*. Het eerste is een zeer geschonden dubbelblad, welks laatste kolommen half afgesneden en aan de onderzijde sterk afgesleten zijn: bovendien zijn onderaan vijf regels weggeknipt. Het bevat op het eerste blad *Doct.* I, 552—842, en op het tweede II, 437—728. Daar tusschenin valt het andere fragment, waarop *Doct.* II, 139—436 geschreven staat en waarvan dus

1) Het eenige tot heden bekende hs. is het Oxfordsche, waarnaar de tekst uitgegeven is door Snellaert.

Digitized by Google

het voorgaande het vervolg behelst. Het zijn dus twee onmiddellijk op elkaar volgende bladen van dezelfde quatern geweest, hetgeen ook door het aantal verzen dat tusschen *Doct.* I, 842 en II, 139 verloren is, wordt bevestigd.

De redactie van den tekst heeft de meeste overeenkomst met die van hs. *S.*, indertijd eigendom van Serrure te Gent, waarschijnlijk het oudste der tot heden bekende afschriften van het in de middeleeuwen veel gelezen dichtwerk [1]): het is in 1367 vervaardigd te Oudenaarden. Het hs., waartoe de Schwerinsche fragmenten behooren, is zeker niet jonger en levert voor de critiek van den tekst het een en ander op, dat niet zonder belang is. Zoo leeren wij er uit, dat na *Doct.* II, 427 vlg.:

> Maer als hi (*de vrek*) doot es, nadat (*daarna eerst*)
> Heeft men sijns goets te bat,

de beide regels ontbreken:

> Die vrecke in al sijn wandren
> En doech hem selven noch andren.

Zij komen in geen der door Jonckbloet gebruikte hss. voor.

Zoo heeft het nieuwe fragment, in II, 628:

> Caritate meer no min
> En soect nerghent sijn ghewin,

alleen de juiste lezing »haer ghewin" bewaard; evenals II, 305:

> Want minne, wat des ghesciet,
> En mach der minnen *werven* niet.

Men leze met het fragment:

> En mach der minnen *wernen* niet,

d. i. »liefde kan aan het voorwerp zijner genegenheid niets weigeren, of wellicht eerder »liefde kan zich aan den invloed der liefde niet onttrekken". Zoo heeft ook waarschijnlijk in het ths. gestaan, doch Jonckbloet heeft in elk geval *werven*

1) Vgl. Jonckbloet, Inl. op *Doct.* bl. XLI vlg.

Digitized by Google

gelezen, blijkens zijne onjuiste en duistere verklaring in het Gloss. »minne alleen kan geene wedermin verwerven, daarom tracht hij die mint te behagen". Op de lezing *wernen* wijst ook de redactie der andere hss., waarvan er één *weygeren* heeft en twee *derven*.

In vs. 709 vinden wij den opmerkelijken vorm *rupseme*, naast *rupsene*, *rupsen* der andere hss., en in 432 de nergens elders voorkomende uitdrukking *allanc so bat*, naast de gewone *ie lanc so bat*, *in lanc so bat* en *so lanc so bat*. Vgl. *Mnl. Wdb.* 4, 93. Ook hier hebben de varr. alle *in lanc* of *so lanc*. Het begrip *al*, de uitdrukking voor het begeleiden der werking over haren geheelen duur, is bij een comparatief uitnemend op zijne plaats; vgl. ndl. »het wordt *al* grooter en grooter", »*al* meer en meer".

Daarentegen is op een paar andere plaatsen de lezing van het fragment zeker niet de oorspronkelijke, nl. II, 653:

clamvoghele (*roofvogels*) ghemene
Eten die voghelkine clene,

waar het de omschrijving »grote bitende vogle" heeft, en 696 in het spreekwoord (vgl. 695 de gewone aankondiging er van: »hets dicke gheseit"): »heren *bede* dat es ghebot", waar het de stellig onjuiste lezing vertoont: »heren *ghebode* dat es ghebot". Er moet natuurlijk staan *ghebede*.

Deze opmerkingen zouden met andere te vermeerderen zijn, doch ik geef hier slechts eene bloemlezing: de doorloopende vergelijking van deze en de overige fragmenten met de verschillende hss. bewaar ik voor later, gelijk ook de volledige en nauwkeurige collatie. Alleen verbind ik aan het hier gezegde nog de mededeeling, welke ik weder verschuldigd ben aan Dr. De Vooys, dat zich in de Stadsbibliotheek te Bremen een perkamenten codex bevindt, die op 43 folio's met twee kolommen van 40 verzen per bladzijde eene tot heden onbekende redactie van de *Dietsce Doctrinale* bevat. Uit de proeve, mij door den heer De Vooys medegedeeld, blijkt mij nog niet met voldoende zekerheid de verhouding van dit hs. tot de overige. Alleen

Digitized by Google

één punt pleit, voor zoover ik nu zien kan, voor eene nauwere verwantschap met het boven reeds genoemde hs. *S.*, en wel dit, dat ook hier achter den prologe de opdracht staat aan Hertog Jan III van Brabant, die in de andere hss. niet wordt aangetroffen: zij is door Jonckbloet gedrukt op bl. 321 vlg. zijner uitgave.

Leiden, November 1901. J. VERDAM.

NOG EENS *HENNE-HUNNE.*

Door welwillende mededeeling van een buitenlandschen ambtgenoot heb ik gezien dat de verklaring van *Hunne* als *dood* ook door Th. Siebs in 't Zeitschrift für Deutsche Philologie, 24, 145 e. v. gegeven is onder den titel: Beiträge zur Deutschen Mythologie 1. Der todesgott ahd. Henno, Wôtan = Mercurius.

Ik zal de mythologische uiteenzettingen laten rusten, en mij er toe bepalen op enkele punten te wijzen, die Siebs uit middelhoogduitsche bronnen heeft aangehaald, welke niet in mijn opstel voorkomen. In de eerste plaats de uitroep *iâ henne* (Grimm, Deutsche Gramm. 3, 307) en *diu chrâ sprach iâ henne* (Altd. Wälder 3, 208), de nederhessische uitroep *Gott Henne*, vgl. Siebs p. 149.

Waar Siebs p. 150 *über schainichen springen* verklaren wil als *übersch hinnichen springen* en hierin *hinne, henno* = Wodan ziet, durf ik hem niet volgen. In de buurt van den Kyffhäuser laat men één garf ongemaaid staan, de aren worden geknikt en omlaag gebonden, daarna springt men er overheen, en dit spel wordt aldus genoemd. Het is dus iets anders dan ons *schemeken trêen* op iemands schaduw springen. Men zou, als *ai* en *i* hetzelfde was, eer op Hess. *schinn* = uitgedorscht stroo, *schinngabel* kunnen wijzen.

Evenmin kan ik in Thietmar von Merseburg's »*vigila hennil, vigila*" den naam *henne* zien, maar meen dat het meer voor de hand ligt er eene assimilatie van *hendil* in te zien, omdat

Digitized by Google

er sprake is van een *baculus, in cuius summitate manus erat.*

De op blz. 150 en 151 medegedeelde sagen van *Häne* en het *Hennekalb* evenals de benamingen *Hennadone* voor kerkhof en *hinenprite* of *hinnenpritte* voor rondwarende ziel, pleiten m. i. wel voor de door Siebs en door mij voorgeslagen verklaring. De uitdrukking door Siebs uit een Brunswijksch testament van 1398 medegedeeld: *ok gheve ek to S. Martene* ½ *mark to den hunen* nl. voor de zielen der dooden komt mij zeer sprekend voor.

In woorden als *Hannke in der nood, Henneken Alleman, Jan Alleman* het woord *henne* terug te willen vinden acht ik zeer bedenkelijk, trouwens Siebs zelf, blz. 156, heeft in dit opzicht bezwaren.

J. H. GALLÉE.

GEWEL.

Wat deze term uit het aloude »vluchtbedrijf" beteekent kan men lezen in het Ned. Wdb. IV, 2032; zie verder nog de lijst van tot de valkenjacht betrekkelijke woorden achter Mellema's Fr.-Ned. woordenboek: »*Plume qu'on donne au faucon.* Tghewel". En hoe oud dit woord, gelijk zoovele jachttermen, reeds is valt althans zijdelings af te leiden uit eene Oudsaksische glosse [1]): »negant quidam canes latrare quibus carnis in offa rana viva datur. giuuelid". Van welk Latijnsch woord deze glosse nu ook de vertaling of verklaring zij (zie hierover Cosijn in Taalk. Bijdr. I, 187), de beteekenis noch van den Latijnschen zin, noch van het Oudsaksische woord, op zich zelf genomen, kan twijfelachtig zijn. *Giuuelid* moet het verl. deelw. wezen van *(gi)uellian* [2]) en dus beteekenen: gerold, gedraaid of gewikkeld. Er schijnt derhalve sprake te zijn van honden, zeker wel bepaaldelijk jachthonden, die een levenden kikvorsch, in een stuk of bal vleesch gewikkeld, te eten kregen, een soort van fricadel

1) Strassb. gl., Isid. Orig. XII, 6, 59, in Gallée's uitgave der Altsächs. Sprachdenkm., blz. 274.

2) Zie ook Van Swaay, Het prefix *ga-, gi-, ge-* in het Onfr. en Osaks., blz. 279.

Digitized by Google

(verg. ons *kalfsrolletje* en *bal gehakt*). De zaak en het woord gelijken m. i. te veel op het *gewel* der jachtvogels, dan dat ze daarmede niet in eenig verband zouden staan. Immers nnl. *gewel*, mhd. *gewelle*, »brechmittel" vomitorium und gebrochenes" [1]), is eveneens een bal, naar 't schijnt oorspronkelijk van beentjes, haar en veeren, eerst later ook van werk, katoen enz. te zamen gedraaid of gerold, en is in het Wdb. dan ook afgeleid van *wellan*, draaien en verklaard als: het gedraaide, evenals *turunda* (waarmede Kiliaan het vertaalt) in verband zal staan met *teres* en *tero*. Deze verklaring en afleiding van het Nederlandsche znw. en de Oudsaksische glosse schijnen elkander volkomen te bevestigen en op ongedachte wijze nader op te helderen: osaks. *giuuelid* is het verl. deelw., nnl. *gewel* (ohd. *kawel*, mhd. *gewelle*) eene afleiding van hetzelfde ww., in nagenoeg dezelfde bijzondere toepassing [2]).

Een enkel woord nog ter weerlegging eener andere afleiding van *gewel*, t. w. van *wol*, waaraan de Nhd. spelling van hetzelfde woord, *gewölle*, het Nnl. synoniem *uilenwol* (de Geldersche benaming der uit beentjes, veeren enz. bestaande, door roofvogels uitgebraakte ballen die men in de bosschen hier en daar vindt), en de omstandigheid dat het *gewel* thans veelal bestaat uit werk, katoen enz. zouden kunnen doen denken. Vooreerst mag men uit de in het Wdb. aangehaalde plaats van Merula, in verband met bovenstaande glosse, wel afleiden dat dit werk en katoen (trouwens nog niet hetzelfde als *wol*) als braakmiddel eerst later in de plaats zijn gekomen van het vroeger gebruikte: vleesch, beenderen, veeren, haren enz., terwijl dit bovendien alleen voor de gevangen jachtvogels, niet voor de vrij rondvliegende roofvogels geldt. Immers het ingeven aan de jachtvogels van zulke pillen of brokken (hetzij dan van vleesch, beentjes en veeren, of van werk en katoen), die zij later weer

1) Aldus door Lexer I, 982 verklaard, met vermelding van twee plaatsen uit H. Mynsinger, Von den Falken (vóór a°. 1450).

2) Verg. nog Ned. Wdb. op *Brok*, 2, *c*, *α*), waar dezelfde Latijnsche woorden als hier ter vertaling dienen: *offa*, *turunda*, *massa*.

Digitized by Google

uitbraken, schijnt slechts een soort van hulpmiddel te zijn voor hetgeen in de natuur vanzelf geschiedt: dat uitbraken is blijkbaar voor de zuivering der maag en de spijsvertering onmisbaar, maar schijnt in den gevangen staat bevorderd te moeten worden door het eerst ingeven van zulk een braakmiddel: een soort van purgatief derhalve. Maar ook is het ontstaan van een nhd. *gewölle*, »das was Raubvögel vom Niedergeschluckten als unverdaulich ausbrechen" [1]), uit mhd. *gewelle* veel natuurlijker — verg. nhd. *gewölbe*, *hölle* enz., met *ö* uit *e* [2]) — dan omgekeerd dat van een nnl. *gewel* uit een ouder **gewolle* of zelfs uit mhd. *gewölle* [3]) zou zijn. Eindelijk verbiedt ohd. *kawel* „massa, globus, cumulus" (tenzij men dit van *gewel* zou willen scheiden!) vanzelf een dergelijke onderstelling. *Uilenwol* zal dus een veel jonger woord zijn, ontleend aan de gelijkenis met een wolligen bal, buiten verband met hd. *gewölle* gevormd, en daarop alleen toevallig in vorm gelijkende.

Ten slotte wijs ik er op, dat in 't Nhd. ook een ww. *wöllen*, als jachtterm, van valken gebezigd wordt in denzelfden zin: ingeslikte haren en veeren uitspuwen (volgens Adelung wederkeerend: »*der Falke wöllet sich*, giebt das Gewölle von sich"). Kennelijk staat dit ww. met het hier behandelde znw. in 't nauwste verband.

Daarentegen schijnt het twijfelachtig of deze beide woorden etymologisch verwant zijn met ohd. *wullôn*, *willôn*, walgen enz. (zie Franck op *Walgen*), tot welke gissing beteekenis en vorm dezer woorden, alsmede de vergelijking van gewest.- nnl. *kolken*, *kulken*, boeren, kokhalzen, met nnd. *kolken*, braken (zie b.v. Nd. Korrespbl. XII, 38; XIII, 9) en met *kolk*, gurges aanleiding genoeg zouden kunnen geven.

Leiden, Oct. 1901. J. W. MULLER.

1) Sanders, alwaar een paar citaten of verwijzingen naar vakwerken te vinden zijn; zie o. a. Brehm, Thierleben [2], Vögel I, 524.

2) Zie Wilmanns, Deutsche Gramm. I. § 230, 1 en 2.

3) Dat dan buitendien veeleer **gewülle* zou geluid hebben (verg. mhd. *wüllen*, *wullen*, maar nhd. *wollen*).

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER UIT HET FRANS OVERGENOMEN WOORDEN IN HET NEDERLANDS [1].

De franse i in het Nederlands.

I. Gevolgd door één medeklinker, een klinker, of geplaatst aan het einde van het woord.

In deze positie blijft de fr. *i* ten onzent *i* of wel wordt, met de germ. *ī*, gediftongeerd tot *èi*; in enkele woorden is hij, door dissimilatie, veranderd tot *e;* over dit laatste geval heb ik elders gesproken. [2])

Hij wordt op de volgende manieren geschreven:

1. in open sillaben *i*, 2. in gesloten sillaben *ii*, *ij*, 3. vóór klinker *i* (*y*) of *ij* 4. *ei* 5. *ie*. Van deze schrijfwijzen zijn alleen *ei* en *ie* doorzichtig; *i* en *ij* daarentegen kunnen, in de Middeleeuwen altans, even goed de klank *i* als *èi* hebben weergegeven [3]), en daar de overgrote meerderheid der woorden met *i* of *ij* worden geschreven, moet men, om te weten of in een woord *i* is veranderd in *èi*, te rade gaan met de hedendaagse taal. Alleen voor de uitspraak der 3de periode kan men uit de ortografie van Kiliaen konklusies trekken.

Dat deze een onderscheid in klank kenmerkt door de schrijfwijzen *ij* en *i*, blijkt uit de volgende dubbelvormen die hij geeft: *advijs-advis*, *galetijn-gelatine*, *sijs-sis*, *trijpe-tripe;* juist omdat die doubletten zoo zeldzaam bij hem zijn, moet men aannemen dat zij niet alleen in ortografie verschillen. Zodat wij bij hem een *ij* als *èi*, en een *i* als *i* moeten lezen. Deze laatste klank drukt hij uit door *y:* 1) soms in de uitgang *ie: enfanterye*,

---

1) Zie *Tijdschrift*, XV, p. 172; XVI, p. 81; *Taal en Letteren*, 1897, p. 97.

2) *Essai sur quelques groupes de mots empruntés au latin écrit*, p. 67, Rem. 2.

3) Prof. Te Winkel (*Tijdschrift*, XX, p. 98) ziet in het geregeld gebruik van *i* in open, *ij* of *ii* in gesloten lettergreep, een bewijs voor de uitspraak *i*. Zie ook *l.c.*, p. 99. Ik kan dat gevoelen niet delen.

Digitized by Google

gendarmerye, *saillye*, *companye;* 2) in *amys*, *capelyne*, 3) voor gr. *v* in *apocryph*. Dat die woorden met *i* moeten worden gelezen is duidelik: het zijn zeer ongewone termen, die zich blijkbaar niet aan de hollandse uitspraak hebben aangepast.

A. De overgenomen woorden.

1e groep. De franse *i* is *ěi* geworden.

De diftongering kan blijken: 1. uit de tegenwoordige uitspraak, 2. uit de schrijfwijze *ei*.

1. *alexandrijn* 4, *begijn* 1, *bombazijn* 3, *dolfijn* 1, *fijn* 1, *florijn* 2, *hermelijn* 2, *Jacobijn* 1, *jasmijn* 2, *kalamijn(steen)* 3, *karabijn* 3, *kozijn* 2, *mijn* 1, *paladijn* 4,[1]) *patijn* 3, *robijn* 1, *rosmarijn* 4, *sardijn* 1, *satijn* 3, *segrijn* 4, *serpentijn* 1, *termijn* 1, *terpentijn* 2, *venijn* 1;

factorij 3, *harpij* 1, *kandij* 4, *karwij* 2, *loterij* 3,[2]) *malvezij* 2,[3]) *partij* 1, *pelterij* 3, *specerij* 2;[4])

appetijt 1, *(de)spijt* 1, *konfijt* 2, *kwijt* 1;

anijs 2, *paradijs* 1, *patrijs* 1, *prijs* 1, *radijs* 3; *brijzelen* 2;[5]) *bijbel* 1, *trijp* 2, *vijver* 2.

2. De schrijfwijze *ei*, beantwoordende aan fr. *i*, heb ik aangetroffen in de volgende woorden:

---

1) Mnl. *palesijn* van ofr. *palaisin*.

2) Dit woord komt volgens de *Dict. gén.* eerst in 1658 voor. Misschien hebben wij het direkt aan het Italiaans ontleend. (Vgl. *dosijn*, *kwartijn*, *Essai* p. 127; *tapeet*, *Essai*, p. 60; *lavendel*, *Essai*, p. 101; *siepel*, zie beneden).

3) Mnl. *malvezeie* 2 uit ofr. *malvisee*; *malvezij* uit ofr. *malvoisie*.

4) Misschien zou hierbij nog gevoegd kunnen worden *pij*. Naast mnl. *pije* komt voor *pijenrok* (*Polit. Refer.*, p. 262); misschien is *pij* het fr. *pie*, dat als adj. gebruikt wordt voor de zwart- en witte kleur van een paard. De afleiding van Vercoullie is als mislukt te beschouwen.

Soldij komt wel uit het Frans (ofr. *soldee*, mnl. *saudeie* 2), maar heeft bij ons een ander suffix gekregen, misschien onder invloed van *soudier*, dial. vorm van *soudoyer*.

5) Het is onzeker of dit woord uit het Frans komt; wij voegen zeer zelden een intensitief-suffix achter een frans w.w. (*schermutselen* is een der weinige; misschien ook *buffelen*, fr. *bouffer*, „veel eten").

Digitized by Google

A. naast *i* in: *fein* (één voorbeeld, *Lanc.* II, 37862), *fronsein* 2, *galmein* 4, *parchemein* 3.

B. als enige spelling in: *ceiser* 1 (*tseiserne* 2), *feiferen* 3, *schalmei* 2 [1]).

2e **groep.** De franse *i* is niet veranderd.

1e *en* 2e *periode.* Alleen wanneer een woord met *ie* wordt geschreven, weten wij zeker dat *i* er niet *èi* is geworden.

A. Met *i*, *ii* en met *ie* komen voor: *barbarijn* 1 *barbarien* 1, *engin* 1 (: *pinen*) *engien* 1 (: *gesien*), *crappaudiene* 1 *-ine* 1, *mattiene* 1 *mattine* 2, *priemtijt* 1 *prijmtijt* 1, *schrijn* 1 *schrien* 2 [2]).

B. Uitsluitend met *ie* worden geschreven: alle *i*'s vóór *r*; *Sisiele* 1 (*Ro.*), *Margriet* 1 (vrouwenaam; als gemeen znw. komt in deze periode *margrijt* voor), *mielge* 1 (ofr. *milie*) [3]).

3e *en* 4e *periode.* Ook voor de tot deze afdeling behorende woorden heeft natuurlik de schrijfwijze *ie* bewijskracht. Doch bovendien mogen wij hier opnemen die welke Kiliaen met *i* of *y* schrijft, daar deze tekens in het *Etymologicum* de klank *i* weergeven [4]).

assaisine 3, *capelyne* 3, *contramine* 4, *opinie* 3, *pelerine* 4, *ruine* 3, *saisine* 3, *sappine* 3.

---

1) Over *poleie*, zie *Tijdschrift*, XV, p. 199; *Romania*, XXVII, p. 484.

Akelei komt niet van fr. *ancolie*, maar van lat. *aquilegia* (vgl. ohd. *ageleia*). Misschien is de *o* in mnl. *acoleie* door invloed van het Frans te verklaren.

Baderey naast *baderij* is onzeker.

Ten onrechte noemt Prof. Van Helten (p. 50) *feynen* onder de bewijzen van een schrijfwijze *ei* voor *i*. Immers dit woord, dat (*Doctr.* III, 1460) voorkomt in de betekenis „ophouden", is ofr. *feindre*. Prof. Te Winkel heeft deze opmerking ook gemaakt (*Tijdschrift*, XX, p. 91), doch ik geloof niet dat de betekenis „bedrog" was; *feindre* beduidt hier eerder „hésiter." Ik begrijp niet waarom dezelfde geleerde, ter aangehaalder plaatse, het rijm *tijt*: *interdijt* als een bewijs voor de uitspraak van *í* als *i* beschouwt.

2) Over een derde vorm *schreen* zal ik later handelen in het Hoofdstuk over *ie*.

3) Het woord dient ter vertaling van lat. milia, miliaria, en betekent dus „mijl." Maerlant vat het op twee plaatsen op als „halve mijl"; blijkbaar heeft hij vermoed dat er een verschil moest bestaan tussen ofr. *milie* en ofr. *mile*, die evenwel beide „mijl" betekenen en beide van milia komen.

4) Zie hierboven.

Digitized by Google

. *alcumye* 3, *amye* 3, *companye* 3, *enfanterye* 3, *gendarmerye* 3, *filosofie* 4, *saillye* 3, *sortie* 4, *symonie* 4 enz. enz. (in de 4e periode zeer talrijk) [1]);

crediet 3, *cubit* 3, *graniet* 4, *limiet* 3, *redit* 3;

bries 4, *complice* 3, *devies* 3, *haschis* 4, *lambris* 3, *markies* 3, *petitie* 3, *precies* 3, *propice* 3, *surplis* 3, *valies* 4, *apocrief* 3, *corrosif* 3, *definitief* 3, *excessief* 3, *perspective* 3, *portatif* 3, *positief* 3, *preservatief* 3, *recreatief* 3;

fistike 3, *kliek* 4, *kritiek* 4, *mozaiek* 4, *piek* 3 (»wrok"), *politiek* 4, *publiek* 3;

crieme 3, *intiem* 4, *legitime* 3, *maxime* 3, *mimime* 3;

discipel 3, *visibel* 3 [2]).

guide 3, *liquide* 3.

fielt 3 [3]), *inhabil* 3, *mile* 1 (*miel* 3).

3e **groep.** Woorden met dubbele vorm.

Zeker is de dubbele uitspraak in de eerste plaats voor de woorden die hem ook tans nog hebben. Maar van vele andere, die tegenwoordig slechts met *i* worden uitgesproken, kan men hetzelfde beweren: Kiliaen drukt nl., zoals wij zagen, de klank

---

1) *Pastorie* 4 komt in het Frans niet voor. In het lat. *pastoria* (Du Cange »pastoria domus pastoris") is zonder twijfel bij ons het aksent verplaatst naar analogie der franse woorden op *ie*.

2) *Siepel* 4 is noch latijn (zooals Franck wil: *ie* kan niet uit lat. ae ontstaan zijn, daar het woord niet uit het Latijn kan zijn overgenomen; het zou dan bij ons met *k* beginnen) noch frans (omdat dan de *p* niet zou te verklaren zijn). Daar het bovendien eerst laat voorkomt, zal het wel aan ital. *cipolla* zijn ontleend.

3) Ik ben vast overtuigd dat dit fr. *vil* is. De oudste vorm van het nederl. woord is *fiel* (D. War. I, 410, 93; Kil.), en daarvoor is reeds dadelik de voorgestelde etimologie uit het Engels onmogelik. Het woord heeft bij ons drie wijzigingen ondergaan, die alle ook in andere overgenomen woorden voorkomen: 1. *v* wordt *f* aan het begin van het woord in *fluweel*, *fooi*, *fu* (voeu) enz.; 2. *t* wordt achteraangevoegd als in *gast* (*gas*), *damast*. Vgl. ned. *wast* (= *wasch*). In *koest* hebben wij een geval van metatesis, in *faisant*, *galigant* suffixverwisseling; deze woorden kunnen dus niet worden vergeleken. 3. het adj. *vil* wordt bij ons subst., vgl. *blanket*, *courant*, mnl. *fel*, *defect* (»een *defect* aan de machine") en vergelijk ook de overgang van fr. adj. tot nedl. adv., *familiaar iemand zien*, *radicaal genezen* enz.

Digitized by Google

ĕi uit door *ij*, de klank *i* door *y* of *i*. Nu is het *Etymologicum* weliswaar alleen bewijzend voor de brabantse uitspraak, maar van sommige woorden die Kiliaen met *ij* schrijft en die tans bij ons *i* hebben, komt ook de uitspraak *ij* voor (b. v. *kopij* naast *kopie*), zodat dit ook het geval kan zijn geweest met de andere: een scheiding kunnen wij niet maken. Dat er tussen België en Holland tegenwoordig verschil bestaat, bewijst o. a. het *Bastaardwoordenboek* van Broeckaert, waar ik vind *sacristije* (bij ons *sacristie*), *tirannij* (bij ons *tirannie*), *profezij* (bij ons *profetie*); voor zover ik zie, bepaalt zich het onderscheid tot de woorden op *-ie*, zodat ook in België b. v. *fabriek*, *kroniek*, *motief* wordt gezegd. Mag men aannemen dat Kiliaen uit eigen beweging sommige dier woorden heeft »verbrabantst"? Ik geloof van neen, daar men in dat geval niet inziet waarom hij zo vaak de *i* onaangetast heeft gelaten.

Eénmaal komt het voor dat Kiliaen *i* heeft daar waar wij *ij* gebruiken, nl. in *magasin*.

Wanneer een woord waarin wij *i* zeggen niet bij Kiliaen staat en in de Middeleeuwen met *i* of *ij* is geschreven, kan men niet weten of het vroeger met *ij* is uitgesproken; vandaar dat wij in de volgende lijsten tussen zekere en onzekere gevallen een splitsing moeten maken.

A. Zeker dubbele vorm hebben gehad:

galetijn 3 (*gelatine* 3), *kaskijn* 4 (*kaskien* 4), *orijne* 3 (*urine* 4), *sardijn* 4 (*sardine* 4), *stramijn* 3 *stamijn* 3 (*stramien* 4);

artillerije 3, *fermerije* 3 (*infirmerie* 4), *hipocrisije* 3, *kopije* 3 (*kopie* 4), *melanckolije* 3, *melodijé* 3 (*melodie* 1), *profetije* 3, *poëzij* 4 (*poëzie* 4), *sacristije* 3, *selderij* 4, *simonije* 3, *tirannije* 3, *tresorije* 3;

heremijt 3, *hipocrijt* 3, *sodomijt* 3, *subijt* 3, *tapijt* 3 (*tapiet* 2) [1]);

advijs 3, *logijs* 3 (*logijst* 2, *logies* 4), *sijs* 2 (*sis* 3);

antijck 3, *artijckel* 3, *colijcke* 3, *cronijcke* 1, *duplijcke* 3, *fa-*

1) Deze laatste vorm komt voor in de *D. Orde*; het is de vraag of hij als nederlands is te beschouwen.

Digitized by Google

brijcke 3, *magnifijck* 3, *melancholijk* 3, *musijcke* 3, *replijcke* 3, *republijcke* 3, *retorijcke* 3, *rubrijcke* 3.

andijvie 3, *motijf* 3.

subtijl 3.

B. Onzeker is de dubbele vorm van:

autentijc 3 (*autentiek* 4).

massief 4 (*massijts* 1), *missive* 3 (*missijfbrief* 3).

prijs 1 (*prise* 3), *vice* 4 (*vijstproest* 2).

Alvorens deze woordenlijsten te onderzoeken, moeten wij nagaan wat de echt nederlandse woorden ons leren ten opzichte van de ontwikkeling van germ. *ī*, waarmede de franse *i* overeenkwam.

B. *De verandering van i in het Nederlands.*

Over drie punten moet de studie der verandering van *i* licht trachten te verspreiden, nl. over het fisiologiese proces zelf, omtrent de tijd en omtrent het gebied waarop het heeft plaats gehad. Prof. Van Helten en prof. Franck hebben hun mening over de datum gezegd; Franck houdt het er voor dat de vorming van de diftong *èi* niet vóór de allerlaatste jaren der middelnederlandse periode heeft plaats gehad [1]); volgens Van Helten (p. 50) zijn er bewijzen vóór het bestaan van een brabantse tweeklank *èi* in de 14e, en van een hollandse in de 15e eeuw.

Maar eerst prof. Te Winkel heeft deze problemen aan een grondig onderzoek onderworpen, en dank zij zijn veelomvattende kennis en onvermoeide ijver is de oplossing ervan mogelik geworden en zijn allen nu in staat zich een helder beeld van het verschijnsel te vormen. Elk onderzoek omtrent de klankwijziging van *i* zal voortaan berusten op de gegevens die hij heeft verzameld [2]).

1) *Mittelniederländische Grammatik*, § 31, Anm. 2.

2) *Tijdschrift*, XX, p. 81; *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*, 2e Serie, XVIII, p. 149.

Digitized by Google

De konklusies waartoe deze geleerde is gekomen zijn in het kort de volgende: 1. in Noord-Nederland zijn vier streken te onderscheiden: op een betrekkelijk klein gebied wordt *i* nooit tot tweeklank; op het overige, grotere terrein wordt *i* overal gediftongeerd vóór klinker, in een kleinere kring óók aan het eind van het woord, in een nog kleinere bovendien vóór medeklinkers; 2. De diftong heeft zich het eerst gevormd in Brabant en is vandaar, in de 16e eeuw misschien door Oost-Vlaanderen, later door Holland »overgenomen"; 3. Hij is ontstaan door een *j* die zich achter de lange *i* had ontwikkeld.

In de volgende bladzijden zal ik enige denkbeelden ontwikkelen die in strijd zijn met die van prof. Te Winkel; ik stel er daarom prijs op te verklaren dat het mij zonder zijn opstellen zeer moeielik zou zijn geweest mij een mening te vormen.

Ik heb in de eerste plaats een principieel bezwaar. Bedenkelik vind ik dat de verandering van uitspraak van *i* hier wordt voorgesteld, als ware bij, in Oost-Vlaanderen en Holland, een »navolging" van Brabant. Ik kan mij de wijziging van *i* tot *èi*, op elk punt waar hij zich heeft voorgedaan, moeielik anders voorstellen dan als een *foneties* verschijnsel. Nu is het wel waar dat ook een klankwijziging zich van een bepaald punt steeds verder uitbreidt. Doch zó stelt prof. Te Winkel de zaak niet voor: volgens hem is de uitspraak *èi* »overgebracht", in Brabant misschien door de hofhouding van Wenzel (p. 92), in Holland door de Brabanders die, na de zegepraal der spaanse wapenen in het Zuiden, in grote getale naar Holland zijn gekomen (p. 96). Maar hoeveel Brabanders zouden er wel nodig zijn om een amsterdamse straatjongen in plaats van *tiit tijt* te doen zeggen? De eigen uitspraak van een klank in alle woorden waarin hij voorkomt, te veranderen naar een vreemde uitspraak van dezelfde klank, dit is toch nog heel wat anders dan het overnemen van een vreemd woord. Mij dunkt, zulk een kunstmatige invoering van een nieuwe uitspraak kan toch niet »eenvoudig" worden ge-

Digitized by Google

noemd (p. 80). Alleen het feit reeds dat die Brabanders, hoe talrijk ook, toch oneindig kleiner in aantal waren dan de bewoners van Amsterdam, maakt de veronderstelling ener „ontleening" van de uitspraak èi onmogelik; maar bovendien, wat misschien mogelik zou zijn in een besloten, kleine en zeer beschaafde kring, hoe kan men dat aannemen van de bevolking van een gehele stad? Ja zelfs, van gehele streken, volgens prof. Te Winkel; zo, b. v. Waterland (p. 88).

Een beroep op Ascoli's teorie van de uitspraak *u* voor lat. u, o. a. in Frankrijk, moet onvoorwaardelik worden afgewezen; daar was het juist de inheemse uitspraak die de vreemde klank wijzigde, en deze vreemde klank kwam niet *alléén* in het land, zoals het geval met èi zou zijn geweest, maar tegelijk met de gehele taal waartoe hij hoorde.

Trouwens de teorie van de hoogleraar uit Amsterdam heeft andere zwakke punten. Volgens hem was de *i*, in Brabant, in de 16e eeuw reeds *ai* geworden (p. 93); men zou dus mogen veronderstellen dat die klank in Amsterdam als *ai* zou zijn overgenomen. Geenszins: de *ei* klonk er oorspronkelik ongeveer als *ei* (p. 102, 106), en is er eerst later *ai* geworden. Een andere moeielikheid. Van Amsterdam uit zou de tweeklank zich, niet op natuurlike wijze, niet in steeds wijdere, om de hoofdstad heen lopende, kringen hebben uitgebreid, doch in Waterland zijn »ingevoerd" (p. 88): als men nu echter bedenkt dat toen ter tijde Waterland zeer dun bevolkt en in geen geval een centrum van verkeer was, dan zou men, ook volgens de teorie van Te Winkel, een verklaring van die zonderlinge tegenstrijdigheid mogen eisen. Ten slotte, niets wijst er op dat, hetzij in Oost-Vlaanderen hetzij in Holland, de verandering van *i* tot de tweeklank zo plotseling was geschied. Op Holland kom ik straks terug; wat Oost-Vlaanderen betreft, zo ontken ik dat de uitdrukking »veel Gentenaars" (p. 96) zou bewijzen dat men in Gent in die tijd aarzelde of men de brabantse uitspraak wel zou durven aannemen. Het

Digitized by Google

is bekend, en prof. Te Winkel heeft het zelf gezegd [1]), dat het Oostvlaams de overgang vormt tussen het Westvlaams en het Brabants, en het zou dus geen wonder zijn dat twee uitspraken van dezelfde klank bestaan hebben in een centrum als Gent. Maar bovendien, de uitdrukking »veel Gentenaars" moet zeer waarschijnlik zó verklaard worden dat er in Gent, gelijk elders, een meer beschaafde en een meer gemeenzame uitspraak van *i* naast elkaar bestonden (zie later).

Boven de voorstelling der feiten die prof. Te Winkel in zijn jongste opstellen heeft gegeven, zou ik verre verkiezen de formulering die hij zelf vroeger heeft opgesteld: »So waren es die Brabanter welche die Aussprache *ei zur allgemeinen gebildeten Aussprache* erhoben" [2]). Immers, hier blijft altans in het midden of die uitspraak reeds in Amsterdam algemeen was toen de Brabanders hierheen kwamen. Dat dit zo was staat voor mij absoluut vast. In elk geval ben ik overtuigd dat de diftongering overal waar hij zich vertoond heeft, een *foneties* verschijnsel is.

Hoe moet men zich de ontwikkeling van *i* tot *èi* denken?

Dat de verdubbeling van *i* in de geschreven taal niet als uiterlik teeken van de verlenging van *i* moet worden opgevat, blijkt uit de vergelijking met de andere klinkers, waar de verlenging bijna altijd door *e*, in Holland alleen ook door *i*, is voorgesteld: daar de schrijfwijze *ii*, *ij* in het Middelnederlands algemeen was, mag men hem niet met die zuiver hollandse ortografie vereenzelvigen. Welke reden zou er dan ook bestaan hebben om voor *i* van die gewoonte af te wijken? Toch niet om verwarring met de diftong *ie* te vermijden? Indien men dit argument wilde gebruiken, zou ik antwoorden door te wijzen

1) *Grundriss der german. Phil.*, I, p. 638; vgl. Winkler, *Dialecticon*, II, p. 307.

2) *Grundriss*, I, p. 641. De uitkomsten die ik verkregen heb omtrent de *datum* komen overeen met die van prof. Te Winkel, door hem medegedeeld, *ibid.* p. 652, en in de tweede druk van de *Grundriss*, p. 823.

Digitized by Google

op de lange *o*, die *oe* wordt geschreven, hoewel daardoor verwarring met nederl. *oe* (hgd. *u*) ontstond.

Indien de ortografiese groep *ii*, *ij* dan niet een lange *i* voorstelt, moet men wel aannemen dat hij de volkomen fonetiese voorstelling is van $i + i$, $i + j$. En dat dit inderdaad het uitgangspunt is van de latere klankwijziging, blijkt indirekt uit het feit dat de woorden waarin *i* nooit en nergens door een diftong is vervangen, van de oudste tijden af met de schrijfwijze *ie* voorkomen, nl. vóór *r*: hier heeft men dus, gelijk gewoonlik, door *e* de verlenging van *i* aangegeven. Weliswaar is prof. Van Helten van mening dat zich, na *i* en vóór *r*, een onduidelike klinker had gevormd (p. 112); doch het treft mij dat vóór *r* de franse tweeklank *ie* in overgenomen woorden juist vaker dan vóór andere consonanten door *i* wordt weergegeven, en dat, vóór *r*, omgekeerd een onbetoonde franse *i* bij ons vaak met *ie* wordt geschreven [1]); deze feiten wijzen er juist op dat vóór *r* de tweeklank *ie* zeer vroeg gemonoftongeerd is [2]); en wel zou het vreemd zijn dat, in andere woorden, *i* vóór *r* bij ons zou zijn gediftongeerd [3]).

De schrijfwijze *ii* is dus een getuigenis voor de klankontwikkeling die geleid heeft tot de latere diftongering [4]).

Wij zagen dat de nederlandse tongvallen, voor zover zij de *i* tot *èi* maken, dit niet altijd in alle posities van *i* doen. Binnen een ruime kring van dialekten die de tweeklank alleen vóór een klinker vertonen bevindt zich een nauwere waarbinnen hij ook aan het woordeinde voorkomt, en die op zijn beurt weer een nog beperkter gebied omvat waarin *i* ook vóór medeklinkers is

1) Van Helten, p. 113. Vgl. beneden de paragraaf over de onbetoonde *i*.

2) Evenals *ei* (Van Helten, p. 90).

3) De zuiver hollandse en jonge schrijfwijze *uye* (Van Helten, p. 72) kan bezwaarlik als bewijs voor een *algemene* ontwikkeling van een onduidelike *e* gelden.

4) Ook prof. Te Winkel kiest de ontwikkeling van *j* als uitgangspunt (*Tijdschrift van het Aardr. Gen.*, p. 149 vlgg); zijn verklaring der verdere evolutie is gewijzigd en op onnodige wijze gecompliceerd in het *Tijdschr. der Mij. van Lett.*, p, 83; mijn voorstelling der feiten gelijkt meer op die van Henry, welke T. W. zelf met instemming aanhaalt.

Digitized by Google

gediftongeerd. Uitgaande van het feit dat de verandering van *i* foneties moet zijn, is men gedwongen, waar het, zoals hier, aan elkaar grenzende streken betreft, aan te nemen dat men er te doen heeft met een verschijnsel dat zich verder of minder ver heeft uitgebreid. Daar de kring waarbinnen *i* vóór een klinker wordt gediftongeerd het grootst is, ligt het voor de hand dat in die positie de verandering het eerst heeft plaats gehad, daarna in de »auslaut", en toen pas vóór medeklinkers.

Men mag de diftongering van *i* in het Middelnederlands vergelijken met die van *u*. Deze beide klinkers staan fisiologies zeer dicht bij elkaar: beide zijn zij de geslotenste palatale klinker, en zij verschillen alleen door de positie der lippen. In hoever de verspreiding van de diftongering van *u* op nederlands gebied geheel overeenstemt met die van *i*, ben ik niet in staat te bepalen. Maar twee verrassende punten van overeenkomst vertonen die beide verschijnselen, nl. 1. Ook de diftongering van *u* is het gevolg van de ontwikkeling van een palatale halfklinker na *u*, zodat *u* geworden is u^i, u^w; 2. Ook voor *u* heeft de klankwijziging, altans in overgenomen woorden, het vroegst plaats gehad vóór klinkers en in de »auslaut." [1]) Het is waar dat ook vóór *t* zich vroeg een *i* of *w* na *u* heeft ontwikkeld. Maar nu is het juist opmerkelik dat, in de vroegste rijmen van *i* met *ei*, die dus bewijzend zijn voor de verandering van *i*, deze klank steeds vóór een *t* staat. Prof. van Helten heeft reeds uit Willem van Hildegaersberch aangevoerd de rijmen *sneit*, *gleit*, *creit* met *Giericheit*; weliswaar heeft prof. Te Winkel daaraan alle bewijskracht ontzegd door te beweren dat die w.w. hier imperfecta zijn (p. 97), maar, naar ik meen, ten onrechte: de zin toont duidelik dat het presentia zijn. Prof. Verdam wees mij nog op een zeer oud fragment [2]), waarin *leit* met *tijt* rijmt, en op de schrijfwijze *laewijt* voor *lauheit* in de *Spieghel His-*

---

1) De bewijzen voor deze beide stellingen zal ik afzonderlik aanvoeren in een artikel, dat in het *Tijdschrift* zal verschijnen.

2) *Tijdschrift*, XI, p. 294.

Digitized by Google

toriaal (IV[2], 1, 28), waarvan het handschrift uit het midden van de 14de eeuw dagteekent [1]); daar dit woord echter niet in het rijm voorkomt, heeft het minder bewijskracht. Ik voeg er nog bij *awarijt* (= *en waarheit*) uit het begin van de 15de eeuw (*Lippijn*), en, bij Everaert, *gebenendijt: greit* [2]). Uit die rijmen zou dus blijken dat ook de verandering van *i* tot *èi* vóór *t* vroeger dan voor andere konsonanten heeft plaats gegrepen; en daaruit zou men misschien de gevolgtrekking mogen maken dat ook de ontwikkeling, achter *i*, van de *i*-klank die tot de latere verandering heeft geleid, niet alleen vóór klinkers en in de »auslaut'', maar ook vóór *t* ouder is dan vóór andere konsonanten.

Alvorens verder te gaan, moeten wij de vraag behandelen of het aangaat een verschijnsel dat wij in overgenomen woorden opmerken, op gelijke lijn te stellen met een dat wij in eigen woorden aantreffen. Ik geloof van ja, indien het verschijnsel in kwestie niet op rekening is te stellen van de taal waaruit het woord is overgenomen. Nu komt de ontwikkeling van een *i* of *w* na *u* in de dialekten van Noord-Frankrijk wel sporadies voor, doch hij is er niet algemeen genoeg om daarmede een regelmatig voorkomende verandering der, in het Middelnederlands overgenomen woorden, te verklaren [3]). Als wij echter in het ontstaan van *i* na *u* een middelnederlands verschijnsel zien, dan dienen wij de oorzaak aan te wijzen waardoor het zich het eerst in overgenomen woorden vertoont. Dat nu schrijf ik toe aan de sterke ortografiese traditie die voor eigen woorden bestaat, doch niet voor ontleende, waardoor in het schrift de uitspraak der laatste fonetieser is

1) Zie de Inleiding, p. xc.

2) Uitg. Muller en Scharpé, in *Maria Hoedeken*, vs. 704. Geheel zeker is het geval niet; er volgen drie rijmen op *ei* na drie rijmen op *ij*; daar het stuk in platte rijmen is geschreven, mag men echter het laatste der *ij*-rijmen met het eerste der *ei*-rijmen verbinden.

Onzeker is het rijm leyns: gepeyns bij Hildegaersberch.

De schrijfwijze *kastellijn*, door Van Helten vermeld, berust waarschijnlik op suffixverandering.

3) Zemlin, *Der Nachlaut* i *in den Dialecten Nord- und Ost-Frankreichs*.

Digitized by Google

dan die der eerste. Zodat het zeer goed mogelik is dat ook echt *germaanse* woorden een klankontwikkeling hebben vertoond, die alleen in de ortografie der *overgenomen* woorden aan het licht is gekomen.

En zo wij dan, onder voorbehoud, de behandeling der ontleende woorden mogen gebruiken ter verklaring van onze eigen taalschat, dan wijs ik nog op het, vroeger door mij vastgestelde feit, dat ook een fr. *é*, juist vóór klinkers, in de »auslaut" en vóór *t*, *ei* is geworden, maar in de andere posities is blijven bestaan. Ik heb indertijd [1]) dit verschijnsel op rekening der noordfranse dialekten gesteld; deze uitspraak moet men misschien aldus aanvullen, dat het algemeen worden van *ei* in die positie aan de neiging is toe te schrijven die ook bij ons bestond om, in de bedoelde gevallen, een *i* achter de klinker uit te spreken. Wij zouden dan een nieuw bewijs hebben vóór de gemeenschappelike afkomst der bewoners van Noord-Frankrijk en van Nederland en België. Het is waar, een ontwikkeling van germ. *e* tot *ei* is niet te bewijzen met dezelfde zekerheid als die van *i* tot $\grave{e}^i$ en van *u* tot $\acute{o}^i$. Maar ik merk in de eerste plaats op dat, in de »auslaut" en vóór klinkers, wij wel degelik een *i* achter *e* uitspreken (*zée-i*, *zee-y-en*), en verder dat het niet dan natuurlik is dat na de palataalste klinkers, nl. *i* en *u*, dit *i*-element in de gunstigste kondities was om tot volle ontwikkeling te komen.

Deze feiten zouden misschien de veronderstelling kunnen steunen dat de *i* zich het vroegst vóór klinker en in de »auslaut", daarna vóór *t*, en eerst toen vóór andere consonanten heeft ontwikkeld.

Wat hiervan zij, reeds in de oudste periode van het Middelnederlands had zich vóór alle konsonanten, in alle gewesten, blijkens de ortografie, een *i* of *j* na *i* gevormd.

Er vormde zich dus een groep *ii*, *ij*, die op twee manieren kon worden behandeld: òf de *i* bleef wat hij was, òf hij werd gedissimileerd tot *è*, soms nog verder, nl. tot *a*, *o*. Deze dissi-

1) *Tijdschrift*, XV, p. 198 vlgg.

Digitized by Google

milatie ging natuurlik trapsgewijze, hoogstwaarschijnlik over *é* heen: de uitspraak *é^{i}* wordt tans nog in sommige streken aangetroffen. Zodat wij de volgende reeksen mogen aannemen: *tît, ti^{i}t, tè^{i}t, ta^{i}t; bi, bi^{i}, bè^{i}, bà^{i}* [1]).

Daar de neiging om een halfvocaal achter *i* te plaatsen in de bekende posities, blijkens de ortografie, algemeen moet zijn geweest, is het noodzakelik aan te nemen dat, ook in de streken waar *i* tegenwoordig nooit als *è^{i}* wordt uitgesproken (b.v. het Westvlaams) de ontwikkelingstrap *i^{i}* heeft bestaan; trouwens ook in West-Vlaanderen wordt de klank met *ii, ij* geschreven. Het verschil tusschen die tongvallen en de andere is dat in deze de *i* tot *è* is gedissimileerd, terwijl in gene *i* onveranderd is gebleven en vóór consonanten is samengetrokken met de halfklinker; daar is dus *i^{i} + cons.* tot *i* + cons. geworden; vóór klinkers en in de auslaut is *de halfvocaal gebleven.*

Zoals men weet, is *i* ook in het Hoogduits en in het Engels vroeg tot *è^{i}*, *a^{i}* geworden. Naar aanleiding der ontwikkeling van *i, u* in deze talen merk ik op: 1. dat ook in het Duits de verandering van *i* voorkomt in sommige streken alleen vóór klinkers, in andere aan het einde van het woord, in nog andere in alle posities [2]) 2. dat in Engeland de verandering van *u* in *iu* (de tegenwoordige uitspraak) verklaard wordt door de vorming van een palatale halfklinker achter *u* [3]).

Wij gaan tans over tot de vraag wanneer in die groep *ii* de eerste *i* tot *è* is geworden.

Prof. Te Winkel heeft uit grammatici zeer rijk materieel bijeengezameld om te bewijzen dat de *ei* het oudst is in Brabant (15e e.), dan in Oost-Vlaanderen voorkomt (16e e.), en eerst later (17e—18e eeuw) in Holland. Maar het komt mij voor dat hij aan zijn gegevens te veel bewijskracht heeft toegekend. Voor-

1) De aanhaling uit het werk van Henry (Te Winkel, l.l., p. 84, Noot) bevestigt deze verklaring.

2) *Grundriss*[1], I, p. 565.

3) Behrens, *Beiträge zur Geschichte der französischen Sprache in England*, p. 121.

Digitized by Google

eerst toch — hij zelf konstateert het — afwezigheid van rijmen *i*: *ei* bewijst absoluut niet dat de *i* nog onveranderd was. Maar vooral, het komt mij voor dat hij niet genoeg rekening heeft gehouden met het feit dat grammatici altijd sterk onder de invloed der traditie staan. Eén voorbeeld. Hij haalt uit de *Tweespraak* van 1584 een zinsnede aan waarin de vorming van *i* wordt beschreven, en inderdaad komt de klankbeschrijving aldaar volkomen met *i* overeen: Spieghel voegt er bij dat sommige, »zonderling in Brabant" de *i* meer naar *è* heen uitspreken." Nu volgt daar wel niet uit dat Spieghel dus de uitspraak *èi* uitsluitend brabants noemt — een konklusie die prof. Te Winkel schijnt te trekken[1]) — maar toch is blijkbaar *ie* voor hem de enig juiste uitspraak. Edoch, dertien jaar later rijmt Hooft *drijgen* op *eigen*; en prof. Te Winkel neemt aan dat dus in die dertien jaar de *i* zich gehaast heeft *ei* te worden, of liever, dat men zich in die dertien jaar de brabantse uitspraak in Amsterdam heeft aangewend.[2]) Dit nu kan ik niet geloven; daar ik in de diftongering van *i* een foneties verschijnsel zie, ben ik overtuigd dat er eeuwen zijn nodig geweest om *i* langzamerhand in *ei* te doen veranderen; en ik trek uit het feit dat Spieghel's bewering door de feiten wordt weersproken, de gevolgtrekking dat men zeer voorzichtig moet zijn met de getuigenissen der grammatici; hun zijn de, zich langzaam in de grote massa ontwikkelende klanken, de aandacht niet waard. Een sprekend bewijs vond ik in een ander spellingstraktaat der 17e eeuw, nl. *Ampzing's Taelbericht der Nederlandsche Spellinge, door Chr. van der Heulen oversien en verbetert, Wormerveer, 1649.* Men leest daar (p. 46), in een breedvoerige uiteenzetting der voor- en nadelen van de ortografieën *i*, *y*, *ij*: »Ik noemse (nl. *ij*) een dobbele *i* en geen enkele zieraed *i*, en die niets meer en doen soude als een gemeyne *i*; want so mostese bij de enkele

---

1) *L. c.*, p. 104: »Uit Spieghel's *Twéspraeck* weten wij dat in 1584 in Amsterdam nog *ie* gezegd werd."

1) *L. c.*: »In Amsterdam zelf moet de diphtongeering echter al spoedig ingevoerd zijn."

i in het a b c gesteld worden en niet achteraan onder de dubbele letters daarse ook weleer in de scholen een bijzonderen naem van *oy* of *oye* plag te dragen...." En hoe wordt nu door hem de uitspraak van *ii* gekenschetst? Als die van »twee *ii*'s". Dus, terwijl de uitspraak van *i*, blijkens de naam van *oy* of *oye*, reeds was veranderd [1]), kenschetste de schrijver die klank nog steeds als *i*.

Wil men de ware stand van zaken leeren kennen, dan moet men niet alleen op de getuigenissen der grammatici en dichters afgaan; de verklaring van al de tegenstrijdigheden waarvan wij er een paar vermeldden, is dat, terwijl de *officiële* uitspraak nog *i* was, het volk reeds lang *èi* zeide; de ongegeneerde dichters rijmden daarom kloekweg *i: ei*. Soms deden zij het uit rijmnood, zoo b.v. Willem van Hildegaersberch, die in een gedicht waarin hij talrijke en verschillende *ei*-rijmen nodig had, zich door de nood gedwongen zag woorden met *i* te gebruiken; zeer merkwaardig inderdaad is het dat ook het andere rijm van *i: ei* dat ik aanhaalde, in een strofe met verscheidene *ij*-rijmen voorkomt, en niet in een platgerijmd gedicht. Westerbaen gebruikt *i* alleen in *i*-rijmen; in dezelfde tijd rijmt Huygens *i* met woorden die een *ei*-klank hebben [2]). Trouwens, prof. Te Winkel (p. 90) zegt zelf dat het »een dogma der poëtica schijnt geworden te zijn dat *ij* en *ei* niet rijmen mochten." Maar hoe kan hij dan nog aan de verzen van Oudaen ter ere van Vondel en aan de uitspraken van Sewel bewijskracht toekennen waar het betreft de ontwikkeling van *èi* uit *i*?

Mij dunkt dat de enkele rijmen die wij uit de Middeleeuwen overhebben, bewijzen dat *i*, vóór *t* altans, in 1400 reeds ongeveer als *èi* klonk, in Holland zowel als in Brabant. Die rijmen zijn zeer zeldzaam, zal men zeggen, maar het zij mij vergund te antwoorden met hetgeen, volgens Wilmotte, Foerster gezegd heeft, naar aanleiding van patoisvormen in letterkundige werken:

1) Dit kan niet anders dan een onhandige schrijfwijze van de tweeklank zijn.
2) Te Winkel, *l. c.*, p. 100.

Digitized by Google

»il suffit, pour la démonstration, d'une seule graphie patoise qui se glisse entre vingt graphies françaises." [1])

Alleen als een rijm van *i* met *ei* voorkwam in een tekst, afkomstig uit een gebied waar tegenwoordig *i* niet gediftongeerd wordt, zouden wij mogen aannemen dat die plaats ons verkeerd is overgeleverd.

En wanneer men er bezwaar tegen heeft aan te nemen dat een traditionele uitspraak als *i* eeuwen lang de strijd tegen de uitspraak van het volk heeft weten vol te houden, dan bedenke men dat b.v., in het Frans, de *oi* reeds aan het eind der 15e eeuw als *wà* in plaats van *wè* werd uitgesproken, en dat eerst in de 19e eeuw deze uitspraak officieel is geworden. [2])

C. *Wat leren de overgenomen woorden?*

Het is tijd tot de overgenomen woorden terug te keren en ze in hun onderling verband te bestuderen.

Eerste groep. Men zou zeggen dat het mogelik moest zijn de datum der diftongering nauwkeurig te bepalen met behulp van de ontleende woorden: wanneer men weet in welke tijd een frans woord bij ons is gekomen, dan kan men, als het nog aan de ontwikkeling van germ. *î* tot * èi* heeft deelgenomen, zeker zijn dat deze toen nog niet had plaats gehad. Zó eenvoudig is de zaak echter niet. Vooral kan de analogie gewerkt hebben, en inderdaad is dat bij ons het geval geweest. Zo bewijzen de woorden op *-ijn*, *-ij* die in de 4e periode hier zijn gekomen, geenszins dat toen de *i* nog niet was gediftongeerd, een veronderstelling trouwens die bij niemand zou opkomen; zij hebben *èi* gekregen door de invloed van de vroeger overgenomen woorden die hetzelfde suffix hebben. [3]) Deze beide kategorieën laten dus geen konklusie toe.

Onder de andere is er slechts één, nl. *radijs*, dat eerst in de

1) *Romania*, XVII, p. 314.

2) Nyrop, *Grammaire historique*, p. 145.

3) De woorden op *-ijn* hebben bovendien, in de 4e periode, in het Frans niet *i*, maar *è*, tenzij er een stomme *e* aan het eind staat.

Digitized by Google

derde periode is overgenomen en waarin è^i niet door de analogie is te verklaren. Dit woord komt in het Frans en bij ons pas in het begin der 16e eeuw voor. Is de ontwikkeling van de tweeklank niet in strijd met de konklusie waartoe wij in het vorige hoofdstuk zijn gekomen? Wij zagen dat, in de beschaafde taal, de uitspraak *i* nog lang heeft voortgeduurd; een vreemde term wordt, in de eerste tijd nadat hij ontleend is, uitsluitend door meer ontwikkelden gebruikt: vandaar dat *radijs* zonder twijfel eerst als *radis* is uitgesproken; de hoorbare slot-*s* bewijst bovendien dat het uit de schrijftaal is overgenomen. Nu kan het niet verwonderen dat, terwijl van alle woorden met *i*, naast een beschaafde uitspraak met *i*, een meer gemeenzame met è^i bestond, in een woord als *radis*, vooral toen dit gewas algemeen verspreid werd, eveneens, naast een uitspraak met *i*, een met è^i is ontstaan. Later, toen de *i*-klank voorgoed veranderd was, zou dit niet meer mogelijk zijn geweest: een woord als *valies* behoudt de *i* onveranderd.

Een vaste konklusie laat dit woord dus niet toe; misschien zou men zich mogen beroepen op het feit dat het geïsoleerd staat, terwijl de woorden uit de 3^e periode die *i* niet hebben gediftongeerd, talrijk zijn (tweede groep), om daardoor de veronderstelling van een vroegere ontlening te steunen. Evenwel, daar tegenover staat dat die woorden met *i* voor een groot deel een meer technies karakter hebben; *radijs* is een der weinige die tot de gewone taal behoren, daar dit gewas vroeg algemeen werd.

Ook de woorden waarin *i* tot *e* is gedissimileerd, en die wij aan het begin van dit opstel vermeldden, pleiten eerder vóór dan tegen de uitkomsten van ons onderzoek; immers, zij zijn alle vóór de 3^e periode ontleend, met uitzondering van *confelie;* daar van dit woord reeds in de 2^e periode de vorm *confilie* voorkomt, mogen wij veronderstellen, wegens de eenstemmigheid van het getuigenis der overige woorden, dat slechts bij toeval *confelie* eerst zo laat wordt aangetroffen.

Digitized by Google

Wat te denken van de woorden waarin *i* door *ei* wordt geschreven? Bewijzen zij dat, toen zij ontleend werden, de diftongering reeds een voldongen feit was? Toetsen wij ze één voor één.

Schalmei beschouw ik als een door volksetymologie gewijzigde vorm [1]); in *perchemein* en *fronsein* is *ei* misschien toe te schrijven aan een verandering van het suffix [2]); *feiferen* is waarschijnlik uit het Duits overgenomen, evenals *galmei.*

Belang hebben voor ons eigenlik alleen *fein* en *ceiser*, daar zij tot de oudste periode behoren, en, indien zij werkelijk beantwoorden aan fr. *fin* en *cidre* (fr. *cisre*), zouden bewijzen dat reeds ± 1300 de evolutie van *i* begonnen was. Nu komt *fein* slechts éénmaal voor, en betekent »klein." Is het wel hetzelfde woord als fr. *fin,* dat nooit die betekenis heeft gehad? [3]) Men zou kunnen onderstellen, òf dat het verschreven was voor *clein*, òf dat het ofr. *vain* is, dat o. a. in de zin van »zwak" wordt aangetroffen [4]). Het tweede woord, *ceiser*, komt in de *Rijmbijbel* (vs. 21062) voor, als vertaling van lat. s i c e r a (Luc., I, 15); het is blijkbaar hetzelfde woord als p. *cidre*, dat uit s i c e r a wordt afgeleid. [5]) Deze etimologie is niet twijfelachtig, al laten de romaanse vormen zich niet zonder moeite uit de latijnse verklaren. Vooreerst vertonen zij als beginkonsonant, niet alleen *s,* maar ook *i.* Diez [6]) neemt daarom aan dat s i c e r a tot c i c e r a zou zijn geworden, zonder evenwel deze overgang te verklaren. De mnl. vorm *ceiser*, *tseiser* schijnt op lat. c te wijzen;

---

1) *Tijdschr.*, XV, p. 201.

2) Dat de *ei* in *perchemein* door lat. e van p e r g a m e n u m zou zijn te verklaren, lijkt mij onmogelik, daar de *ch* toont dat wij het aan het Frans hebben ontleend, en deze taal alleen vormen op *in* bezit.

3) Godefroy (IV, p. 6) haalt één voorbeeld aan van fr. *fain* (: *villain*) = *fin*, subst., »geld."

4) Het *Mnl. Wb.* geeft nog een voorbeeld van *fijn* in de betekenis »klein"; doch op de bedoelde plaats kan het ook »teer" betekenen.

5) Reeds door Ménage in een belangrijk artikel van zijn *Dictionnaire étymologique* (1694).

6) *Etym. Wörterb.*, I, *sidro.*

Digitized by Google

doch mogelik is het dat *c*, *ts* in dat woord een picardiese eigenaardigheid is; zoo komt in St.-Pol [1]) tegenwoordig *šid* naast *sid* voor, en de *š* (vroeger uitgesproken *tš*) kan in die streek een dialektiese verandering van een oorspronkelijke begin-*s* zijn. Meyer-Lübke [2]) meent dat sicera tot cisera is geworden, en Körting zowel als de *Dict. gén.* beweren dat ook. Terecht heeft Horning [3]) deze onderstelling verworpen: de *z* van ons *ceizer* beantwoordt, evenals de ofr. vormen, volkomen aan een lat. c. Over de kwantiteit van de i zijn de geleerden het niet eens: Forcellini en de *Dict. gén.* schrijven ī, Georges en Körting ĭ. De romaanse vormen wijzen op ī: dat *i* door de invloed van de palatale beginklank zou zijn te verklaren, moet men om verschillende redenen ontkennen; in de eerste plaats wel hierom dat de oudste vormen een *s* hebben, en niet *c*. Evenmin mag men de romaanse vormen als »geleerde woorden" beschouwen, daar de ontwikkeling van *e* volkomen normaal is. Nu is het, met het oog op de mnl. vorm, merkwaardig dat een rom. vorm **seisre* de korrekte ontwikkeling zou zijn van *sĭcera, met korte *i*. Evenwel, andere bewijzen vóór deze hipotetiese kwantiteit heb ik nergens aangetroffen. Dat de overgang van fr. *i* tot *ei* op rekening van een dialekt zou zijn te stellen, kan ik niet bewijzen: het Waals kent die overgang alleen vóór klinkers en *l*. [4])

Van de andere kant is het onmogelik in *ceiser* een bewijs vóór de diftongering te zien, daar het in een westvlaamse tekst voorkomt, en daar het bovendien in de eerste periode met zijn *ei* zoo goed als alleen zou staan.

Tweede groep. De woorden uit de 1e en 2e periode behoeven niet alle op dezelfde wijze verklaard te worden.

Van *engien*, *escrien* en *barbarien* komen ook in het Frans vormen met *ie* naast andere met *i* voor. Daar echter *barbarien*

1) *Revue des patois gallo-romans*, IV, p. 277.
2) *Grammaire*, I, p. 476.
3) *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XIX, p. 72.
4) *Romania*, XVII, p. 558.

Digitized by Google

eerst laat wordt aangetroffen, terwijl het Oudfrans uitsluitend *barbarin* kent, mogen wij voor dit woord slechts een franse vorm met *i* aannemen en het dus ter zijde laten. Hoe zijn de dubbele franse vormen van *engin* en *escrin* te verklaren? *Engien* is een noordfranse formatie; Horning [1]) konstateert dat het rijm *engien: bien* voorkomt in een picardiese tekst; ook de *Chronique rimée* van Phil. Mousket kent zowel *engien* als *engin*. [2]) Dat evenwel *ie* niet uitsluitend picardies is, zou men opmaken uit mnl. *ansien* 1, waarin de eerste lettergreep een niet-picardiese klankovergang vertoont; weliswaar kan de mnl. vorm door kontaminatie ontstaan zijn; doch daar wij *angien* ook in een waalse tekst aantreffen [3]), is het zeker dat *ie* in *engien* niet tot Picardië beperkt is gebleven. De oorsprong van *i* in *engin* is lat. ĕ gevolgd door yod (i n g e n i u m); deze combinatie wordt in het Noordwesten van Frankrijk geregeld *ie* [4]), maar niet in de streken waar wij *engien* hebben gevonden; ergo, moet *ie* hierin anders verklaard worden.

De *i* van *escrin* komt uit een lat. ɪ; van dit woord treffen wij een wisselvorm *escrien* aan in een waalse tekst, in het dialekt van Luik geschreven [5]), en hier is hij zeker gewestelik; immers, vóór *n* wordt i tot *ie* in het Luiks, en, naar het schijnt, ook in Namen. [6]) Of men daarmede in verband mag brengen de overgang van *inam* tot *èn*, die tegenwoordig in het patois van Namen voorkomt [7]), durf ik niet beslissen:

1) Bartsch et Horning, *Langue et litt. franç.*, p. 12.

2) Link, *Die Sprache der Chronique rimée*, p. 11.

3) *Brut van Munchen*, vs. 326, 3618.

4) Schwan—Behrens, *Grammatik des Afrz.* [3], p. 37; Ch. Joret, *Mélanges de phonétique normande*, p. XXIV.

5) *Mireur des histors* van Jean des Preis, dit d'Outremeuse. (Zie Godefroy, IX, p. 522. Hij verwijst bovendien, s. v. *escrien*, naar *écran* (hij bedoelt *escran*), doch ik vind daar niets).

6) Wilmotte, in *Rom*, XVII, p, 558; XVIII, p. 214; XIX. p. 78. Waarom deze geleerde in *ie* = lat. i slechts „une intéressante graphie" ziet, begrijp ik niet; de voorbeelden die hij uit teksten aanhaalt, zijn vrij talrijk. Evenmin begrijp ik waarom hij verwijst naar Neumann, *Laut- und Flexionslehre*, p. 61.

7) *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XXIV, p. 25.

Digitized by Google

men zou hier ook aan analogie van het masculinum kunnen denken.

Wat hiervan zij, i n werd in sommige gedeelten van Walenland *ien*, zoveel staat vast. De moeielikheid is nu echter dat *engien* ook picardies is, hetgeen ons verbiedt *engien* en *schrien* met elkaar in verband te brengen. Daartegenover staat dat niets ons belet in de andere woorden waarin, vóór *n*, *ie* naast *i* voorkomt, *ie* als een waalse eigenaardigheid te beschouwen. Dan moeten wij ze echter scheiden van die waarin dezelfde wisseling vóór andere konsonanten dan *n* plaats heeft [1]), en dan moeten wij er alle bewijskracht aan ontzeggen in zake de diftongering van *ĭ*.

Wat de andere vroeg overgenomen woorden met *ie* betreft, zoo meen ik dat zij bevestigen dat van de germ. *î* reeds zeer vroeg de oorspronkelike klank was veranderd; de schrijfwijze *ie* moet worden opgevat als een poging om de franse klank met grotere juistheid weer te geven dan dit door de ortografie *ii ij* mogelik zou zijn geweest. Het zijn *Sisiele*, *Margriet*, *mattiene* en *priemtijt*.

Prof. Te Winkel spreekt niet van die merkwaardige schrijfwijze. Prof. Van Helten vermoedt dat in *priemtijt* zich vóór de labiaal een onduidelike klinker zou hebben ontwikkeld [2]), evenals dat vóór *r* het geval zou zijn geweest (zie boven). Waarschijnlik lijkt dat niet; van die invloed van een labiaal hadden ten minste nog enige andere voorbeelden moeten worden aangehaald om zijn bestaan aannemelik te maken. Maar vooral, volgens dat sisteem zou men die stomme *e* ook vóór *t* moeten aannemen, blijkens *Margriet*, vóór *n*, blijkens *mattiene*, en vóór *l*, blijkens *Sisiele*.

Ik waag een andere verklaring. Het treft mij dat van die

1) Wat betreft de mogelikheid dat in sommige dezer woorden *ien* door suffixwisseling zou zijn te verklaren, verwijs ik naar het Hoofdstuk over *ie*.

2) Zie de *Middeln. Spraakkunst*, p. 114. *Gerief* moet aldaar geschrapt worden (zie Franck); *riepe* en *striemen* komen te zelden voor om bewijskracht te hebben.

Digitized by Google

vier woorden twee eigennamen zijn, terwijl de beide andere kloosterwoorden zijn; alle vier zijn het dus »geleerde woorden", waarin de uitspraak van de klinker als *i* boven alle twijfel is verheven: de eigennamen omdat men ze natuurlik uitsprak, zó als zij in het Frans werden gehoord, de beide andere omdat in de kloosters die termen natuurlik vaak met *i*, op zijn latijns, zijn uitgesproken. Overtuigend schijnt mij vooral het feit dat, als gemeen znw., *margrijt* in de oudste periode met *ij* wordt geschreven; dit was natuurlik, omdat het in die funktie met de andere woorden die *i* hadden was meegegaan.

Volgens ons zou dus de ortografie *ie* naast *ij* wijzen op een verschil in de graad van aanpassing. [1])

De woorden der 3e en 4e periode die met *i* worden uitgesproken kunnen verklaard worden als ontleningen na de tijd van de diftongering. Voor alle is echter deze verklaring niet geheel afdoend. Immers, waarom zouden de woorden op *ij* en op *ijn*, voor zover zij tot deze groep behoren, ook niet zijn medegesleept door de analogie der oudere woorden op *ij* en op *ijn*, zoals wij dat in de eerste groep hebben geconstateerd? Wij moeten dus wel aannemen — en een blik op de lijst bevestigt die veronderstelling — dat er een andere oorzaak is geweest waardoor de diftongering is tegengehouden. Wij vinden er verscheidene techniese, rechtskundige en wetenschappelike woorden, en deze hebben natuurlik hun franse uitspraak zuiverder behouden, daar zij zelden gebruikt werden en bovendien slechts in een kleine kring: het zijn »geleerde woorden."

Derde groep. Zo is zonder twijfel ook het grootste deel der dubbelvormen van de derde groep te verklaren: tusschen *advijs* en *advies* bestaat een soortgelijk verschil als b.v. heden ten dage nog tussen *sardijn* en *sardine* wordt opgemerkt; als die visjes in een busje op tafel gediend worden zal men ze altijd met de

1) *Margriet* rijmt in *Sp. H.* op *ie*, *Sisiele* in de *Rose* op *i*; deze rijmen zijn beide onzuiver; maar dit kon niet anders, daar wij, zolang *ie* nog tweeklank was, geen volkomen zuivere *i* hadden.

Digitized by Google

naam *sardine* noemen; misschien omdat de herinnering aan hun, vermeende of werkelike, franse afkomst verlevendigd wordt door het franse opschrift op het doosje, misschien omdat wij nu eenmaal gewoon zijn eetwaren met franse namen te bestempelen. Eigenlijk berust hier de vorm met *i* op een telkens herhaalde ontlening van het woord; de band tussen het franse woord en het nederlandse heeft lang bestaan, altans in de geest van hun die het Frans machtig zijn; als de zaak, en dus de term ervoor, eenmaal gemeen goed zijn geworden, behandelt de grote hoop die term als een nederlands woord. Dat is, dunkt mij, de oorsprong der dubbele vormen.

Het komt mij niet overbodig voor er nogeens op te wijzen dat al die doubletten niet over ons gehele gebied behoeven te hebben bestaan; vele vormen met *ij* zullen ongetwijfeld alleen in Zuid-Nederland zijn voorgekomen [1]).

II. In gesloten lettergreep.

Zoals men weet, is *i* vóór twee medeklinkers bij ons tot een »wijde" korte gesloten *e* geworden [2]), en ook de franse *i* heeft in die positie die klank gekregen, in alle woorden, wanneer ook overgenomen, behoudens enkele weinige uitzonderingen; alleen vóór nasalen is hij soms anders behandeld. De gelijkstelling kan bevorderd zijn door het feit dat ook het Picardies die klank bezit [3]).

1. Vóór orale konsonanten.

ametist 1, *baptist* 4, *batist* 4, *copist* 3, *epistel* 1, *fistel* 2, *minister* 1, *register* 2; *artist* 2, enz. Zie de voorbeelden in mijn *Essai* p. 79;

ameril 3, *apostille* 3, *armille* 3, *beril* 1, *camomille* 3, *caville* 3, *cocenille* 3, *krokodil* 1, *pille* 1 »zuil";

1) Over de *ij* in woorden die eerst laat zijn overgenomen, vergelijke men hetgeen hierboven over de woorden van de eerste groep is gezegd.

2) Roorda, *De klankleer en hare toepassingen*, p. 19.

3) Storm, *Englische Philologie*, I, p. 195.

Digitized by Google

compromis 3, *melis* 3, *mis* 1, *palisse* 3, *pis* 2, [1]) *vernis* 2;
district 3, *strict* 4;
crevitse 1, [2]) *doblitse* 1, *trits* 4;
cirkel 1, *mirre* 1 [3]), *mirt*;
basilisk 1, *crucifix* 1;
crypt 4.

Gesloten *i* hebben slechts *cierkel* 1, *cochenielje* 4, en het is wel vreemd dat deze verlenging van *i* zo zeldzaam is. Immers, zoals ik vroeger heb vastgesteld, zijn fr. *a*, *o*, *e* vóór *st*, *ll*, *r* + *kons.* verlengd [4]); ook met *u* is dat het geval, altans vóór *st*, blijkens *juist* en *luister:* hoe komt het dat *i* een uitzondering op de regel maakt? Is het toe te schrijven aan het »geleerde" karakter der overgenomen woorden waarin *i* vóór de genoemde groepen staat? Er kan bijkomen dat zeer vele van die woorden uit het geschreven Latijn zijn overgenomen, maar voor enkele woorden passen deze beide verklaringen niet goed, b.v. voor *krokodil*, *pille*.

2. Vóór nasaal en konsonant.

Voorbeelden: *prins* 1 (*prens* 1), *simpel* 1 (*sempel*), *timbre* 1 (*tembre* 2), *karint* 3 (*curent* 3), *tinke* 2, *pint* 3, *hiacint* 4.

Ook in deze woorden heeft men soms gepoogd de franse uitspraak in het schrift weer te geven; zo vond ik *piinte* (*Rek. der Buurtk.*, 36).

Wat betreft de verandering van *i* in *e*, deze is bevreemdend, daar wij juist een neiging hebben om de franse vokalen geslotener uit te spreken, ten einde daarmede de oorspronkelike klank meer nabij te komen; zoo veranderen wij juist zeer vaak fr. *è* in *i.* [5]) Prof. Van Helten vermeldt de verandering waarover wij hier spreken (p. 44), en stelt hem ge-

1) De jongere vorm met *is* is te vergelijken met de uitspraak *pó* voor *pot*.
2) *Crevetse* is ofr. *crevesce*, *crevice* (God.)
3) De bijvormen *merre* en *marre* zijn door mnl. klankwetten te verklaren.
4) *Romania*, XXX, p. 73.
5) Zie mijn *Essai*, p. 103.

Digitized by Google

lijk met die welke enige echt germaanse woorden vertonen, doch indien ik mij niet vergis, moet men zich bepalen bij de gevallen waarin *i* door een nasaal werd gevolgd. Ik verwijs naar Franck, p. 54 en 55 (*Anm.*).

III. Vóór de toon.

Het is nodig onderscheid te maken tussen onbetoonde fr. *i* die in de eerste lettergreep van een woord is geplaatst, en dezelfde klank, tussen de eerste en de betoonde sillabe: in het eerste geval had hij een bijaccent. In samengestelde woorden telt het prefix niet mee.

A. *In de eerste lettergreep van het woord.*

De franse *i* blijft *i:*
adviseeren 3, *billoen* 2, *bisant* 1, *biscoet* 2, *crieeren* 1, *ghisarme* 1, *issue* 1, *liaert* 1, *lias* 3, *lidekant* 3, *limogie* 3, *limoen* 1 (»dissel"), *limoen* 1 (»vrucht"), *lioen* 1, *litiere* 1, *liverei* 2, *livessche* 3, *Milaan* 1, *minioet* 1, *mirakel* 1, *pillorijn* 3, *Pipijn* 1, *ribaudie* 1, *siroop* 1, *sizoor* 2, *spittael* 2, *stilet* 4, *tiran* 1, *tisane* 2, *triangel* 1, *vilain* 1.

Geschreven als *ie:*
Ghierlande 3, *lieaert* 1, *lievereie* 2, *lievessche* 3, *mierakel* 1, *tieran* 2, *tieretein* 2.

Wordt *e:*
belgioen 3, *besant* 1, *bescot* 2, *Gheronde* 1, *geroffel* 1, *ledekant* 3, *lemuen* 3, *lenement* 2, *leoen* 1, *leverei* 2, *levereeren* 3 (*leveren* 1), *levesse* 3, *Melaen* 1, *menioot* 1, *pellerijn* 2, *rebaud* 1, *reguer* 3, *sengerie* 1, *spetael* 2, *velain* 1.

Wordt *a:*
assue 2, *balioen* 2, *lamoen* 1, *lamogie* 3, *latier* 3, *lavesche* 3, *Machiel* 1, *papeie* 2, *rabaut* 3.

Wordt *ai*:
craieeren 1, *laitiere* 1.

Digitized by Google

Wordt *ei*:
creieeren 1, *leitiere* 1, *meinioot* 3.
Wordt *a*:
bulioen 2, *buscuut* 2.
Wordt *o*:
lovesse 2, *soroop* 1 (*Nat. Bl.*, VII, 253 var.)
Wordt *o* of *oe*:
boelioen 1.

Deze verschillende klankontwikkelingen geven aanleiding tot de volgende opmerkingen. Dat *a*, *e*, *u* en *o* zijn te verklaren als franse dialektiese nuances, heb ik vroeger aangetoond: *u* en *o* zijn speciaal waals. [1]) Merkwaardig is het dat wij naast *i* ten onzent geen enkele maal *ij* vinden: prof. Van Helten vestigt (p. 47) de aandacht op het feit dat in het Nederlands in zwakbetoonde sillaben de *i* zijn uitspraak heeft behouden [2]); elders wijst hij er op (p. 51) dat, wanneer de pronomina met zwakke toon ot enclities werden gebezigd, de oorspronkelike *ĭ* werd bewaard (vgl. nog p. 10 en 11). Zonder twijfel is op deze wijze ook de *i* in onze overgenomen woorden te verklaren.

De schrijfwijze *ie*, die wij alleen in enkele woorden aantreffen, is dus een bewijs te meer voor het gebruik van *ie* voor gesloten (lange) *i*, waarop wij hierboven de aandacht hebben gevestigd.

Hoe zijn echter *ai* en *ei* te verklaren? Dat *craieeren* een bijvorm van *crieeren* is en niets met *kraaien* heeft te maken, blijkt uit de volgende feiten:

1. Voor *laitiere* kan men geen volksetimologie aannemen, en toch is *i* daar *ai* geworden, 2. *crieeren* is zeer oud, 3. de betekenis *kraaien* wordt eerst zeer laat aan *crayeeren* toegekend, 4 de vormen met *i* zijn zeer talrijk. Men kan geneigd zijn te vermoeden dat in *crieeren* de *i* eerst *a*, *e* is geworden, en dat toen de overgangsklank *j* is ingevoegd; doch deze verklaring

1) *Romania*, XXX, p. 101. In een open sillabe kan *e* ook als een, in het Nederlands ontstane verzwakking van *i* verklaard worden.

2) Hij verwijst naar het slot van § 100; ik weet niet goed waarop die verwijzing slaat; is het op de behandeling van *i* in de uitgang *-kijn*?

Digitized by Google

past niet voor de wisselvormen van *litiere*. Indien dit woord niet in het Frans van *lit* was gevormd, maar uit een latijns lectaria kwam, dan zou juist *leitiere* de goede vorm zijn; die komt evenwel in het Frans niet voor. Ik vind bij Godefroy één voorbeeld van *laitiere*, doch dit staat in *Girart de Roussillon*, een half-provensaalse tekst. Nu treft men, in overgenomen woorden, ook voor *a* soms *ai* aan, b.v. *aisuer*, en men zou kunnen onderstellen dat *laitiere*, *craieeren* latere ontwikkelingen zijn van *latiere* (dat, zoals wij zagen, ook voorkomt) en *craeeren*. De diftong *ei* zou verklaard kunnen worden als ontstaan uit *ai*, zoals *eisel* uit *aisil*.

B. *Niet in de eerste lettergreep van het woord.*

In deze positie blijft *i* onaangetast of wordt verzwakt tot stomme *e*; alleen van dit laatste verschijnsel geven wij enige voorbeelden:

chemeneie 1, *civetein* 1, *desceplíne* 1, *ypocresie* 2, *capetein* 2, *cardenaal* 1, *cusseneel* 3, *logesijn* 1, *medecine* 1, *pongetijf* 3.

De woorden waarin het Frans in de hier bedoelde positie een *i* heeft, zijn alle »geleerd", daar in volkswoorden de voortonige, niet in de eerste sillabe staande, latijnse *i* wegvalt. Oorspronkelik hebben die woorden alle *i* gehad, doch ook in het Oudfrans wordt die *i* soms verzwakt tot stomme *e*, b.v. *cardenal*, *chevetain*. Ook volgens nederlandse taalwetten zou de verzwakking echter goed te verklaren zijn; tans nog wordt, in de uitspraak van minder beschaafden, de *i* in die positie in franse woorden vaak stomme *e*; deze verzwakking is toe te schrijven aan het sterke accent dat wij op de betoonde lettergreep leggen, waaronder de andere sillaben te lijden hebben.

Ten gevolge van de analogie kan, in die positie, aan de *i* soms bij ons *ij* beantwoorden, b.v. *antijcketeit* (Kil.), *heremijtagie* (Kil.), *profijtteeren* (Kil.), *subijtelick* (Kil.), *subtijlick* (Kil.).

Oktober 1901. SALVERDA DE GRAVE.

Digitized by Google

EEN ONGEDRUKTE BUNDEL REFEREINEN VAN 1524.

De Koninklike Bibliotheek te Berlijn bezit een merkwaardig handschrift (Ms. Germ. 4° 651) dat, voorzover mij bekend is, tot nu toe onopgemerkt bleef. Zodra het mij door een toeval in handen kwam, interesseerde het mij zeer, maar daar mijn tijd grotendeels in beslag genomen werd door de studie van het Mnl. stichtelike proza, kon ik het slechts oppervlakkig onderzoeken. De uitslag van dit voorlopig onderzoek wil ik hier meedelen. Waarschijnlik zal dit voor de kenners van onze zestiende-eeuwse taal en letterkunde een aansporing zijn tot grondiger bestudering.

De codex is een papieren kwartijn van 343 bladen in perkamenten band. De bladen zijn ongeveer 20 bij 14 cM. groot; elke bladzijde telt 23 à 26 regels, vrij regelmatig met ronde letter geschreven. Op het tietelblad leest men:

Hier in dit boeck staen
Veel schoonder refereynen
Gheestelick ende waerlic
Die seer ghenuechelick sijn
Om te lesen. Als in die
Tafel betoonlyken is ende
Isser. m. als CC ende LIIII.

Daarop volgt van fol. 2 tot 12 de »tafel", een register waarin de refereinen naar hun »stock" alfabeties gerangschikt zijn, met de aanwijzing van het blad waarop ze te vinden zijn. Aan het einde van het handschrift (fol. 343) maakt de schrijver zich in de volgende rederijkersrijmen bekend:

Conclusie ofte rondeel

Die dit boeck ghescreven heeft
maria wil hem in staden staen
Heer jan van styevoort hy syn naem wtgeeft

Digitized by Google

Die dit boeck ghescreven heeft
Vicarius tsinte marien is hij onghesneeft
om tijt verdrijf heeft hijt ghedaen
Die dit boeck ghescreven heeft
maria wil hem in staden staen

Een ander conclusie of rondeel

Dit heeft volent mit diligentie
doemen XV^{c} XXIIII screef siet
Heer jan van stijevoort tot goeder intencie
Dit heeft volent mit diligentie
Tsinte Marien haelt hij sijn presentie
opten VII slapers dach hij dees materien liet
Dit heeft volent mit diligencie
doemen XV^{c} XXIIII screef siet

Anno MDXXIIII XXVII junii

Ten slotte leest men op het achterste schutblad in 17de-eeuws schrift: »Vijckarijs fuit marī Tutrecht Johan van steynvorden 1527." Naar aanleiding van deze aantekening wendde ik mij tot Mr. S. Muller, die zo vriendelik was een onderzoek in te stellen en mij het volgende berichtte: Jan van Stijevoort is bekend als de vervaardiger van een *Manuale tractans de officio Majoris camere et aliorum omnium officiorum ecclesie beate Marie*, dat in het kapittelarchief van St. Marie berust en allerlei bepalingen van het kapittel en waarderingen en reducties van munten bevat, nodig voor het maken van de verdeling van de saldo's der kapittelrekeningen tussen de kanunniken. Het stuk is in de inventaris gedetermineerd als daterende van circa 1500; bij nauwkeuriger beschouwing blijkt dat er het jaartal 1496 in voorkomt, maar dat er ook gesproken wordt over een kapittelbesluit van 21 Aug. 1521; het boekje dagtekent dus van na 1521. Verdere nasporingen omtrent Stijevoort waren vergeefs. Het Manuaal doet Mr. Muller vermoeden dat hij computator van het kapittel van St. Marie is geweest, d. w. z. een der twee personen, belast met het nagaan of in de rekeningen der comptabelen de oude wetten en gebruiken van het kapittel

Digitized by Google

geobserveerd waren, en met het verdelen der saldo's volgens deze usantiën. Gewoonlik waren deze computatoren leden van het kapittel, maar Jan van Stijevoort schijnt niet tot kanunnik opgeklommen te zijn; zijn naam komt tenminste niet voor op de zeer nauwkeurige lijst der kanunniken van St. Marie, in de 18de eeuw samengesteld door de notaris De With.

Zolang niet een gelukkig toeval meer biezonderheden omtrent de persoon van Jan van Stijevoort aan 't licht brengt, zal het niet gemakkelik zijn, de oorsprong van de refreinbundel na te gaan. De taal wijst duidelik op Zuid-Nederland en maakt het waarschijnlik dat de Utrechtse vicaris uit de Zuidelike gewesten afkomstig was. Belangrijker is de vraag of hij de auteur of de verzamelaar van de bundel is. Uit de verzen aan het slot is geen stellige gevolgtrekking te maken, want de uitdrukkingen: »dit heeft volent" of »ghescreven" en »om tijt verdrijf heeft hijt ghedaen" kunnen zowel op een dichter als op een verzamelaar betrekking hebben. Misschien dat een nauwkeuriger onderzoek de moeielikheid oplost en beslissende inwendige bewijzen oplevert. Dat Jan van Stijevoort zelf de »const van rhetoriken" beoefende blijkt uit de rondelen aan het slot. Daarentegen schijnt het aantal refreinen dat op dezelfde »stock" gemaakt is, eer op een compilatie te wijzen. Een derde mogelikheid is dat de eigenaar van het handschrift eigen werk met dat van anderen samenbracht.

Over het belang van deze refreinen voor de taalkennis behoef ik niet uit te weiden: de zestiende-eeuwse kleurrijke volkstaal levert zoveel moeielikheden op, dat elke nieuwe aanwinst welkom is. Ook in onze bundel zijn tal van plaatsen mij duister gebleven, die alleen door een grote belezenheid in 16de-eeuwse schrijvers mogelik opgehelderd kunnen worden.

Ook wat de inhoud aangaat lijkt mij deze verzameling een aanwinst voor de kennis der 16de-eeuwse litteratuur. Voor de eerste helft van deze eeuw noemt Kalff (Gesch. der N. Lett. in de 16de eeuw I, 313) als hoofdbronnen de bekende Gentse referein-bundel van 1539 en een ongedateerde, die bij Jan van

Digitized by Google

Doesborch gedrukt is, en waarvan de inhoud waarschijnlik uit het begin der 16de eeuw dagtekent. Hij wijst op het kenmerkend onderscheid: in de bundel van 1539 bespeurt men de geest der nieuwere tijden; die van Jan van Doesborch staat dicht bij de Middeleeuwen. Te oordelen naar de karakterisering die Kalff van deze bundel geeft, vertoont hij grote verwantschap met onze verzameling. Ook het omstreeks 1580 geschreven handschrift van Jan de Bruyne, door Ruelens uitgegeven [1]) bevat veel ouder materiaal, maar voorzover ik heb kunnen nagaan, heeft deze verzameling geen refereinen met de onze gemeen. Het handschrift van Jan van Stijevoort geeft ons dus een zeer groot aantal refereinen die stellig vóór 1524 gedicht zijn. Als men nu in aanmerking neemt dat het oudste gedateerde gedicht van Anna Bijns het jaartal 1522 draagt en haar eerste bundel in 1528 verscheen, dan is ons handschrift ook door zijn ouderdom van groot belang.

De inhoud vertoont veel verscheidenheid. Een systematiese indeling heeft niet plaats gehad: de drie bekende soorten, de refereinen »int vroede, int amoureuse en int sotte" zijn hier bovendien niet scherp te scheiden. De stichtelike refereinen, betrekkelik gering in aantal, hebben m. i. weinig waarde. Meestal is het louter gevoelloos rijmgeknutsel. In een enkele strofe horen we zuiverder toon klinken b.v. (fol. 320 v.):

O vloyende vloyt natuerlick springhende
Die erde doeringhende
U selven minghende
mits godlijke cracht en uwe virtuten
Natuerlick voetsel alle crudekens bringhende
Onghetempertheyt dwinghende
De cracht verlinghende
van allen bloemkens die men siet spruyten
Hier opter erden doer tmilde ontsluyten
van allen conduten reyn suver fonteine

1) *Refereinen en andere gedichten uit de XVIe Eeuw, verzameld en afgeschreven door Jan de Bruyne*, uitg. door K. Ruelens voor de *Antwerpsche Bibliophilen*.

O maria wy waren allen ghesloten buyten
Den hemel ende laghen in sviants muyten
ten waer doer u schoon maghet reyne
O maria wij waren al ghemeyne
Daer groot en cleyne
mit sviants broitsel
Wij hadden moeten blijven in pijnen ghemeyne
Dus machic wel spreken dees worden int pleyne
Lof reyne fonteyne alder bloemen voetsel.

Toch kan zulke poezie de vergelijking met de eenvoudige devote liedjes van die dagen niet doorstaan.

Belangrijker zijn andere refereinen »int vroede", die bittere klachten uiten over de toenemende oneerlikheid, hebzucht en dwaasheid in de wereld, over de aanmatiging en bevoorrechting der heersende standen, over de verdrukking waaronder het volk gebukt gaat. Hier heeft de dichter wat te zeggen en hij weet het goed te zeggen. Deze stukken echte volkspoëzie zijn uitstekend geschikt om voorgoed het vooroordeel uit de weg te ruimen, alsof in rederijkerskringen uitsluitend »verbasterde" en »verfranste" taal geschreven werd, want maar al te veel wordt in dit opzicht Jonckbloet noch nagepraat.

Als politiek gedicht is interessant het referein: »Dbegheert al pays sonder die de lever eten", en niet minder, als tegenhanger, het referein »Elc doe sijn neringhe ende swijch al stille", waarin al zulke politieke zangen veroordeeld worden.

De talrijke refereinen „int sotte" zijn uitingen van dartele vrolikheid, soms enigszins moraliserend getint, meestal realistiese schilderingen uit het leven van loszinnige klanten en »verloren kinderen", kortom van allen »die werdich sijn in die gilde ghescreven". De laatstgenoemde »stock" herinnert onmiddellik aan het gedicht »Van der Blauwen Scute", door Verwijs in zijn bundel »Van Vrouwen ende van Minne", afgedrukt. Ook hieruit blijkt hoe dicht deze refereinen bij de 15de eeuw staan.

De minne speelt begrijpelikerwijze in veel van deze taferelen de hoofdrol, zodat sommige ook onder de »refereynen int amou-

Digitized by Google

reuze gerekend konden worden, al zijn het geen eigenlike minneliederen, tot een geliefde gericht. Evenals in de volksliederen wemelt het van bedekte en verbloemde uitdrukkingen, waar het »spel van minne" ter sprake komt; elders wordt er openlik over gesproken met een losheid die in scherpe tegenstelling is met de classicistiese deftigheid der latere rederijkers. Maar juist de afwezigheid van dwang, dat vrij uitzeggen is een noodzakelike voorwaarde om kunst te maken. Vandaar dat juist in zulke gedichten soms de beste regels voorkomen. In een sterk eroties referein op de stock »Hoe mach yemende meer ghelucks gebueren" wordt van de »amoruese ghelieven" gezegd, hoe

> .... „sij bey naect sijn als adam ende yeven
> ende hijse in een gulden kevie siet staen
> Mit haren ghelen vlechtkens ontdaen
> mit twe wanxkens bloesende als roseflueren".

Deze mooie verzen deden mij onwillekeurig denken aan de »goude nis van straelen", die de Eva-figuren omgeeft in Vondel's Lucifer.

Ondertussen zou men al deze gedichten allerminst verwachten in een handschrift van een priester-rederijker. Het is kenschetsend voor de tijdgeest dat de Utrechtse vicaris deze »schoone refereynen" bijeenbracht »met diligencie", blijkbaar zonder er iets verkeerds in te zien. Dit geldt in noch hoger mate van enkele refereinen die aan de Middeleeuwse boerden herinneren, b.v. de vermakelike pausendroom: »Mer smorghens vondick dat al ghelogben was". Het referein: »Ick loich ic en conste mij niet bedwinghen" vertoont zelfs verwantschap met de »X goede boerden". Onschuldiger is het echt komiese verhaal van de »bescaven ioncker" (»Wat vintmen menighen leepen hase") dat aan de klucht doet denken. Dergelike refereinen verdienen dan ook naast de esbattementen genoemd te worden als de voortzetting van het Middeleeuwse realisme, dat zozeer volkseigendom bleek te zijn, dat het ondanks de invloeden der renaissance in de 17de-eeuwse kunst verjongd te voorschijn kwam.

Digitized by Google

Na deze korte inleiding geef ik als proeve een aantal refereinen, die mij bij het doorlezen het merkwaardigst voorkwamen; door gebrek aan tijd moest ik mij in 't afschrijven zo veel mogelik beperken. De volgorde is ongeveer die waarin ze boven besproken zijn; aan het slot komt nog een vrij duister leugendicht, waarvan de inhoud waarschijnlik niet meer geheel te ontcijferen zal zijn. Van toelichting heb ik mij onthouden, omdat mij daartoe niet genoeg materiaal ten dienste stond.

fol. XLv

Refereyn.

Hoe sout dan qualick in die weerlt gaen

Men seyt die werlt wort lancx soe bosere
en ic seg neen en dat by desen
Al seydmen tvolc wert lanx soe losere
contrarie wert u van my bewesen
Want ic en vinde in ghenen lande gepresen
onder princen ridders ionckers noch heeren
Dan gerechtige vaste trouwe gheresen
niemant verdringhende by enich verseren
Mer si willen der ondersaten goet vermeeren
niet scatten noch quellen weduen noch weesen
Dan rechtverdich recht doen naeder scriften leeren/
fol. XLI want sy den hemel winnen ende die helle vresen
Die geestelicheit en wilt plucken noch teesen
den ghemeynen volc wat sy bestaen
hoe sout dan qualick in die werlt gaen

Besiet procoruers oft advocaten
waer dat sy wonen in enighen hoiken
Ja al ist te bruessele oft hier ter straten
waer datse ymant bannen of vloiken
Sy vindent al van rechts weghen in haer boiken
nochtans en begheren sy niet dan simpel loon
Gheen loosheyt en willen sy soiken
soe ontsien sy god inden hoghen troon
En die coopman volcht oec den rechten toon
want hi is rechtverdich in sijn comenscape
Ende die dienst knecht al heet hi claes of moon

Digitized by Google

hy is synen meester een gehuldich knape
Des ghelycks die maechden daer ic vruecht in rape
elc doet soe dat hi wilt hem wert gedaen
hoe sout dan qualick in die werlt gaen

Een rostusere om een gulden werlt
en sou enen anderen niet willen bedrieghen
Al haddi een peert soe net bepeerlt
hi en dede gheen loosheyt om xx vlieghen
Waer sietmen oec in kercken of in clusen lieghen
fol. XLIv dese muylstoters diet gelt mach passen
sy en loghen niet een woert om x gulden wieghen
Tis al soe syt segghen van haerder cassen
in die clercken sietmen ooc veel duechden wassen
sy en scriven een letter niet wten weghe
Oft sy en willen oec by gheen meyskens brassen
daer syse by bedrieghen mochten te deghe
En die meyskens hebben oec van gode de seghe
dat sy maecht bliven tot dat si na huwelyc staen
hoe sout dan qualyc in die werlt gaen

Die scoynmakers maken die scoynkens dichte
al strecken sy tleer somtyts mitten tanden
Die backers en backen tbroot niet te lichte
want tis al groot ghenoech in allen landen
Die cleermakere is van synen handen
rechtverdigher dan een hoyfyser ront
Hy en soude niet steelen twe enckel panden
al waert datter niemant bij en stont
Dan isser die moelenaer ic maecks u cont
die is noch die rechtverdichste van allen
Hy en soude niet willen om x^c pont
te diepe in yemants sackken vallen
Jae boven syn recht wat die sille mach callen
hi is al recht wte al macht hem somtijts misgaen
fol. XLII hoe sout dan qualick in die werlt gaen.

Prinche

Wien sietmen vercopen schuym voor bier
of die de mate niet vol en meten
Waer lopen nu dronckers daer of hier
oft tuysschers heymelick yewerts gheseten

Digitized by Google

Waer hoortmen dat herinck vercoopsters wert verweten
dat sy vrack goet voer goet vercopen
Waer saechdi oyt melcwyven diet volc bescheten
mit haere botermelc soe sy plochten
Waer siedi nu vechtsaken die hebben gevochten
off oude queenen coppelen drayen
Waer wonen nu vroukens die knechtkens wochten
die hen om een halven stuver laten payen
Waer soudmen nu clappers of clappeyen gerayen
men vint int lant niet dan duechs vermaen
hoe sout dan qualick in die werlt gaen.

---

fol. XLIII[v]

Refereyn

Langhe gheborcht en is niet quyt ghescouwen

Trecht staet ghebonden theeft nu helpens noot
practyke loose vonden syn nu al thoot
elc mensche is nu tot liste gheneghen
Elc spreect nu mit twe monden dat sietmen bloot
men ontsiet gheen sonden want vrese is doot
die waerheyt blijft nu al ommc versweghen
Daer list of loosheit is in gheleghen
dat soictmen want elck wil goet verwerven
Al waert onrechtverdichlijck vercreghen
sy en sorghen niet voer gheen bederven
Daer en leyt niet ane hoe datse sterven
al omme is die werlt vol ontrouwen
Al moghen wy doen sonde op dander kerven
langhe geborcht en is niet quyt ghescouwen.

Waer ic gae of come tvolc is bedruckt
die erme simpele domme wert gepluckt
compassie is tsamen wten lande
Tvolc is nu al omme soe loos dat huckt
trecht keert int cromme elc te hemwert ruckt
practyke is nu menigherhande
fol. XLIIII Deen dander bedrieghen en is gheen scande
die alder looste syn nu meest verheven
Men soeckt nu yemande van verstande
die wysheyt of raet soect met leeren te gheven

Digitized by Google

Die duechdelyke sietmen sneven
om dat sy rechtverdicheyt onderhouwen
Mer peysden sy op wrake sy mochten wel beven
langhe gheborcht en is niet quyt ghescouwen.

Prinche

Financie sietmen nu spotters neringhe
nouwe en hoertmen van duechden enich ghescal
Mer quade usancie ende srechts verweringhe
dese sietmen regneren over al
Hier omme dinckt dat u god nemen sal
off laet u in tijts u sonden berouwen
op dat ghij niet en coemt inder hellen ghescal
want langhe geborcht en is niet quyt ghescouwen.

---

fol. IIc XXI

Refereyn

Rapen moet wel syn een ghesonde spys

Het wil al rapen dat van adam leeft
Datse goyen coop syn my wonder geeft
paus en biscop abt ende deken
Tcoomt al ghelyc int raepvelt ghestreken
keyser coninck heeren alle edelen mede
Die buten int dorp wonen of in stede
priesters religiose canoniken ende clercken
Het wil al rapen sonder laboreren of wercken
rechters advocaten comen ooc wel totten horen
Want syt groffelic nemen daert hoer mach ghebueren
Aldus neemick voer mynen reghel ende avys
fol. IIc XXIv rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Ambachsman souden wel nemen v virendeel voer ellen
Ackermans oeck mochten sy den ommeganc stellen
ian derm sou wel eten van een gheeroofde coe
Dat vel naem hy mede dat calf daer toe
metten scellen moeten die arme gheneren
Die niet beters en heeft moet hem contenteren
mer die biddende oorden syn van beter aventueren
want sy di cleyn raepkens bat van hem ghetueren

Digitized by Google

Die minrebroers mit haer ghelapte scoen dat bat ondecken
den honger de wolf wten bosch iaecht tot veel plecken
Sy manen haer daghelicx renten cleyn van prys
rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Buten opt velt luttel vinden de scapen
want de wolven allesins te tylick rapen
rou ende onghecooct die scmmighe brassen
Als hongherighe diet inslicken sonder handen te wassen
die de crop vol hebben alder ghierichste opt spelen
Dit horens wert ende niet om helen
die meest besueren minst ghenieten
Dus mach den arbeyt enen wel verdrieten
want veel willen plucken sonder raepsaet te sayen
fol. II^c XXII Grotelic in vueren sonder picken of mayen
waer van seer besmet syn die gheléerdt syn en wys
rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Rapen syn gesont seyt meester kempenaer gebraden
Waer om tvolc te bet hem laet beraden
inden pot gesmoort en syn nochtans niet te vermuylen
Mer inde kiste vermoort moghen niet vervuylen
sy moeten wel goet ende ghevallich wesen
want sy die sieck syn in de borse ghenesen
sy laxeeren endc verdryven couwe
Die wil by rapen is laet varen rouwen
tot dat broot gheen beter spys int ghemene
Want her omnes begheert groot en cleene
sy spannen die crone boven suker of rys
rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Laet varen het rapen versmaet goet en gelt
waerom ghi alle die werlt int verwer stelt
want om rapen coomt alle verdriet en misval
Die alle die brabantse rapen had die en hadse niet al
sy doen den buyck pyn ende lichtelic op swellen
fol. II^c XXII v Die meer rapen dan broot eten wie salse tellen
rapen studeren medicyns iuristen practyken
om tgelt te cryghen vanden armen en ryken
Om rapen die cassenaers lieghen men sout tasten
om rapen comen sy op feesten inde vasten
Om rapen coomt arnout int velt ghelopen
wackerlic mit synen netten ende synen knopen

Digitized by Google

Die rapen syn gepresen boven haes of patrys
dus moeten rapen wel syn een ghesonde spys.

---

fol. IIc XXIIv

Refereyn

Alle sotten en draghen gheen bellen

In alle tornoyen oft vrolyke foreesten
In alle schietspelen of feesten van rethoryken
Daer vintmen veel diversche sotten der feesten
mit bellen blinckende om elcx bekyken
Ende lopen ter straten van wyke te wyken
mit duythsche caproenen om vruecht te beginnen
Handen vol bellen thes dic sien blyken
aen ellebooghe buten en binnen
Mer edel gildebroers ghi moet versinnen
datmen alle sotten niet en mach bemercken
fol. IIc XXIII Aent blinken der bellen wilt dat bekinnen
sy en dragense niet allen die den sot verstercken
Die gheesten moeten soe bedectelic wercken
dus moet ic u den rechten text wt spellen
alle sotten en draghen gheen bellen

Magher royaerts en mach ic niet vergheten
daer pover den hooren heeft inde hant
Die heymelike roy tappen dit moeti weten
ende den ioncker willen maken vaet wel tverstant
Dees en draghen gheen bellen hier int lant
noch hoverdighe sotten vaet dit ontmoeten
Daer de malheyt soe groot in is gheplant
niet wetende dat si gaen op haer voeten
Wie sal dese amoruese haren sin versoeten
die sonder bellen ghelyc iaghen den sot
oft vechters of tuyschers twaer quaet om boeten
sy en souden den sot hier af weeti tslot
Noch laet icker veel achter die ic niet rekenen mot
dus segick noch al moet my quellen
alle sotten en draghen gheen bellen.
Soudense huden sdaechs alle bellen draghen
fol. IIc XXIIIv die mit enen sot ghequelt syn
Ten soude de sommighe niet wel behaghen
die mit groten benificien ghestelt syn

Digitized by Google

Sy en moghen niet al ghemelt syn
geestelike prelaten costers ofte proost
Ende men vinter noch sout al getelt syn
die heymelic den sot maken — het exempel gloost
Merct sotten opgheblasen suyt ende oost
dexperiencie blyct aen sulcke cadetten
Die stellen op mallaerts sterc haren troost
tyelooskens machmen oec hier bi setten
Die op haer goyken niet veel en letten
dits blykelic sy en connens niet verpellen
alle sotten en draghen gheen bellen.

Prinche

De duven sotten in alle steden
sy moeten oeck syn hier in dit perck
Die en vinden gheen gelt dies bin ic te vreden
want sy sien altyt opwaerts even sterck
Die canyn sotten bedriven twerck
die melcken altoos vroich en late
Dies en draghen sy bellen tsy leeck of clerck
noch meesen sotten daer ick vruecht in vate
fol. IIc XIIII Dees verwispelen al haer bate
ende maken den sot hier en daer int velt
Des sy oock qualick syn ghestelt
want ic blyf by my eerste motyf mitter scellen
alle sotten en draghen gheen bellen.

---

fol. IIc XLVIIv

REFFEREYN

Die ryke die heet die wel ghoborene

Die werlt staet nu seer wanckelyck
Tgheleerde volc dat leeft nu seer leekelyc
dat die leeken thooft syn vanden gheleerden
Die dreyghen souden spreken smekelyck
Ende die waerheit siet soe bleekelyck
dat sy mit allen es die verseerde
Mer nu is ontrouwe die vercorene
Practycke scaect speelt int verkeerde
die rycke heet die wel gheborene.

Digitized by Google

Da nobis werckt abuys om spreken
Dona die soecken nu loose treken
Argentum maect nyeuwe practijcke
Qui non habet die is te versteken
Domine die lydt grote ghebreken
thes Penes me ipsum al dat ic kycke
fol. II^c XLVIII Ic en sie niemant seer scats eer rycke
dan Rapiamus en prelaets gheschorene
By meester Symon dominus na u dat ic strijke
die ryke heet die wel gheborene.

Den groten stier heeft al den loop
Den edelen hase gelt al den coop
tvette vleysch is deerste van pryse
Elc loopt om den meesten hoop
Niemant en tapt den vollen stoop
mulum [1]) labium is nu die ghijse
Nichil solvi is goey divijse
niemant dan iudex is die gheaworene
Jonc onghebaert gaet voer den oude gryse
die ryke heet die wel gheborene.

Princhs

Hier om plaecht ons Ira dei
Niemant en seyt thes culpa mei
dmeeste die verslindt dminste
Elc seyt non sum causa rey
God es rechtverdich quid petam ei
mer inden pater noster weest dit ghesinste
Dynen even kersten weest den beminste
om ewich tscuwene goeds thorene
fol. II^c XLVIII^v Want int sluyte in contrarie oft op dminste
die ryke heet die wel gheborene.

1) Lees: mutum?

Digitized by Google

fol. II^c LXVI

Refferbyne

Die duerste huerperden staen dickwil stille

Een goet peert es een profitelyke have
Dat reyn van haer es ende van lyve gave
schoon van borsten ende grof van eynden
Goet om opsitten goet van drave
Ghenuechelic int ryden niet als een slave
dat scost noch slost int keren int weynden
Sucke henxten mochtmen seynden
coninghen graven mit blyden wille
My seyden ghesellen die henxten kenden
die duerste huerperden staen dickwil stille.

Ick gheloofs wel want reden es ditte
Men vint gheen peert ten heeft missitte
ia alst ghemeenlick ter hueren draeft
Het sy achter wt slaende oft swetende hitte
Ongans te voete oft ander smitte
onseker int ryden oft verslaeft
Sommighe ghuyle die byt oft scraeft
fol. II^c LXVI^v al rydmensse tes van cleyn ghetille
Dus segick waer dat ghyts gheloof gaeft
die duerste huerperden staen dickwil stille.

Een goet peert es licht te misryden
Daermen in neemt soe cleyn verblyden
Sulc man wil een goet peert becleden
Elc man moet hem sin synen staet besnyden
Ja die hem van scaden wil bevreden
Moet met reden syn te vreden
Al es een henxt magher van leden
men macht niet al iuyst hebben te wille
Geeft hem een ghebit moy besneden
die duerste huerpaerden staen dicwil stille.

Om dees reden wat te versueten
Peerden die lopen mit twe voeten
meen ic die langhe hemden draghen
Gheknoopte knopen die ghern vrotten
Ende legghen in haer bedde als clotten
dat potten en kannen waghen

Digitized by Google

Dan slaen sy slaghen als quackel slaghen
als hem die pol coomt binnen der bille
Mer hoe hem scamel ruyters draghen
die duerste huerperden staen dicwil stille.

Dees en weten niet hoe proncken hoe lopen
IIc LXVII ruwelic sy op yemande kycken
Quansuys wy en syn gheen vracht om copen
mer soumen die waerheyt laten blycken
Sy beslaen meer spoeder koetsen dan tyken
dan die openbaer ter hueren lopen
Sy connen den menighen den naecten wel dopen
wie gelt mach gheven claes of willem
Mer scamel ruters ontfermtmen mit hopen
die duerste huerperden staen dicwil stille.

Die duerbaer huerden laet ic spoelen scuvagie
Want als ghedaen es myn pelgrimagie
soe coomt my alleens wat peert men my ghereet
Die duerbaer perden en pries noyt pagie
Avicketsel rosetsel maect schoon vesagie
daer menich henxtken luttel of weet
Waren sy alleens ghecleet
die duerste en hadder niet by een spille
Ic seg die waerheyt al est hen leet
die duerste huerperden staen dicwil stille.

Princhе

Men vint menighe wyse
die onder die huerperden maken verbaers
Tot mynen propoost van mynder avyse
hoe schoonder aensicht hoe vuylder aers
Dus gheen duerbaer huerperden ick en wille
want dierste die staen meest ende dicwil stille.

---

fol. CCCIVv

Refereyne

Donnoosele scaepkens worden meest ghescoren

Waer hem een mensche nu went of keert
Dorloghe meert als gras of riet
tvolc leeft al waert puer doof of blent
Tlant wordt verbrant ende al ghescent

Digitized by Google

alle die werlt doere dit noch gheschiet
wie es die nu den toorn goeds ontsiet
fol. CCCV Wie peyst nu om syn leste end
die gheestelyke en houwen niet dat god ghebiet
Wie doet synre sielen perfecte emend
Elc rooft en moort als die onbekend
waer bliven nu enighe sonden verloren
Dus leydt deen blende den anderen blend
donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

Het schijnt op deerde een hemelryke
rycheyt te cryghene scat ende macht
Hellebaerden bussen boghen ende pycken
Elc behelpt hem selven mit lose practyken
ende die worden op derde nu meest gheacht
Donnosele worden bedroghen mit wil of cracht
hoe datment ghecryghen mach in handen
Haer goet gherooft ghestolen haer panden
Dus worden donnosele nu versmacht
Justicie is dolende in allen warande
dit coompt den herderen al te voren
Die ghierighe regieren nu die landen
donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

·Donnosele wordt gheacht als die verradere
elc es wt om hem te bedervene
Tkint bedriecht nu synen vadere
fol. CCCV$_v$ Die werelt wert soe langher so quadere
deen broeder is wt den anderen tontervene
Elc gheert den anderen te doen stervene
dus elckelyc synen vrient bedriecht
Ende pynt deen sonde op dander te kervene
soo dat ghetrouwicheyt in hem liecht
Haet ende nyt die werelt doervliecht
men wil nu plats gheen wysheyt orboren
Tvolc wort mit lueghenen al op ghewiecht
donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

Princhc

Wat wil ick hier veel of scriven
Dat deen veel teghen den anderen wil kyven
tmoet eens teenen payse gheraken
Al machmen donnosele hier ontlyven
Dewighe leven sal hem by bliven

Digitized by Google

ende die quade sellen daer om bernen en blaken
Hoe sellen die gheroofde brocken dan smaken
donnosele sal god in gracien horen
Die quade en derven dan nae gheender vruecht haken
Die de sonden nu niet en willen missaken
want daer mede sellen sy god verstore
Dus sluytick sonder meer woorden te maken
dat donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

---

fol. LXXIX v

RefferEyn

Dbegheert al pays sonder die de lever eeten

Wie leeft ter werlt en soe out es
die thuys der leuwen oyt sach soe desolaet
Om dat den lew noch soe ionck gheclout es
sietmen dat syn huys ende lant vergaet
Doer den gulsighen buyck en nydighen haet
die nu die meeste syn van bestiere
Ende die ons doer trouwe in trouwe by staet
die loont men mit trouwe nu per deriere
Tmoet al brantscatten of men steltse te viere
fol. LXXX niemant en verantwortse elc peyst om tsyne
Om lever teten want dats nu die maniere
dus bliven wy ghewont vanden gulsigen swyne
Al claechment margrieten of katryne
men seyt lydt noch wat tis vreemt om weten
Wy worden ghevanghen ghescat ten fyne
dus mach ic wel segghen ten droeven scyne
Tbegeert al pays sonder die de lever eeten.

Pays moet vluchten daer orloghe regneert
wy vergaren tvolc mit groten hopen
Ende als die bede is gheconsenteert
dan laetmense al drupende thuyswaert lopen
Dan moetmen peert en harnas vercopen
also wel die duytschen als die walen
Al soudense de scaepkens tvel af stroopen
men soude van vyf maenden nau deen betalen
Al sietmen die vianden die roven halen
men laetse passeren doer dorpen en steden
Al branden sy in pulveren de palen
die lever eeters synder me te vreden
Ten baet gekeven gevochten noch ghestreden

Digitized by Google

Wy sellen dat eynde eerst mitten wever meten
Dat der leuwen warande wordt onder voet getreden
Tis goeds gelieven dus segic noch als heden
Tbegeert al pays sonder die de lever eeten.

ol. LXXXv Niemant en wil die catte de belle hanghen
niemant en der segghen des lants gebreken
Men soudese levende mitten velle hanghen
of op die poorte inden gevangenis steken
Ick hebbe nochtans gehoort vander weken
dwonderlickste abuys doer swercks vermossen
Dat den lew geregeert wort hoert my spreken
van den fransche wolven ende spaensche vossen
Den gulsigen buyck en nydighen haet hen dossen
sy plucken den leeu en make de warande bloot
Al mach den vromen Aern ons lossen
mit der eedelder enghelscher roosen root
Ghebruyctemen wysheyt ten waer geen noot
mer neent als sulck die ghene wel weten
Die om slicken gheen brocken en syn te groot
dus sluyt ick noch alsoe ic myn slot ontsloot
Tbegeert al pays sonder die de lever eeten.

Prinche

Leeuwen alle edele dieren wilt
in voerleden tyden soe seer ontsaghen
Gheen heer soe groot die beet in uwen scilt
noch iagher soe cloick die op u warande dorst iagen
Nu wilt u een vanden ermsten dieren plaghen
die omtrent uwer warande noch geplant syn
Een fenynich scorpioen ic moet beclaghen
daer die gulsighe wolven die nu int lant syn
fol. LXXXI Soude ghy leew noch langhe sonder verstant syn
soe ghinc huys ende lant verloren
Want die lever eeters die soe scerp getant syn
hebben u scapen ghevilt en naect ghescoren
Wilden wy eendrachtighe liefde orboren
en dat wy cloekelick daenclevers smeten
Wy souden soe wreken onsen toren
mer neen wy soe segick als te voren
Tbegeert al pays sonder die de lever eten.

(*Wordt vervolgd*).

Digitized by Google

fol. II^c LXVIII

Refferevne

Elc doe syn neringhe ende swych al stille

Een fantazye es my corts int hooft ghedrayt
van gramscap en const ick nau eten
Om datmen rethorycke nu achter straten sayt
Ende elcken nu mit groten cluyten payt
tfy diet ghelooft hy es sot gheseten
Tgheeft my vreemt oft dees cluytenaers weten
tsecreet van den heeren nae tgheen dat sy singhen
Sy waren al werdich mit stocken ghesmeten
ende leerden hem lyen cluyten voort bringhen
Thes scande groot datment laet gehenghen
in een lant daer pays rust vry ten hille
Ick seg elc moet syn tonghe bedwinghen
Elck doe syn neringhe ende swych al stille.

fol. II^c LXVIII^v Ist datse connen cluyten versieren
van princhen heren coninghen graven
Sy soecken grote list ende nouwe manieren
Om liedekens te maken om sgelts vertieren
daer sy int gasthuys haer kelen met laven
Sy doent tvolc mitten mont te deghen draven
ende mitten ganghe weten sy min dan niet
Sy singhen sy crytten al warent raven
tsa tsa coopter niemant een nyeuwe liet
Tvolc staet en gaept ten es gheen bediet
vol schimpich sanchs brinct die gheen int ghescille
Dus segic elc merck vry syns selfs verdriet
elc doe syn neringhe ende swych al stille.

Deen singt den Aern sal syn vlueghelen slaen
dander singt den leuw salt noch wreken
Deen singt die lelye heeft veel misdaen
Dander singt die rose es ons ontgaen
deen singt mel salde scermutsen en steken
Dander singt men salder veel lancen breken
tes wonder hoe sy spelen mitten mont
Die heren synt dier minst of spreken
dese clapaerts wetent al gheseyt goet ront
Laet den Aern gheworden ende blyft ghesont
moetet tvlas ghesponnen syn hy weet die spille

6

Digitized by Google

Wy maken den leeu mit clappen duerwont
elc doe syn neringhe ende swych al stille.

Prinche

O princelic engien van hogher namen
mit uwen edelen voersinighen staet
Dat wy veel clappen thes cleyn betamen
Ist datter yet scuylt Aernt vol vramen
ghy syt wys [ghenoich] ghy weet altyt raet
Wat helpt dat menich quaet sot sayt syn saet
die nerghens mede en hebben te doene
Ter aventueren daer en es gheen misdaet
al est dat tvolck nu hem kent soe koene
Cluyten te singhen tot sulcken saysoene
ic hopet pays bliven sal binnen onsen hille
Ic segt voor al alst my staet te doene
elc doe syn neringhe ende swych al stille.

---

fol. II^c LXVII^v

Refferetne

Den drincpot maect den menighen geldeloos

Den drincpot es heer van bystervelt [1])
Den [2]) drincpot es viant teghens tghelt
den drincpot maect menighen slimmen ganck
Den drincpot alle sorch wter herten stelt
Duer den drincpot mits dranc den buyc seer swelt
den drincpot werpt menighen onder di banck
Men vecht men kyft dat doet den dranck
dan leytmense int cassement seer boos
Daer moeten sy inne teghens haren danck
den drincpot maeckt menighen gheldeloos.

Alsmen ghevaet heeft wyn oft bierken
Ende men vint venus camerie[r]ken
dan est wy moeten gaen drinken een potteken
Vanden besten / dan seyt dat lieflick dierken
Het dunct my syn dat beste bestierken
ghy weet wel ic bin u liefste motteken
Ick seg dan lief / sy seyt dan sotteken

---

1) Vgl. fol. 14: „En hielt ick haer roote menighen dach
sy sou my heere van bystervelt maken".

2) Hs. En. De initiaal D van vs. 1 geldt waarschijnlik ook voor dit vs.

Digitized by Google

haer hant is in mynen budel altoos
Des morghens en vindic niet een plotteken
den drincpot maect menighen geldeloos.

Heeft die dronckaert dan een loos werdinneken
Soe cloptse hem minlic onder syn kinneken
mer IIII voer II scryft sy dats claer
Sy ontknoopt syn bursken sacht dat minneken
fol. IIc LXVIII Ende sy ontreckt hem daer een vinneken
dan seyt sy betaelt tghelach es swaer
Beclaecht hy syn gelt dan roiptmen daer
vuyl dronckaert vuyl boif met luder voos
Steeckt u van hier ick segt u claer
den drincpot maect menighen gheldeloos.

Prinche

Dus wilt by maten drincken
want die onmatelic den drincpot vercoos
Es erm wilt op dese woorden dincken
den drincpot maeckt menighen geldeloos.

---

fol. LXVI

Reffereyn

Mer alst tbier int hooft climpt soe ist alleens

Tis wondere wat de wyn en bier can stellen
dees mout gaeven die altyt sitten en snaeren
Soe dat hen van busene die oghen swellen
tot dat sy avenrecht te beddewaert varen
Deen is rycker dan oyt syn ouwer waren
mer smerghens lieghet hem wel x croonen
Dander en wil vrient noch viant sparen
tis al by den dermen ic sals hem lonen
Alsoude hi ghelapt gaen ghelyc eender bonen
suet van suesnee moet vleys eten doer cloic vercnapen
En smerghens comen douwers voer tbedde sermonen
en segghen vuyl dronckaert seldi altyt lapen
Dan eest goy moyrken laet my nu slapen
ic en sals niet meer doen maect luttel ghebeens
mer alst tbier int hooft climpt soe ist alleens.

Als die selcke die mane heeft inde nese
die sit al slapende op een banck en gryst
Al waert een opghevulden rese
daer elc mit vingheren op staet en wyst

Digitized by Google

Die selcke sit al schoon vrouwen en pryst
tscynt dat hyt al voghelen sal dat hulsel draecht
En die selcke is dan soe devotich ghespyst
dat hy al nae priesters om biechten vraecht
fol. LXVI[v] Dan isser een ander die kermt en claecht
en huylt al waert een vuyl janckende hoere
En smorghens woert hi soe van een wyve geplaecht
dat alle die ghebueren worden in roere
Dan sweert hi ghelyc enen groven boere
dat hys hem voert wachten sal mit veel ghewcons
mer alst bier int hooft climpt soe ist alleens.

Als die selcke meer drancks heeft dan syn mate
wilt wyser dan salomon syn wat hi ontvout
Ende die selcke is soe vrolick van ghelate
dat al te belachen is wat dat hy brout
Die sulcke is soe milde dat hi niet en behout
een myte int leer soe geeft hyt te voren
En die sulcke sit wel soe veel en cout
dat elcken thooft sweert duer clappens gheboeren
Die sulcke sit soe stom al waert een flueren
die boe noch bae en can ghespreken
Dus syn die dronckaerts soe vreemt van natueren
dat hem smorgens thooft waent van pynen breken
Dan eest niet meer doen alst twyf gaet preken
en seyt ghy sult u noch borsten ick meens
mer alst tbier int hooft climpt soe ist alleens.

Prinche

Al drincken die dronckaerts noch soe seere
des avonts soe en scaytet hen niet twe myten
fol. LXVII Mer smorgens ist aey my lieve heere
myn hooft dat dunct my ontstucken splyten
Deen vint hem gequets dander liet hem soe smyten
dat meyster augustyn moet syn gehaelt
Dan gaet die sulcke voer syn ontbyten
en besiet of syn ghelach mach syn betaelt
Dan vint hy syn tessche somwylen verscaelt
soe dat daer cruys noch munt en is bleven
Dan crout hi syn hooft en peyst ongefaelt
wat ramp waer is alle myn gelt ghebleven
Tscynt dat sy niet meer in allen haer leven
soe droncken syn sellen mer this al reens
want alst bier int hooft climpt soe ist alleens.

Digitized by Google

fol. IIc LXXVI

Refféreyne

Ist niet een helle op aertryke

Als int huwelick die twe ghepaerde
sdaechs driewerf om tprioorscap vechten
Ende twyf den man grypt byden baerde
die man twyf wederom byden vlechten
Ende sy malcanderen alsoe berechten
datmer of scriven mocht een cronyke
Die al haer leven met sulcke werc beslechten
ist niet een helle op aertryke?

Ghelyc die steen wls opden dach verbolghen
hen selven berghen voer tschyn der sonnen
Soe doen dees liefkens die niet en volghen
thuwelick alsoot eerst was begonnen
Als die mans den vrouwen gheen vrientscap ionnen
mer ewich druc vol van versyke
Ende die wyven die niet lyden en connen
ist niet een helle op aertryke?

Daermen altoos botten vint mitten verivyse
en knoterpeeren om tontbyten
Daer volle croppen gaen achter huyse
ende handen wel bereet om smyten
Wanneer syt die pot ende die panne wyten
ende elc van werpen toont syn practyke
Soe dat sy haer handen vol blous verslyten
ist niet een helle op aertryke?

fol. IIc LXXVIv Daermen smorgens gardyn metten leest
ende alle den dach verwerde ghetyden
En al heeftmen te preken niet gheweest
elders dan daar / tmach redelic lyden
Daer sy tsavonts sonder vermyden
die dommelmetten doen bey ghelyke
Ende stellen dus alle vruecht besyden
ist niet een helle op aertryke?

Oft dan dees liefkens een lyni trocken
maer elc heefter een op hem selven
Als die haer melck in deyers brocken
varense / of nae die voghels delven
Daer die man die liefste es nae elven

Digitized by Google

ende twyf donwertste van thienen alst blyke
Die tschyn van duechden dus op hem welven
ist niet een helle op aertryke?

Prinche

Ick segt al sout hielen costen
sulc beluyct des werlt cinghele
Hy wunst syn wyf also styf als posten
daermen die duer sluyt metten grindele.
Sulc vintmen oeck sy schynt een inghele
sy woude wel dat haer man waer onder ertryke
Overdinc toch prinche wat ick ringhele
want het is een helle op aertrijke.

---

fol. XCVII

Reffereyn

Die keye verborghen onder die blesse bloot

O moria seer hoghe vernaemt
waeromme draecht morus syn blesse naect
Ende de keye bedect tsamen aen thoot versaemt
fol. XCVII[v] daer syn veel redene daer elc nae haect
Die questie heeft die solucie gheraeckt
om dat die keye is int thoot gheleghen
Hy heeft die blesse soe onvruchtbaer gemaect
want hy tot droocheyt es gheneghen
Die keye is oock bedect om dat versweghen
sou bliven / weer die keye es cleyn of groot
Sulcke privilegie heeft hy gecreghen
soe en eest gheen wonder dat schuylt in thoot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Die keye verborghen sal bat gedyen
dan bloot gelyck die rape moet
Want waer hy bloot men souden wt snyen
en waer hy uwte ten waer niet goet
Want half sot half vroet wel leven doet
dwelc doit die keye/ soe eest wel noot
Dat hy sy verborghen om ons behoet
aldus blyft ons by tot inder doot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Die keye es dierbaere dan ivorie
dan drie ander stenen ja vyf of sesse

Digitized by Google

Soe moet hy ghedect syn in een cyborie
beter dan van gouwe off van cypresse
Men machem niet sien dan duer die blesse
soe es die keye een costelyc steen en fyn
fol. XCVIII Hy laet hem sien meeste deel in de kermisse
duer die bloote blesse mer als een beschyn
Van natueren en can hij niet stille gesyn
dies die blesse moet lyen menighen stoot
Soe wertse ghebloot en lydt groot ghepyn
want niet en cesseert inder hersenen scoot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Al eest datmen niet en weet certeyn
weer die keye is cleyn of groot int groyen
Na dat die blesse dicke dunne oft cleyn
daer nae soe machment sien en vermoyen
Sonderlinghe als die boonen bloyen
en die wittinghen syn in hoer fluere
Den keyen dan grote crachten toe vloyen
en quellen die blessen mit grooten viguere
Die keyen syn oock wonderlyc van coluere
mer meestedeel wit nochtans oec groyn en root
Deen mitten keye gaet lichtelyc duere
dander draecht int hoot soe swaer als loot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Princhе

De keye crachtich als driakele
es somtyts groter dan de keyaert
Nochtans blijft hij in syn tabernakele
mer hoe coempt datte/ trouwen by mirakele
ghelyck die mane thoot beswaert
Want al es die mensche volwassen gebaert
fol.XCVIII[v] Nochthans die keye wast mit grooten tasse
hoe ouder hoe sotter dats een woort vermaert
Soe es die keye wel groot van wasse
mer hy es onsienlic soe es hi se passe
ander soe waert te groot een cloot
Aldus blijft invisibel in die casse
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Digitized by Google

fol. CXXXIX[v]

REFFEREYN

Dees syn werdich in die gilde ghescreven

Die tkoontgen [1]) mitten conynen groin eton
ende vanden terlinck allet bevroyen weten
gehuyde die te metten tyt lucht gaen rapen
Makelaers die mitten ionghers thoyn speten
fol. CXL muylstoters die de bellen wten caproen meten
ende priesters die hem mitten vuylkens betrapen
Jongkers die dy van peemont dick verknapen
weukens die drincken gaen tallen ghelaghen
Jongwyfkens die wt lopen als meesters slapen
ouders die nae gheen ghiericheyt en vraghe[n]
Jongherkins die vercopen beemden en haghen
haer patrimony goet min dan die helft gheven
Dees syn werdich in die ghilde ghescreven.

Scutters die tallen spelen nae conroots spien.
vroukens die elcken haren schoot bien
werdinnekens die gheveynsde tranen wenen
Baghynkens die haer borstkens laten bloot sien
pachtenaers die doutbacken broot verlien
moniken die dicwils haar cappen beleenen
Papegaykens die inder proye beenen
maechdekens die spinnen connen dubbel garen
Cruepele die in de ryse syn alteenen
clercken die de vrouwen minnen ende hen boeken sparen
Cooplieden die gherne maekelaers waren
drinckebroirs die tsamen nacht en dach leven
Dees syn werdich in die ghilde ghescreven.

Die smaendaechs altyt sinte crispiaen vieren
en hem altyt inde baen stieren
houwende anfra [2]) heerlick in eeren
Fynanci makers die hem om tverstant chieren
fol. CXL[v] amoreuskens die dickwil te bordeus gaen bieren
flinckerders dieproncken al warent heeren
Daghelicks draghende hen beste cleeren
diet al doen halen mitten sattyne

1) = tkoorntgen. Op fol. 302 leest men een referein op de stock: „Ick heb myn corntgen groyn verteert".

2) amfara Vgl. Kalff *Gesch. der Ned. Lett. in de* 16de *eeuw* I, 179 „Abt van Amfra, Heere tot Kannenburgh".

Sonder renten syn in venus vermeeren
ambachts volck die dicwils gaen te wyne
Nochtans wel betalende ten fyne
al moeter den lesten penninck om beven
Dees syn werdich in die ghilde ghescreven.

Princhе

Myn heren ick mach wel onder correxie lesen
de gilde moet van eelder complexie wesen
edele van vier quartieren seer ryckelick
Barmhertich syn haerder affectien peesen
verstekende die sonder haer protectie resen
want sy minnen musica rethorica tes blikelick
Sy en syn niet gierich this autentykelick
want wanneer sy sterven tsy leeke of clerck
Haer sepulture es elcken onghelyckelick
dier omtrent es die nemes mercke
Sy ligghen begraven onder een yseren zercken
dan segghen sy die daer gaen beneven
Dees syn werdich in die gilde ghescreven.

---

fol. IIc LVI

Refferevne

Al lachende word ick myns gheldekens quyte

fol. IIc LVIv Met groter pyn avont ende morghen
Al swetende nerstich mit dusent sorghen
soe win ick tgeldeken dat ic mach cryghen
Ick cloppe smorghens tylick ic waen verworghen
Win ic vier stuvers men wilt die twe borghen
ic en weet gheen dinck dat ic soe qualic can crygen
Ende eert ghewonnen es wilment my ontswygen
ic en sach noit dinc van soe groter cracht
Ende alst ghewonnen es moet ic stupen ende nyghen
Men soudt my niet geven wildic langhe swighen
ten worde my nemmermeer thuys ghebracht
Ende als ict vergadert heb mit alder macht
coem ic dan eens tot enen vrolick ontbyten
Als ickt al ghespaert hebbe ende ghewacht
Op twe uren ende enen halven nacht
al lachende wordick myns gheldekens quyte.

Coem ic dan eens onder die schosmuzelen
In heymelyke slooten / hoven of prielen
daer es alle vruecht sonder miskyfken
Ghesoyen ghebrayen volle plateelen

Digitized by Google

Twelc tachterst ontgelde alle myn iuwelen
het isser al coomt rusten myn liefken
Ghy syt die wertste och oender diefken
fol. IIc LVII tisser al ketelen iocken spelen int bat
Ipocras broickskens van als gheriefken
Rooswater / sukerken / maer by gans briefken
twordt my int eynde al dubbel ghescat
Ende dees ouwe huysduyven drincken soe swaren nat
sy lachen sy roipen mit jolyte
Mer ten lesten ist pays van datmen daer dranc of at
En tgaet hen alleen te lachen wt mer tleste blat
Al lachende wordic myns gheldekens quyte.

Gheraec ick dan een potken tsughene
Om een cleyn costken een pintken tsughene
dan maect my myn borsse byster ende dorre
Mer als ic beghin te rusemusene
Ende deen pintgen beghint tander te huysene
dan lopet my rechtevoort inden torre
Dan ist haelt bier / haelt wyn ghelyc dorre
ic en doe niet dan lachen springhen en danssen
Die pypers gheven den pot ooc enen porre
Soe comender noch ander vents int ghesmorre
sy moeten ghesconcken syn dese hanssen
Dan laten sy my winnen twe of drie canssen
ick lach ic roip hoe luy ick cryte
Ten lesten steken sy my af sonder lanssen
Dus al hadict ghewedt om myns wyfs ranssen
al lachende wordic myns geldekens quyte.

Prinche

fol. IIc LVIIv Sit ic dan alden dach inde mute
Ende gae ic savonts ter mercwert wte
sien batementen daer my therte nae haect
En speeltmer[1]) dan enighe sotte clute
Daer gaet my myn troongie in sulcken ontslute
van lachene dat myn stortgat splaect
Soe coomter een guyt die in myn bors geraect
ende vloyt myn myn noppen denct properlic daer
Ic lach ic en peys niet wat hy maect
Mer al lachende worden my myn scyven ontscaect

1) Hs. speelintmer.

twelc ic iammerlic beclaghen moet naer
Dus hoe ickt make heymelic of openbaer
ic en can behouden halder noch myte
En sal ic tgelt gecryghen tvalt my swaer
Ende ic wint mit groten aerbeyt / maer
al lachende wordic myns geldekens quyte.

---

fol. CCCVI[v] **Reffereyne**

Al lachende wordick myns gheldekens quyte

fol. CCCVII Onlancks ten es niet langhe leden
Was ick tot een bancketgen ghebeden
daer venus was ende haer ghesinde
Twasser cyraet weest des te vreden
Sprack tmeysken twordt in vrolicheden
coomt tavont ghy syt daer die gheminde
Ic scickte my derwaert mitten winde
my docht twas voer my een vont
Daer comende binnen ende ickse kinde
Ho ho dacht ic dit wert goet int inde
valt my te dele dit meysken ront
Sy seyde sit neder myn liefste mont
hier isser men en cochtse om een myte
Aerdighe quackernellekens al ghevet u bont
al lachende wordick myns geldekens quyte.

Doen ick mit vruechden alsoe ontscaect was
Ende alle onghenuechte daer ghelaect was
dat discordeerde van dien sy songhen
Doen seydse reyckter van datter ghemaect was
Een droncsken daer lang nae gehaect was
die vroukens sellen daer by verionghen
Twas ypocras die quam ghespronghen
nu weet ghyt / mer wy en willens geen vermaen maken
Men scancker men sancker mit blyden tonghen
Mer ick was in groten anxt gheswonghen
fol. CCCVII[v] want ic dachte het souder op my seer craken
Tvrouken sprac maect moet laet den haen waken
wy willen leven mit jolyte
Wat ghy begheert sult ghy dan smaken
al lachende wordic myns[1]) geldekens quyte.

---

1) Hs. my.

Digitized by Google

Dien nacht bleef ick daer inder muten
Tot smorghens vroich hoort doch dees cluten
my stont te horen een groot relaes
Sy seyd betaelt gheringhe legt wte
Van broot / van wyn / van spys / van fruyte
ghy moet verharen by sinter claes
Ick vraechde hoe veele sy seyde by naes
thien scellinghen deffen ghelt
Ic ghinck ter borsen onnosel baes
Sy en liet my niet een inckel aes
ic was soe net als een ey ghepelt
Ic sey ick en was noyt dus ghestelt
sy loich / ic en segt u tot ghenen verwyte
Al jockende soe creech sy alle myn gelt
al lachende wordick myns geldekens quyte.

Princhе

Ic moste daer spolen bot wt roelken [1])
Ende ic en wasser niet meer tliefste boelken
mits dat my den budel qualic ghevult was
Een ander sit daer nu opt stoelken
fol. CCCVIII of ghepeerlt oft vergult was
Ick en weet hoe ick verdult was
sy maecte my een romeyns baer tot mynen spyte
Daer ick mit venus doen ghehult was
al lachende wordick myns geldekens quyte.

fol. XCIVv

REFFEREYN

Haelt most wat cost tes vrouwen lost [2])

Hoordyt ghy nachtridders ghi coorne weeldekens
ghi wittebroots kinderkens al lachende byster
Die ghenuechte raept in dese levende beeldekens
spaert nu clippertaut / cute / en homborchs bier
Ontpluyct den budel / de most es hier
vercloict u / verfrayt u / wiens bloemken prost
Ende en acht droifheit quellagie of dangier
mer haelt most wat cost tes vrouwen lost.

Ghy met bediende lustighe raveelkens

1) Vgl. fol. 14v: „Ic droech in myn tassche veel ydel camerkens·
doen wast bot wt roilken ghi moet verhusen”.

2) Dr. Beets wijst mij er op, dat in de *Leuvensche Bydragen* 4, 266 een soortgelijk referein (van Anna Bijns?) afgedrukt is, nl. *De most die doet de vroukens verhuegen*.

Digitized by Google

die tallen kermissen en tallen feesten lopen
Duerjaghende soeckende lecker marceelkens
wilt nu den budel mildelick ontknopen
In desen most / en drincten mit hopen
neemt een vrouken mit u / nae den aert gedost
Haest u al soude stoelen en bancken vercopen
haelt most wat cost tes vrouwen lost.

fol. XCV Maect u ghebraet met souse nae thof
partrysen velthoinderen ende plavierkens
Soe crychdi vander liefster danck en loff
sy prysen sulcken cost venus dierkens
Hasen canynen en sulcke venus camerierkens
voer diet mach tis al cleynen cost
Sy segghen gemeynlick[1]) die bloesende lierkens
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

In den most tyt eest dat den wyn wel smaect
dan eest ick brenckt u myn liefste greyn
Al loiroghende dat sien int herte geraect
dat seyt hy die dit versmayde waer wel een villeyn
Want tes hier een ertsche paradys certeyn
en latet tgelt verscoyen eer dat vermost
Daer blyvicks wel by myn liefste compeyn
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

En dan voer dese lieflyke saykens
moetmen oeck hebben een lecker gheback
Enghelsche taertkyns gesukerde vlaykens
ghescakierde taerten soe sy syn som dunne en vlack
Van als wes ghi dincken mach neemt u gemack
brast roip cryt drinckt scost en brost
Al sou den naesmaeck syn pekel brack
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

Prinche

fol. XCV[v] Als ghy slapen gaet behoorter een banket te tye
wildi dat huer u venus / in als verfrayt
Daer behoort amandelen zucaet tergye
eyeren lombaerts mit poyere dick gespraeyt
Tlyf die handen daenschyn mit rooswater bespravt
en dan u amoruese te beddewert trost
Eest dat sy dan noch nae drincke crayt
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

1) Hs. gemeylick.

Digitized by Google

fol. IIc LXXV

Refferkyne

Haelt most wat cost ten vrouwen lost

Ghy fringeerderkens ardighe vodderkens
ghi beeldekens van quaet bestier
Ghy rustigaerts lustighe lodderkens
spaert clippertant water ende cleyn bier
Verblyt u want die most tyt es hier
vercloickt / versuet proef hoet roosken prost
En acht droifheit quellagie noch dangier
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Ghy nou bediers lustighe raveelkens
diemen tallen kermissen ter feesten siet lopen
Al om te proevene lecker morseelkens
Wilt uwen budel groffelic ontknopen
Van desen elsater drinct volle stoopen
by levende beeldekens naden aert ghedost
Haestu al soudi stoil ende banck vercopen
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Maect u ghebrayen met sause nae thoff
kiexkens patryskens ende plevierkens
Crychdyt soe hebdy danc prys en lof
boven mate van venus camerierkens
Haeskens lampreyskens ende ander dierkens
dat moeter oeck syn thes al cleyn cost
Sy sient soe ghern die blosende dierkens
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

fol. IIc LXXVv Voort meer voer dese lustighe gaykens
moetmen oec hebben ryckelick gheback
Taerten boxbons ghesuykerde vlaykens
coixkens carspelcrullen groot en vlack
Coopt van als nae ws hertsen ghemack
tast / brast / singt / springt / roipt / cryt / en bost
Ende al sou tsuetste namaels worden brack
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Hier op crycht die wyn eerst synen smaeck
dan ist ic brengt u eens myns hertsen greyn
Cateroghen hebbende gheern vaeck
die dit scheyde waer wel een vyleyn
Want thes een ertsch paradys certeyn
dus latet tghelt verschoyen eer dattet vermost

Digitized by Google

Dan roip wort daer thes een mild compeyn
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Prinche

Crycht oeck een bancket te tye
nonfoortse wattet gelt u selven verfrayt
Crycht amandelkens sucade targye
eykens lombaerts mit polverduyc oversayt
Ende als ghi mit lavender water syt bespraeyt
terstont sonder omsien haer te bedde trost
Ist dat die liefste dan noch om drincken crayt
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

---

fol. LXIII

Refereyn

Mer smorghens vondick dat al gheloghen was

Onlancks droomde my dat sotste dromen
ja men hadder padden met moghen scoffieren
My docht ic paus ghemaect was te romen
en myn wyf cardenael om sduechs verchieren
Myn kinderen aertsbisscopen doer myn bestieren
dus en mocht niemant teghen ons worstel clappen
Doen ghingen wy raet houden onder ons vieren
hoe dat wy veel tonnen gouts mochten snappen
Ic weet raet sprac twyf laet brieven gaen lappen
op alle kerckdueren en sterck doen ghebien
Soe wye ghebonden is al draghen sy cappen
synt nonnen baghynen misshoude lien
fol. LXIII^v Dat sy by ons comen wy sellen mits dien
elcken ontbinden welc noyt gheploghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Ick consenteerdet als paus ende oec myn kinderen
dat ertsbisscoppen waren dies my therte loich
Die cardenael myn wyf wouts nie verminderen
want sy screef die bullen diemen al omme droich
Tvolc dat wetende brocht my gelts ghenoech
twas al ontbint my den bant verwaten
Deen vercocht syn soch dander perdt en ploich
en brochten my gelt thuys mit groten vaten
Tvolck liep te romen achter straten
soe dicke als mieren doen mit groten hopen
Triep al tsa tsa neemt viertich ducaten

Digitized by Google

en wilt my desen bant ontknopen
Op dat ic weder mach onghebonden lopen
docht my dat elc sprac die daer wt ghetoghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Celsusters clarissen wilt van begheerten
riepen al hadt achter en voer ghebert
Ontbint ons eel paus of wy vercrevelsterten
want den bant des cloosters maect ons therte verert
Wy bringhen u gelts by mit hopen ghescert
seyde veel lollaerts doer sbants verstranghen
Dus ontbint ons al hebben wy lang ghemert
fol. LXIIII wy willen die cappe opten tuyn gaen hanghen
Knechten ende meyskens die trou hadden ontfanghen
ende gherosiert hadden ghy siet wel my
Die seyden ontbint ons [ons] liefde is verganghen
want veel[1]) berows is ons comen by
Tsghelycks oec oude tabeyten och lief paus maect ons vry
en ic deet docht my want in myn vermoghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Daer quam soe veel volx docht my tonbindene
dat gheen van ons allen mocht hebben ghemack
Om datment noyt meer en plach te vindene
soe wout al ontbonden syn wie yet ghebrack
Deen wyf riep ontbint my van desen droncken sack
dander och my van desen tuyscher verlost
En die een wyf hadde die qualick sprack
riep heer heer ontbint ons doer dit gelt vermost
Maer aerdighe vroukens vol weelden ghedost
die mit oude rochelaers waren bedwonghen
Spraken al ist dat hondert cronen cost
ontbint ons en gheeft elcken enen ionghen
Waert crepel of blint tquam al aen ghespronghen
om ontbonden tsyne wat oyt bedroghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Princesse

Ic ontbant al dat gelt gaf soe my dochte
dies sinte peter wten hemel clam[2])
fol. LXIIII[v] Want hy enen anderen paus mit hem brochte

1) Hs. beel.

2) *In plaats van* clam *stond er eerst* quam.

die my doe alle mynen pruetel nam
Dit siende werd ic op hem soe gram
dat ic mit mynder vuyst op syn snotgat liep
En mit dien dat myn vuyst ghewronghen quam
sloich ic myn wyf soe die doe by my sliep
Dat sy bynae al haer ghebueren riep
van groter vervaertheyt ick doe ontspranck
Twyf creet en maecten soe groot ghepiep
ja dat icker bey myn handen om vranck
Vloyckende den droom van fortunen cranck
want hoe ic van wanen snachs doervloghen was
mer smorghens vondick dat al gheloghen was.

fol. III

Refereyn

Ick loich ic en conste my niet bedwinghen

Een haenken alte frischen crayere
Dat synen tyt wel hielt ende sanc den dach
Ic meen int lant en was geen frayere
Diemen daer by gheliken mach
Dat quam eens dairt die mater sach
In een susterhuys ende vlooch op die hinne
Die susterkens hoerden den veder slach
Sy riepen iesus iesus wel lieve minne
Wilt ophouwen sprac sy van desen beghinne
Want ghy ontsuvert ons geestelic convent
Tscheen dat die mater quam wt haren sinne
Om dat hi daer op sat [1]) als een ghent
Sy dochten dat hy tconvent hadde gescent
Doen hoordicse veni creator singhen
Ic loych ic en conste my niet bedwinghen.

Die mater als die opperste vanden tempele
Sprac siet doch hier wat sals gheschien
Dits voer myn susteren een quaet exempele
Die dese onghestichticheit hebben ghesien
Ic duchte dat si becoirt sellen worden mits dien
My en lust drincken noch te eten
Si riepen alle mater laet hem dit hof verbien
By ghehoersaemheyt twaer quaet vergheten
Thaenken wordt gevanghen ende seer gesmoten
Twort ghescouwen om den overlast

1) Hs. saat.

Sy dreychdent dat syt souden speten
Waer dat hyt meer dede die onsuver gast
Hy stont ende swech als een hont die bast
Int laetste lieten sy thaenken springhen
Ic loich ende en conste my niet bedwinghen.

Die mater ghinc haer op dit stick beraden
Om te horen elc syn vermaen
Sy grepen alle scuppen ende spaden
Ende wouden daerde op graven gaen
Sy seyden ten mocht alsoe niet staen
Oec liepen sy om een pipegale
Donsuver aerde woert daer wech ghedaen
Drie voeten ront al omme te male
Deen croyt te berghe dander te dale
Want daer vol werc was god weet
Ic segghe wat vintmen menich rale
fol. IIII Die een cleyn sake maken herde breet
Die mater stont roepende ende creet
Ende si ghinc droeflick haer handen wringhen
Ic loych ende en conste my niet bedwinghen.

Prinche

Prinche dat henneken quam in groten node
Om dattet geleden had die violencie
Twaert gesedt te water ende te brode
In een doncker kerckere was haer sentencie
Daer dedese XL daghen penitencie
Om dat syt sonder cryten liet gehinghen
Ic leet verby ende dede reverencie
Ic loich ende ic en conste my niet bedwinghen.

---

fol. LXXXVI

REFFEREYN

Wat vintmen menighen leepen hase

Een bescaven ioncker licht en beroyt
ha lestent enen nyeuwen huwelick ghedaen
Syn scyven die waren hem seer ontscoyt
nochtans quam hy op die ou cleermerct gegaen
Syn perdt dat liet hy in die herberghe staen
en syn knape quam statelyc mitter gayen
Een sayen faelie / cocht hy haer saen
en een worsten [1]) coersken / niet om verfrayen

---

1) Hs. worsteñ.

fol. LXXXVI^v Sy proefdet / het paste / sy gincker met drayen
die knape peysde te levene mit solase
Op syns meesters perdt ginck hi die ioffrou layen
en hy reeter me wech licht als een blase
Wat vintmen menighen leepen hase.

Deen leopaert heeft den anderen in trueren brocht
die knaep heeft syn meester syn boil ontscaeckt
Eer die cleeren betaelt waren by hem gecocht
heeft hem dander mitter vrouwen wech gemaect
Myn ioncker sou tgelt gheven onghelaect
mer syn budel was lichter dan een caf
Een scoon gouwen ketten / gent wel gheraect
soot scheen[1]) hy den coopman te pande gaf
Neen trouwen sey hi soe en schey icker niet af
sy en is niet oprecht / dunct u dat ic rase
Myn ioncker stuende op enen bruesschen staf
hy waenden verdult hebben ghelyck den dwase
Wat vintmen menighe lepen hase.

Dees coopman heeft den ioncker doen rasteren
och seyd hy waer sal ic nu troost ghevinden
Gheen listen en cost hy meer gheordineren
want hy was daer buten kennisse van vrienden
In die stadt en waren sy niet die hem kinden
ey lacen dies moest scabbeken goet pant syn
fol. LXXXVII Syn tabbaert bleef daer / syn loos onderwinden
bedrooch hem / dies mocht hy wel inden brant syn
Hy liep half naect thuyswert / hi sceen een truwant syn
syn wyfken sprack hoe coemdi dus licht van ase
Och dochter die boiven die by dynant syn
hebben my berooft sey hi omtrent die mase
Wat vintmen menighen lepen hase.

Prinche

Sy sprack eest dat ghy wilt gheloven
in biechten dat ghi u boilken sult laten
Ick sal u doen cleden van onder tot boven
dus gaewy te kerckenwert tes tuwer baten
Hy ghinc / tvrouken was blyde wter maten
want byden heere viel hy op bey syn knyen
Hy sprack heere gae wy ons te brassen saten

1) Hs. schoen.

want die timmerluyden doen my qualick sien
Myn heere leyde hem die hant opt hooft met dien
en sprac hoe heet sy / twaer tyt dat thoot genase
Dus drincket int pas / tvrouken sacht al geschien
sy dachte tes nu goet / mer twas al viesevase
Wat vintmen menighen leepen hase.

---

fol. LVI^v

Refereyn

Gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet

Laestens hadden in die stede van dorth
twe handelose danten een pappe gestort
daer waren sy bysterlyken om bescouwen
Twas met hoochtuyte ende truyen onghegort
dus wert hen aen hen huere ghecort
dies hebben sy die scade wel weder vergouwen
Doen sey heyn lancbeen hi sou sonder flouwen
seer lichtelick duerswimmen een staende vliet
Dus tooch hi twe lersen aen voer tvercouwen
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet.

Mewus die bonte als een moidich katere
had daer int beroim ghestelt synen snatere
tsceen elc sou hem in een musecot ontsypen
Doen sey goyen claps hoort desen pratere
ic en gave om u niet een inckel clatere
ic wil u tusschen myn knyen ontstucken nypen
fol. LVII Hier ghinc swert aert syn mes om slypen
boven op sinte plissus kercke voer duchten verdriet
En sey wildi dansen ic sal u pypen
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs ooc niet.

Bats reynken die daer al sleypende quam
mits dat hy daer coppen mitten eyeren vernam
sy hadden ghedraghen lanck groote envye
Mer coppen ter stont enen boom op clam
hier in wert Merten achter bloot mit allen gram
en maeckten hem teghen reynkens partye
Hier in wert eelen platvoet mit allen seer blye
dat sy van vruechden hief op een liet
Hier in hadde wouten wel in den dos groot melodye[1])
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet.

---

1) Hs. melodys.

Digitized by Google

Princhе

Henneken scimps ginc daer sitten horten en tucken
men siettet hedensdaechs also ghelucken
dat die meeste al om die minste verdrucken
Ick hoordet laestens segghen dat soe was ghesciet
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet.

Na deze proeven moeten noch enige mededelingen volgen over de verdere inhoud van het handschrift. De alfabetiese lijst van de refereinen, die in het handschrift voorafgaat, is te lang om hier geheel opgenomen te worden. Toch leert dit register op zich zelf ons al meer dan men oppervlakkig menen zou. Het referein is meestal niet een willekeurige regel, die eerst door het verband duidelik wordt, maar als 't ware de grondtoon van het gedicht. De stichtelike refereinen zijn het gemakkelikst te herkennen; ook bij de moraliserende klinkt in het referein een ernstige toon; de gedichten „int amoureuse" en en de spotdichten hebben steeds een karakteristieke slotregel. Maar noch om een andere reden is de refereinen-lijst van belang. In veel gevallen is de „stock" niet door de dichter gemaakt, maar bevat hij spreekwoorden of zegswijzen, die de hoorders bekend in de oren klonken. Voor ons is het moeielik uit te maken, wanneer dit al of niet het geval is. Bij zulke echte volks-eigen poëzie is de grens niet te trekken. Als een referein-dichter een aardige of bondige uitdrukking gegeven had aan een gedachte of zijn eigenaardige levenswijsheid, dan kon het in de volksmond overgaan en spreekwoordelik blijven. Het is niet onmogelik dat we hier spreekwoorden in wording zien. In elk geval heb ik uit de index alles bijeengezocht, dat mij door vorm of inhoud aan spreekwoorden of spreekwoordelike uitdrukkingen deed denken. Ik laat ze hier volgen naar de rangschikking van het handschrift.

Al siet men die luden men kentse niet (fol. 15)
Aermoede suect menighe nouwe list (fol. 215)
Alle sotten en draghen gheen bellen (fol. 222)
Al holt mijn kerre sy en valt noch niet (fol. 255)

Digitized by Google

Al sydi ghebeten ghi en syt niet ghegeten (fol. 257)
Als sydier thuys ghy en woonter niet (fol. 312)
By wel betrouwen gheschiet veel quaets (fol. 261)
Bedriegende is die tytlyke vruecht (fol. 136)
Die syn beste doet wat wilmen hem wyten (fol. 93)
Die weert sal rekeninghe willen horen (fol. 214)
Die werelt raest mit al datter in es (fol. 248)[1]
Die nydighe quetst hem selven meest (fol. 251)
Dronckenscap is sonde scay en scande (fol. 263)
Die duerste huerperden staen dickwils stille (fol. 266)
Den drincpot maect den menighen geldeloos (fol. 267)
Dronckenscap is moeder van allen quade (fol. 311)
Donnosel scaepkens werden meest ghescoren (fol. 304)
Ende betert u die keers gaet ten eynde (fol. 1)
Elc heeft een vreemt geestgen dât hem quelt (fol. 17)
Een wel ghemint wyf es een huys vol vrede (fol. 33)
Een valsche tonghe gheen argher quaet (fol. 269)
Een ghemelick wyf es een euwich sterven (fol. 271)
Gheen pyne voer onghetroost te syn (fol. 26)
Gheen maet en es vol voert over loept (fol. 32)[2]
Ghenen last soe swaer alst tpac van minnen (fol. 299)
Gheboden dienst es dickwil onweert (fol. 314)
Goede ghenuechte es wel te prysen (fol. 318)
Het is een goet scutter diet al gheraeckt (fol. 4)
Hy en behoeft gheens wassens die suver en claer es (fol. 232)
Het wert een ryck coopman die sielen wint (fol. 242)
Het vaer alst sal (fol. 246)
Ist niet een helle op ertryke (fol. 276)
Ist niet op derde een hemelryke (fol. 277)
Ick heb myn corntgen groyn verteert (fol. 302)
Lief veer van lief gheen meerder pyne (fol. 9)
Lief wordt midts liefden van lief verblint (fol. 23)
Langhe gheborcht en is niet quyt ghescouwen (fol. 43)[3]
Laet ons slampampen en maken goy chiere (fol. 76)
My dunckt thes al mal mal een mal andre (fol. 11)
Mit uwen vingher u tonghe dwingt (fol. 280)

1) Een referein met dezelfde „stock" is door E. Soens uitgegeven in de *Leuvensche Bijdragen* 4, 309. Ik ben niet in staat om na te gaan of de tekst dezelfde is.

2) Vgl. in de „Rethoricale Wercken van Anthonis de Roovere Brugghelinck" (Leids exemplaar blz. 96) het referein *Gheen maetken vol voort over loopt*.

3) Een dergelike spreekwijze komt voor in het *Testament* van Gillis de Rammeleere, vs. 8: „Om tlanghe burghen en es de scult niet quijte" (Vaderl. Museum IV, 117).

Digitized by Google

Mer quia nova placent (fol. 281)
Men behoeft veel die huys sal houwen (fol. 282).
Mer het gaet nu veer boven screven (fol. 283)
Niet liever dan lieflick liefs aenscouwen (fol. 285)
Quaet en bitter es sonde dan int overdincken (fol. 338)
Rapen moet wel syn een ghesonde spys (fol. 222)
Spreken schreyen nayen daer heef god die vrouwen me [beraye (fol. 19)
Sulck hoy volcht nu den perden nae (fol. 53).
Sy leerde my int dwilde den huben huven (fol. 253)
This een erm bruloft daer broot ghebreeckt (fol. 20)
Tspeel es goet en de tbervoets kindeken (fol. 44)
Tghelaet es blye mer therte queelt (fol. 55)
Tbegheert al pays sonder die de lever eten (fol. 79)
Ten syn al gheen boden die brieven draghen (fol. 132)
Tghelt is ter werlt meest ghepresen (fol. 216).
Tquaetst datter of coomt tsyn bervoets kinderen (fol. 289)
Thes quaet te weygheren datmen ghern doet (fol. 296)
Tot elcks ghenuechte ist quaet te doen (fol. 291)
Thes beter huden dan morghen ghedaen (fol. 235)
Wat batet gheplant daert niet wassen en wil (fol. 21)
Wat soudmense scheiden die tsamen horen (fol. 25)
Want vryen en dient die clercken niet (fol. 38)
Wou elc syns selfs consciencie doerwien (fol. 72)
Wat vintmen menighen leepen haze (fol. 78)
Wat salmer om doen alst dus moet wesen (fol. 107)
Wat ghy hoort of siet muyst mer en mauwet niet (fol. 241) [1]
Waerder gheen god en mostmen niet sterven (fol. 250)
Want liefs oghen connen liefs ghesichte verblijen (fol. 297)
Wat speel soudmen spelen wou tbuycksken niet swellen [(fol. 294)
Voer bewesen es nae gheert (fol. 116)
Van als mate houden doet leven langhen tyt (fol. 245) [2]

---

1) Deze spreekwijze komt meermalen voor; vgl. fol. 34ᵛ: „Can sy wel sonder mauwen muysen" en fol. 288ᵛ: „Tsyn geen catgens die musen sonder mouwen". Vgl. ook in het *Vaderl. Museum* I, 97—99 het referein „Muset wel maer en mauwet niet"; zie Mnl. Wdb. i. v.

2) Uit het register blijkt tevens dat herhaaldelik dezelfde „stock" voor een aantal refereinen gebruikt werd. Tot de slotregels die het meest in trek waren behoort *Es dit niet ter werelt een paradys*, die zesmaal voorkomt (fol. 101, 103, 106, 108, 111, 113) en *Wat vintmen menighen leepen haze* vijfmaal (fol. 78, 81, 83, 86, 88.)

Digitized by Google

Dit is natuurlik maar een klein deel van wat deze bundel oplevert voor de kennis van spreekwoorden en spreekwoordelike uitdrukkingen. Ieder die de afgedrukte refereinen nauwkeurig doorgelezen heeft, zal zien dat het er van wemelt. De verzameling verdient in dit opzicht grondig doorzocht te worden. Mij dunkt dat men telkens spreekwoorden zal aantreffen waarvan geen oudere bewijsplaatsen bestaan.

Buiten de afgedrukte teksten heb ik noch opgetekend:

fol. 26 Erm rostusers soiken altoos quay gulen
Daer na die herder is daer nae ist vee
een slobbercock soect altoes vrou vulen
Schieve decksels op potten mit schieve mulen
ezels soeken beesten mit langhen oren
Ende lobbekens geselscap die niet en hulen
das mach elc wel onder syn partye sculen
wat soudmense sceyen die tsamen horen

fol. 18v U dunckt ghi hebt nu u scapen opt droge.

fol. 14 Een vrouken op haer eerken tachteren
. . . .
Dese belasic mit enen sermoene
mer duchtende te sitten op hughe banc
Sy hiet my nae comen omtrent die noene
. . . .
wel wetende waer haer scoynken dwanck

Aan een bekende spreekwoordelike vergelijking herinnert deze strofe:

fol. 11 Dese scouten baeliuwen die den ermen verduwen
dexcisen vernuwen int ertsche dal
Justicie sy scuwen si grypen als wuwen
twort op een cluwen ghewonden al
Slot noch wat hout groot noch smal
sy sollen den bal tot malcander
My dunckt tis al mal [mal] een mal ander.

fol. 38v Want besprinct begoten heeft sint ioris sop
ververliken doerscoten myn herschen cop

fol. 95v Wy moeten al nae haer pypen springhen
Haer sanckskeu singhen.

Digitized by Google

fol. 287v Leertse dan thoirisoenken luysen
Canse meesterlic den aessack pluysen
(Vgl. fol. 34v „Can sy dan thoiresoonken luysen") [1])

fol. 288 Al heb ick somtyts mitten ulen ghevloghen
Ende heb den vreemden tuyt ghesoghen

fol. 288v Mer ghy wandelt al ten blouwen brueren

Hierbij aansluitende, volgen nog een aantal losse strofen die om enkele zeldzame uitdrukkingen of woorden merkwaardig zijn:

fol. 9 Al ist nu altemael vergheten
ons hoveren ons drincken ons eten
Ons scossen ons brossen
Al hebdi my inden sythoren gesmeten
al ben ic nu vanden back gebeten
als mager ossen
Myn rode vossen
plaghen wel bequaem te syne
myn costelijke dossen
Camere van spyse planteyt van wyne
myn rode ringhen in u gardyne
Myn gelt myn goet myn habiten
hebdi qualyck geloont te fynen
Niet dat ict u soude willen verwyten
ghi docht my doe wert al macht my nu spyten
Mer ick denck al ist aldus ghesciende
Tis misselick lief waer ict verdiende.

Uit het refereiu: *Elc heeft een vreemt geestgen dat hem quelt:*

fol. 18 Noch synder geestkens die vreemdelyck rommelen
alsser den haselaer is in gesmeten
Sy steken hoeren tee sy knorren en stommelen
eerse byden viere syn geseten
Dan soudmen dat geestken wt haer noemen meten
mit scelden en kyven gaetmen dan slapen

1) Deze uitdrukking is te vergelijken met „het lobbeken luysen" = iemand uithoren, die in het *Mnl. Wdb.* i. v. lobbe naar Goethals wordt aangehaald. De daar gegeven verklaring (lobbeken = hond) wordt door de analoge uitdrukking van onze tekst minder waarschijnlik.

Digitized by Google

Uit het referein: *Hoe mochtse dat in haer herte ghevinden:*

fol. 14v Gheen lopen gheen draven mocht my verdrieten
al wasse absent ic moeste thuys aensien
Sy leerden my propelyc nae tmesken schieten
myn pannen worden duys aes mit dien
Si sprac boilken en scrict voer gheen mischien
ghi selt noch tuytkercken tappen roy
Daer die erme iax versamen by tween bi drien
sondach vridach gaen al even moy
Legt op die borse u faelgeert de quoy
hoe luttel wistic waer sy my wou sniden (l. sinden)
Ick en hielt gheen quaet gelt permafoy
Watse my seyde twas al hoy
Hoe mochtse dat in haer herte versinnen (l. ghevinden) [1])

Uit het referein: *Haelt die hoerkens coek sy moeten eten:*

fol. 22 Een grossier laest leden daer hi die best was
sadt lieflick versaemt mit soete moerkens
Niet dattet syn eerste of hopende syn letste was
twas een man vol vreemder coerkens
Dees vroukens maecte vast dubbele vuerkens
ten laetsten bestondense van hongher te spreken
Hy was betrapt hy gaf hem vast poerkens
ende liet onghemerct haer constighe streken
Int eynde begosten sy te bidden ende smeken
als datsi seer qualick hadden ontbeten
Soe dat hi mids dien int trisoor heeft gekeken
daer niet en was inne dan alle ghebreken
haelt die hoerkens coek sy moeten eten.

Uit het referein: *Want voer bewesen is nae gheleert:*

fol. 117 Ten is altoos niet god gruet u soete
noch minlycke groete / daer hoort becnau toe
Suect hebdi moete / teghen amore boete
elc wercke en vroete / al isser u flau toe
Men seyt licht broer woutere mer daer hoort grou toe
daer omme sit nou toe / leert in tyts sparen
Verleent u god goet / hout uwe clou toe
want gaeyer lau toe / tgoet sal verharen
Menighe en connen tgoet niet bewaren

1) Ook in de vorige strofe staat *versinnen* (: verblinden.)

Digitized by Google

mits ioncheit van iaren / iuecht hem verheert
Amore doet hem nae therte beswaren
neemt daer aen exempel siet hoe sy varen
Want voer bewesen is nae gheleert

Uit het referein: *Ten syn al gheen boden die brieven dragen:*

fol. 133 Meersmannekens draghen brieven te coope
oec hanctmense aent cordeken mitten cuoope
gheprent
wel ient
reyn onversleten
Drogaerts die hen selven vinden teuden loope
en gherne goet bier drincken wten stoope
draghen peymontse brieven waen ic weten
Oec draechtmen briefkens aent stocksken gespleten
dwelc een teyken is van rantsoene
Spellen mitter ellen waren quaet vergheten
want mense in brieven plach voorts te doene
Des gelycks broeken nestelen hantschoene
ooc maectmen peperhuyskens vrienden coene
Van scuerpapier soe wy tvolc gherieven saghen
by desen blyket tsy avont of noene
Ten syn al gheen boden die brieven draghen.

De taal van dit handschrift behoort tot het eerste kwart der 16de eeuw, dus tot de Middelnederlandse periode. Wanneer men nu de bovengenoemde uitdrukkingen en verschillende woorden die in de afgedrukte refereinen voorkomen, in het Middelnederlands Woordeboek opzoekt, dan zal men zien dat ze tot nu toe niet of zelden in die tijd voorkomen. Bij een nauwkeurig onderzoek zal dus dit handschrift ongetwijfeld belangrijke aanwinsten voor de Mnl. woordvoorraad opleveren. Mijn bedoeling is niet dit hier in biezonderheden aan te tonen; daarvoor is mijn onderzoek te oppervlakkig geweest. Alleen wil ik een paar woorden noemen die ik toevallig buiten de afgeschreven teksten en fragmenten ontmoette.

Het Middelnederlands kent de uitdrukking: d i e b l a u w e h u k e a n h a n g e n of a n d o e n, die Verwijs in zijn glossarium op »Van vrouwen ende van minne" uitvoerig besproken heeft. In ons

Digitized by Google

hs. leest men op fol. 34v: »Wilt sy my nu tblou huyxken om hanghen" en fol. 287v eveneens: »Wil sy my soe die blou huyck omhanghen".

Vgl. fol. 81v „Die blou huycke heeft hy my aenghetoghen
dies ic bliven moet in groten dangiere"

Is een dergelike betekenis van blou misschien ook toepasselik op de drie volgende plaatsen?

fol. 16v „Vertrect seydsi blou scutter".
fol. 288v „Mer ghy wandelt al ten blouwen brueren".

en:

fol. 74 „Daer de bruyt losch enen ghescoren bol heeft
en daer op van wyngaerde eenen rol heeft
ende enen blouwen covel op twe gebroken socken"

uit het moeielik verstaanbare referein: *Tes wel een erm bruloft daer broot gebrect.*

Van cladde = vlek, modder, is in 't Mnl. het subst *claddaert* afgeleid; een synoniem *cladde* vindt men voor het eerst bij Oudemans, uit een 17de-eeuws schrijver. Dat het al veel ouder is, blijkt uit het referein: *Wat soudmense sceyden die tsamen horen*, waar we lezen:

fol. 26 „Vul claddekens cryghen ooc nae haer menen
dorre vogelkens of lichte scuytkens."

Aan het slot van het artiekel mare = boze geest, in het Mnl. Wdb. wordt naar aanleiding van de plaats »Gij oude mare!" gezegd: »Misschien is dit woord als scheldwoord overgedragen op eene vrouw". Deze veronderstelling wordt bevestigd door de regels:

fol. 25v „Mer oude toevenersen ende oude maren
coppelersen clappeyen verrompelde sloiren
Die sellen by doude vandoysen varen
elc sal hem by syns ghelycke paren."

Een woord hinckepincken, dat in het Middelnederlands ontbreekt, maar bij Kiliaan voorkomt in de zin van *claudicare, unico pede saltare*, lezen we op fol. 246:

„Men pleechter corts levens om te hinckepinckene
mer vau als mate te houden doet leven langhen tyt."

Digitized by Google

Vrij zeldzaam is hucken in de betekenis van wegschuilen:

fol. 232 Als yemant die waerheyt wil laten hucken.

Doerwiën betekent doorwroeten, doorvorsen (Kil. perlustrare, perscrutari); het Mnl. Wdb. geeft maar één plaats, in de twede betekenis, nl.: „Ghi hebbet scrifture noch qualic doerwiet"[1]) (*Blisc.* 1101). De eerste beteekenis heeft het woord op deze plaats:

fol. 39 Rouwe van binnen myn herte doerwiet.

Aan het einde van het artiekel mouter in het Mnl. Wdb. staat de aanmerking: »Van een bnw. mouter, in bet. overeenkomende met morwe, ndl. murw (Kil. mollis) dat nog in 't Wvla. bekend is, is in 't Mnl. geen voorbeeld gevonden". In een referein op fol. 35v leest men dit woord in het vers:

Smoutet (nl. *dleer*) tot dattet mouter wert.

Eindelik wijs ik noch op het eigenaardige woord moddermulen in het vers:

fol. 278 „doe hyse sach moddermulen mont aen mondeken"

dat aan het bekende »labbermulen" uit het »Spel vanden sacramente vander Nieuwervaert" herinnert. Zulke woorden zijn waarschijnlik nieuw-vormingen, evenals het scheldwoord erm hutteghetut (fol. 124v) voor een klein kereltje, dat eveneens in het Mnl. Wdb. en bij Kiliaan ontbreekt.

Deze weinige voorbeelden zullen voldoende zijn om aan te tonen, dat de Berlijnse referein-bundel voor de kennis van de taal uit het begin der 16de eeuw een belangrijke aanwinst is.

In mijn inleiding kon ik geen bewijs bijbrengen dat Jan van Stijevoort refereinen van anderen in zijn bundel opgenomen heeft. Sedert ben ik daartoe in staat gesteld door een mededeling van prof. Paul Fredericq. Hij wees mij er op dat het referein *Dbegheert al pays sonder die de lever eten* (blz. 83) al gedrukt was in Serrure's *Vaderlandsch Museum* (IV, 181: »Drie historische liederen en een hekeldicht van Antonius Ghyselers")

1) Vgl. boven blz. 107: „wou elc syns selfs conscience doerwien."

Digitized by Google

Serrure bezat namelik een handschrift waarin o. a. 24 geestelike en wereldlike liederen en gedichten voorkwamen, verschillend gedateerd, de vroegste van 1505, de laatste van 1518. Het bundeltje is grotendeels in 1517 geschreven, zooals uit een kalender blijkt.

Het gedicht *Vanden Levereters*, een hekeldicht tegen de beambten tijdens de minderjarigheid van Karel V, heeft tot onderschrift: »Dits gedicht anno Duysent vyffhondert ende twelve. Scriptum XXIII[a] Februarii". De verdere inhoud van het handschrift wordt door Serrure niet besproken, zodat ik niet na kan gaan of er misschien meer stukken in staan die ook in de Berlijnse bundel voorkomen.

Uit vergelijking van de beide teksten blijkt dat Jan van Stijevoort zijn origineel vrij getrouw gevolgd heeft. De afwijking in vs. 25:

„men zoude hem van u maenden doen betalen"

zal wel een foutieve lezing van Serrure zijn, want de *u* (in 't hs. *v*) kan = *vijf* zijn, terwijl *doen* en *deen* moeielik te onderscheiden zijn. Evenzo is *metten wéu meten* (vs. 31) voor metten wever (weu') meten, als schrijffout te verklaren. Behalve vs. 6 en 22, waar het Berlijnse hs. een betere lezing heeft, en vs. 35 (die belle aenhangen) en 52 (Princelyck Leeu, wyen alle dieren wilt) waar het hs. Serrure waarschijnlik de oorspronkelike lezing bewaart, verdient een afwijking in vs. 38 vermeld te worden. Het hs. Serrure heeft: »of te Vilvoerde inden dieffput steken", waarin de plaatsbepaling waarschijnlik opzettelik door de Utrechtse vicaris weggelaten is en vervangen door »of op die poorte inden gevangenis steken" [1]).

1) In verband hiermee wijs ik op enkele plaatsnamen die ik in de refereinen aantrof. De verzen „goet gruytenbier isser wel te poyen / Soe lecker alst opti mase is of opten rijn" (fol. 20[r]) bewijzen niet veel. Merkwaardiger zijn:

fol. 82 *Al pyndemen om utrecht te verstellene*
oft om duynkercken tė voiren totter sluys

fol. 309 Het referein: „*Die brabantsche lucht die zeussche renten*"

maar vooral:

fol. 87 „*die boiven die by dynant syn*"

Dit referein is besproken in het werk van Paul Fredericq *Onze historische volksliederen van vóór de godsdienstige beroerten der 16de eeuw*, blz. 56. Terecht wijst de schrijver er op dat de overgeleverde historie-liederen maar enkele schakels zijn uit een lange keten. Een bevestiging daarvan is te vinden in het merkwaardige referein *Elc doe syn neringhe ende swych al stille*, dat boven afgedrukt is, een klacht dat de kunst vernederd wordt, nu men »rethorycke achter strate sayt". In de derde strofe worden zelfs enkele van de uitgevente liederen genoemd [1]).

Andere historiese liederen herinner ik mij niet in deze bundel gelezen te hebben.

Ten slotte noch een enkel woord over een aantal refereinen, die ik om hun onkiesheid achterwege heb moeten laten, deels op verzoek van de redactie, hoewel ze om de taal niet minder belangrijk zijn dan de afgedrukte. Natuurlik zijn dit in de eerste plaats de refereinen »int amoureuse", zooals het op blz. 71 genoemde *Hoe mach yemende meer ghelucks gebueren*, de in de refereinenlijst vermelde gedichten waar sprake is van de gevolgen van het »spel van minne", het referein *Haer suet naeckt lyf dude ick aen tmyne* enz. Zulke minneliederen zijn lang niet de slechtste uit de bundel; soms komen er zeer mooie verzen in voor. Behalve het citaat op blz. 71 noem ik noch dit zestal verzen uit het referein *Al bemin icse seer sy acht myns twint* (fol. 259):

O cracht van liefde hoe sal ic ghedoghen
Dat die radyen myns liefkens bruyn oghen
een ander toghen blyde gelaet
Ende sy my minlick hebben doervloghen
Dat die vruecht myns iuechts moet verdroghen
hoe sal ic my poghen om troost of raet.

(zie boven blz. 103). Als de taal niet voldoende was, zou ook dit de Zuid-Nederlandse afkomst van deze refereinen bewijzen.

1) Men lette ook op de vertoningen van „sotte cluten" op de markt, waarvan de slotstrofe op blz. 94 spreekt. Voor de „const van rethorycke" vergelijke men ook de refereinen:

Als const der consten daer conste by groeyt (fol. 224)
Donwetende en connen gheen const ghe prysen (fol. 220)
Duer swercks verseren rethorica meest groyt (fol. 61)

Digitized by Google

Vervolgens zijn ook enkele komiese gedichten minder geschikt. Het referein *Ic salt aventueren al sout my smerten* (fol. 58^v) schildert ons de bruiloft van „een amoreus minnaer seer grys van baerde" en »een meysken die enen tant in haer hoot niet en hadde". Er zit werkelik realisties talent in, dat aan de boeren-danspartijen van de oude Brueghel doet denken. Van het oude, dansende wijf wordt b. v. tekenachtig gezegd:

fol. 59 Men sach die borstkens in haren boisom quacken
ghelyc twe verckensblasen lanc gheresen.

Zeer vermakelik is ook het referein *Een man is een man wat leyt aen die langhe beenen* (fol. 124^v), een komiese zelfverdediging van een klein mannetje, misschien wel de »sot" van een of andere kamer. Ik kan niet nalaten ten minste een deel van dit gedicht, dat ook om de taal merkwaardig is, tot besluit af te schrijven.

Hoe moghen ons dees langhe ribben dus verachten
om dat wy cleyn mannekens syn cleyn van thoone
Daer wy nochtans den vromen david slachten
die goliam versloech lanck van persoone
Men acht ons niet groot ghenoech voer een bone
mer cleyn critse boonken die qualick smaken
Al syn wy gehert als poortmispels schoone
men hoort jannes papen stront van ons maken
Dan ist nicodemus cleyn hoebel van spraken
my dunct ghi sout op een helm wel micken
Erm hutteghetut waer wildi henen braken
blyft thuys dat u die crayen niet op en slicken
Tschynt al soumen ons als cleyn lusekens knicken
mer ic souwer eer thien self brenghen in weene
Een man is een man wat leyt aen die langhe beene

Al en syn wy soe lanck niet als die langhe fluyten
wy syn proper en teerkens en smal van leden
Ja men mocht ons tusschen twe handekens sluyten
die als fray leuwercxkens op cluytkens treden
Al dat lichtverdich is dat syn ons seden
tschynt dat wy vlieghen sullen nae ons ghelate
Daer grote clontvoeten gaen henen kneden

Digitized by Google

al souwen sy ertrijck met een duergaten
Wy gaen critse critse snap snap achter straten
al wrinckeersende al waer wontken ganc hier
. . . .

Als wy inden wech staen desen langhe meesen
dan ist ghy croocbuskens bootkens op een veele
Sietse my hier staen dese langhe resen
wat doen dese boonschoofkens hier te speele
Dan segghen dese spilbeenkens swack als een seele
die als goy oyevaers achter straten scryen
Mer waer ic als ons heer is van bevele
ic souwer al gaern royen of doen snyen
Om kersen wt te doene tot allen tijen
Hun haetelick snotgat souwer plats toe moeten
Want waer wy gheseten syn tes quaet om lyen
soe roept daer een groot sassem loeten
Brengt hem een pampierken onder syn voeten
om dat wy cort syn dan roept daer noch eene
Een man is een man wat leyt aen die langhe bene.

Ten slotte wil ik mijn dank betuigen aan Dr. J. Bolte te Berlijn, die zo vriendelik geweest is de drukproeven voor mij met het handschrift te collationeren, en die mij daardoor in staat gesteld heeft, een betrouwbare tekst te leveren.

April 1902. C. G. N. DE VOOYS.

BONTSCHE MAAT (Naschrift op Dl. XX, 210).

Niet alleen in het Woordenboek, maar ook in bovenbedoeld artikel van dit Tijdschrift heb ik verzuimd melding te maken van den vorm *bommersche maat*, in denzelfden zin van: groote maat opgegeven door Rutten 35*a* (»Ich heub oeg bommersche mooet geriefd") en van de door dezen aangehaalde plaats uit de keuren van Montenaken, in (Zuid-)Brabant (a°. 1534), bij A. Kempeneers, De oude Vrijheid Montenaken I, 56, volgens vriendelijke mededeeling van Dr. De Vreese aldus luidende: »Dat wynmaet, hoppe, smoutmate ende allen liquorie ende nate

Digitized by Google

maeten en sullen alleen mer een maet sijn, te weeten: alde bompse maete, alsoe dat van alde tijden geweest is". In eene noot wordt door Kempeneers verwezen naar Luc. VI, 38, waar sprake is van »goede, opgehoopte en overloopende mate"; deze, eigenlijk niets ter zake doende verwijzing naar een bijbeltekst die in geenerlei verband met de betrokken plaats staat, moet kennelijk tot steun verstrekken der verklaring van dit *bompse maete* met »overloopende maat", die Rutten van Kempeneers overneemt, en die de laatste ontleend zal hebben aan het hem uit het hedendaagsch gebruik bekende *bommersch*, *boomsch* enz. En zeker krijgt deze verklaring of opvatting, die uit het zinsverband niet is af te leiden, door deze (zij het ook veel jongere) uitdrukkingen uit hetzelfde gewest eenigen steun.

Ten tweede wil ik hier eene plaats mededeelen, waarop Dr. Boekenoogen mij gewezen heeft, uit J. van der Veen's Zinnebeelden (ed. 1642) 307:

Philosophen en Poëten
Mochtmen meten
Met de groote Bonsche maat,
Op-gehoopt niet af-gestreken.

Hier laat de beteekenis geen twijfel over; stellig is hier hetzelfde bedoeld als in de hedendaagsche Zuidnederlandsche streekspraken. En dit zooveel jonger getuigenis van den zeventiendeëeuwschen Deventerschman pleit weder voor het aannemen derzelfde beteekenis ook in de oude Almeloosche en Oldenzaalsche keuren.

Al stellen deze beide plaatsen de oorspronkelijke beteekenis en de herkomst der uitdrukking ook niet buiten twijfel, zoo schijnen zij, nu eenmaal de aandacht er op gevallen is, toch als elkander bevestigende getuigenissen voor het bestaan dezer uitdrukking in verschillende tijden en streken, waard bekend gemaakt te worden.

Utrecht, Mei 1902. J. W. MULLER.

Digitized by Google

NAAR AANLEIDING VAN DEN *VIERDEN MARTIJN* *vss. 742—'4.*

Met een beroep op boven bedoelde verzen (in koeplet 40)

> Doe en mochte geen ridder sijn
> 743 (Dat orcondet l o y ende t g e d i c h t e m ij n)
> Van lachterliken seden.

is indertijd in 't *Vad. Museum* 4, 58 vlg. door C. P. Serrure de meening verkondigd, dat de auteur van den *IV Martijn*, met »t g e d i c h t e m ij n" op Hein van Akens *Huge van Tyberien* doelende, indirect zijn identiteit met dezen Hein van Aken zou hebben te kennen gegeven. Tegen die opvatting, in C. P. en C. A. Serrures *Lett. Gesch. van Vlaanderen* bl. 426 herhaald en door Verwijs in zijn Inleiding op *Die Rose* bl. XXII en Jonckbloet in zijn *Gesch. der Ned. Lett.* 2, 223 vlgg. overgenomen, heeft Te Winkel in zijn *Gesch. der Ned. Lett.* 225 en 324 noot verzet aangeteekend. Volgens hem moesten er, wanneer Serrures conclusie zou te rechtvaardigen zijn, omtrent het ridderwezen minder verschilpunten tusschen de beide gedichten bestaan, en ware in de aan Jacob in den mond gelegde woorden »Doe en mochte geen ridder sijn enz." »l o y" als de *Sassenspiegel*, »t g e d i c h t e m ij n" als de *Eerste Martijn* op te vatten, waar (in vss. 456—585) in denzelfden geest hetzelfde onderwerp (de oorsprong van den adel) zou behandeld wezen als in den *IV Martijn* (vss. 609—760). Een gezet onderzoek van dit vraagpunt heeft mij, die aanvankelijk naar T. W.'s gevoelen overhelde, genoopt me met Verwijs en Jonckbloet aan Serrures zij te scharen.

Met »l o y" kan niet »tduutsche loy" (vgl. *1 Mart.* 521) bedoeld zijn: tevergeefs zal men in dit rechtsboek of in de daaraan toegevoegde glossen naar een uiting als de bovengemelde omtrent den ridderstand zoeken. Blijkbaar is »l o y" van 743 dezelfde rechtsbron als die, welke in een der voorafgaande koepletten, nam. 38, wordt geciteerd, waar we na een uiteen-

zetting der drie vereischten voor het ontvangen van den riddersslag (edele geboorte, verstandelijke ontwikkeling en vaardigheid in het hanteeren van wapenen) de verzen lezen:

Ic segt bi des loys gelede:
Hadde een die drie, hi wert op tstede
Riddere gemaect goedertieren.

Evenmin valt er voor »tgedichte mijn" aan Maerlants *I Martijn* te denken, die in de te voren genoemde verzen over het ontstaan der lijfeigenschap en de »edelheit", die »began uter reinre herten", maar geenszins over den oorsprong des adels of het wezen der ridderschap handelt; terwijl daarentegen, gelijk Jonckbloet t. boven a. pl. heeft aangetoond, in *Huge van Tyberien* verschillende verzen worden aangetroffen, met wier inhoud de uiting, dat een ridder iemand van onberispelijk levensgedrag moest wezen, zich zonder eenig bezwaar laat in verbinding brengen.

Edoch, zal men wellicht naar aanleiding van T. W.'s opmerking mij willen tegenwerpen, Jacob spreekt in vs. 743 van »tgedichte mijn", waarmee toch wel een werk van Maerlant moet bedoeld wezen. Als antwoord op een zoodanige bedenking wensch ik op het volgende de aandacht te vestigen. In den *IV Martijn* wordt na de inleiding in koepl. 3 tot en met 46 een dialoog gevoerd tusschen een denkbeeldigen Jacob en een evenzoo denkbeeldigen Martijn. Dat nu de dichter van zulk een samenspraak bij het neerschrijven der aan Jacob in den mond gelegde woorden den eenen keer aan den echten Jacob denken, een andermaal den pseudo-Jacob met zijn eigen persoon vereenzelvigen kon, ligt vóór de hand. Het eerste nu nemen we waar in de vss. 514—'7, die Jacob kennelijk als niet-Brabander op den lof, door Merten zijn eigen landsheer toegezwaaid, laat volgen:

Merten, vrient, wie es die man,
Daer gi therte so legt an?
Eest u lantshere?
Eest die fiere hertoge Jan?

Het andere merken we op in vss. 562 vlgg., waar Jacob, als ware hij een Brabander, over de gewelddaad spreekt, door den usurpator Hugo Capet tegen den op de Fransche kroon rechthebbenden voorvader des Brabantschen hertogs gepleegd; een Vlaming toch zou, zooals reeds in *Vad. Mus.* 4, 57 door Serrure werd betoogd, niet den hertog van Brabant, maar den graaf van Vlaanderen als pretendent van den schepter over Frankrijk genoemd hebben.

HET SLOT VAN DEN *ESMOREIT*.

Door Te Winkel is in den *Taal- en Letterbode* 6, 74 vlgg. de aandacht gevestigd op de tegenspraak, die de slotverzen van den *Esmoreit* (1012—'18) bevatten:

Elc blive sittene (*l.* sittende) in sinen vrede;
Niemen en wille thuusweert gaen:
Ende (*l.* Ene) sotheit sal men u spelen gaan,
Die cort sal sijn, doe ic u weten.
Wie honger heeft, hi mach gaen eten
Ende gaet alle dien graet neder.
Genoeghet u, soe comt alle mergen weder.

Volgens hem zou hier aan den passus (vss. 1012—'14), die een grappig nastukje aankondigde en in strekking met de door een »sotheit" (nam. *Die buskenblaser* respectief *Die Hexe*) gevolgde slotwoorden van den *Gloriant* en den *Lanseloot* overeenstemde (vgl. *Glor.* 1041—'2 »Dit voerspel es ghedaen, Men sal u ene sotternie spelen gaen" en *Lans.* 951—'2 »Ons voerspel dat es ghedaen, Men sal u ene sotheit spelen gaen"), zijn toegevoegd: primo een zoogenaamde fopperij (t. w. die klucht zal kort zijn, ze bestaat alleen in de woorden »Wie hongher heeft, hi mach gaen eten"); secundo de formule, waarmee het slot eener voorstelling werd aangekondigd en de toeschouwers werden uitgenoodigd een volgende vertooning weer met hun tegenwoordigheid te vereeren (vgl. met de beide laatste vss. die, welke het eindigen der met den *Lippijn* als nastukje besloten voorstelling aankondigen: »Ghi goede liede, dit spel es ghedaen. Ghi moght wel

Digitized by Google

alle thuusweert gaen Ende lopen alle den graet neder. Genoeghet u, comt alle weder").

Tegen deze scherpzinnige verklaring verzet zich het feit, dat op den *Esmoreit* inderdaad een »sotheit", de *Lippijn*, volgt; en aan te nemen, dat bedoelde fopperij zou uitgedacht zijn bij een gelegenheid, waarbij de acteurs niet in staat waren eene sotternie te vertoonen (z. *Taalb.* 6, 78), is voorzeker te ver gezocht. Eenvoudiger dunkt mij de volgende opvatting. In afwijking van de gewone, in den *Glor.* en den *Lans.* (z. boven) aangetroffen aankondiging der volgende klucht is in den *Esmoreit* aan „Ene sotheit sal men u spelen gaen" toegevoegd:

ten eerste de vermelding, dat die »sotheit" kort zal wezen;

ten tweede de opmerking, dat het hem, die lust heeft om te gaan eten, vrij zal staan aan die behoefte te voldoen en het lokaal langs de trap te verlaten;

ten derde het tot die eventueel vertrekkenden gerichte verzoek om bij een op morgen te geven voorstelling weer tegenwoordig te zijn.

Dientengevolge zou voor »gaet" van 1017 »gaen" als de oorspronkelijke lezing moeten gelden en »alle" in 1017 en '18 als emblema op te vatten wezen. En volkomen begrijpelijk moet ons een zoodanige verknoeiing van den oorspronkelijken tekst voorkomen, wanneer we bedenken, hoe licht een afschrijver bij 't copieeren dezer verzen de ons (z. boven) uit den *Lippijn* bekende, blijkbaar als sluitingsformule in zwang zijnde woorden »Gi moght wel alle thuusweert gaen Ende lopen alle den graet neder" enz. door het hoofd konden spelen en zoodoende verleiden tot de inlassching van een hier misplaatst »alle".

W. L. VAN HELTEN.

Digitized by Google

OOIT.

Het woordje *ooit* komt, gelijk men weet, reeds in de middelnederlandsche bronnen overal voor en wisselt, vaak in een en hetzelfde geschrift, met het thans in het Nederlandsch uitgestorven *ie* af. Een echt westnederfrankisch woord, dat terecht als bepaald nederlandsch geldt. De mnl.-nederrijnsche Teuthonista vermeldt het niet, evenmin zijne ontkenning *nooit*. Thans echter zijn beide woorden ook in de oostelijke tongvallen van Nederland in gebruik, ja zelfs buiten de nederlandsche grenzen, t. w. in een streek van duitsch Oostfriesland. De dialectus communis der nl. provincie Friesland kent ze tevens, naast de inheemsche friesche woorden *ea*, *nea*, uit ofri. *ā*, *nā* afkomstig.

Omtrent de etymologie van *ooit* vindt men in de woordenboeken, voor zooveel mij bekend, in het geheel niets of slechts min of meer onzekere gissingen. Men heeft verondersteld, dat een oudnederfrankisch *eo*, os. en ohd. *eo*, in het woord zou schuilen, en gemeend een oorspronkelijker vorm te mogen zien in den bijvorm *ooint* of wel in het zeldzame mnl. *oite*. Toch is *ooint*, naar het schijnt, van den beginne af tot een zeker taalgebied, Zuidnederland, beperkt geweest (nog heden *nooint* in zuidnl. tongvallen, bij De Bo en Schuermans vermeld) en laat zich gereedelijk uit het algemeen verbreide *ooit* verklaren door inschuiving eener *n* in de ongeaccentueerde lettergreep *it* (vgl. beneden over de oorspronkelijke tweelettergrepigheid des woords), gelijk in mnl. *in lanc* uit *i lanc*, *ie lanc*, *in toe* uit *i toe*, *ie toe*. Mnl. *oite* echter mag volgens de hier beneden veronderstelde etymologie als bijvorm van *ooit* worden verwacht. Het onderzoek zal dus met den vorm *ooit* moeten beginnen.

Het vroeger geheel duistere woord is na eene opmerking van Franck, *Tijdschr.* XVII, 81 vlg. eenigszins duidelijker geworden. *Ooit* en *nooit* waren eertijds tweelettergrepig, zooals uit den versbouw in het mnl. *Sinte Lutgard's Leven* blijkt. Indien men nu vasthoudt, dat de eerste syllabe aan got. *aiw*

Digitized by Google

gelijk is, rest de vraag, wat voor een woord in de tweede schuilt. Hierin ziet genoemde geleerde mnl. *iet*, in de ongeaccentueerde lettergreep verkort tot *it*, uit *iewet, ieweht, eowiht*. Maar *iet* zou slechts ‘iets’ of ‘te eenigen opzichte’ kunnen beduiden, en dit is in strijd met de zuiver tijdelijke beteekenis van het woord.

Eene verklaring, die de feitelijke beteekenis ‘te eeniger tijd’ helderder doet uitkomen, geeft Prof. H. Kern *Tijdschr.* XIX, 201 vlgg. Volgens zijne meening — indien ik ze juist opgevat heb — is *ooit* ontstaan uit eene samenstelling *jo-tīt*, synoniem met hd. *je-māls*, waar *māl* in den ruimeren zin van got. *mēl* ‘tijd’ te nemen is. *Ooit* ontstond uit *jotīt* op dezelfde wijs als het saksische (Twenthsche) *aait* ‘altijd’ uit *altīt*. Soortgelijke contracties echter zijn in het Mnl. en in de nieuwere taal niet bekend en behooren dientengevolge thuis in den tijd vóór het Mnl. tijdvak.

De vergelijking van *ooit* en *aait*, die mij door het betoog van Prof. Kern wordt aan de hand gedaan, heeft mij gebracht op eene andere beschouwing omtrent den oorsprong van het Twentsche *aait,* waarin ik meen een steun te mogen zien voor een vroeger door mij geopperde gissing aangaande de etymologische verklaring van *ooit* [1]). Ik vermoed dat *ooit* en *nooit* op eene samenstelling *ŏ jit*, *nŏ jit*, met oudeng. *ǽfre ȝīet* ‘adhuc umquam’, *nǽfre ȝīet* ‘adhuc numquam’ overeenkomend, teruggaan, dus oorspronkelijk eene beteekenis hadden, die tegenovergesteld is aan de bet. van *immer, nimmer*, uit *eo mēr*, *neo mēr*, wier tweede bestanddeel op de toekomst ziet. *Aait* nu heeft m. i., wat zijne vorming aangaat, niets met *altīt* te maken [2]). Indien ik, in navolging van Prof. Kern, veronderstel, dat de hedendaagsche vorm van het woord oud is, dientengevolge reeds

1) *Jahrbuch für niederdeutsche Sprachforschung* XXVI, 146 vlg.

2) Men vergelijke Twentsch *saalt* ‘sout’, *hoolt* ‘hout’ enz. (J. H. Behrns: *Over de Twenthsche vocalen en klankwijzigingen* in De Jagers *Taalk. Mag.* III, 386 vlgg.) met een onveranderde *l* voor *t*. — Een vorm *aaitied*, die ik in dialectstaaltjes uit Rijssen vind (*Onze Volkstaal* I, 174, *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 539), is denkelijk ontstaan door verwarring van *aait* met het gelijkbeteekenende *altīt*. Vgl. ook Tw. *aaltīd* naast *aail* (Gallée, *Wdb. van het Geldersch-Overijsselsch Dialect* p. 64).

Digitized by Google

in het mnl. tijdperk aldus luidde [1]), zie ik maar eene mogelijkheid om het in overeenstemming met bekende nederduitsche klankregels te verklaren. In *aait* kan niets anders schuilen dan eene oorspronkelijk korte, volgens den bekenden regel in open syllabe gerekte *a*, daar een lange *a*, onverschillig van welken oorsprong, in de latere ontwikkeling der nl.-saksische tongvallen door $\bar{\mathring{a}}$ (*oa*) vervangen wordt. Ik zie in *aait* een vroeger tweelettergrepig woord, op *ă jit* teruggaande; de *ā* in Tw. *aait* blijkt dus aan *ā* in Tw. *maagd*, *maakte*, *twaalf* uit *maget*, *makede*, *twalif* [2]) gelijk te zijn. Volgens Prof. Kern wordt in *ooit* een zachte *o* gehoord; naar deze opvatting was *ŏ* in *ŏ jit* evenwel een korte, vervolgens gerekte klinker. De Bo echter (zie het Westvl. Idioticon op *nooint*) vermeldt eene scherpluidende *o*. Inderdaad laten zich beide voorstellingen vereenigen met de beschouwing van het woord, die hieronder nauwkeuriger zal worden toegelicht. De meeste Nederlanders zullen wel in *ooit* geen andere *o* doen hooren dan in *hooi*, *oog*, *zoon*, *komen* enz., dus slechts één langen *o*-klank kennen. Hoe dit nu ook zij, er bestaat een nauwe overeenkomst tusschen *ooit* en *aait*, wat het formeele uiterlijk der woorden betreft. En houdt men in 't oog, dat *ooit* vroeger de beteekenissen 'te eeniger tijd' en 'altijd' in zich vereenigde, dan blijkt de samenhang met Tw. *aait* nog nauwer te zijn, en de voor 't laatstgenoemde woord te veronderstellen grondslag *ă jit* 'adhuc semper' komt geheel met *ŏ jit* 'adhuc umquam', 'adhuc semper' overeen.

De bijwoorden nl. *ooit*, Tw. *aait*, naar deze zienswijze beschouwd, zijn gevormd uit een partikel *ŏ*, *ă*, 'umquam', 'semper', welke aan got. *aiw* gelijk moet zijn, en een uit de engelsche en friesche talen welbekend woord: eng. *yet*, fri. *jit*, oe. *ȝēt*, *ȝīet*, *ȝyt*, 'etiam', 'adhuc', dat eertijds ook in westnederfrankische en saksische tongvallen zal hebben bestaan en voor

1) Zelve ken ik *aait* (behalve uit Gallée's *Wdb.*) slechts uit dialectstaaltjes der 19de eeuw, bijv. *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 543 (Haaksbergen) en I, 565 = *Firmenich* III, 750 (Vriezenveen).

2) Vgl. J. H. Behrns: *Over de Twenthsche voc.* (enz.) p. 337 vlg.

Digitized by Google

een Os. dialect bewezen wordt door Hel. Mon. Cott. 3893, aldaar *geth* geschreven. Een bijvorm van het woord vindt men in oe. *ʒēta*, *ʒīeta*, *ʒyta*, ofri. *ieta*, later *iette*, nieuwfriesch *jitte*: hierdoor wordt mnl. *oite* verklaard.

Omtrent dit *ō*, *ā*, 'ooit', 'altijd', doen zich nu verscheidene vragen voor. Vooreerst aangaande zijne betrekking tot os. *eo*, *io*, dat naar blijk van mnl. *ie*, *iewer*, *ergen* (*iergen* uit *iewergin*), *ieweder* (nnl. *ieder*), *immer* (*ie mer*) ook de oudnl. vorm van got. *aiw* was.

Ik zie geen mogelijkheid om *ō*, *ā* in onmiddelijk verband met os. *io*, *ia* (*ie*) te brengen. Wel is waar staan in het Nd. naast elkaar *ümmer* en *jümmer* 'immer' [1]), doch dit is m. i. te verklaren op eene wijze, die geene analogie biedt voor het ontstaan eener *o* uit *io* (*jo*) door een elders onbekend verdwijnen der beginnende *j*.

De ontwikkeling van *eo*, *io* is, zooals Prof. Kern t. a. pl. aangetoond heeft, langs twee wegen geschied. De klemtoon kan op het eerste element van den tweeklank rusten; dan wordt *eo mer* tot *ie mer*, *iemmer*, *immer*, gelijk in de meeste duitsche dialecten. Als eene dialectische bijvorm van *immer* verschijnt nd. en nl.-saks. *ümmer*, dat het naast met nd. en nl.-saks. *nümmes nüms*, *nüm* uit *nimmes*, *nimmen* [2]) 'niemand' te vergelijken is. Reeds het Mnl. kent *ummer*, ten minste in saksisch gekleurde bronnen, daarbij ook *ommer*. In nieuw-nl. tongvallen komt dit vocalisme te voorschijn in *ummers*, *ommers* in pl. v. *immers*. *Ommers*, met eene zachtdoffe *o*, laat zich vergelijken met holl. dial. *sont* uit *sunt*, *sünt* 'sinds' [3]). De gewoonste vorm van *immer* in het Mnl. is, gelijk men weet, *emmer*, eene wijziging òf van *immer* (zie Franck, *Mnl. Gr.* § 71), òf van *ummer* (*ümmer*),

1) Zie Kern t. a. pl.

2) Vgl. *immant*, *nimment*, *numment* bij Huygens (Te Winkel, *Tijdschr.* XVIII, 170) en *Teuth.* *imans* (*iemans*), *ummende* 'quidam' 'aliquis', nd. *ümmes* 'jemand'.

3) Over *ommers*, *sont* uit *ummers*, *sunt* vgl. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* p. XXIV.

Digitized by Google

zooals mnl. *lettel* van *luttel*, *sellen* van *sullen*, *selc* van *sulc* [1]).

De klemtoon in *io* kan evengoed op *o* rusten. Dit wordt bewezen door mnd. *io* (=*jō*), met *hō*, *tō* enz. rijmend, in het Os. *gio* (vgl. *giamar* enz.) geschreven [2]). De verplaatsing van het accent in *eo*, *io* geschiedt in eenige tongvallen later, nadat *o* reeds tot *e* verzwakt is. Hierdoor ontstaat *je* (os. *ge*), nu de gewone vorm van het woord in het Hoogduitsch. Op gelijke wijs wordt *iu*, een bijvorm van *io*, tot *jṻ*. Hierbij behooren in het Nl. mnl. saks. *geman*(*t*), *giemant* (= nhd. *jemand*), limburgsch-nederrijnsch *get* (= os. *giowiht*, mnd. *gicht*) 'iets', saks. tongv. *jümmer*, *jümmes* [3]), kortom vormen, die, voor zooveel mij bekend, alleen in oostelijke dialecten aangetroffen worden. Hetzelfde geldt van mnl. *io* (*jō*), in het *Mnl. Wdb.* III, 793 slechts uit duitsch gekleurde teksten opgeteekend. Het is zeer licht mogelijk, misschien waarschijnlijk, dat een vorm *jō* nooit in het Westnfr. heeft bestaan.

Voor zoover ik kan zien, blijft alleen ééne mogelijkheid over: het eerste bestanddeel der woorden *ooit*, *aait* moet met oe. ofri. *ā*, uit *aiw*, in verband worden gebracht. Dit onderstelt, dat zekere westnfr. en saks. tongvallen een met de engelsch-friesche klankontwikkeling overeenkomende vorm *ǒ*, *ǎ* gekend hebben, die reeds vóór het mnl. tijdvak het veld heeft moeten ruimen voor zijn mededinger *eo*. Ten gunste eener dergelijke gissing is, naar ik vertrouw, wel het een en ander aan te voeren.

Het is bekend, dat het Oudsaksisch in eene reeks van ver-

---

1) Vgl. ofri. *breg*, *reg* enz. tegenover oe. *brycʒ*, *hrycʒ* ogerm. *bruggiō*, *hruggio*. — De grondvorm van *emmer* is *eo mēr*, niet *ēw mēr* met assimilatie van *wm* tot *mm* (aldus Van Helten *Mnl. Spraakk.* p. 189). De *mm* vindt men ook in *immer*, waar de *i* op *ie*, *ia*, *eo*, dus een vorm met reeds vocaliseerde *w*, terug te brengen is. De lange *m* dankt haar ontstaan aan de volgende *r*: *iemr̥* > *iemmr̥*. Vgl. H. Kern t. a. pl.

2) Vgl. Holthausen, *Altsächsisches Elementarbuch* § 107 en § 108, Anm. 2.

3) Mnd. en nd. *jümmer*. Dezelfde accentverplaatsing in os. *geder* 'uier', mnd. *jeder* (*jüdder*), nd. (zie Woeste, *Westf. Wtb.*) *jeier* en (Koolman, *Ostfr. Wb.*) *jidder*, *jüdder*, nl. Vondel *jadder* holl. dial. *jadder*, *jaar*. Van Helten, *Vondels Taal* p. 17, Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal* p. XXXIX.

Digitized by Google

schijnselen met de nauw verwante friesche en engelsche tongvallen overeenkomt [1]). Enkele dezer eigenaardigheden zijn nog heden, geheel of ten deele, een kenmerk der saksische tongvallen in Nederduitschland en Nederland. Van de eigenaardigheden, die hier in aanmerking komen, vindt men in het eigenlijke Nederlandsch of Westnederfrankisch de syncope der *m* voor *f* in *vijf* en *zacht* overal terug. Het gelijksoortige verdwijnen der *n* voor *s* blijkt daarentegen een dialectisch beperkt verschijnsel te zijn. Dus b. v. wvla. en holl. dial. *uis*, mnl. vl. en holl. *ūs*, Holl. der zeventiende eeuw *uys* 'ons'. De syncope der *n* voor *th* komt algemeen te voorschijn in nnl. *elk-aar*, *malk-aar*, holl. en ook elders (Winkler, Dialection I, 315) *aar*, nl.-saks. *ǟr* (*oar*, Gallée Wdb. p. 64), in het Nl. der zeventiende eeuw *aer*, uit mnl. **āder*, os. *āthar* tegenover nl. *ander*, nd. *anner*, mnl. mnd. *ander*, os. *andar*. Eindelijk dient vermeld te worden de overgang der nasale *ā* voor *h*, *f* in *ō* (verkort *ŏ*) in de volks- en spreektaalvormen præt. *brocht, docht*, mnl. *brochte, dochte*, mnd. *brochte*, oe. *brōhte*, *thōhte*, ofri. *brochte*, *thochte* tegenover *bracht*, *dacht*, mnl. mnd. *brachte, dachte*, os. *brāhta*, *thāhta*, of in de gewestelijke adj.-vorm *zocht*, (wvla. en elders), mnl. *sochte*, oe. *sōfte* tegenover het gewone *zacht*, mnl. mnd. *sachte*, os. (bijw.) *sāfto*.

Uit de — overigens welbekende — feiten, hier bijeengebracht, is blijkbaar voor het Nederlandsch zekere verwantschap met de engelsch-friesch-saksische tongvallen op te maken [2]), al wordt het aan den anderen kant vooral door éene gewichtige afwijking, de meervoudsuitgangen van het Praes. Ind. van het werkwoord, als een overgangstongval naar de frankisch-hoogduitsche dialecten gekenschetst. Nu heeft het Saksisch in het tijdvak, waaruit de oudsaksische bronnen dateeren, tal van andere verschijnselen bezeten, die een stelliger friesch-engelsch karakter vertoonen en door geen saks. dialect tot heden zijn bewaard; soortgelijke

1) Vgl. vooral Morsbach, *Anglia, Beiblatt* VII p. 323 vlgg.

2) Volgens eene andere beschouwing worden de opgenoemde woorden als indringelingen uit het Friesch of Saksisch opgevat.

Digitized by Google

eigenaardigheden zal ook het Nl.-Saksisch en het Westnederfrankisch (Oud-nederlandsch) hebben gekend. In eenige streken van het oud-saks. gebied waren deze 'frisonismen' sterker verbreid; voornamelijk echter worden hier bedoeld taaleigenaardigheden van beperkter uitbreiding, wier gewestelijke begrenzing tot nog toe niet gelukt is [1]). In het Nederlandsch laten zich zulke verschijnselen beschouwen als indringelingen uit het Friesch of als overblijfsels van oudfriesche tongvallen [2]), reeds in ouden tijd door frankische (saksische) dialecten verdrongen; zij zullen eigenlijk in de zoogenaamde friso-frankische (friso-saksische) tongvallen in zwang zijn geweest.

In dit redeverband nu, hoop ik, zal het bestaan van een Oudnl. *ă*, *ŏ* nevens *eo* niet als eene geheel losse en bevreemdende hypothese voorkomen. Deze vorm zal niet meer bevreemden dan bijv. os. *grē* voor *grao*, *gēr* voor *jār* of wel *hālag*, *lāra*, *a-rās* voor *hēlag*, *lēra*, *a-rēs*. Nog resten echter te verklaren de *o*-klank in *ooit* en de oorspr. korte *a* in *aait*.

De samenhang der vormen *ă* en *ŏ*, uit *āw*, *aiw* voortgesproten, wordt aan de hand gedaan door het oudengelsche bijwoord *āwo*, een ouden vorm van *āwa*, dat volgens de verklaring van Kluge, *Engl. Stud.* XX, 333, tot eene samenstelling *āw āw* terug te brengen is. In de eerste lettergreep verschijnt steeds *ā*, naar den gewonen regel; in de tweede, mingeaccentueerde syllabe werd *ă* onder den invloed der volgende *w* tot *ŏ* gewij-

1) Bremer, *Pauls Grundriss* III, 861 vlg. en de aldaar aangehaalde litteratuur.

2) Dus *fraai* met eene friesche *f* (Van Helten *Tijdschr.* V, 202 vlg.), *laaie* (thans in *lichter laaie* enz.) wvla. *laai*, mnl. en Kil. *laeye* (bewijsplaatsen *Mnl. Wdb.* IV, 40, Van Helten *Mnl. Spraakk.* p. 151), oe. *lēȝ* (*līeȝ*), ohd. *loug* (instrum. *lougiu*) on. *løygr* uit ogerm. **lauȝiz* met de aan het Engelsch en Friesch eigen verzachting ('mouilleering') eener ȝ voor *i*, *j*; mnl. *jof* (= ofri. *jef*, *jof*) vooral bij vlaamsche schrijvers, maar ook elders in gebruik; verder *ande* (*Mnl. Wdb.* I, 406) zonder umlaut voor gedekte nasaal gelijk in het friesch, tevens in de *Freck. Heberolle* en in westfaalsche oorkonden tot in het midden der 14de eeuw gevonden (zie Woeste *Zachers Zeitschrift f. D. Phil.* IV, 113 vlg. en Busch *ald.* X, 179 vlgg. Hierbij behooren, naar ik denk, ook mnl. *sanden*, *hi becant* vermeld door Franck *Mnl. Gr.* p. 33, Van Helten, *Mnl. Spraakk.* p. 274, met vroeg-middelnederduitsche vormen *he becant*, *sant* enz. te vergelijken.

Digitized by Google

zigd (zie Bülbring, *Altenglisches Elementarbuch* § 377b en, bijzonder over de hier in aanmerking komende woorden, Pogatscher, *Anglia, Beiblatt* XIII, p. 15 vlg.). Daarom vertoont ook het niet samengestelde woord, *āw* in het Ags. twee vormen: *ā*, oorspr. betoond en *ŏ*, oorspr. zwakker betoond, die nu weer kort of lang kunnen voorkomen, naar gelang van het er in den zin op vallende accent.

Het ontstaan van den vorm *ŏ* in het Oudengelsch is, zooals Pogatscher t. a. pl. aantoont, zeer oud en moet, hetgeen uit de samenstellingen *ǽȝhwelc*, *ǽȝhwēr* is op te maken, reeds vóór de door umlaut bewerkte wijziging van *ō* in *ǽ* worden aangenomen. Met des te meer waarschijnlijkheid zal men kunnen vermoeden dat in verwante tongvallen op het Oudnederlandsch gebied eene parallele ontwikkeling van *āw* in *ŏ* plaats heeft gehad. Aldus blijkt de *ō* in *ŏ jit*, *ooit* met oe. *ŏ* overeen te komen. De korte *a* in *ă jit*, *aait*[1]) behoeft na het boven gezegde geen verdere verklaring.

De woorden *ooit* en *aait*, tot welker vergelijking mij het artikel van Prof. Kern aanleiding gaf, werden hier boven — naar eene andere zienswijze — met elkaar in verband gebracht. Het spreekt echter vanzelf, dat de juistheid mijner hier nader toegelichte gissing omtrent den oorsprong van *ooit* niet staat of valt met de eene of andere beschouwing aangaande *aait*, over welks geschiedenis de kenners van de nl.-saksische tongvallen wellicht beter zullen kunnen oordeelen dan de schrijver van dit opstel, die reeds over vraagpunten der Nederlandsche grammatica breeder heeft gehandeld dan wellicht voor een vreemdeling raadzaam te achten is.

Upsala. HJ. PSILANDER.

1) Zonder umlaut der *a*, zooals te verwachten is bij een samengesteld partikel, uit twee zelfstandige woorden bestaande.

Digitized by Google

BIJDRAGEN TOT DE MIDDELNEDERLANDSCHE WOORDKUNDE.

De meeste der hieronder volgende bewijsplaatsen hebben wij ontleend aan bescheiden uit het oud-archief van Zutphen, voornamelijk aan de overrentmeestersrekeningen dezer gemeente, waarvan eene geheele reeks aanwezig is. Deze, welke vele gapingen bevat, vangt met het jaar 1445 aan. De rekeningen zijn alle op papier geschreven en in klein folio gebonden [1]).

Opmerkingen. De met een sterretje voorziene woorden komen in het woordenboek van prof. Verdam niet voor.

Rek. = Overrentmeestersrekening.

Ankernagel. Verdam (i. v. *anker*): »Samenst. ankernagel, een spijker in den vorm van een anker of om zulke ankers te bevestigen (?)".

Deze laatste beteekenis heeft het woord in de Zutphensche rekeningen en, naar het ons voorkomt, ook in andere Middeleeuwsche bronnen. Zoo sprak men ook van leinagels, nagels om leien te bevestigen, enz. In de rekening van 1451 worden onder den post ijzerwerk tal van ankers vermeld, welke in het nieuw gebouwde schepenhuis gekomen waren, doch op blz. 17 verso leest men tevens van 100 »*anckernegel*", welke daartoe gebruikt waren.

Apenstert. Verdam: »Schertsende benaming voor gevangenis, vgl. onze uitdrukking in den aap gelogeerd zijn. De oorsprong is mij onbekend".

Verdam is hier gelukkig niet zoo beslist in zijne afleiding als Kern en anderen, die stoutweg verklaard hebben, dat het eene verbastering is van apenstad d. i. open, onbemuurde stad, omdat volgens hen het stadsdeel van Zutphen, waarin deze gevangenis lag, oorspronkelijk onbemuurd was.

1) Het oud-archief bezit deze rekeningen ook in afschrift. Zij zijn daarin verkort opgenomen en beginnen er reeds met het jaar 1871.

Digitized by Google

Hiervoor is echter geen enkel bewijs bij te brengen, terwijl daarenboven de oudste vorm, waarin het woord voorkomt, steeds Apenstert luidt. Vergel. onze studie »Eene Geldersche stad in de Middeleeuwen" (Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging »Gelre", deel III, blz. 20).

Wegens den hoogen ouderdom van het woord en de omstandigheid, dat het tot heden alleen in Zutphensche bronnen gevonden is, meenen wij te mogen betwijfelen, of het eene schertsende benaming voor gevangenis is en er de uitdrukking »in den aap gelogeerd zijn" mede samenhangt, welke blijkbaar van veel jonger datum is.

Wij willen er hier nog op wijzen, dat blijkens den Navorscher, jaarg. 1890, blz. 335, te Ek-en-Wiel een blok landerijen ligt, dat de »Apenstert" heet.

*Barnwiin. Brandewijn. Vergel. gebrantsswiin.

Rek. 1464, 21 r°: I mgln *barnwiins* XIII kr.

*Bedderedich. Bedlegerig. Volgens het Ndl. Woordenboek i. v. *bedderee* is het woord uit het Middelned. tot heden niet opgeteekend.

In de stichtingsoorkonde der Hackfortshuisjes te Zutphen van St. Johansavond decollationis 1478 (in het archief der St. Walburgskerk aldaar) lezen we echter:

»offt sake weer, dat van de sess olde manne voirss yenich kranck worde, *bedderedich*, blint, lam offt anders, dat sie sich nyet langher behelpen konden", enz.

Zie vooral Verdams artikel over *bedlegerig* en synon. woorden, waaronder ook *bedredich* en *bedrede* uit het Mnl., in *Tijdschr.* 15, 129 vlgg. Het woord komt ook voor *Advies Gasth.* (te Kampen, zie Index *Mnl. Wdb.*) XVII en Hs. Lett. 1031*f* 221*a*: »(hi) hadde wel seven yaer *bedderede* gheleghen".

*Beitel. Eene soort boot.

Rek. 1466, 35 v°: gegeven drien gesellen, die op de *beytel* legen, die hier an wart gehaelt ende hier besien wart wat daer in was en des guets een deels opgeslagen wart.....

In Van Lenneps Zeemans-Woordeboek leest men i. v. *aak*:

Digitized by Google

»Onder Aken verstond men oudtijds die lastschepen, welke met wijnen van Keulen kwamen afdrijven, waarom zy ook doorgaands Keulsche aken werden genaamd. Deze schepen waren plat van bodem, van onder breed uitgezet, hoog opgeboeid en boven smal toeloopende: voor en achter met een breeden steven, in den vorm van een beitel, waarom zy ook beitel-aken werden geheeten".

Den »vorm van een beitel" in een schip terug te vinden is vreemd. Vgl. *Ndl. Wdb.* op *beitel,* II; Kil. op *beitel* (waar aangehaald wordt uit van Hasselt *beitelschip*); Kern over het woord (verklw. van een verloren **beet*; vgl. fra. *bateau*) *Tijdschr. v. Letterk.* 19, 244.

*B e r e s t e k e r. Privaatruimer.

Rek. 1466, 39 r°: geg. den *beersteker*, die dat gemack schoenmakede in den Apenstert 11 ℔.

Bij Verdam leest men i. v. *bere*: »Eig. dikke weeke stof in het algemeen (zooals b. v. leem, deeg), en vervolg. ons modder, slijk. Zie Taalg. 5, 293. Thans alleen nog in gebruik in de beteekenis menschendrek (vgl. den beer steken, beersteker). In het mnl. in de beteekenis van modder".

*B e r n h o u t. Brandhout.

Rek. 1445, 25 v.: Geg. IIII gesellen van IIII voeder berneholts in der scepenhof toe dragen IIII leuwen, ende Bernt Esselinc dat *berneholt* van der (sic) water daer toe vueren......

Rek. 1449, 30 v.: Ghegeven Reynken, die veer, van VI vuder *barnholts* to vuren, uyt den osseuweert ghehaelt voer der schepenhues.....

*B e r n i s e r. Brandijzer, gloeiend ijzer, waarmee men de koeien op de horens merkte, alvorens ze in de stadsweide te doen. *Brantiser* kent het Mnl. Wdb. wel, doch in eene andere beteekenis.

Rek. 1454, 23 v°: meister Henric Reynerss van den *bernyser* toe vermaken.

Rek. 1459, 24 v°: meyster Henric Reynerss van een nye *bernyser* vermaket to den kuenen.

Digitized by Google

*Beschueren. Bij Lübben b = bedecken, beschützen; ook beschuringe = beschützung.

Rek. 1457, 33 r°: Meister Geryde, den tycheler, voer matten, die hie hadde laten maken den stien mede to bedecken ende to *beschueren* op den logenaven.

*Bierhuus. Bierhuis.

Rek. 1468, 41 r°: item noch verteert soe vor soe na mitten gesellen int *bierhuus*.

*Bige. Formeel, in gebruik bij metselaars, om er ronde muren naar te metselen.

Rek. 1457, 33 r°: gegeven Willem van Lintel van enen wagenschot, dar hie meister Geride van makede *bygen*, dar hie den ronden toren na metselde.

Billen. Verdam geeft slechts één voorbeeld.

Rek. 1466, 18 r°: geg. Gerit mullner van den steen to *billen* in de rossmole.

Blaker. »Verschillend in beteekenis met ons blaker", zegt Verdam. Vergel. echter:

Rek. 1468, 30 r°: Geg. Derc Sluet vor I *blekeren*, dar men keersen opset op de Saltport II s VI d.

*Blancwijn. Eene soort witte (Rijnsche) wijn?

Rek. 1464, 21 r°. Item noch van onrade als van gebraud wiin, die men dartoe behueffden VIII stuver ende I quart *blanckwiins*.

Op blz. 21 v° derzelfde rekening komt het nog eens voor.

*Bodeker. Kuiper, mnd. *bodeker*, *bodiker* (bij Lübben), hd. *böttcher*.

Rek. 1450, 42 v°: Berent Dapper, den *bodeker*, ghegeven voer III tonnen ende voer VI badem in die tonnen to maken.

Rek. 1457, 33 v°: Willem, den *bodeker*, van V nie backen gemaket ende van kalckkupene gebunden ende van I nien emmer gemaket ende enen verbademt.

Rek. 1465, 30 v°: Jan Werffken, den *bodeker*, van III emmeren, die Derick van Kranenborch in siinre metselryen gebesicht hefft.

Rek. 1467, 25 v°: Willem *bodeker* vor II cleyn veetkens gemaket.

Digitized by Google

*Boembernersdach. Koppermaandag. Noch in het Mnl. Wdb., noch bij Grotefend komt het woord voor.

Rek. 1449, 19 v°: Des Dinxdages na *Boembernersdaghe*, dat is na den Sondach Quasi Modo.

Rek. 1466, 49 r°: Item op den Dinxdage na *Boembernerss-dag*, doe onse vrende wederquemen van Aernem.

Bij J. ter Gouw, De Volksvermaken, blz. 124, lezen wij:

»In den Bourgondischen tijd, toen 't Fransch praten mode was, noemden de Heeren dien dag (n.l. Koppermaandag) Bombancerdag, — naar bombance, dat precies 't zelfde als ons »kopper" beteekent; maar dit werd toen door hen, die 't niet verstonden, weer verhaspeld tot Bombarnersdag, en gaf vernuftigen uitleggers aanleiding er een boombranders of bombammersdag uit te maken".

Vergel. nog het Ndl. Wdb. op *bombancie*.

Boen. In de Zutphensche rekeningen beteekent het woord *zolder* en is het onzijdig.

Rek. 1451, 2 r°: Dat *boen* up den gruethuess.

Boesem. Boezem van een schoorsteen. In deze beteekenis komt het woord bij Verdam niet voor.

Rek. 1465, 31 r°: Op den selven dach verloent van oen schorssteens *boesem* gemaket op den Larpoert.

Idem, 34 v°: Op de Larporte twee ysere an des schorsteens *boesem* vor VI kr.

*Bombert. Bespeler eener »*bombaerde*". Dit laatste woord geeft Verdam op met de beteekenis van: eene soort hautbois.

Rek. 1454, 23 v°: gegeven een pyper, dat (sic) onser stat *bombert* wesen sal to enen mydelpenninc VII s; zoo nog eens ald.

Rek. 1457, 31 v°: gegeven Wiinrick, den *bombert*, onsen pyper.

Boochhure. Dit is niet de huur van de bogen (fr. arcades, hd. Lauben) der stad, maar die van de bogen in den stadsmuur. Vergel.:

Rek. 1445, 1 r°: Die selve van enen *boegen* jaerlix VIII s.

Zoo nog eens aldaar: Tydeman van Ense van den twien

Digitized by Google

boegen, die Johan van Vieracker toe hebben plach, jaerlyx op sente Marten 1 ℔.

Rek. 1451, 1 r°: Tydeman van Enss van tween *baghen* jaerlix up sunte Marten 1 ℔.

Het woord *boochhure* hebben wij tot heden niet in eene Zutphensche bron gevonden.

*Breeciser. Breekijzer. Verdam heeft slechts het synoniem breecbile.

Rek. 1451, 17 r°: Item meyster Gheryt stratemaker hefft duen maken ..... drye nie dweerbylen voer I Arnemssce gulden ......; IIII stienbilen ghesteelt voer ......; een groet *breeckyser* voer ......

Rek. 1457, 31 r°: Item noch gegeven meyster Gadert den smyt van drie dweerbilen ende II *breeckysere.*

Rek. 1464, 20 v°: meister Geryt stratemaker gesteelt II dweerbile IX k., twee *breeckysere* gesteelt vor V k.

Rek. 1465, 34 v°: twee *brekeysere* versteelt vor IIII kr.

*Briefbusse. De bus, waarin de briefdrager (bode) de brieven bewaarde, die hij rondbracht. Het woord beteekent dus in de middeleeuwen iets geheel anders dan tegenwoordig.

Rek. 1469, 27 v°: geg. van een nye baden *brieffbusse* I vleemssc, de onser kuer kreech.

*Budelsnyder. Beurzensnijder, zakkenroller. Bij Verdam komt alleen het synoniem *borsesnider* voor.

Rek. 1469, 30 v°: doe men den *budelsnyder* henckt.

*Bussecarre. Kar, waarop eene bus (kanon) ligt, affuit. Vergel. het woord *carrebusse* hieronder.

Rek. 1453, 3 v°: to den *bussenkarre* to vermaken.

Idem, 29 v°: Op den selven dach gegeven voer twee paer rade to den *bussenkaren.*

Rek. 1465, 31 r°: Des Sondaghes na Petri verloent van een *bussen kerre* gemaket.

Busselade. Het houtwerk, de lade, waarin de *carrebusse* (i. v.) lag.

Rek. 1457, 32 r°: Item meister Johan Zidenstein to Aernem

Digitized by Google

gesant, die daer die donrebusse in eene nie *lade* leet leggen.

Idem, 35 v°: Noch meister Henric voers. geg. van den *laeden*, dar dese *busse* inlach, to maken.

Rek. 1459, 24 v°: Hier is sprake van twee nieuwe slangen, welke »in het holtwerk" gelegd waren, waarop volgt: van holtwerk gesneden to den *bussenladen* vors.

Busserat. Wiel van een kanon. Zie bij *bussecarre*.

*Cytarist. Iemand, die eene cither bespeelt. Verdam geeft alleen het woord *citole*, eene soort cither, en *citoolre*, bespeler eener citole.

Rek. 1464, 13 r°: Op den selven tijd gesc. den *cytarist*, die dar voer spoelden, 1 qr.

*Danshuus. Een huis staande naast of in de onmiddellijke nabijheid van het schepenhuis te Zutphen.

Het behoorde in eigendom toe aan de stad, die aldaar aan hare schepenen en gasten met hunne familie gelegenheid gaf tot dansen.

Vergel. onze studie »Eene Geldersche stad in de Middeleeuwen" (Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging »Gelre", deel III, blz. 13).

Rek. 1453, 3 v°: Ende dese voers I^c Rinssche gulden sint gecomen ...... ende tot den sittenen in dat *dansshuess*.

Dezelfde rek., 31 v°: noch gegeven voer IIII keersen blekeren in den *dansshuess*.

Rek. 1457, 34 r°: Item des avendes up sunte Merten, doe onse genedige vrow ende joncker in dat *dansshuus* weren mit oeren vrenden oen geschenket van beveel der schepenen v ℔ confectes ......

*Dorenkiste. Een huisje, waarin de stad Zutphen krankzinnigen opsloot, welke gevaarlijk voor hunne omgeving waren. Vergel. onze studie »Eene Geldersche stad in de Middeleeuwen" (Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging »Gelre", deel III, blz. 25). Vergel. mnd. *dorenkiste* en het Deensche *Daarekiste*, gekkenhuis; *daarekistegal*, stapelgek.

Rek. 1451, 16 v°: Item to der *dorenkyst* III vierdel scharpinge voer XVIII k(rumstert)......

Digitized by Google

Rek. 1453, 36 v°: Geg. voer II slaetken an een hantyseren to den geck in der *dorenkyst* ......

Rek. 1454, 23 r°: Geg. van den geck en wech gevuert, die hier in die *dorenkiste* sat, den men kleden moste ......

*Dragebant. Draagband. De juiste beteekenis van dit woord is ons niet duidelijk; waarschijnlijk moet men er hier onder verstaan één der zeelen of touwen, waaraan de bak onder de heerkar hing.

Rek. 1466, 33 r°: to der heerkar II dregebande an die asse.

Drakenveltsteen. Op gezag van Van Hasselt verklaart Verdam dit woord door: grauwe baksteen.

Het wil echter zeggen: steen uit de groeven van den Drachenfels en komt in de Zutphensche rekeningen herhaaldelijk onder den naam van *Drakenvelder* (*steen*) voor.

Drakenvelt komt voor bij Velthem, II, 29, 36.

*Dulle. Het woord »dul" wordt nog in en om Zutphen gebruikt voor het huisje of busje aan een schop of spade, waarin de steel gestoken wordt.

Rek. 1467, 21 r°: Item aan de heerpan gemaket I nye *dulle*.

*Dronge. Druk, propvol, waarschijnlijk afgeleid van dringen = drukken, persen.

Rek. 1451, 33 r°: ghegeven Willem Muser, die twee reysen to Deventer was om meer byechtvaders hier to settene, doe dat hier so *dronghe* was in den midwinterss hilligen dagen ......

Op blz. 33 v° der zelfde rekening: Item in den midwinterss hilligen dagen, doe dat hier so *dronghe* was mitten afflaet, doe onse schepenen mitten schutten wakeden ......

Dwersbelcksken. Dwarsbalkje. Verdam geeft slechts één voorbeeld.

Rek. 1468, 24 r°: Geg. vor I vueder kantholts, dar van gemaeckt wart de arme in dat rat van den watermolen ende dat *dwerssbelcxken*, dar dat warck mede gedwongen ende geschuttet wart ......

*Elseter. Eene soort wijn uit den Elzas (Middelned. *Elsate*, zie Verdam i. v.).

Digitized by Google

Rek. 1469, 30 r°: doe schenckede oen die stad van Zutphen III aem ende III vierdel *Elseters.*

*Gebrant wijn. Brandewijn. Vergel. *barnwiin.*

De oudste vermelding is in de Rek. van 1464, 21 r°: Item noch van onrade als van *gebrand wiin*, die men dartoe behueffden, VIII stuver en I quart blanckwiins.

Rek. 1466, 31 r°: Item vor I mgln. *gebrantsswiins* II witp.

Vergel. nog: *gebrant wijn* Rek. d. Buurkerk 207, *brantwijn* Tijdschr. 10, 292, *brandewijn* excys en — barner, Westfri. Stadr. 2, 128, 245.

*Gelovebrief. Geloofsbrief. Vergel. Verdam, deel II, kol. 1280: *brief van gelove.*

Rek. 1449, 18 v°: Gherijt Ulrix toe Eertbeeck aen den joncker van Bronchorst, om die *gheloeffbrive* to werven voer die stat van Sutphen to laven aen den vryenstoell.

Rek. 1459, 21 v°: Gegheven enen baden, die I *geloeffbrieff* brachte an onsen heer van Gelre dan hie vor ons schreeff an den vrigreven I ℔ II s III d.

*Gestoelte. Gestoelte.

Rek. 1453, 29 v°: ghegeven Jennen, den holtsnyder, van den *gestuelt* gesneden in der schepenenhuess.

Gewanthuus. Lakenhal, huis, waar het laken verkocht werd. Te Zutphen bevond het zich op de bovenverdieping van het stadhuis.

Rek. 1447, 32 v°: ghegeven voer XI molder kalen opt *ghewanthues.*

Gosseler. Benaming eener munt, welke niet aldus genoemd is naar het Geldersche dorp Gorssel, zooals Verdam vermoedt, maar naar de Duitsche stad Goslar, waar zij voor het eerst werd geslagen.

In de middeleeuwen waren zeer veel munten van Duitsche vorsten en steden in ons land in omloop, terwijl ook de typen van vele dier munten hier nagebootst werden en vaak onder hun oorspronkelijken naam gangbaar bleven.

*Hagehuus. Haaghuis, de aan alle zijden opene, smalle

Digitized by Google

schuur, waaronder op eene steenbakkerij de steenen gezet worden, om te drogen.

Rek. 1451, 11 r°: Johan die bruker van den *haghehuess* to verdecken.

Rek. 1454, 23 r°: Geg. voer IIII vymmen daeckx myn I vierdel daer men mede deckede dat *hagehus* up den tychelavent.

Rek. 1457, 31 v°: dat *hagehues* gedecket op den tychelavet.

Rek. 1463, 9 v°: Op den selven dach verloent van dat *hegehus* op Helbergen by den tychelavet gestoppt Jan Brueker.

Rek. 1470, 15 r°: Des Sondaghes op Palmarum verloent van de *hegehusen* gelattet op Helbergen ende dat formhuess nyess gedecket.

Halftergelt. Geld voor het koopen van een halster, of wel, eene fooi, gegeven bij het koopen van een paard, voor het bewaken er van (?) Verdam.

Deze laatste beteekenis, welke het woord nog heeft, is de juiste.

Rek. 1464, 28 r°: Noch gecofft van Jan Kreynck Alpherss twee vet ossen, die onsen stad onsen her op die selve tyd schenckede cost beyde XVI Rinsse gulden...... ende Jan Kreyncks knecht to *haltergelde*......

*Hanck. Het woord *hank* wordt nog in en om Zutphen gebruikt voor eene breede sloot met loopend water.

Rek. 1453, 17 r°: Des Sondages na Remigij verloent van der krybben to maken an Lutinger weert, voer den *hanck*, daer dat water doerloeppt, om deen to beschutten Geryt van Eem V dage Derick Huete V dage......

*Hancsolre. Hangzolder.

Rek. 1453, 36 r°: verloent van den *hancksolre* to maken in Musers toern.

*Hantbile. Handbijl. Verdam heeft slechts het synoniem *hantaex* d. i. eene handbijl, kleine strijdbijl.

Rek. 1451, 17 r°: I *hantbyel* ghesteelt VI kr.

*Hantvile. Handvijl.

Rek. 1464, 20 r°: den bussemeister een nie *hantvyel* vor XII kr.

Harnskese. Eene soort kaas. Verdam i. v. *harnassce* ver-

Digitized by Google

moedt, dat een bnw., van een plaatsnaam gevormd, in het woord verborgen zit, b. v. Hoornsche.

Rek. 1448, 27 v°: Hier worden »*harnsskesen*" en »perskesen" vermeld.

*Heercarre. Dit woord komt in de Zutphensche rekeningen herhaaldelijk voor met de beteekenis: kar, welke in eene heervaart gebruikt werd tot berging van proviand, etc. en daarom afgesloten kon worden.

Rek. 1466, 38 v°: Geg. den gesellen, de meister Henric int gruethuus tot oen had ende oen die bussen hulpen vlyen ende die grote busse hulpen vlyen, dat dat huess to ruemer wart, dat ze verdroncken hadden IIIII stuver; noch van de kraen, dar ze mede worden gegeven II stuver; noch van den heerwagen to haelen uyt der nyer port int gruethuess gevuert II stuver, mitter *heerkaer* to samen gevlegen I ꝶ.

*Heerwagen. Synoniem van *heercarre.*

Rek. 1445, 23 v°: Geg. Deric des grypers wyf voer broet, dat sy mede in den *heerwagen* hadden......

Op dezelfde bladz.: Ende voer coveler ende linnen doeke, daer men dye wympel afmakede op ten glavyen ende op ten *heerwagen*......

Rek. 1448, 36 v°: Ghegeven Herbert, kystemaker, voer een *heerwaghen* VIIII Rinsschen gulden maket XXI ꝶ V s.

Heller. Heller, benaming eener kleine Duitsche munt.

Men vindt het, behalve op de eenige door V. vermelde plaats ook in de rek. van 1457, 35 v°: dit vorss. beloept sich VI^{c} V Rinssche gulden VIII witp IIII *heller* maket......

Hoefiser. Verdam heeft alleen het woord *hoefisen* en in de opmerking: Ook *hoefiser* en in het verklw. *hoefiserkijn.* Beide woorden komen als familienamen voor.

Rek. 1466, 36 v°: Geg. meister Gadert van Dulmen van Jans peerd van Kollen aver winter to vuederen ende van IIII *hueffyseren.*

Hoecsteen. Hoeksteen. Door Verdam was het woord uit het mnl. niet opgeteekend.

Digitized by Google

Rek. 1448, 17 r°: Item Gherijt Salycke ghevuert IX^m steens mede in gherekent den *hueckstéen* voer III dusent van Helberghen to vuren ende van den gruethues ellick dusent VII lewen maket XX ℔ IX s.

Op dezelfde bladz. komt het woord nog eens voor.

*Kalcbak. Kalkbak.

Rek. 1457, 32 v°: Willem bodeker van I^c banden op kalckupene gelecht ende voer twe nie keselincktonnen ende van IIII nie *kalckbacken* gemaket.

*Kalckupe. Kalkkuip. Zie bij *kalcbak*.

Kalcman. In de Zutphensche rekeningen heeft dit woord steeds de beteekenis van *kalkkoopman*.

Rek. 1446, 21 r°: ende voer den wyncop gaf de *callicman* bynnen I last callix voer den R. gulden.

Idem, 21 v°: Item soe die rentmeyster Bernt van Boerle en die *callicman* om des geldes twisten ......

Rek. 1449, 27 r°: Item noch na ontfangen van den selven *kalckman* XXXIII tonnen ......

*Carrebusse. Een op een affuit geplaatst kanon. Vergel. het woord *bussecarre* hiervoor.

Rek. 1466, 34 r°: noch een *kaerbuss* nyes gebunden.

Idem, 47 r°: noch gegeven .... die de *karbussen* vuerden in die Hetter drie dage ende drie nachte lanck.

Rek. 1467, 37 v°: Gegeven Evert Vy(Uy?)tinck van dat hie mede was vor Aernem met II peerd die die *kerrebus* vuerden....

Rek. 1468, 42 v°: Item des Sondaghes voor Ascentionis Domini, doe onze borgeren uyt weren gereyset mit onsen reyseners voer den Oeldenhave hadden se mede...... *kerrebusse*.

*Carrepert. Karrepaard. Door Verdam was geen voorbeeld uit het Middelned. opgeteekend.

Rek. 1469, 2 r°: Hier is sprake van een stuk weiland, door de stad voor den tijd van zeven jaar verpacht en »dat doe onse stad deer (lees der) weyde gebruecde mitten *karpeert*, dar men vor corten sal XV ℔ blifft XIIII ℔".

*Kelrevenster. Keldervenster.

Digitized by Google

Rek. 1463, 23 v°: Een traly in dat *kelrevinster* weget xxiiii ℔.

Rek. 1466, 34 r°: Item noch to den Apenstart die spylen in dat *kelrevinster* (vermaket).

Kersepipe. Koperen pijpje om eene kaars in te zetten. Verdam geeft slechts één voorbeeld.

Rek. 1464, 20 r°: een *kersenpyepp* i kr.

Op dezelfde bladz. komt het woord nog een paar malen voor.

*Keselinctonne. Ton tot berging van kiezelsteenen. Zie bij *kalckbak.*

*Knijptange. Knijptang.

Rek. 1463, 20 r°: Geg. Osseman vor i *knyeptang*, die men oen verloess, doe men die klocken goet.

*Coevoet. Koevoet.

Rek. 1464, 20 r°: een *kovoet* vermaket iii kr.

Rek. 1467, 21 r°: gemaket iiii hamer vor xx stuf. end iiii *kovoete* wuegen xxiiii ℔.

Cropelinc. Benaming van een visch, kleine stokvisch.

Rek. 1468, 41 v°: ende vor stockvisch als ii vierdel rakelvisch ende i vierdel *kroppeling* ende vii ℔ roetschaerss staet to samen iiii Rinsscher gulden.

*Laetgat. Laadgat, zundgat.

Rek. 1460, 30 v°: nog aan een knyppbusse een nie *laetgat* gedryelt.

Rek. 1466, 33 r°: Item die *laetgaten* vermaket an drien laetbussen.

Idem, idem: to den groten vogelerss iiii kaemeren die *laetgate* gestoppet.

*Lantsleger. Landmeter. Bij Verdam komt alleen het synoniem *lantmeter* voor.

Rek. 1468, 23 r°: Des Wonssdages op dach sunte Pauwel Geerlich ter Bruggen gesant in dat Nyebrueck, om den *lantsleger* hier to komen......

Idem, 35 v°: Geg. den *lantsleger* van de koemarsch to morgentaell to slaen.

Een voorbeeld van *lantmeter* vindt men Idem, 23 v°: Des

Digitized by Google

Donredages darnae Herman van Zuest met I brief in geen Nyebrueck na den *lantmeter*.

Maecloon. Maakloon. In dezen zin was het woord door Verdam niet opgeteekend. Vergel.:

Rek. 1465, 30 v°: geg. Geryt keersemaker van tween tartysen gemaket, die baven dat koer staen vor VIII ß wassen vort vor holtwerck ende *makeloen* ......

Rek. 1468, 35 r°: Item verloent an der Laerport van I secreet, dat vervallen was ende weder nyes op gemaecket is, dat gecost hefft van decken mitten leyendack ende van *maeckloen* XV stuver ......

Maelgelt. Maalloon. In dezen zin was het woord door Verdam niet opgeteekend. Vergel. echter:

Rek. 1464, 18 r°: geg. Dobben Andriessoon; want hie die molen aver jaer mede verwaert ende dat *maelgelt* dar van bart XXX ß.

*Meeckensharinc. Maatjesharing. Vergel. Verdam i. v. *magedekijn*, IV, kol. 1017.

Rek. 1466, 44 r°: Item VI vat vulhering, dat vat III Rynsche gulden myn I ort en II vat *meeckenshering* beide voor 5 Rynsche gulden.

Rek. 1467, 37 r°: Item gecofft I ton *medykenshering* van Willem Aessack stont vor III gulden.

Mesekiste. Zie Mesecouwe.

Mesecouwe. Dit woord komt nog voor in de Rechtsbronnen der stad Tiel, uitgegeven door Dr. J. S. van Veen, blz. 94: Item nyemant en sall in die mezekouwen noch opten wallen zijn gevoich doin noch dairin niet breecken noch vernilen.

Het woord is nog niet in onbruik. Wij vonden het althans in eene studie van den heer C. H. Peters »Opmerkingen over den Bouw en de Ontwikkeling der Nederlandsche Steden", geplaatst in het tijdschrift »Vragen van den Dag", jaarg. 1900. T. a. p. afz. afdr., blz. 29, lezen wij:

»De stede-toren verliest nu van lieverlede tevens zijn karakter als verdedigingstoren, zijn transen en uitgekraagde mezekouwen

Digitized by Google

maken plaats voor pinakels en maaswerk-balustrades, en zijn spits verandert nu in een sierlijke à jour behandelde doorluchtige speeltoren, voorzien met een konstigh, met den hamer geslagen slaand uurwerk, terwijl een vergulde cogge vaak tot weêrhaan diende".

De heer Peters, dien wij om inlichtingen vroegen, was zoo vriendelijk ons mee te deelen, dat *mesekiste* of *mesecouwe* (= *meezekooi*, de buiten het raam hangende vogelkooi) werd gebezigd voor een kleinen over- of uitbouw bij een muur, toren, rondeel of bolwerk. De mesekiste was van balkhout of van zware deelen getimmerd. Beide dienden of tot neerwerping van steenen, bij wijze van machicoulis, of tot betere bestrijking van den muur, of tot bewaring van schietgerij. Het Hoogduitsche *Maisenschlag* heeft ook die beteekenis.

Utedriebomen, synoniem van *opdriebomen*.

Land uitmeten of afmeten. Vergel. in het Mnl. Wdb. de uitdr. bi *rechten driebome*, in eene rechte lijn.

In het Raadsdagelijks Boek v. Utr. van 1409 op Vrijdag na »Judica" staat: »R. »aen den overegge" en B. »aen den nederen egge" van een stuk land zullen met de tusschenliggende geerfden »hoer eggen zueken ende *opdribomen*"".

Rek. 1449, 22 r°: Item doe die schepenen ghemeynlichen ghegaen weren up Helbergen ende solden dye latinghe (loting) doen tusschen der stat ende Johan van Kell als van den lande. Doe sie wederquemen wert daerup verdroncken VII quarten. Item des anderen dages, doe sie daer weder ghenghen eens deels van den schepenen ende *dryeboemden* dat *uyt*, doe wart daerup ghesat V quart......

Zutphen, Juni 1901. J. GIMBERG.

Digitized by Google

ZOO KOUD ALS EEN BOT.

Het behoeft geen betoog, dat het zijne eigenaardige moeielijkheden heeft eene verklaring van eene zegswijze, eenmaal als vaststaande aangenomen met eenige kans op succes aan te vallen; en dit is dubbel gevaarlijk, wanneer die verklaring niet gezocht is en bij het grootste deel der landgenooten zelfs voor de hand ligt.

Dit alles echter kan me niet weerhouden in dit tijdschrift dat waagstuk te ondernemen, vooral ook omdat het, om eenzijdigheid te vermijden, nuttig is verklaringen van Nederlandsche woorden en spreekwijzen ook eens door eene Geldersche bril te bekijken.

Wat beteekent *bot* in bovenstaande uitdrukking?

Natuurlijk *de visch* van dien naam, denkt een geboren Hollander (zie Woordenboek der Ned. taal, deel III kol. 678).

Wel neen, dat beteekent *been*, *knook*, zegt iemand uit de Oostelijke provinciën.

Wie heeft gelijk?

Visch en *koud* zijn twee begrippen, die zeer wel bij elkaar passen; in Zeeland en Holland 'zegt men dan ook: *zoo koud als een visch.* Een aal is bijzonder glad, vandaar ook de spreekwijze: *zoo glad als een aal*; maar is het ook eene bijzondere eigenschap van *bot*, dat ze eene lage lichaamstemperatuur heeft? Immers neen. Waarom koos de spraakmakende gemeente dan juist eene *bot* uit? Is dat willekeur?

De bekende, breedruggige »men" zal met liefde die beschuldiging mededragen, al is het maar om ons niet te doen blozen over onze onwetendheid.

Het woord *bot* in den zin van been is een Geldersch woord [1]),

1) Zie Woordenb. der Ned. taal, deel III, kol. 681: „Het woord is in verschillende gewesten bekend, maar schijnt toch vooral in de Noordelijke en Oostelijke gewesten thuis te hooren...; van de... aanhalingen zijn de oudste ook uit die streken afkomstig, en Halma en Marin noemen het eveneens Geldersch".

Digitized by Google

dat dagelijks in tal van uitdrukkingen gebruikt wordt [1]); *bot* als naam eener vischsoort daarentegen is in Gelderland vrijwel onbekend en komt daar dus in geen enkele zegswijze voor. Wanneer de Graafschapper spreekt van: *zoo kold as en bot*, *zoo stîf as en bot*, *zoo ha(r)d as en bot*, dan denkt hij aan *beenen*, en dat hij been werkelijk koud vindt, blijkt uit: *zoo kold as en bikkel* [2]), *zoo kold as en köttel* [3]). Hollandsche schrijvers trouwens noemen *doodsbeenderen* ook *kil* en *koud*. Derhalve hebben beide beteekenissen van *bot* in bovenstaande uitdrukking recht van bestaan, doch door de analoge Geldersche spreekwijzen helt de weegschaal een weinig naar die zijde over.

En nu zouden we, zooals dikwijls het geval is, op het doode punt gekomen zijn, indien het hier geen bijzonder geval gold. Immers *bot* (visch) is oorspronkelijk slechts in de zeeprovinciën bekend en *bot* (been) kwam toen slechts in het Oosten van ons land voor. De vraag is nu nog slechts deze: *uit welke streek is de uitdrukking afkomstig?*

Bij ondervinding weet ik, dat ze in de Oostelijke provinciën dagelijks gebruikt wordt en vooral in die streken, welke weinig met de buitenwereld in contact zijn gekomen, zijn de menschen 's winters zoo koud als een *bot* (ook wel *bikkel*, *köttel*, *îs*); waar de beschaving wat meer is doorgedrongen, worden ze tevens zoo koud als een *steen*, en heel enkele »nijlichters" voelen zich

---

1) Zie ook Woordenb. der Ned. taal, deel III, kol. 678 en de aanvulling in een der eerstvolgende nummers van Driemaandelijksche bladen voor Taal- en Volksleven in het Oosten van Nederland.

2) *Bikkel* is, zooals bekend is, een soortgelijk beentje als een *koot*.

3) Ned. *keutel*, Mnl. *kotel* en *keutel*. Het woord is waarschijnlijk verwant met *koot* (zie Franck, Etym. Wdb. op *koot* en *keutel*) en het is dus niet onmogelijk, dat in de uitdrukking *zoo kold as en köttel* de beteekenis van *köttel* is *kootje*, al is die opvatting in de levende taal niet meer bekend. Indien *köttel* hier de gewone beteekenis had, is het niet recht duidelijk wat aanleiding tot de vergelijking heeft gegeven, daar men bij mest eerder aan het begrip *warm* (broeien) denkt dan aan *koud*. Dat bij *köttel* slechts aan *klein*, *langwerpig rond* en *hard* gedacht wordt of liever werd, blijkt ook uit het gebruikelijke woord *köttelpeerkes*, dat de naam is van een soort peren, die zeer *klein*, wel *smakelijk*, maar zoo hard als een *bikkel* zijn.

Digitized by Google

zoo koud als een *kikker*. *Bot* is echter overal nog het meest gebruikte woord.

Een onderzoek (bij ± 50 personen verdeeld over Holland en Zeeland) leerde mij, dat geen enkele ongeletterde de spreekwijze kent in het land, waar de *botboeren* dagelijks hunne waren venten.

Opmerkelijk is het bovendien, dat ik in woordenboeken en verzamelingen van spreekwoorden en spreekwijzen bijna altijd te vergeefs zocht, hoewel de schrijvers in de zeeprovinciën geboren en getogen waren.

Uit het bovenstaande besluit ik:

a. de uitdrukking is in Holland en Zeeland waarschijnlijk niet inheemsch;

b. van het drietal: zoo stijf als een bot,
zoo hard als een bot,
zoo koud als een bot

is de laatste zegswijze evenals 't woord *bot* (been) allengs de westelijke provinciën binnengeslopen; de twee eerste echter pasten niet in den mond van hen die bij *bot* uitsluitend aan visch dachten.

c. dat de schrijfwijze: zoo koud als *eene* bot (zie Woordenb. der Ned. taal, deel III, kol. 678) foutief is, aangezien hier *bot* onzijdig is.

Voorschoten. G. J. KLOKMAN.

Digitized by Google

STARTERS BOET-SANGH.

Bij een vorige gelegenheid (*Tijdschr. XVI, bl.* 121 *vlg.*) heb ik aangetoond dat de ‚Menniste vryagië' eene vertaling uit het Engelsch is. Thans meen ik in staat te zijn het oorspronkelijke aan te wijzen van het eerste couplet van den *Boet-sangh* (van Vlotens uitgave, bl. 177; uitg. van 1634, bl. 108).

Boven de tweede *Minneklacht* van de *Friesche Lusthof* (van Vloten, bl. 120; uitg. van 1634, bl. 77) staat als ‚stemme' *What if a Daye, or a moneth, or a year.* Het gedicht zelf vangt aan met den regel: ‚Suyvere, schoone, vermaecklijcke Maeghd', die later als ‚stemme' boven den *Boet-sangh* staat. Het eerste couplet nu, van dezen Boet-sangh is een getrouwe vertaling van een gedicht van den Engelschen schrijver Thomas Campion, waarvan de aanvangsregel reeds dienst had gedaan als aanduiding der melodie van de *Minneklacht.* Campion, die in 1620 stierf, gaf vier *Books of Airs* uit, waarin veel zangerige poëzie voorkomt. Het gedicht luidt als volgt:

What if a day, or a month, or a year,
Crown thy delights, with a thousand sweet contentings!
Cannot a chance of a night, or an hour,
Cross thy desires, with as many sad tormentings?
Fortune, Honour, Beauty, Youth, are but blossoms dying!
Wanton Pleasure, doting Love, are but shadows flying!
All our joys are but toys: idle thoughts deceiving!
None have power, of an hour, in their life's bereaving!

Earth's but a point to the world; and a man
Is but a point to the world's compared centre!
Shall then, a point of a point be so vain
As to triumph in a silly point's adventure!
All is hazard that we have! There is nothing biding!
Days of pleasure are like streams, through fair meadows gliding!
Weal and woe, Time doth go! Time is never turning!
Secret fates guide our states; both in mirth and mourning!

Terwijl dit gedicht uit slechts twee coupletten bestaat, telt

de *Boet-sangh* er drie. Tusschen Campions tweede couplet en de beide laatste bij Starter bestaat geen verband zoodat het voor een vergelijking voldoende is hier alleen het eerste af te drukken:

Of in een dagh, in een maend, in een jaer
't Geluck u bekroon met veel duysend vrolijckheden,
't Veranderen kan, van een uyr of een paer,
Kruyssen u vreught weêr met soo veel bitterheden!
Rijckdom, hoogheyd, schoonheyd, jeughd
Sijn maer yd'le schijnen,
Wulpsche liefde, dart'le vreughd
Sal als roock verdwijnen.
's Werelts roem, als een bloem,
Moet in 't eind verkeeren;
Al haer kracht kan geen nacht
't Leven ons vermeeren.

Uit het voorafgaande blijkt tevens dat het »lied" in het ,Bruydtlofs-gedicht ter eeren Hans Abbas, ende Tiedtje Rhala' hetwelk in beide bovengenoemde uitgaven voor de tweede Minneklacht staat (van Vloten bl. 104; uitg. 1634, bl. 65), in tijdsorde daarna behoort te komen: als voois toch wordt aangegeven: *Suyvere, schoone, vermaecklycke Maeghd.* Nog komt de zangwijze voor in het ,Gesangh' (van Vloten, bl. 252; uitg. 1634, bl. 141) beginnende:

Wreede Cupido! gevleugelde Wicht!

Amsterdam. A. E. H. SWAEN.

EEN KLEIN MIDDELNEDERLANDSCH GEDICHT.
(± 1518).

Du en sulst niemāt dȳ lyden clagen
Dan rechte frundē diet mit u dragen.
Menich mensch seyt syn lydē voert
Den gheenē diet zeer geern hoert,
Eñ hem weer leet dathet and's waír.
Aldus maect hy sich selvē tot ēēre maír [1]):
Eñ wart dair ō veel te min geacht.
Ick seg, het is ēē mānelike cracht,
Dat een mensch kan dragen
Syn lyden v'borgen sonder clagen
Eñ toenē vā butē alsulckē gebair,
Recht of in hem gēē lyden en wair.

Tís al niet dat God niet en is.
Hellú [2]).

Bovenstaande versregels vormen de laatste bladzijde van een horarium in handschrift, op papier van 't begin der zestiende eeuw. Afkomstig uit het klooster Jeruzalem te Kuilenburg, berust het thans op de bibliotheek van het gymnasium te Katwijk a. d. Rijn.

Een titelblad ontbreekt; doch uit het kalendarium, dat op perkament is geschreven, leert men den naam des schrijvers kennen en vindt men tevens een nadere aanduiding van den

1) *Hem* (*sich*) *selven tot eenre mare* (*mair*) *maken*, zich zelven tot een onderwerp van gesprek maken, maken dat men over de tong gaat; iemand, met wien dit het geval is, blijft niet „onbesproken" of (naar vs. 6) daalt in der menschen achting. Men wachte zich een voorbeeld dezer zeldzame uitdrukking te zien in *Reinaert* II, 5098: „mi selven maec ic voor één maer", waarvan de beteekenis is: „ik maak mij als een zoodanige, nl. een verwant van Reinaert, bekend; ik kom er rond voor uit dat ik familie van Reinaert ben".

2) Een Johan van Hellu wordt vermeld door Nijhoff, *Gedenkw. v. Gelderl.* Dl. 4, bl. 36 in eene oorkonde van 1348, en de geslachtsnaam *De Hullu* is nog heden bekend. De namen zijn ongetwijfeld genoemd naar den plaatsnaam *Hellouw*, in de Tielerwaard. Zie over de verschillende vormen, waarvan de oudste (*Helue*) dagteekent van 709, en waaronder ook *Hellu* voorkomt, *Nomina Geogr. Neerl.* 3, 127 vlg.

Noten van de Redactie.

Digitized by Google

tijd, waarop het Hs. werd samengesteld. Ad diem 14 Novembris heeft de schrijver aangeteekend: *Item altera Brictii* (altera die post festum S[i] Brictii) c e l e b r a v i p r i m i t i a s *ego Guilielmus Hellu, anno Christi millesimo quingentesimo decimo octavo.*

Hieruit blijkt dus, dat Hellu priester was. Verdere gegevens toonen, dat hij behoorde tot de orde der »Sepulchrini" of »Canonici Dominici sepulchri", in Nederland bekend onder den naam van »Broeders van het Graf des Heeren". Alles, wat die religieuze orde *proprium* bezat, bij het bidden der kerkelijke getijden, vindt men in het kalendarium vermeld. De herkomst van het Hs. kan dienen tot bevestiging; het klooster Jeruzalem werd immers voor deze Broeders van het Graf des Heeren door Johan III, Heer van Kuilenburg, gesticht ten jare 1430.

Na het kalendarium volgen: 1°. Septem psalmi poenitentiales et Litaniae Sanctorum omnium; 2°. Orationes ante et post Missam dicendae; 3°. Vigiliae defunctorum; 4°. Suffragia Sanctorum; 5°. Absolutiones et benedictiones ante lectiones nocturnorum; 6°. Cursus horarum de B. Virgine in usum Dominici sepulchri; 7°. Regula eximii doctoris et episcopi Augustini [1]); 8°. het boven aangehaalde gedicht.

Het kalendarium, de regula S[i] Augustini, waar wij aan het slot lezen: f(rater) G. Hellu, en het Middelnederlandsch vers, onderteekend Hellú, onderscheiden zich van het overige, dat door een minder fraaie hand is neergeschreven.

Wat het gedicht zelve betreft; de gedachte moge al geenszins nieuw zijn, de ontwikkeling is toch niet onverdienstelijk. De uitdrukking »hem maken tot eenre maer" in regel 6, welke mij geheel nieuw toescheen, versterkte mij in het voornemen, deze kleine bijdrage tot onze kennis van het Middelnederlandsch in het licht te geven.

R. P. J. M. BOUMAN, S. J.

1) De kloosterorde der Sepulchrini volgde dezen regel.

Digitized by Google

EMMERAPPEL.

(Bredero, Moortje, Ed. Oudemans 702, Ed. Moltzer 678).

Van dit woord zegt O. in zijn uitgave »zeker soort van appelen" en voegt er in zijn Wdb. op Bredero aan toe: »wellicht zoo genoemd omdat zij bij den emmer verkocht werden," waarbij zich M. in zijn uitgave aansluit.

Met deze verklaring heb ik nooit vrede gehad, niet alleen omdat »de emmer" nooit een maat, en bepaaldelijk niet een appelmaat geweest is, maar omdat de »emmerappel" een appel van waarde is, die juist daarom niet per emmer verkocht wordt.

Immers voor de »Horense Wortelen, en Raepjes" wordt tot aanbeveling gegeven dat ze smaken als »emmer-appelen en Rysen-bry", en bij Roemer Visscher (Brabbelingen, blz. 72, naar aanteek. 128 Moortje, ed. Oudemans) worden de emmerappelen genoemd tusschen Schijf-appels, Goe-soeten, Ermgaarden, Queen en Guldelingen, die alle te prijzen zijn.

Het toeval bracht me op de volgende gissing. Bij het doorbladeren van *Anthoni Smyters Epitheta* (Rott. 1620), viel mijn oog op *emmeren steen*, waaruit ik onmiddellijk afleidde dat *emmerappel* = amberappel. Het Mnl. Wdbk. zegt wel »*emmer*, andere vorm voor *ammer*" en verzendt naar *ammer*; maar uit Kiliaan blijkt dat de vorm *emmer* toen gebruikelijker was dan *ammer* (cf. Etymol. i. v. *ambre* j. *emmer*, succinum & i. v. *emmer*, *ember*, *ammer*, *amber* j. *barn-steen*. Succinum, enz. enz.; 't is te zeggen dat men bij den vorm *ambre* naar *emmer* verzonden wordt, en het woord uitvoerig behandeld vindt onder den vorm *emmer*).

Het was me nu te doen om het bestaan van een *amberappel* te ontdekken, en daar de woordenboeken dit woord niet opgeven, andere namen van appelsoorten ter vergelijking bij te halen. Welnu daar is er een die uitstekend er bij past, nl. de *aagtappel*, want dat hij niet genoemd is »naar 't Sinte Aagten klooster, waar hij eerst geteeld is," moet als zeker gelden, maar

Digitized by Google

aagt kan ook *amber* bereekenen (cf. Ned. Wdbk. I, 12). Dus ware *aagtappel* synon. met *emmerappel*, beide namen aan een zelfde soort of aan twee verschillende soorten wegens hun ambergeur gegeven. Het Ned. Wdbk. (i. v. *Aagt* en *Aagtappel*) zegt alleen »soort van appel" en licht ons dus niet in; een aanhaling uit *Duim* leert ons dat de *aagt* »geelt", eene uit *De Perponcher* dat ze »blozend" is, en eene uit *Willink* dat ze »geurig" is. Maar van *Kramers* (Dict. Néerl.-fr.) vernemen we dat ze is »une espèce de capendu"[1]), en in *A. Franklin*, L'annonce et la réclame, les cris de Paris (1887, een der deeltjes van *La Vie privée d'autrefois*) lezen we, blz. 194, in een voetnota op *capendu*: »Ou court-pendu. Au seizième siècle on aimait fort son odeur, et les femmes enfermaient de ces pommes dans les armoires pour parfumer leurs robes."

Wel vindt men in de pomologische woordenboeken een *amberpeer* of *poire d'ambrette*, ook zoo wegens haar geur genoemd, maar een *amberappel* is niet te ontdekken.

Ik moet echter nog wijzen op twee citaten bij La Curne de Sainte-Palaye i. v. *Pomme*: »Une pomme d'ambre garnie d'or

---

1) In zijn Dict. Fr.-néerl. is de *capendu* een soort(!) van aagtappel, nl. de rabauw. Juist deze namen zijn gepaste voorbeelden om aan te toonen hoe soms de woordenboeken de beteekenissen der woorden in 't onbepaalde laten en elkaar of zich zelf tegenspreken:

Darmesteter: de *capendu* is de *reinette des Belges*, welke uitdrukking bij hem op haar alphab. plaats ontbreekt; de *reinette* kortaf is een appel *dont la peau tachetée rappelle celle de la grenouille de buisson.*

Littré: de *capendu* is een roode appel; de *reinette* is grauw en geel.

J. Corleva (De schat der Nederduitsche wortel-woorden, Amst. 1741): *Aagjes appel*, z. m. Sorte de pomme jaune et délicieuse.

Kramers: de *rabauw* is een *pomme douce, d'un rouge vif.* Ze heet ook *grauwe renet*! Deze naam is bij hem niet te vinden.

Van Dale-Manhave: *rabauw*, grauwe renet... in 't Fransch *courtpendu*.
renet, appelsoort: de koningsappel.
koningsappel, vrucht van den ananas.
grauwe renet is er niet te ontdekken.

Sicherer-Akveld: *aagtappel*, eine säuerlich süsze Apfelart, Kurzstielapfel.
rabauw, Kurzstielapfel, unechte Renette.
Kurzstiel, aagtappel, rabauw.

Digitized by Google

et à pierrerie", — en »Une pomme d'agate, garnie d'argent pour rafreschir les mains des malades", wegens de treffende overeenkomst in vorm (*pomme d'ambre* = amberappel; *pomme d'agate* = aagtappel), niettegenstaande den afstand tusschen de beteekenissen.

J. VERCOULLIE.

WALDENSINE, WALDANDSINI.

In mijn opstel over *Waltowahso* [1]) noemde ik de Friesche bijvormen *waldensine, waldandsini* zonderling. Thans geloof ik eene aannemelijke verklaring van *walden-* te kunnen geven.

In bedoeld opstel werd reeds opgemerkt dat Friesch *wald-*, Ohd. *walto* in hoofdzaak overeenkomt met Iersch *folt*, hoofdhaar. Nu bestaat echter naast *folt* in 't Oudiersch een bijvorm *foiltne*, Gen. *foiltni*, Acc. *foiltne*, Dat. pl. *foiltnib*. Een overeenkomstige bijvorm in 't Germaansch zou in 't Friesch *walden* luiden, en hiermede is *waldensine* verklaard. Of er een derde bijvorm bestaan heeft, waarin een *d* voorkomt, is onbekend, en inzooverre is *waldand-* nog niet met zekerheid verklaard. Noodzakelijk is het niet zulk een bijvorm te veronderstellen, want de toevoeging van een zuiver fonetische *d* na *n* is geenszins zeldzaam.

H. KERN.

1) In dit Tijdschrift, Dl. XX, 197.

Digitized by Google

H. L. SPIEGHEL'S ZINSPEL

NUMA OFTE AMPTSWEYGHERINGE.

In het elfde deel van dit Tijdschrift, blz. 261, is door Dr. G. Kalff gewezen op een tot nu toe onuitgegeven tooneelstuk van H. L. Spieghel, getiteld *Numa ofte Amptsweygheringe*, dat deel uitmaakt [1]) van een zich ter koninklijke bibliotheek te Berlijn bevindend hs., waarin ook eenige tooneelspelen van P. C. Hooft voorkomen. Enkele fragmenten zijn toen door hem medegedeeld van het zinnespel, dat ik thans in zijn geheel laat volgen, niet om de kunstwaarde die het heeft, maar alleen omdat het het eenige tooneelstuk is, dat wij van Spieghel bezitten en ook dit kan bijdragen om zijne levensbeschouwing beter te leeren kennen.

Oorspronkelijk is het stuk niet. Het is eene bewerking naar Plutarchus' *Numa*, dat hij hier en daar letterlijk navolgt [2]). Of hij onmiddellijk uit het Grieksch dan wel uit eene Latijnsche vertaling heeft geput, weet ik niet, en is bovendien ook van weinig belang. Mogelijk is het, dat hij den oorspronkelijken tekst heeft gebruikt, daar hij Grieksch geleerd heeft (vgl. *Hertsp.* VI, vs. 45—46); waarschijnlijker is het evenwel, dat hij, die goed Latijn verstond, eene vertaling gebruikt heeft. Dat Spieghel Plutarchus kende, mag men opmaken uit een gedichtje aan »C. A. Bogerd, die Plutarchus van de Gherustheyd des ghemoeds overgeset heeft" [3]).

F. A. STOETT.

1) fol. 87—95.

2) Dr. J. A. Worp was zoo vriendelijk mij hierop te wijzen.

3) *Hertsp.* bl. 311.

ZINSPEL.

Numa ofte Amptsweygheringe.

eerste poos, eerste wtcomen.

Pomponius. Waer faeltet off hoe comptet bij:
Is alle voorspoock maer versufte [1]) dromerij?
Off sijn wij achteloos, op ons eijgen doen niet gissende,
Off cleijn verstant in voorspoocs beduiding missende?
Oyt [2]) heb ick getwijfelt en acht noch te deeser uer,
Datter eenige gemeenschap is in onse natuer
En t' beloop der dingen; nae de maenloops wandering',
Veroorsaect suchtmenging in ons lijffhayt [3]) verandering'.
Heb oock somtijts dingen weeten gebueren,
Die ick docht dat ick gedroompt hadde te veuren;
Oock me nae verschayden spoock wel veel dingen voorsien,
Diemen daer nae noyt en sach geschien.
Dit maeckt mij doch nu niet sonder beswaeren,
Bijsonder om dat mij is wedervaeren
Tese naenacht een aendachtich [4]) beeldelijck [5]) gesicht;
Gheen ijdel droom, wt wuftige sinnen licht,
Wt swaer bloet, off overstallich [6]) voetsel voortcomende;
Maer reynbreynich, tusschen slaepen en waecken dromende,
Schoot mij dees inbeelding so crachtich in mijn sin
En hangt int hart recht off s'er gedruct waer in.
Dies benaerstich ick mijn soon Numa te vinden,
Om hem mijn wedervaeren en mening te ontbinden.
Alle wijchelaers hebben mij vrooch voorsayt, dat hij
Sal comen tot hoge en geluckige heerschappij;
Oock is hij iuyst den selven dach ter werelt gecomen,
Datmen de grontsteen layde des stats van Romen.
Ick hadt veel soons, hij was de iongst van allen, [7])
Nochtans ist hem (tegen toeleg) te buert gevallen —
Als wij aen d'overheden Roomsceen Coninck Tatius hijlick ver-
[sochten —
Dat hij hem voor al d'andren gaff sijn dochter.
Doch sij is doot, ende hij socht, noch soect geen ding min
Als hoochayt, maer stelt geheel sijn sin

1) dwaze 2) altijd. 3) lichaamsgesteldheid.
4) goddelijk, hemelsch. 5) allegorisch. 6) Oudemans V, 527.
7) Vgl. Numa, cap. 3.

Digitized by Google

Tot godtvruchtichayt en waerhayts naespuering van alle saecken,
Alleen dienende om sijn siel vroom en wijs te maecken.
Al swerelts glorij, hoochayt en rijcdoom acht hij als dreck,
Doch in nodruftige huyssorch is hij niet geck,
Verachteloostet geensins, maer salt ten meesten oorbaer bringen.
Maer sorchledich sijnde soect hij voor alle dinghen
Eensame sielbesorging' oft geselschap der wijsen.
Wat een hartige vrientschap plach Pythagoras hem te bewijsen
En hij dien selven: sij hadden een hart, een sin, een godt, een [pot [1]) te samen.
Mij verwonderden, dat een man so out, soo versocht [2]) en van [sulcker namen,
Mijnen sone, doe noch ionck sijnde, mocht sijn soo gemeensaem.
Nae diens overlijden ist Numa meest eensaem,
Want oprechte eenhartige vrintschap acht hij duer;
Is oock elck lieftallich, oock sijn haters niet stuer,
En alle iongelingen, die duecht en waerhayt minnen,
Soeckt hij door goe leer en voorgang bijsonder te winnen.
Ons wijsgerige neeff Martius is veeltijd aan sijn sij.
Ick wil gaen pogen hun luij te comen bij.

1ste poos. 2e wtcomen.

Numa. De maech iuect, ist niet schier maeltijt? Mijn dunct, Ja.
Martius. Ick mient mede.
Numa. Laet ons naedencken off wijt oock hebben verdient heden?
Niemant hoort soo onnut ter werlt te leven,
Hij verdient de cost. Laet horen, neve,
Hedij beter gewrocht dan ick dit hooft-les?
Aen dachwerk lij geen dach voorbij,
Geen avont, sonder wicken:
Wat welgedaen, qualijck bestaen,
Off beter hadt mogen schicken [3]).
Wat hebdij bedreven?
Martius. Mij wedervoer datter twee luyden keven;
Daer heb ick vree te maecken bestaen.
Numa. Geluctent? Hebdij u even naesten nut gedaen?
Martius. Ja.
Numa. Dit verhuecht u.
Martius. Doch heb icker mij selff ontgaen. [4])

---

1) Anna Bijns (*Leuv. Bijdr.* 4, 245): *hier is een pot, een God*; De Bo 888*b*: *zij zijn pot en God*, zegt men van twee vrienden, die altijd te samen zijn; *Ndl. Wdb.* V, 211.
2) ervaren. 3) Vgl. *Hertspieghel*, 1, vs. 332 vlgg. 4) *Ndl. Wdb.* X, 1846.

Digitized by Google

Numa. Hoe sóó?
Martius. Int straff bestraffen des geens die onrecht dede.
Numa. Wats dan?
Martius. Die haet mij nu; hadt ick niet beter met sachte reden
Oock gepoocht t'hinderlijck misverstant wt sijn hart te delven?
Numa. So hadt ghij hem meer nut geweest, oock u selven [1]).
Martius. Nu laet hooren, wats u daet?
Numa. Ick heb onderschayt gemaect tusschen twederley haet:
De natuerlijcke goede, en die wt misverstant, verderflijck en quaet.
Martius. Hoe dat?
Numa. De quaethayt, vinde ick, is een siecte onser sielen
die even (als een lijffquael) soect de siel te vernielen,
dese quaethayt (als sielsiect) is behoorlijck te haeten,
meest in ons selfs, oock in ons naesten t'sijnder baeten,
en om de quael wt hem te doen wijcken nae wensch.
Maer keert yemant sijn hert van 't quaet op de mensch
en haet sijn wreeclust de man daer quaethayt in is,
dats quae haet en mij dunct dat die wt sijn sin is
even als een Arst [2]) die de siecte soud' wtrooden,
en in plaetse van de quael de man soeckt te dooden.
maer d'eerste haet op het quaet
als een sielartsenij, is natuerlijck, godlijck en goedt,
daer hebdy t'mijn, maer wie compt ginder? [3])
Martius. 't is oom.

1ste poos. 3e wtcomen.

Numa. Waerste vader weest gegroet.
Martius. Van mij oock mede.
Pomponius. Hebt danck.
soon en neeff //wel wat was u sangck?
Martius. Wij waeren besich om ons dachwerck t'overleggen.
Pomponius. Dats recht en t' compt oock heel wel gelegen,
Ghy moocht een tweede dachwerck aen mij beginnen.
Martius. Hoe sóó oom?
Pomponius. Mij layt dwers in de sinnen
Een inval, voorbeelding, droom off openbaering,
Mij vromorgen gebuert, daer ick verclaring
Op soeck, oft immers bevroeding in mijn verstant.
Martius. Wats de droom?

1) *Hertsp.* I, vs. 342—345.
2) Vgl. dezen vorm ook *Hertsp.* 1, 136; II, 340.
3) Vgl. *Hertsp.* II, 331 vlgg.; vooral 364 vlgg.

Digitized by Google

Pomponius. Mij docht dat ick hadt geplant
Nevens een doncker onvruchbaer bos, daer wilde dieren
Onrustich woelen, vechten en tieren,
Vier tamme bomen, welich staende in volle bloem en loff.
Soo opent sich den hemel schielyck, en daer compt off
In een stralich licht een glinsterende croon.
Omschinende [1]) en daelende op de cleenste boom,
Die so haest dees croon en licht daer op was gedaelt
Sulcke claer-schinende radien [2]) van sich straelt,
Dat de ganse wildernis verlicht scheen van dese vlam,
De boomen werden vruchtbaer, en al die wilde beesten tam.
't verdween, ick ontwaeckte, doch 't hangt so in mijn sin al,
Dat ick geensins kan cleyn achten desen inval.
Martius. Dat gelt u Numa.
Numa. Doetet?
Martius. Jaet, ick sal u mede verclaeren
Wat mij oock desen nochtent [3]) is wedervaren.
Mij docht ick quam leechbaer [4]) met u over 't velt.
Soo compt daer een Arent met een croon in de beck, di hi stelt
Op u hooft; ghij weygert, hij heeft u voort bij de cleeren gevat
En ghij mij; hij brengt ons te Romen in de stadt.
Als ghij nu dus gecroont, een langen tijt hadt gestaen,
En 't volck gesegent, soo greep u den Arent, en voert u van daen.
De croon viel, ick tast daer nae, maer sij wert mij onthort, [5])
So dat ick in onmacht over rugge [6]) stort.
Dit deet mij ontwaecken, ick hielt voor droom, en hebt ge-
[swegen tot noch toe.
Numa. Doet noch so voort aen, laet ons niet bewegen [7])
Aen dromen, die nae verscheyden oorsaecken iet off niet betekenen.
Dewijl ons begrip niet en kan alt natuerlijck nae rekenen,
So is rust best int onvruchtbaer ondersoeckens betrachten.
Wij hebben genoech op de rust onser sielen te achten.
Laet ons hier nauw wachten, en t' onnodige vergeeten.
Doch nu na huys iachten om wat te eeten.
Pomponius. Ja t' is al maeltijt, gaen wij, dunctet u lieden goedt.
Ick sal noch vaeck peynsen wat dit bedieden moet.
Bijsonder Martius u misgrijpen, en nedervallen.
Beswaert mij noch meest van allen.

---

1) verlichtende. 2) stralen.
3) ochtend. 4) niets doende, vgl. *Hertsp.* VII, 251; bl. 158.
5) ontrukt. 6) op mijn rug.
7) laten wij ons niet storen.

Digitized by Google

1ste Boerterij.

Jaanke en Mieus

met een vlacke cordewagen [1]) een [*voorstelling van een wereldbol*] cruyende.

Jaanke. Ick sal tavont rijsenbrij eten met perduic [2]) daer in,
Kan ick dese werlt cruyen datse layt nae mijn sin,
En leggen blijft, sayde mijn heer, en noch vraechde hij meer
Hoe ick wilde datse lach, ick sayde met het cruys op en neer.
Was dat niet recht, en hoe icse vast set hij wil so niet leggen,
Siet, nu staetse, daer leytse nu weer, weer valtse, wat sal ick seggen?
Nu staet, al sacht, daer roltse heen, nu leytse stil.
Weer aen, wat raet, *de werlt mach rollen sose wil* [3]),
ick wil oock hebben dat se so leyt.
Is de brij niet verdient Numa, als ick u sulck bescheyt
Geeff? dats immer wel bedocht bequaem.
Mieus. Hoe Jaanke?
Jaanke. Wie meendy? Janus is mijn naem.
Mieus. Warom niet Jannes manbres maet? [4])
Jaanke. Soo moochdy Janneman heten, go, watten praet!
Mieus. Wel Janus, dat ghijt wel verstaet,
Wij behoeven u nu wel met een statige naem te noemen,
Want onse heer is Coninck, ghij sult me nae Roemen [5]).
Jaanke. Hoe Coninck, wats dit? wat behoef ick het te weten.
Wacht, wacht ick moet thuys, ick heb groote lust om brij te eten.
Mieus. En siet dese loer heeft geen lust om tijng [6]) te weten,
En ick al ben ick een boer souder mijn eten wel me vergeten,
t geeft mij trouwen [7]) dicwils clayn gewin,
Maer wat noot ist, t is al mijn hart en sin.
Ick moet wat nieus hebben al sou ict selff versieren [8])

---

1) kruiwagen.

2) beteekenis mij onbekend. Misschien is *porloic* bedoeld? *Teuth.* 302*b*.

3) Vgl. *Hertsp.* bl. 256: ik sal wel rusten ende zwijghen, ende laten de wereld lopen daarze wil.

4) Vgl. 2 Timoth. 3, 8. *Jannes ende Jambres*, twee Egyptische toovenaars, die de mirakelen van Moses zochten krachteloos te maken.

Volgens de aant. op den Statenbijbel wordt de tweede ook *Mambres* genoemd, zoodat verandering in den tekst niet noodig is.

5) Vgl. voor dit rijm *Hertsp.* III, 277.

6) tijding.

7) trouwens.

8) verzinnen.

Digitized by Google

maer ging dese tijding voort, so sout wel tieren,
k' word wel me van dees groote dieren, hartogen off graven;
Ist ock gesayt dat ick dus altoos sal slaven,
ick souwer mijn aensicht dus wel nae setten int fa sol [1]),
maer hoe liep de geck ock mette werlt over hol over bol [2]),
dees gecxmaer [3]) beduyt al wat, al schijnt, dattet spot is,
al wat onse heer voorstelt is stichtelijck oftschoon in t'sot is.
hij geeft de sot ock dachwerck, dit gaff hij hem huyden.
maer hola als ick mij bedenck, ist oock voorspoock, sout wel beduyden
dat hem selff het werlt cruyen sal werden opgelayt
en dat het Rooms gerucht waer is? ick moet gaen horen wat men sayt.
dit werlt cruyen sal seecker spoock sijn van onse sot,
ist waer, ick raec warachtich mette lepel in de pot;
maer sout met mijn al beter sijn, als nu in dese getrouhayt,
Villicht [4]) bleeff ick best, die ick ben; k' heb nodruft en gesonthayt,
wat mach een graeff ock meer begeeren?
niet, ist so als onse heer ons dagelycx gaet leeren.
doch ick twijfel, ick sout wel weten, hadt ict besocht [5]),
maer ick voel honger, k' wil tuys, doch dienter iet bedocht.
k' heb al den dach lanterfantich nae tijng vernomen,
als onse heer nu dachwerck eyscht, sus daer leggen drie boomen
slim [6]) gewayt in den hoff, die heb ick gerecht.
tis wel als ist logen, t' wert hem niet al gesecht.
ock mict hij niet nau met een goet knecht.

2de Poos. 1ste wtcomen.

Proculus. Wat gevaer Volesus hebben wij lijcwel [7]) wtgestaen.
so haest Romulus wech was, wast aen en aen
d' een swaerhayt op dander, eerst t volc tegen den Raet,
dat waende dat dese schuldich waeren aen de misdaet van
[Romulus doott.
doe nu 't gerucht quam dat hij was vergoodt,
verdoofde dit, en doe begon onse twist te groyen.
elck wilde hem de heerschappij bemoyen. [8])
Volesus. Die twist had ons heel onse staet doen verliesen,
Hadden wy niet verenicht om een gemeen heer te kiesen,
Hoe wel datter doe noch meer gedeelthayts quam,
Want elck volck wilde gekoren hebben wt sijn stam.
De Romers een Romer, de Sabiners een Sabiner goetront [9]).

1) zooals 't behoort; vgl. *Noord en Zuid* XXIII, bl. 315—316.
2) hals over kop, onderste boven.
3) zotternij.
4) wellicht.
5) onderzocht.
6) scheef.
7) toch.
8) *Ndl. Wdb.* II, 1771.
9) voorwaar.

Digitized by Google

Proculus. Ewich heb gij danc, die daer een middel vont,
ia sulcken middel, die een ewich voorbeelt sal strecken
in alle heerschappij, tsij onder wat volck, in wat plecken,
wert om wel te stieren een overhooft nut gevonden.
Volesus. Mits dat hij aen t' slants nutte wetten sij verbonden.
Proculus. Also, tis buyten tegenspraeck een vaster en beter voet,
Dat men de beste man kiest, als datmen moet
d'erfgenaem tot een heer kiesen, hij sij wijs off vroet.
Volesus. Als de kuer vredich en recht toe gaet, anders ist onspoet [1]).
Proculus. En dit ist geen dat in onse kuer best was te prijsen,
Dat de keijsers (*l.* kiezers?) waeren genootsaect na enen wijsen
Te soecken, sout hun en de haere vromen,
t' was voorsichtich beleed' dat de Roemers hebben aengenomen [2])
Liever selff wt haer partij te kiesen, als dat sy de kuere
De Sabiners souden geven yemant te kiesen van de huere.
Dit seg ick is loffiijck, dat de kuer niet heel was vry,
En datse niemant mosten kiesen van haer party.
Want doemen haer de kuer op die voorwaerden gan [3])
Warense niet genootsaeckt te kiesen de beste man?
Volesus. Jase voorwaer, men vermoet hem vroom en wijs te wesen.
Proculus. Dat sijn rechte vorstelijcke duechden, sijn wij dan niet geluckich
[in desen?
Volesus. Is hij ook niet geluckich, dat hij so eendrachtich
Opgeworpen, gecoren, en gemaeckt wert machtich,
om sulck volck, als hieromtrent, al te meestern en berechten,
als enich hooft en heer te rechten?
Ick meen wel iae, nae mijn vertrouwen.
Proculus. Wy sullent sien als wy hem de bootschap voorhouwen.
Daer toe mogen wy ons spoeden.
Volesus. als ghy wilt.
Proculus. Godt schickten al ten goeden.

2de Poos. 2de wtcomen.

Numa. Nevens t' soet redeneren bij vroed geselschap heb ick t' lijff wel
gevoet.
So ist nu tijt t'eerkauwen [4]) t' voetsel vant gemoet,
Dats, van waerhayt en goethayt des siels behaegen,
Heb ick winst, of isser nieu oorsaeck van waerhayt kunds beiagen,
Of isser iet goets te doen, of voor te nemen, dat mij beter mocht
[maken?

1) mis.
2) Vgl. Numa, cap. 3.
3) gunde, toestond.
4) herkauwen.

Digitized by Google

Dat dien ick nu over te leggen voor alle saecken,
En dat (*l.* dan?) met een goet opset, de huyssorch nemen ter hant.
Wat verbeelt my dees ampt aenbieding, schrict al iet mijn verstant?
Nu heb ick warckelijck in mijn sielgront na te spueren
Off mij ock sal ontroeren, soement mij lay te veuren,
„ofte niet; ick heb in alle voorval immers tot noch toe getracht
„Mijn gemoets besluyt heel te houwen in mijn macht,
„Dattet niet verandertt nae der dingen veranderlijck beloop,
„En dit compt om dat ick mijn verkiesing aen niet tijtlijcx cnoop.
„Dat met [1]) tijtlijcke lieft valtet ding niet off gaetet te niet
„Mijn verkiesing sterff me en ick blijff sonder verdriet.
Dit heb ick immers vaeck in grote dingen versocht.
Heb ick niet mijn lieve Egaes doot sonder verdriet overgebrocht?
Hartlijck had ickse lieff, haer leven, o ia, ick mient,
Maer verstond' ick niet altoos datse mijn maer was gelient?
Hiel dit niet mijn besluyts evenaer altijt gelijckewichtich?
Daer door quamt, dat mij niet als onversichtich
Haer schielijck verlies brocht in droefhayts noott [2]).
Ick weet dat my niet ontroerde Pythagoras doot,
Hoe lief hy my was, maer hoe mocht ick in sijn sterven vaten [verdriet?
Het geen dat ick in hem liefde en verloor ick niet.
De sterflelijcke sterff, [3]) die had ick niet bemint,
De duecht die in hem was sterff niet, die had ick besint [4]).
Het onrecht verkiesen alleen doet ons verliesen rust,
Men rest aen verganckelijcke dingen ewyge lust,
Het ding vergaet, de lieft blijft, die quelt de menschen.
Nu wel isser in dit ampt opleggen iet te mijen of te wenschen
Wt sijn eijgen aert, dat staet my te vlieden of te verkiesen,
Soude de amptbediening mijn sielrust doen verliesen,
Is de lustyge sielrust niet als iet ewichs te minnen?
Ja, maer beletse d'amptsplicht? Numa scherpt u sinnen,
Moet niet de nodige rijcbecommering u vaeck doen sorgen?
Is hoochayt niet gevaerlijck, en onseker de morgen?
Is becommering en gevaerlijckhayt niet aller borsten gequel?
Jae, maer is het ampt of sij selff oorsaeck van die hel?
Is niet gevaerlijck en onseecker al ons bedrijff,
Al ons besitting, gesonthayt, ia ons eygen lijff?
„Wie is een wr seecker, en heeft niet alle huyssorchs beslommering,

1) *l.* ment? De regel zal moeten beteekenen: wanneer men het tijdelijke lief heeft en dit niet bevalt of te niet gaat.

2) Vgl *Hertsp.* VI, vs. 7 vlgg.

3) stierf.

4) lief.

Digitized by Google

„Hoe cleen off eensaem datse sy, nodige becommering?
„Maar geen hertleed, onvree wt de dingen spruyt,
„Dat mer [1]) thert aen hecht, daer compt het hertleed wt.
„Ick weet dat het rijck mij niet goets kan geven,
„Maer t'can mij ock niet ongevallich doen leven,
„Ten sy ick wil; t' mach mijn sterckmoedichayt oeffnen in gedult.
Maer dat die ongeoeffent sijn is dat niet mijn schult?
Behoor ickse niet staech te oeffenen? Ja voorwaer.
Watser meer? t' rijck brenctet leven in gevaer,
En dat hoor ick niet onnootsaecklijck te waegen,
En of mens ampts (nae 't besoecken) soude willen sijn ontslagen
Dats ondoelijck alsment eens heeft aengevaet,
Want nevens dat ghij op u gehaelt hebt der boser haet,
Die in macht, en ghij daer wt, elck sich te wreecken tracht,
So sydy daerenboven by u naesaet altijt veracht.
Dits een: „so sijn oock s' rijxs voorvallende saecken veelderhant,
„Datse geen tijt laten tot levenschowing u verstant,
„Dat waer u pijn, want so wy te besorgen hebben siel en lijff,
„So ist ontwyfelijck wenschelijckts, dat elck besorging bedrijff
„Elck ander opt weynichste hinderlijck is,
„So dat d'een off dander een oversorch kinderlijck is.
„Mijn toeleg is in *alles middelmaet te houwen*
„*Buert wijse verdelende huyssorch en werlt beschouwen.*
„t' een hebben wij mette dieren, t' ander met god gemeen
„Nae ons lyff en siel mette [2]) stemmen over een.
„Begeeft sich iemant tot huyssorch met sulcke nechtichayt, [3])
„Dat hy sijn siel ongebetert moet laeten, seker dats knechtichayt.
„Oock mede ist dwaeshayt, so in t'verstandts oeffening te woeden,
„Dat men versuymt nodrufts beiach om t' lijff te voeden.
„En meest, soot meeste valt, als de weetgierichayt
„Nodich noch nut is, maer ijl glorys vierichayt.
Dees veracht ick; heb oock alleen nae goedwerding gepoocht.
Oock niet versuymel op lijffs gesonthayt en behoef geoocht.

2de Poos. 3de wtcomen.

Volesus. Proclus mij dunct, hij ons hier compt ghemoeten.
Proclus. Dats so, laten ons groeten.
Colesus. Wij groeten u hoochwaerdige Numa.
Wij die door last van den Raet en volck sijn gekomen
Om u geluck te wenschen en te vereren mette croon van Romen.

1) men er. 2) Is dit woord wellicht uit den voorafgaanden regel verdwaald?
3) ijver. Het adj. *nechtich*, ijverig, komt bij Spieghel meermalen voor; vgl. *Hertsp.* bl. 9; 14; 50; 79, enz.

Digitized by Google

Numa. „Gheluck nae wens heeft mij de groote god tot noch toe getoont,
„In nodruft versien sijnde, oock van lijff en siel gesont,
„Eer heb ick in gene dingen gesocht off nae getracht,
„Doch so veel alse in gevolch des duechs is, ick hebse noyt veracht.
„Maer soud' ick iet doen, al waert duecht, om dat ick glory begeer?
„Dat waer sothayt „in sulcker wijs prijs ick gemack voor eer.
Dies bedanck ick t' roomse volck en Raet, ock u luy vriendlijck,
Gunt een waerdiger die eer, sy is noch ick u voor waer niet dienstlijck.
Volesus. Soudy een Coninckrijck weygeren, en een sulcke heerlijckhayt?
Numa. t' is een Coninck die voocht is over sijn begeerlyckhayt.
V. Te heerschen is in alle geval beter als knechtichayt.
N. Hij heerscht over alles die de gerechtichayt
En waere goethayt boven alle dingen can wenschen.
V. Sich selven sijn vrinden iae alle menschen
Can hij goet doen, die in hoochayt verheven en in voorspoet is.
N. Niemant kan iemant goet doen die selff niet goet is.
V. Sou ock iemant so dwaes sijn, die een Coninckrijck sou verachten?
N. Hoe mach een wijs mens, die wel is, nae verandering trachten?
V. Wie onderdaen sijnde is so wel als in conincklijcke staet?
N. Die weet dat niet tijtlycxs, maer alleen godhayt haylgierich versaet.
V. Ist niet iet groots sulcke heerlyckhayt en macht?
N. Noch grooter ist datmen al tijtlijck cleyn acht.
Dus sijt echter [1]) bedanct, so ick u sayde te voren.
Proculus. Dits de meening niet heer, ghij sijt gekoren
Nae lange tweedracht vant Roomse volck en Raet
Eenstemmich; dus bidden wij u, dat ghij ons niet en laet
Door u weygering weercomen in twist en verstoornis,
Denct heer dat niemant sich selft geboren is.
N. Dats recht vrienden, ick leeff ock alleen my selff niet geheel.
„Elck is van de hele mensch een deel,
„Ander litmaten hebben my getaelt [2]), gevoestert, en onderwesen.
„Soud' ick mijn naesten dan hulp weygeren, ick waer mispresen.
P. t' believe u dan hulpgierich des Rooms volcx besorging' te nemen aen.
N. Niet soo lichtvaerdich, daer willen wij ons met ernst op beraen,
En overleggen oft ampt ons dient, en wij haer, ick meen wel neen.
P. Waerom heer isser gevaer?
N. Ghij luy syt woelich in twisten en partischap gevoet.
„Ick ben leechbaar [3]) en gesaetich [4]) van gemoet.
„Ghy luy soect wterlycke oorlogen, vechten en strijden,
„Ick soeck in vreedsaemhayt inwendich te verblijden.
„Ghij luy soect dwang, macht over al u gebueren,

1) nogmaals. 2) *l.* geteelt? 3) rustig. 4) kalm.

	"Ick tracht alleen mijn eigen sielscrachten wel te bestueren.
	"Ghy luy poocht opt hoochst nae rijcdoom en macht.
	"Ick acht geen ding meer dan datmen al t' vergankelijck clayn acht.
	En om dat onse toeleg en seden dus seer strijdich sijn,
	So sou mijn bestiering bij u luyden ontijdich [1]) sijn;
	Doch de saeck is te wichtich, salse wijder overleggen,
	En dan u luy welbedachte en tyelycke antwoort seggen.
P.	Dit sullen wy verwachten biddende godt dat hij wil verlienen
	U sulck besluyt, als ons volck en stat best sal dienen.

2de Poos. 4de Wtcomen.

Proculus.	Wat dunct u Volesus had ghy dit wel vermoet?
V.	Neen ick trouwen, [2]) nochtans sijn sijn redenen dapper en goet,
	Maer wie docht dat sulcken wijsen man sulcken hoochayt sou [weygeren,
	Daermen doch cloecke luy om cloeckst nae siet staygeren?
P.	Hij oocht op der dingen rechte waerdij en acht sijns gemoet [gerusthayt
	"Veel hoger als hoochayt, rijckdom, eer, ofte alle wellustichayt,
	"En alst wel naebedacht wert, so gaen sijn redenen vast;
	"Wats ock hoochayt alsment grondich insiet anders als een last,
	"Ock het trachten nae werltse eer, glory en befaemthayt
	"Een hant-vol sonnen, wintvang, der sotten loff, bij wijsen [beschaemthayt.
	"Wat kan men van de rijcdoomen meer hebben als behoeft?
	"Blijct niet mede, dat alle gesochte wellust int eynde bedroeft?
	Maer dit overgeslagen, wij mosten ons bootschap betrachten te degen,
	En beste middel overleggen om hem te bewegen.
V.	Wat raet heer? Hoe salmen dat best bestueren?
P.	Maer [3]) dat wij aenlopen vrienden en gebueren
	En hunluy onse stats gestalt en twist so vertolcken,
	Dat syt raetsaem vinden voor alt Sabijnse volcke
	Hem dat te raden, te bidden, en aen te dringhen.
V.	Ghaen wy; dit dient gedaen voor alle dinghen.

2de Poos. 5de Wtcomen.

Jaanke.	*Numaes* sot ben ick, dese ram is sijn mee, [4])
	Die moet ick brengen te *Cures* in ste.
	Nu ram gaet voort recht duer nae mijn vermeeten,
	Of ick sou t' avont geen pancoecken eeten.
	Nu, schoorvoet niet, treet vrij toe.

1) verkeerd. 2) voorwaar. 3) wel. 4) de zijne ook.

Digitized by Google

Wel gaet duer, laet sien, hoe?
Wildij niet? oft condij niet? Hoe ist?
Laet sien gaet te degen, maect geen twist,
Sou mij t'panckoecken missen, twerde u buert,
Weest niet weersoordich [1]), dat ghij mij niet en verstuert,
Off ghij crijcht een ende stocxs op u rebben;
Wildij niet, ghij moet lijckwel, ick sou gaern panckoecken hebben.
Panckoecken, t'cost wattet wil, ghij sult voort ick meen.

Mieus. Wel Janus waer heen, waer heen?
Jaanke. Maer [2]) can ick dese Ram leyden van hier in stee,
So sal ick panckoeken eten, en hij wil niet mee.
Siet dus settet sijn voeten t' schoor.
Mieus. Volcht ghij de Ram, laet hem gaen voor.
Jaanke. Wel wat sou dat werden? ick sorch dat hij lopen sou
Niet daer ick wilde, maer daer hij selven wou.
Ick mochtet so verliesen.
Mieus. Bijntet aen een tou.
J. So heb ick gedaen, sietet hier om sijn hals, ick trect vast.
M. Dits wat mals, bintet aen sijn poot.
J. Hoe sout dan locken?
Begin ick aen de poot te haelen als ick aen de hals heb getrocken,
Ick trock hem t'veurbeen wel wt sijn lijff.
M. Bijntet aen d'achterste poot.
J. Ke [3]) wat sotter bedrijff!
Soud' ick dese Ram dan achterwaerts trecken?
Ghij en behoeft met mij niet te gecken.
M. Ken doe seecker [4]).
J. Sou hij dan aerselings [5]) leeren gaen?
M. Neen t' sal gaen daer ghij wilt.
J. Ick kant niet verstaen.
Sal ickt van achteren binden, en salt gaen daer ick wil?
Ghij cunt mette Ram wel omgaen //doet ghijt, ick sit stil
Ick sal sien en leeren.
M. Wel aensiet, dus en so.
J. Dat ghaet wel.
Ontbeyt, [6]) sal ick dit oock cunnen doen, wat weet ick.
M. Wel wat segdij Jaanke?
J. Janus heet ick.
M. Jae, Ja, Janus, so stel ick de ram nae u hant.
Dus boertich oeffent onse heer sijn verstant,

1) koppig, balsturig. 2) wel. 3) kijk! wel! wat een dwaasheid!
4) dat doe ik ook niet. 5) achterwaarts. 6) wacht eens.

Digitized by Google

„Met dit sot werck wil hij ongetwijfelt leeren
„Datmen t volck genoechlijcker kan bestueren als beheeren,
„Ja elck mense wil beter geleyt sijn dan getrocken,
„Wijs bestieren is loflijck, streng heerschen sal selden wel locken.
Nu verlangt mij te weeten
Hoe Jaanke vaert, of hij wint, en off ick me sal eeten.

3de Poos. 1ste wtcomen.

Pomponius. Wat dunct u Martius van de Romers bootschap?
Martius. Wat dunct u oom,
Nu is waer geworden ons beyder droom.
Maer dat hijt so crachtich weygert, mishaecht mij besonder.
P. Ten geeft mij geen wonder.
Sijnent halven heeft hij nu wenschelijcker staet nae sijn verstant.
M. Ja, voor ons, en t' heele lant
Ist niet raetsaem, dat hijt roomse volck laet verleegen.
P. Maer wat raet best om hem te beweghen?
M. Wij moetent hem alle gelijck aencallen [1]).
P. Hij sal niet als reden gehoor geven, de rest is niet met allen [2]).
M. Laet ons dan de beste reden overhalen en wicken.
P Eerst dattet de goden bevelen en schicken,
Voort om dat dit de rechte middel is om sijn goedicl y'.
Meest menschen te laeten genieten.
Wat dunckt u?
M. Tis ondieft [3]), tis genoech, de tijt sal mij verdrieten
Haest u, ick woud' wij hem hadden.
P. Met gemack, al sacht, siet hier compt hij aen.

3de Poos. 2de wtcompst.

Numa. Sij gegroet waerste Vader en neeff.
P. Hoe ist Sone?
N. So ick herwaerts koom gaen,
Gemoet my schier al de gemeent van *Cures* te gader,
Vermanen, bidden, en versoecken, dat ick als een gemeen lants vader
De Roomse bestiering' aen te nemen mij sou beledigen, [4])
Om Romen, de Sabiners, en alle buerlanden te bevredigen [5]).
Martius. Wat segdijer toe, neeff?
N. Soeck soo veel ick mach onschuldichayt [6]).
Wetende dat mij wenschelijker is dese eenvuldichayt,
En onverstuerde reynhartichayt. [7])

---

1) aanpraten. 2) niemendal. 3) uitstekend. 4) *Ndl Wdb.* II, 1683.
5) besturen. 6) verontschuldiging. 7) vgl. *Hertsp.* bl. 182: *reinhertig.*

Digitized by Google

M. Beweecht u niet des ganse Sabijnse lants voordeel?
N. Wat t' lants nut is, staet niet aen ons, maer aen goods oordeel.
Die siet verder als wij, sent vaeck oorloch, twist, duurt, pesten,
Dienende t' heele lant, en elck bisonder ten besten.
M. Daer compt villicht een Romer in u plaets, dunct u dat bequaemer?
N. Dien sal villicht het rijck, en sijn daen, t'volck sijn aengenamer,
En door sulxs sal villicht t' geheel te beter tieren.
M. Dats al onwis, maer ghij sult door u bestieren
Veel menschen mogen beter maecken alse waren te voren.
N. Dats ock onwis; sij sullen villicht nae mij niet horen.
ons ongelijcke seden, en toeleg' sullen ons doen twisten,
Of mij verergeren, off doen sneuvelen door verraders listen.
Meent men niet dat *Remus* en *Tatius* sijn omgebracht
Door *Romulus*; sijn niet de Raetmannen aen sijn doot oock verdacht?
Die heten van godlijcke affcompts, en men kan mijn geslacht.
Was dusdanigen man met hun eensgesint, noch gevaerlijck het rijck,
Wat salt mij slecht dienen, die haer ben ongelijck.
Pomponius. Werptet so heel vert niet sone, let op het stick,
t' volck is van selff niet so heel quactschick.
Tatius al was hij van de haeren niet, heeft haer vreedich beheert [1]),
En *Romulus* wert noch nae sijn doot als een god geeert.
Weest ghij vreedsaem, tvolck is so, datse licht haer Prince volgen.
Sijdij niet eersuchtich om dat ghij duecht waerdiger vint,
Denct, hebdy tot noch toe sielhayt [2]) en stille duecht bemint,
Dat sich nu de tijt voecht om dit ten menschen heyl nut te wercken.
Dit schicken de goden, tblijckt aen de teeckenen, die wij
[bemercken.
Numa. Dees twee E. Vader souden mijn besluyt wel doen hellen:
Veler menschen nut [3]), en dattet schijnt dattet de goden bestellen.
Pomponius. Dats recht sone, siet hier komen de gesanten.
Toont nu u goetaerdichayt.

3de poos. 3de wtcoompst.

Volesus. Sijt gegroet Prince, wilt onse vaerdichayt
Nae u bescheydenhayt int beste duyden, en ons affschayt geven
Die ons volck geluckich maeck en ons Rijck verheven.
Numa. Alle staet verandering vrinden is gevaerlijck [4]).
„Maer die in een goe staet is, daer hij onbeswaerlijck
„In leeft, en gewent is, wil hij die begeven
„Om aen te nemen een nieu ongewoon manier van leven,

1) Vgl. Numa, cap. 6.
2) Vgl. voor de vorming *lijffhayt* in vs. 8.
3) Vgl. *Hertsp*. VII, 141—142.
4) Vgl. Numa, cap. 5.

Digitized by Google

„Die kan niet lochenen dat hij sothayt bestaet,
„Al wart alleen dat hijt seecker om t'onseker verlaet.
Nu waer mij dit niet alleen zulcx te beginnen,
Maer om dat u volck en ick sijn ongelijck van sinnen
Vinde ick raetsaem dat ghij tuyswaerts treckt
En hun al dees gelegenthayt ondect.
Daer en tusschen mogen wij sien wat god wil voegen.

Proculus. Ghoedadighe Prince met ongenoegen
Verstaen wij u besluyt, doch op reden dient dit bedocht.
Ghy soect geen staets verandering, maer werter toe versocht,
Dus is t' van u geen vermetelhayt maer heerlijckhayt.
Ghij segt men sou ons volck voor houwen uwer seden ongelijckhayt;
Die wistense voor de kuer wel, dus salt niet onschuldigen.
Daerom believe u nu de kuer te bewilligen gehoorsamende de
[goden, en compt laet u huldyghen.

Pomponius. Laet soon gheen hulpbehoeftige verleegen.

Martius. Laetet bidden ws volcx, magen, en vrinden beweegen.

Numa. God weet wat best is, ick niet, maer u luy redelijck vermaen
En goods schicking, wil ick niet hertneckich wederstaen,
Dus met u te gaen vrinden sal ick my berayden,
En sien wat Godt voegen sal.

Proculus. Weest bedanckt.

Volesus. Godt sy loff.

Numa. Die wil ons bestaen, en toeleg ten goeden leyden
En op dat alles gedije tot gewin,
So laet ons hem aenroepen in dit groot wercx begin.

Hy opent het tempelken, daer staet een vat wieroocx op een outaer, en werpt wat int vier, cnielt de voeten en bid.

Onsienlijcke, onbegrijpelijcke, albegrijpende eenhayt,
Albestierder, hertkenner, stiert d'algemeenhayt
Ten besten ons toeleg, ons bestaen, en t' begin
Van so groten werck; ghy weet dat mijn sin
Alleen street om naet t' pont [1]) der verstanden dat my is gegeven
V al goedadichayt gelyckformich te mogen leven;
Dit weet ghy, dat behaecht, dit suldy ten besten stieren,
Wij trachten u wel te volgen, en van eygen wil te vieren [2])
Op dat u aert in ons, en duer ons int volck werde crachtich
En sy door vroomdadichayt alle onvromen te machtich.

Finis. Door *H. L. Spiegel.*

1) Vgl. blz. 163: *t' slants*; *Hertsp.* bl. 173: *besteed* men 't *pond* aan waarheids goedt.
2) ons los te maken van eigen wil.

Digitized by Google

UXALIA, TERSCHELLING.

In de Korte Mededeelingen der Vereeniging voor Oud-Nederlandsche Rechtbronnen (IV, 293) komt een hoogst merkwaardige naam voor, waarop ik hier de aandacht wil vestigen. Het is de tot het Friesche Westergoo behoorende Insula Uxalia (in het handschrift stond eerst Woxalia, doch Wo- is met een iets latere hand door U- vervangen), waaronder zonder eenigen twijfel Terschelling is te verstaan. Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is die naam tot dusverre nog nergens aangetroffen, en toch is het naar mijn overtuiging de echte, oorspronkelijke naam van het eiland, al dagteekent het register, waarin hij voorkomt, eerst van 1440. Immers het kan kwalijk iets anders zijn dan de tot dusver ontbrekende tegenhanger van den naam Texalia. Tessel strekte zich in de middeleeuwen uit van het Flie tot het Marsdiep (vroeger misschien zelfs tot de Rekere), en daar de naam »zuiderland, zuidereiland" beteekenende, evenals Teisterbant »zuidergrensland", bedoelde hij het land bezuiden den stroom, die in en misschien reeds voor den Romeinschen tijd de hoofdverdeeling der Friezen vormde, het Flie. Dat »zuider(ei)land" onderstelde een »ooster(ei)land" (niet noorder-, wegens de ligging ten opzichte van het Flie), en dit moet ook inderdaad de beteekenis van Uxalia geweest zijn. Alleen de *x* levert bij deze verklaring eenig bezwaar. Immers, terwijl in Texalia uit Tehsalia de *k*-klank oorspronkelijk is, kan hij dat in Uxalia onmogelijk geweest zijn, indien dit inderdaad, zooals ik vermoed, als Us-alia, Os-alia is op te vatten, en zou hij òf alleen zijn te verklaren als bij analogie aan Texel ontleend, òf wel, wat echter meer bezwaren in heeft, het teeken *x* in dezen voor representant van *ss* zijn te houden. Hoe dit ook zij, in elk geval schijnt Uxalia mij volkomen identisch met het eiland Ösel in de Oostzee (ik herinner nog aan Wesel, d. i. het eiland aan het westeinde der Lippe) en de echte oorspronkelijke naam van het eiland ten oosten van het Flie, dat later Scelgis, ter Schelling heette.

Rotterdam. S. MULLER Hzn.

Digitized by Google

DE KLUCHT VAN DE KOE.

Terecht heeft Prof. Kalff in dit tijdschrift (1886 p. 304 vgg.) twijfel geopperd tegen de uitspraak van Mr. J. de Witte van Citters naar aanleiding van Breero's »Klucht van de Koe." Bij een oppervlakkige lezing valt reeds terstond op, dat Breero andere bewerkingen voor zich moet hebben gehad dan die van Des Périers of van Henri Estienne. Intusschen is, naar ik meen, Prof. Kalff te ver gegaan in zijne gevolgtrekking op p. 308, waar hij zegt: »ik acht het zeer waarschijnlijk, dat B. met het Duitsche Fastnachtspiel (nl. van Hans Sachs) bekend geworden was, misschien door eene Platduitsche bewerking of op welke andere wijze ook." Mijne meening berust op deze gronden.

Op het archief te Nijmegen is aanwezig een handschrift van Smetius, het laatst afkomstig uit de bibliotheek van Prof. Acquoy. Zooals uitvoerig door den vorigen bezitter wordt aangetoond in de opmerking, voorin geplakt, zijn er vier deelen geweest, maar is thans alleen dit deel, deel II, bekend. Wat wij in dit handschrift te zoeken hebben, geeft Smetius zelf aan in de »Epistola dedicatoria" voór zijn »Oppidum Batavum." »Facilius — zoo zegt hij — judicabam nec ingloriosum proverbiorum, apophthegmatum factorumque nostratium memorandorum collectione ostendere, quam nihil hodie Batavi Laconibus, Romanis aut clarissimis, quae usquam celebrantur, gentibus concedant." Er kan uit deze bron aangaande spreekwoorden, bijzonderheden van personen enz. heel wat geput worden, want met keurig en klein schrift zijn ongeveer 300 bladzijden gevuld. De aanteekeningen in dit deel dateeren van 1620—1625. Reeds dadelijk in het begin vindt met het verhaal van den koedief, zeer

Digitized by Google

beknopt in het Latijn neergeschreven. Heeft Smetius dit verhaal zoo overgenomen, of is het Latijn van hem? Het is lastig te beslissen, maar toch bestaat voor de laatste opvatting groote waarschijnlijkheid, daar Smetius in dit boek overal zich van het Latijn bedient. Daarbij komt nog dit. Er is nog eene redactie van het verhaal, en wel van veel ouderen datum. Johannes Pauli, geboren 1455, »Schimpf und Ernst" (uitg. van Oesterley p. 401), vertelt de klucht ook en begint: »Zu Köln ist gewesen ein Abenteurer noch bey menschengedechtnisz u. s. w." Het verloop der gebeurtenissen bij Pauli en Smetius is ongeveer gelijk, alleen is de eerste uitvoeriger. Bij beiden speelt het drama in Keulen, bindt de koedief de gestolen koe vast aan den boom een eindje van den weg af, geeft de boer zijn verwondering te kennen over de groote gelijkenis tusschen zijn dier en dat van den dief en gaat hij zelf zijn eigen beest verkoopen. Op het slot missen wij bij Smetius het verhaal, dat de dief aan de waardin twee tinnen borden ter leen vraagt om een paar gebraden kapoenen te koopen, en een mantel, omdat hij niet wil hebben, dat men ziet, wat hij gekocht heeft. Bij Pauli is dit alles te vinden. De wijn, waarvan Hans Sachs spreekt, en die bij Breero niet genoemd wordt, is ook bij Pauli verzwegen. Wanneer Prof. Kalff als punt van vergelijking tusschen Breero en Hans Sachs aanhaalt het verzoek van den dief aan den boer om vooruit te gaan, daar in de buurt een man woont, die hem geld schuldig is, dan kunnen wij wijzen op denzelfden trek in de verhalen van Pauli en Smetius. Moeilijkheid kan alleen baren het verschil aan het einde, waar verteld wordt, hoe de boer achter de waarheid komt. Pauli en Hans Sachs laten de dochter het noodlottig bericht in de herberg brengen, Smetius spreekt van eenige knechten en Breero noemt het zoontje Keesje.

Uit dit alles blijkt voldoende, dat er geen noodzakelijkheid bestaat de gevolgtrekking van Prof. Kalff voetstoots aan te nemen. Wij hebben hier een oud verhaal, dat reeds lang vóór Breero in ons land bekend was, evengoed als in Duitschland.

Digitized by Google

Hans Sachs en onze blijspeldichter maakten een klucht uit de gegevens, door de sage aan de hand gedaan, ieder op eigen gelegenheid. De overeenkomst ten minste is niet zoo groot, dat zij dit vermoeden wettigt: Breero volgde Hans Sachs' bewerking.

Hoe het verhaal reeds vroeg bij ons bekend was, blijkt uit het gedicht van Regnerus de Wael: »De vacca, quam luto circumlitam possessor velut ignotam et alienam venum dedit." Een exemplaar van het zeldzame boekje, waarin dit gedicht benevens nog twee andere van denzelfden poeet staan, is aanwezig in de Deventersche bibliotheek. Van den schrijver is niet veel meer te vertellen, dan dat hij ± 1460 te Brussel schoolmeester was en dat Reiffenberg, die hem Renerus de Bruxella noemt en hem laat leven in de 14de eeuw de plank geheel misslaat[1]). De geschiedenis van De Wael speelt in Dordrecht en luidt in het kort aldus.

Een arme veerman leefde in zijn klein huisje aan de overzijde van de rivier tegenover Dordrecht. Zijn eenige rijkdom bestond in een koe met een »via lactea" midden over den kop. Op goeden nacht stal een dief het dier en besmeerde op listige wijze de witte streep met modder. Het beest was zoo veranderd, dat zelfs de meester zijn eigendom niet herkende en 's morgens vroeg, nadat de dief hem met veel moeite uit zijn bed had geklopt, in het veerschuitje dief en koe overzette. Wel maakt hij de opmerking, dat het dier eenigszins op zijn beest gelijkt, maar hij mist de witte streep en dit neemt zijn argwaan weg. De dief voegt er zijne argumenten aan toe en o.a. dit:

1) *Nouveaux Mémoires de l'académie royale des sciences et belles lettres de Bruxelles* T. XIV, 1841. In zijn „Notice sur Regnier de Bruxelles" noemt Reiffenberg De Wael een „poète brabançon-latin du moyen-age" en vertelt, dat hij van dezen schrijver slechts kent uit een HS. van de 14de eeuw een klein verhaal van 156 verzen, getiteld: *Tragoedia*. De uitgave, die volgt, is bijzonder slecht. Wij kunnen dit controleeren, daar het gedicht een der drie berijmde kluchten is, welke wij vinden in het boekje te Deventer, doch onder dezen titel: *De tribus, qui anseris avidi in foveam ceciderunt*. Het metrum is herhaaldelijk in de war, trouwens R. klaagt in zijn voorbericht over de talrijke abbreviaties.

Digitized by Google

Quamvis est taurus niger et niger in cute Maurus,
Non tamen Aethiopem dixeris esse bovem.

Verder vraagt hij den veerman, hoe hoog hij de waarde van het beest schat, en als deze geantwoord heeft een som van 10 gouden schilden, stelt hij zijn slachtoffer voor, dat deze voor hem het dier op de markt brengt, natuurlijk tegen een billijke vergoeding. Hij zal tevreden zijn met 8 schilden en dus is de rest voor den veerman. Weldra komt de schipper in de herberg terug, draagt het geld af en noodigt den dief in zijne woning, maar deze heeft geen tijd. Zij nemen afscheid en de bedrogen eigenaar stapt in zijn schuitje. Daar hij tegen den stroom op moet roeien, werkt hij zich in het zweet en eindelijk als bijna de overkant is bereikt, moet hij de jobstijding van zijne vrouw hooren:

Perdidimus nostram, care marite, bovem.

Zij krijgen terstond vermoeden tegen den man, die zich in den vroegen morgen liet overzetten en de veerman besluit terug te gaan om te zien, of die vriend nog in de stad te vinden is. Helaas! de dief is verdwenen. De schipper spreekt den kooper van de koe aan en tracht hem uit te leggen, wat gebeurd is. Na eenig heen en weer gepraat stelt de man voor, dat de schipper het geld terug geeft, dan zal hij de koe afstaan. De veerman barst in tranen uit, want geld heeft hij niet en zonder koe durft hij niet te verschijnen voor de oogen van zijne vrouw. Er heeft een volksoploop plaats en men dwingt hem alles te vertellen.

Tum vero risus sublatus sidera pulsat.
Nec vir, qui risu se cohiberet, erat.

De behandeling van het verhaal wijkt sterk af van de ons uit Pauli bekende. In hoeverre De Wael voorgangers heeft gehad, is mij niet gelukt op te sporen. Misschien is wel eigen phantasie in het spel geweest. In een tweede gedicht van hem, getiteld: »De Barta et marito eius per studentem Pariensem subtiliter deceptis" is het verschil met andere lezingen wel-is-

waar niet zoo groot, maar toch heeft hij van tijd tot tijd een penseelstreekje, dat ongetwijfeld op zijn rekening komt.

Het verhaal, door Prof. Bolte geciteerd uit het Antwerpsche Cluchtboeck van 1576 (Tijdschr. 1891 p. 132 vgl.), blijkt volgens zijne inlichtingen overeen te stemmen met de lezing van Pauli.

Y. H. ROGGE.

BIJLAGE.

Verhaal van Smetius.

Apud Brouwylerianos[1]) quidam apud hospitem divertit Coloniam postridie iturus, cum hospes se itineris comitem summo mane futurum promitteret, ille stabuli aediumque exitu cognito, cum familia ad somnum se composuisset, vaccam stabulo educit; eamque in dumeto itineri vicino pabulo apposito alligat, reversus hospitem primo diliculo ad iter vocat; cum loco in quo vacca manebat vicinus esset, hospitem rogat lento gradu iter ut faciat, esse sibi quod verbo in villa vicina peragat, vaccam se ibi habere. Mox vaccam ducens hospiti se iterum jungit; hospes cum sole oriente vaccam propius videret, Nisi simul domo discessissemus, inquit, hanc vaccam meam esse contenderem. Alter nugas hospitem agere, plures vaccas sibi mutuo posse esse similes. In urbem cum ventum esset, cum hospite agit amice, ille dum alter nescio quae negotia fingens nectit vaccam ipsius nomine vendit, pecuniamque vaccae pretium illi numerat. Ille in hospitio vinum promi prandiumque apparari cum jussisset, nova negotia simulat et nunquam reversurus hospitem in diversorio expectantem relinquit; superveniunt domestici, qui ipsi vaccae abductionem narrant. Hic ille primum errorem agnoscit, et queritur se propriam vaccam furis commodo vendidisse.

---

1) Bruwilre (Brauweiler), dorp bij Keulen. Caesarius Heisterbacensis noemt dit plaatsje eenige malen. Er bevond zich een abdij van den H. Nicolaus

---

Digitized by Google

EENIGE OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN J. TE WINKEL, *DE NOORDNEDERLANDSCHE TONGVALLEN*, Afl. 2.

Door de redactie van »Museum" was mij verzocht, bovengenoemde aflevering aan te kondigen, en ik zou daaraan juist voldoen, toen dat tijdschrift ophield te bestaan. Nu de aankondiging zelf daardoor achterwege blijft, zou ik toch gaarne eenige er voor verkregen inlichtingen en gemaakte opmerkingen onder de aandacht der lezers van dit tijdschrift brengen. Ik vrees daarbij wel eenigszins den schijn van voornamelijk oog te hebben voor de kleine leemten en tekortkomingen, die nu eenmaal onvermijdelijk zijn in een werk, waarbij zooveel dialecten ter sprake komen, terwijl de schrijver genoodzaakt is af te gaan op door anderen verstrekte gegevens. Doch ik wenschte ook van mijn kant althans iets bij te dragen tot bereiking van het doel, dat de auteur zich voorstelt, en mij dunkt dat het hem slechts aangenaam kan zijn, indien ook anderen opgemerkte afwijkingen meedeelen. Op die wijs zal het werk, zelf reeds van zoo groote waarde, leiden tot nog nauwkeuriger kennis, die immers slechts door veler medewerking en controleering bereikbaar is.

Diphthongeering der lange *î* aan 't woordeind en vóór klinkers wordt toegekend aan de Zuidelijke helft van het Westerkwartier, ongeveer tot Grijpskerk (bl. 133). Volkomen scherpe grenslijnen, kan hier bijgevoegd worden, zijn niet te trekken, want hoe de bewoners van buurten en alleenstaande huizen spreken, hangt voor 't grootste deel af van het dorp, waar ze school gegaan en dus met de dorpsjeugd verkeerd hebben, voor een kleiner deel van de ouders en anderen, met wie ze hebben omgegaan. Maar met dit voorbehoud kan men zeggen: het *Westen en Zuiden,* (de dorpen der gemeenten Grijpskerk, Grootegast,

Digitized by Google

Oldekerk, Marum en De Leek) zijn het gebied, »waar niet alleen *wij* met tweeklank, maar ook *wie* gezegd wordt." Dit is zoo te verstaan, dat men op de meeste plaatsen een tweeklank hoort, maar niet op alle. In de laatste maanden ben ik in de gelegenheid geweest, menschen uit verschillende deelen van dit gebied te spreken en zoo te constateeren, dat men den tweeklank uitspreekt in de geheele gemeente Grijpskerk en in de dorpen Grootegast, Sebaldeburen, Doezum en Tolbert, naar vroegere inlichtingen ook in Niekerk (= gemeente Oldekerk); maar men deelt mij tevens mee, dat in sommige andere plaatsen, b. v. Niebert en Noordwijk, *wie* wordt uitgesproken. Dit geheele gebied vertoont niet alleen ten aanzien der personalia, maar ook in zijn algemeen phonetisch uiterlijk een zoo exceptioneele bontheid, dat het nog een onderzoek dorp voor dorp verdient. Hoe weinig de opgave volstaat: »tweeklank aan 't woordeind en voor klinker," bewijst b.v. het subst. *snī* 'sneeuw' (naast het verbum *snein*, aan welks prototype (mndd. *snīen*) het natuurlijk indertijd zijn *ī* in plaats van *ē* ontleende), dat in Sebaldeburen bleek thuis te zijn, terwijl mij vroeger reeds voor Visvliet was opgegeven: subst. *snī* en *snei*, verbum alleen *snein*.

'tIs stellig onjuist, dat men in Zuidhorn zou zeggen *vrai*, *vraien* (bl. 144). Van jongs af en ook nog in den laatsten tijd hoorde ik duidelijk dezelfde *aei* als elders. Zuidhorners, aan wie ik vroeg, of misschien sommigen zeiden *vrai* enz., verklaarden zulk een uitspraak nooit gehoord te hebben.

Bl. 143 vlg. lezen wij: »Niet overal in Groningerland klinkt de tweeklank als *aei*. Hier en daar helt hij sterk tot *ai* over. Molema zegt bij zijne opgave voor Warfum: »De *ij* trekt in Hunsegoo naar *ai*, weshalve de meesten dan ook aldus schrijven. M. i. ware het beter de *ij* in zulke gevallen van een teeken te voorzien." Daarentegen zegt J. Onnekes (*Taal en Letterbode* III bl. 96) voor het dialect van Hunzegoo: »Een enkele maal wordt *ij* tot *ai* verhard: *hai*, *zai* en *waiden;* een enkele maal ook behoudt ze den Hollandschen klank: *vrijen*, *dijen*, *brij*." Uit de woorden van Onnekes mogen wij opmaken, dat hij als

Digitized by Google

diphthongeeringsproduct geen anderen klank kent dan de in Groningerland gewone *aei*, immers *hai* en *zai*, die hij met *waiden* op één lijn stelt, hebben een andere ontwikkeling dan *braei* enz., ook volgens T. W. (Bijdr. bl. 91, 94). En zou Molema met zijn *ij* wel uitsluitend het oog gehad hebben op woorden als *brij*? Ik geloof het niet, want hij zegt, dat de meesten haar als *ai* schrijven. En de heer Kramer, leeraar aan de hoogere burgerschool te Warfum, Molema's woonplaats, wien ik bij dezen dank zeg voor de inlichtingen, aldaar door hem ingewonnen, heeft bevonden, dat men er zegt: *braei, vraei, vraein, daein* enz. met *ae* = *è*; daarentegen; *daip* 'diep', *stain* 'steen' enz. De *a* der laatste woorden is (in alle plaatsen waar ze gehoord wordt, geloof ik) tevens kort, in tegenstelling tot de gerekte *ae* der eerste.

Het woord *houwelijk*, of liever *houwelk*, heeft een nog beperkter gebied dan men uit bl. 171 zou opmaken; immers naar men mij opgeeft en in overeenstemming met mijn eigen waarneming wordt het ook niet gebruikt in 't Westerkwartier en in de stad Groningen, en naar de inlichtingen, die de heer Kramer ontving, evenmin in Warfum. B. v. voor *gedurende hun huwelijk* zegt men in 't Wkw. *ien*, in de stad *in heur troun*.

P. 180 merkt T. W. op, dat bij de sterke werkw. der eerste klasse de *ie* vrij algemeen tot onvolkomen *i* verkort is in den 3den ps. enkv. Geldt dit ook niet voor den 2den? In Groningen althans hoort men zoowel *krigst*, *kikst*, *vrifst* 'gij wrijft' als *krigt*, *kikt*, *vrift*, en in Drente of ten minste in een deel van Drente eveneens.

Verder zegt T. W., »dat ook de verkleiningsvorm der woorden bijna overal tot verkorting van *ie* tot *i* aanleiding heeft gegeven.'' Zou dit verschijnsel, onbekend in Groningen en in geheel Drente of in een groot deel van die provincie, in elk geval tot in Emmen, niet over ongeveer hetzelfde gebied voorkomen als de diminutiva met Umlaut?

In de *Bijdragen* wordt p. 81 ben. en p. 82 vermeld Gron. *betaejn* als »beschuldigen'' en als »(laten)'' begaan. Deze twee

Digitized by Google

verba moet men echter wel uiteen houden. Den hier bedoelden klank, als in *deajn* enz., dus als onvolkomen Nedl. *e*, doch langer, heeft alleen *betaejn* »beschuldigen.” ’t Andere werkw. (dat o. a. in de stad niet moet bestaan) heeft als eerste lid den korten klank tusschen onvolk. *a* en onvolk. *e*, elders ook dien van onvolk. *a*, dus denzelfden als de Groninger vormen van *diep*, *brief*, *steen* (mnd. *ē*). Wel zou men ook bij de *ē* < *io* diphthongeering vóór vocaal verwachten, doch die vocaal is blijkbaar vroegtijdig met de *ē* versmolten; vgl. *te laein* ‘te leen’ en *laeinn* leenen, met denzelfden klank als *betaein loatn* ‘met vree laten’. Dienovereenkomstig is ’t ww. voor beschuldigen drielettergrepig (met nasalis sonans), dat voor (laten) begaan tweelettergrepig. — Evenzoo onderscheide men (Bijdr. 91) ’t meer *a*-achtige Gron. *haei* van *daei*, *haei* enz. in ’t W. van ’t Westerkwartier met *è*.

Bijdr. 92 wordt voor *hij* als enclitisch opgegeven: Friesch en Groningsch *ər*; buiten ’t Westerkwartier zegt men echter in Groningen *ə*.

Over het volgende punt moet ik iets uitvoeriger zijn, met het oog op het later te behandelen consonantisme. Op bl. 174 lezen we: »Ook in het Groningsch bleef de *ī* ongediphthongeerd, daar de *d* (ook de uit *þ* voortgekomen *d*) er bewaard is gebleven, als duidelijk uitgesproken dentaal in het dialect der stad Groningen (zie Bolland, *Taalk. Bijdr.* II 294 vlg.), waar men dus *lied’n*, *bliede* zegt, en als zeer zwak uitgesproken *d* in de provincie, zoodat tegenover Molema, die *lied’n* schrijft, Dr. W. de Vries (Het voc. van Noordhorn bl. 73) zelfs *lie’n* opgeeft.” Op bl. 131 wordt vermeld: »te Burum en Stroobos *bliebn* (als in Groningen).” En 133: »In de niet Friesche streken van Friesland worden *g* en *d* niet uitgestooten: dáár zegt men dus *kriegen*, *zwiegen*, *lieden*, *mieden*, *snieden* en vermoedelijk ook *wieden*.” Nu, wat Friesland betreft kan ik niet oordeelen. Maar in de stad is de uitspraak juist als in Noordhorn en elders — wat ik ten overvloede nog eens opzettelijk heb nagegaan door mij door verschillende personen deze en andere woorden te

Digitized by Google

laten voorspreken en ze daarna ook hun voor te spreken —; het verschil tusschen Bolland-Molema en mij zit in de opvatting. We hebben hier n. l. te doen met het verschijnsel, dat Te Winkel elders (*Grammatische Figuren* bl. 262) aldus beschrijft: »Groningers... laten, zonder er zich zelf van bewust te zijn, steeds, als een woord met de letters *ien* eindigt, na de lange *i* en vóór de sonore *n* eene flauw uitgesproken *d* hooren, en zeggen b. v. *kniedn* voor *knieën*...."

Tot recht verstand der zaak ben ik hier gedwongen, even uit te weiden over deze eigenaardigheid der Groninger uitspraak (die trouwens ook elders voorkomt). Terwijl men natuurlijk bij het uitspreken van woorden als *tien*, *boom*, *bang* geleidelijk overgaat van den (al of niet genasaleerden) klinker op de nasaal, doet men dit niet vóór nasalis sonans. Voor een oogenblik is het mondkanaal reeds, het neuskanaal nog gesloten, en blijft eenige adem toestroomen. Zoodra dan de toegang tot den neus wordt geopend, gaat de eenigszins opgestuwde lucht er door, waarbij soms een klank ontstaat, dien men kan beschrijven als een zeer zwakke, faucaal explodeerende en, zoover ik kan waarnemen, in den regel »stimmlose" lenis. Zoo hoort men wel een dgl. *d* in *lai*[*d*]*n* »leien", *geve kou*[*d*]*n liengkouk* »geef de koe een lijnkoek." Vaak is de adem niet sterk genoeg om explosie te veroorzaken; dan wordt het oor van den vreemdeling getroffen door het abrupt beginnen der nas. sonans. Om den klank te krijgen, late men, na te hebben uitgesproken *knie*, de *ie* geheel rusten, en articuleere daarna, zonder pauze, de nas. sonans zooveel mogelijk gelijk men in den »Satzanlaut" zou doen. Wie nu gewoon is in *knieën*, *zeeën*, *hou een oogenblik op* min of meer een *j* of *w* als overgang te hooren, krijgt ook zelfs in het tweede geval den indruk van een zwakke *d*, daar men immers eenigszins verwante eigen klanken in de vreemde pleegt »hineinzuhören." Wil men dus phonetisch schrijven, dan moet men de *d* òf ook bezigen waar ze vroeger niet stond, òf haar ook weglaten waar ze wèl stond. Ik meen, dat alleen het laatste rationeel is, niet alleen omdat de besproken klank in

Digitized by Google

genoemd geval steeds gehoord wordt en uitdrukkelijke aanwijzing dus overbodig is, maar vooral omdat men er niet opzettelijk voor articuleert. — Wat hier gezegd is van den overgangklank vóór de dentale nas. sonans, geldt mutatis mutandis ook vóór de labiale en gutturale.

De *d* van *bliede* echter wordt, als niet vóór nas. sonans staande, overal duidelijk (zoover ik kan waarnemen weer meest als »stimmlose" lenis) uitgesproken.

Bl. 83 der *Bijdragen*. »Tegenover het Stadgroningsch *zwieǵn* (*Taalk. Bijdr.* II 295) geeft Dr. W. de Vries voor Noordhorn *swie'n* op (Voc. van Noordhorn bl. 42)." Met *z* wordt dit woord in 't Noorden nooit uitgesproken, zooals zeer duidelijk te hooren is; maar de Groningers zijn gewoon, ook bij 't spreken der gemeenlandsche taal, altijd *sw* te zeggen in plaats van *zw*. En daar bijna niemand zich van die afwijking bewust is, zoo schrijven ze de Groninger woorden met *zw* zoo goed als de Nederlandsche; ze spreken immers beide gelijk uit. — De slotklank van het woord is door mij t. a. p. opgegeven als *gutturale* nas. sonans; dit verklaart in verband met het hier voorgaande tevens de schijnbare afwijking ten opzichte der *g*. Men hoort dus in Stad en Lande *swî* (+ onwillekeurigen overgangsklank; vgl. bov.) + guttur. nas. sonans.

Wat de lengte der *ie* aangaat (142 en 143), zoo stemt de opgave voor Noordbroek, die slechts tweeërlei quantiteit uiteenhoudt, door *wyf* en *twyfeln* als kort op te geven feitelijk overeen met mijn opgave voor Noordhorn, die vier quantiteiten onderscheidt en *wif* (d. i. *wief*), *twivln* halflang noemt, want zoo heet hier die bescheiden lengte, welke een vocaal, die vóór explosiva volkomen kort zou geweest zijn, vóór een spirans haast onvermijdelijk aanneemt. Slechts het als lang opgegeven *lief* wijkt dus af van 't Noordhorner *lif*, dat alweer halflang is [1]). Bij *wies* mis ik de vertaling: in Noordhorn en

1) Door een drukfout vinden we als zeer lang opgegeven *vier* in plaats van *vief* (bl. 142 r. 3 v. o.). — Bl. 143 r. 13 v. o. staat *wierok* voor *wierook*.

Digitized by Google

op vele andere plaatsen is 't adj. halflang, 't subst. zeer lang[1]).

Even wil ik nog vermelden, dat men mij voor Emmen in Drente opgeeft: *bree*, *vree*, *vreeën*.

Ten slotte veroorloof ik mij nog, op een enkel punt een afwijkende opvatting te bepleiten. Het feit, dat men in woorden als *bij*, *mij* enz. in sommige streken een *î* hoort, in andere een tweeklank, geeft T. W. aanleiding om gebieden te onderscheiden, waar de *î* aan 't woordeind niet, en zulke, waar ze wel gediphthongeerd word. Nu durf ik niet zeggen, dat dergelijke streken niet bestaan. Maar op zijn minst voor een deel van het terrein blijf ik de volgende ontwikkeling aannemen: *î* aan 't woordeind vóór consonant, *aei* vóór vocaal van 't volgend woord; daarna generaliseering, hier in deze, daar in gene richting. — In pausa acht ik de zaak onzeker, maar vóór een woord, waarmee *bî* enz. enclitisch verbonden was, schijnt mij reeds a priori nauwelijks een andere ontwikkeling mogelijk, dan in den »Wortinlaut". Ongelukkig kan de regel door geen materiaal rechtstreeks bewezen worden, omdat elke eind-*î* nu eens voor voc., dan weer vóór cons. stond. Maar wel blijkt uit het reeds vermelde *snī* 'sneeuw', dat althans in 't Westelijk Westerkwartier de ontwikkeling niet was, gelijk T. W. zich haar voorstelt, n. l. met phonetische diphthongeering in den »Wortauslaut". Dit moet ons ook ten opzichte van andere streken dubbel sceptisch stemmen.

Mogelijk ware het ook, in dit Westgroningsch *maei*, *haei* enz. (met *è*, niet met den tusschenklank tusschen *è* en *à*) diphthongeering te zien van *ē* (vgl. *hē* in Twente enz., bl. 176) vóór voc., zooals in *slaeidoorn* (ohd. *slêha*). De genesis dier *ē* ware onzeker, bij de pronomina wegens oude wisselvormen en onderlinge inwerking, bij *bij* omdat attractie kon uitgaan van een volgend *mij*, *dij* (wier toenmalige vorm natuurlijk in 't midden blijft).

Groningen, April 1902. W. DE VRIES.

1) Correctuurnoot: Ik verneem van iemand uit Noordbroek, dat het subst. luidt *wiese*.

Digitized by Google

NASCHRIFT.

1. Bijdr. 43. M. i. behoeft *-schip* zoo min als *-schop* (naast *-schap*) in 't Delflandsch van Huygens een toonloozen klinker voor te stellen: *-schip* is immers reeds mndl. en hoort men nog in 't Westl. Westerkwartier; verder Oostwaarts zegt men *-schop*, met een tot *oe* overhellende *o*, in de stad Groningen *-schap*. En H. stelt in deze stukken den toonloozen klinker slechts door *i* voor: 1° vóór den klemtoon in vreemde woorden, n.l. in *ackirderen* (ed. Worp I 168 r. 100), *tribbleren* (I 175 r. 169), *rappirtere* (I 176 r. 217), *pistuer* (I 174 r. 151); 2° in slotlettergrepen vóór gutt., eens vóór lab. spir. (*hallif* I 172 r. 49), vóór dent. spir. in 't tweemaal voorkomende *Venis* (I 173 r. 105 en 180 r. 379) en mogelijk in *kermis* (Hofw. 1831).

2. Bijdr. 82. Ook in een deel van Groningen zegt men *biele*, b.v. in de stad.

3. Bijdr. 89. Uit de andere woorden, die er in vele streken naast staan, zou ik nog niet durven besluiten, dat *blijdschap* niet *het* eigenlijke volkswoord is: dialecten toonen zich menigmaal rijk aan synoniemen.

W. D. V.

Digitized by Google

NOGMAALS STARTERS *FRIESCHE LUSTHOF.*

Boven »Aanneemlijke Dood" (bl. 24, 25 der »Boertigheden" in de uitg. van 1634; bl. 489, 490 in van Vlotens uitgave) staat als stemme *O doe not, doe not kil me yet for I am not etc.* Deze woorden zijn deel van het refrein van een gedicht dat in de Engelsche liedboeken naar zijn aanhef wordt aangeduid als *When Phoebus addrest* en dat door Starter onder bovengenoemden titel vertaald werd. Het Engelsche gedicht komt voor in de volgende verzamelingen: 1° *Wit and Drollery*, 1656, p. 35; 2° in »*the Percy folio MS.*", vol. IV, p. 7 (waar de coupletten 4 en 5 ontbreken); 3° in *Merry Drollery compleat* being Jovial Poems, Merry Songs, etc. collected by W. N., C. B., R. S., & J. G., Lovers of Wit, Both parts, 1662, 1670, 1691. Opnieuw onder denzelfden titel uitgegeven in 1876 (Now First Reprinted from the Final Edition, 1691. Ed. by J. Woodfall Ebsworth. Boston, MDCCCLXXV), alwaar ons gedicht op bl. 250 voorkomt; 4° in de »*Roxburghe Ballads*" ed. 1869, II 1009. De zangwijze, aangeduid als *When Phoebus addrest* is, met de woorden, te vinden in: Old English Popular Music by William Chappell. A new edition with a preface and notes, and the earlier examples entirely revised by H. Ellis Wooldridge, I and II. London 1893. p. 172—174. De schrijver van het gedicht is onbekend. De oudste vorm waarin wij het lied kennen is Starters vertaling. Ter vergelijking laat ik hier het oorspronkelijk volgen zooals het voorkomt in *Merry Drollery.*

The Night encounter.

When Phoebus had drest [1]) his course to the West
To take up his rest below,
And Cynthia agreed in her glittering weed
Her light in his stead to bestow:

1) Aanteekening op p. 392: "This is a corruption of "when Phoebus addrest his course," etc."

Digitized by Google

I walking alone, attended by none,
I suddenly heard one cry,
O do not, do not kill me yet,
For I am not prepared to dye.

At length I drew near to see and to hear,
And straight did appear to shew,
The moon was so bright, I saw such a sight
It's fit no Wight should it know:
A man and a maid together were laid,
And ever she said, nay fie,
O do not, etc.

The youth was so tough he pull'd up her stuff,
And to blindman-buff he did go,
Though still she did lye, yet still she did cry,
And put him by with a no;
But he was so strong, and she was so young,
But she rested a while for to cry,
O do not, etc.

Thus striving in vain, well pleased again,
She vowed to remain his foe,
She kept such a coyl, when he gave her the foyl,
The greater the broyl did grow;
For he was prepar'd, and did not regard
Her words, when he heard her cry,
O do not, etc.

He said to the Maid, Sweet be not afraid,
Thy Physitian I will be;
If I light in the hole that pleaseth me best,
I'll give thee thy Physick free;
He went to it again, and hit in the Vein
Where all her whole grief did lye;
O kill me, kill me once again,
For I am prepared to dye.

At length he gave o'r and suddenly swore,
He 'd kill her no more that night,
He bid her adieu, for certain he knew
She wou'd tempt him to more delight:
But when they did part it went to her heart,
For at length he had taught her to cry,
O kill me, kill me once again,
For now I am prepared to dye.

Digitized by Google

Nog valt op te merken dat in Percy Folio IV, p. 7, de aanvangsregel luidt: *When Phebus addrest himselfe to the west.* De afwijkingen die er bestaan tusschen Starters vertaling en den Engelschen tekst maken het waarschijnlijk dat er een andere, misschien oudere lezing van dezen laatste in omloop geweest is. Men vergete niet dat vele dezer liederen eerst laat werden opgeteekend of een plaats vonden in verzamelingen, zoodat er ruimschoots gelegenheid was voor het ontstaan van verschillende redacties. Zoo vond ik onlangs twee variaties op het thema van de *Menniste Vryagie,* die ik belangrijk genoeg acht om hier te laten volgen, vooral daar zij voorkomen in verzamelingen die in ons land moeilijk of niet te raadplegen te zijn. De eerste komt voor onder den titel »The way to wooe a Zealous Lady" in *Merry Drollery compleat*, uitg. 1875, bl. 77—79, en op bl. 194, 195 I (Dl. I) van de zoogenaamde *Rump Collection* (Rump: or an exact collection Of the Choycest Poems and Songs relating to the Late Times. By the most Eminent Wits, from Anno 1639 to Anno 1661 London — 1662).

The way to wooe a Zealous Lady [1]).

I came unto a *Puritan* to wooe,
  And roughly did salute her with a Kiss;
She shov'd me from her when I came unto;
  Brother, by yea and nay I like not this:
And as I her with amorous talk saluted,
My Articles with Scripture she confuted.

She told me, that I was too much prophane,
  Ant not devout neither in speech nor gesture;
And I could not one word answer again,
  Nor had not so much Grace to call her Sister;
For ever something did offend her there,
Either my broad beard, hat, or my long hair.

My Band was broad, my 'Parrel was not plain,
  My Points and Girdle made the greatest show;
My sword was odious, and my Belt was vain,
  My Spanish shooes was cut too broad at toe;
My Stockings light, my Garters ty'd too long,
My Gloves perfum'd, and had a scent too strong.

1) De tekst is die van de *Rump Songs.*

Digitized by Google

I left my pure Mistris for a space,
  And to a snip-snap Barber streight went I;
I cut my Hair, and did my Corps uncase
  Of 'Parrels pride that did offend the eye;
My high-crown'd Hat, my little Beard also,
My pecked Band, my Shooes were sharp at toe.

Gone was my Sword, my Belt was laid aside,
  And I transformed both in looks and speech;
My 'Parrel plain, my Cloak was void of Pride,
  My little Skirts, my metamorphis'd Breech,
My Stockings black, my Garters were ty'd shorter,
My Gloves no scent; thus marcht I to her Porter.

The Porter spide me, and did lead me in,
  Where his sweet Mistris reading was a Chapter:
Peace to this house, and all that are therein,
  Which holy words with admiration wrapt her,
And ever, as I came her something nigh,
She, being divine, turn'd up the white o'th' eye.

Quoth I, dear Sister, and that lik'd her well,
  I kist her, and did passe to some delight,
She, blushing, said, that long-tail'd men would tell,
  Quoth I, I'll be as silent as the night;
And least the wicked now should have a sight
Of what we do, faith, I'll put out the light.

O do not swear, quoth she, but put it out,
  Because that I would have you save your Oath,
In truth, you shall but kisse me, without doubt;
  In troth, quoth I, here will we rest us both;
Swear you, quoth she, in troth? had you not sworn
I'd not have don't, but took it in foul scorn.

De tweede komt in een andere verzameling Cavalier Tunes voor: *Choyce Drollery* (Extra Songs & Poems in Merry Drollery, 1661 omitted from the editions of 1670, 1691, when New Songs were substituted for them), ed. by J. W. Ebsworth, Boston 1876, p. 195, 196 onder den titel:

A Puritan

A Puritan of late
And eke a holy Sister,

Digitized by Google

A Catechizing sate,
And fain he would have kist her
For his Mate.

But she a Babe of grace,
A Child of reformation,
Thought kissing a disgrace,
A Limbe of prophanation
In that place.

He swore by yea and nay
He would have no denial,
The Spirit would it so,
She should endure a tryal
Ere she go.

Why swear you so, quoth she?
Indeed, my holy Brother,
You might have forsworn be
Had it been to another [,]
Not to me.

He laid her on the ground,
His Spirits fell a ferking,
Her Zeal was in a sound,
He edified her Merkin
Upside down.

And when their leave they took,
And parted were asunder,
My Muse did then awake,
And I turn'd Ballad-monger
For their sake.

De schijnheiligheid der Puriteinsche zusjes was een onderwerp waarover de tegenpartij niet licht uitgepraat raakte. De geestige dichter van *The Character of a Mistris*, beter bekend naar den aanvangsregel »*My Mistris is a shittle-cock*" (Merry Drollerie, bl. 60) zingt:

My Mistris is a Puritan,
She will not swear an oath,
But for to lye with any man,
She is not very loath;
But pure to pure, and there's no sin,
There's nothing lost that enters in, Fa, la, la.

Digitized by Google

Het is natuurlijk best mogelijk dat de door mij indertijd medegedeelde episode uit »How to choose a good woman from a bad" niet is van de hand van den schrijver van genoemd tooneelstuk, doch dat zij reeds toen een populair lied was dat al of niet gewijzigd door hem met veel handigheid ter geschikter plaatse werd ingelascht.

Terloops zij hier opgemerkt dat de »Menniste Vryagie" ook gezongen werd, al wordt in de »Lusthof" de wijze niet aangegeven. Boven Camphuysens *Klagte van Jan Jansz. Starter, Gedaen, als uyt het Graf, over syn dertel, en ontuchtig Liedboeck* staat toch: *Op de Wyse: Ick vrijde op een tijt een soet Menniste* etc.

2.

Op bl. 194, 195 van de uitgave van 1634 en op bl. 309—311 bij van Vloten vindt men een »*Klaegh-liedt, Over d'onrype doodt van Phyllis*. Als stemme wordt aangegeven: *The fairest Nymph those Valleis, or Mountaines ever bred, etc.*, welke later nog eenmaal voorkomt als zangwijze van de minneklacht beginnende: *O doel van myn gedachten, Vyerbaken van mijn hoop* (bl. 203; bl. 318). Ik laat hier het Engelsche gedicht volgen zooals het bij Chappell, I. 170, 171 voorkomt:

The fairest Nimph the vallies,
Or mountaines ever bred:
The shepheard's joy,
Soe beautifull and coy,
Faire Phillida is dead.
On whom they oft have tended,
And carold o're the plaines:
And for her sake
Sweet roundelayes did make,
Admir'd of rurall swaines.
But cruell fates the graces envying
Of this blooming rose,
Nowe ready to disclose:
With a frost untimely
Nip'd this bud unkindly
And soe away her glorie goes.

Digitized by Google

Diana was chief mourner
At their sad obsequies,
Who with her trayne,
Went tripping o're the plaine,
Singing doleful elegies.
Menalchas and Amintas,
With many shepheards moe,
Who did desire
Unto her love t'aspire,
In sable sad did goe.
Flora, the goddesse that us'd to beautifie
Phillis daintie bowers
With sweete and fragrant flowers,
Now her brave adorninge,
And her flowers mourninge,
Teares thereon in vaine shee showers.

Venus alone triumphed
To see this dismall day,
As in dispaire
That Phillida the faire
Her lawes would not obey.
The blinded god his arrowes
And shaftes in vaine had spent;
Her heart alas!
Impenetrable was,
Nor would to love assent.
At which affronts, Cytherea repining,
Caused death with his dart
To peirce her tender heart:
But her noble spirit
Doth those joyes inherit
Which never more shall depart.

Chappell nam dezen tekst over uit Giles Earle's *Songbook.* Het lied komt ook voor in de Roxburghe Ballads II p. 345 vlg. onder den titel: *The Obsequy of faire Phillida: With the Stepheards and Nymphs Lamentation for her losse* [1]), met de volgende regels als tweede couplet:

1) To a new Court tune. Volgens Chappell t. a. p. komt de wijze ook voor in „*Urania*", Amsterdam 1663 en wordt daar aangeduid als „*Gravesande*".

Digitized by Google

The sheep for woe goe bleating
That they their goddesse misse,
And sable ewes,
By their mourning's hewes
Her absence cause of this.
The nymphs leave off their dancing,
Pan's pipe of joy is cleft,
For great's his griefe;
He shunneth all reliefe
Since she from him is reft.
Come, Fatall Sisters, leave your spooles,
Leave weaving altogether,
That made this flower to wither:
Let envy, that foule vipresse:
Put on a wreath of cypresse:
Sing sad dirges altogether.

Wat den inhoud betreft is er, zooals men zien zal, bij eenige overeenkomst ook veel verschil. Het is vooralsnog niet uit te maken of de coupletten die bij Starter wel, doch in 't Engelsch gedicht niet voorkomen, van hemzelf zijn of ontleend aan een andere redactie.

3.

Ook Starters Daphne [1]) is zooals de stemme reeds doet vermoeden naar het Engelsch gevolgd. In de Roxburghe Ballads (uitg. der *Ballad Society*) komt op bl. 529—531 van Deel II het volgende lied voor:

A pleasant new Ballad of Daphne. To a new tune.

When Daphne from faire Phoebus did flie
The west winde most sweetly did blow in her face:
Her silken scarfe scarce shadowed her eyes;
The god cried, "O pitie," and held her in chace:
"Stay, nimph, stay nimph," cryes Apollo,
"Tarry and turn thee; sweet nymph, stay!
Lion nor tyger doth thee follow;
Turne thy faire eyes, and looke this way.

1) Uitg. 1634, bl. 155 (in de inhoudsopgave staat 151); uitg. van Vloten, bl. 274. Vgl. Oud-Holland I, bl 109.

Digitized by Google

O turne, O prettie sweet,
And let our red lips meet:
Pittie, O Daphne, pittie, O pitty me:
Pittie, O Daphne, pittie me."

She gave no eare unto his cry,
But still did neglect him the more he did mone;
He still did entreat, she still did denie,
And earnestly prayes him to leave her alone.
"Never, never," cries Apollo,
"Unlesse to love thou do consent;
But still, with my voice so hollow,
Ile crie to thee till thy life be spent.
But if thou turne to me,
'Twill prove thy felicitie:
Pitty, O Daphne, pittie, O pitty me,
Pitty, O Daphne, pitty me."

Away, like the Venus dove, she flies;
The red blood her buskins did run all adowne;
His plaintive love she still denies,
Crying, "Help, help, Diana, and save my renowne:
Wanton, wanton lust is neare me —
Cold and chast Diana, aid!
Let the earth a virgin beare me,
Or devoure me quick a maid."
Diana heard her pray,
And turued her to a bay:
Pittie etc.

Amazèd stood Apollo then,
When he beheld Daphne turned as she desired;
Accurst I am, above gods and men;
With griefe and laments my sences are tired.
Farewell, false Daphne, most unkinde,
My love is buried in thy grave;
Long have I sought love, yet love could not finde,
Therefore shall this be thy epitaph:
This tree doth Daphne cover,
That never pitied lover!
Farewell, false Daphne, that would not pittie me,
Though not my love, yet art thou my tree.

Digitized by Google

De woorden zijn van Thomas Deloney (1543—1600) en komen voor in zijn *Garland of Delight* uitg. 1681. Ook in *The Royal Garden of Love and Delight*, uitg. 1674. De zangwijze komt nog voor in de »*Nederlandtsche Gedenck-clanck*" van Valerius (1626) als *Prins Dafne* (bl. 212). Ook hier weer zijn de afwijkingen vele: de zedenles in 't laatste couplet van Starter ontbreekt in den Engelschen tekst geheel.

Bij de tegenwoordige belangstelling in onze oude zangwijzen zal de toekomstige uitgever van Starter wel doen de muziek der oude uitgaven af te drukken!

Ten slotte wensch ik nog in herinnering te brengen dat de stemme boven: »S. V. B. Claegh-liedt, over de Onrijpe Dood van de Recht-Edele Juffrou M. V. B. sijne Nieus-getroude (van Vloten 60—62; uitg. 1634, bl. 40, 41): *Twas a youthful knight which loved a galjant Lady*" de eerste regel is van de ballade »Constance of Cleveland: to the tune of Crimson Velvet." (Roxburghe Collection III, 94). *Crimson Velvet* wordt ook wel genoemd *In the days of old* naar den eersten regel. Voor verdere bijzonderheden vergelijke men Chappell I 166—168 [1]).

Amsterdam, Mei 1902. A. E. H. SWAEN.

1) Nadat ik mijn vorig artikel over Starter geschreven had bleek mij dat een van »Camphuysens Stichtelijcke Rymen (uitg. 1647, bl. 146) als »sang" heeft »Essex Lamentatie. Of: Wat if a daye etc." Hen die belang stellen in het Engelsche lied verwijs ik naar Chappell (I 100, 101) waar het noodige wordt medegedeeld over verschillende lezingen enz.

Digitized by Google

GEWEL.

Naar aanleiding van het onder bovenstaanden titel in dit tijdschrift (21, 35 vv.) verschenen artikel is op te merken, dat een met dit woord in verband staande vorm ook in het Onfrk. wordt aangetroffen. Gl. Lips. 474 nl. geeft als vertaling van »coagulatum" *geuuallit*. Reeds in 1885 werd door F. Holthausen (*PBB*. 10,577) op de overeenkomst van dezen vorm met de os. glosse *geuuelid* gewezen. Af te wijzen is dus m. i. de door Heyne (*Kl. altnd. Denkm.*[2] p. 49) aarzelend voorgestelde verandering in *geuualtit*, die ook door Van Swaay is aangenomen (*Het prefix ga-gi-ge-*, p. 275). Eerder zou men de door Holthausen voorgestelde lezing *geuuellit* kunnen aannemen, daar ook overigens in het Onfrk. voor *l*-verbindingen de umlaut is doorgevoerd.

Als vertaling van hetzelfde Latijnsche woord komt ook voor de vorm *gequahlit* (Ps. 67, 17, en zoo moet dus ook wel in de daaraan ontleende gl. 431 gelezen worden, waar *gequalhit* staat). Franck beschouwt (*I. F.* 12, *Anz.* p. 112) beide vormen, *geuuallit* en *gequahlit* als één. Naar 't mij voorkomt, moeten zij echter van elkaar gescheiden worden: de eerste staat in verband met *gewel* en den os. vorm *geuuelid*, het andere woord is een aan het Latijn ontleende vorm, in verband staande met den in de Prudentius-glossen (z. Wadstein, *Kl. as. Sprachdenkm.* p. 89) voorkomenden vorm *quagul*, bij Kiliaan *quaghel* uit *coagulum* (z. Paul's *Grundr.*[2] I p. 336; *Mnd. Wtb.* 3, 395).

Amsterdam. A. BORGELD.

Digitized by Google

DE *NABALIA*.

Tacitus verhaalt in het vijfde boek van zijn Historiae, Cap. 23 vv., hoe Claudius Civilis tegen het einde van den opstand uit het Bataven-eiland »trans Rhenum" vluchtte, en hoe daarop vele bondgenooten zich van hem afkeerden. Door den tegenspoed ontmoedigd, wenschte Civilis te onderhandelen en verzocht om een onderhoud met den Romeinschen opperbevelhebber Cerialis. Van de »*Nabaliae* fluminis pons" werd het middelste deel weggebroken, en, staande op de intact gelatene uiteinden van de brug, voerden de aanvoerders een gesprek over het water heen.

Dit is de eenige plaats, waar een rivier van den naam *Nabalia* wordt vermeld. Dat is echter nog geen reden, om er aan te twijfelen, of die rivier wel bestaan heeft, en om met Dr. J. G. Ottema, De Vrije Fries IV 146, den overgeleverden tekst voor bedorven te verklaren en *Nabaliae* te vervangen door *navalis,* een conjectuur, die ook daarom onvoorwaardelijk is te verwerpen, omdat geen Romein een »schipbrug" zou hebben aangeduid door de woorden »navalis fluminis pons". Sommigen hebben vermoed, dat *Nabalia* niet een riviernaam, maar een plaatsnaam is, en dat men te vertalen heeft: »de brug over de rivier te Nabalia". Dit is echter hoogst onwaarschijnlijk. Tacitus' tijdgenooten wisten voor het meerendeel evenmin als wij zonder een nadere aanwijzing, wat met den naam *N.* bedoeld werd, een stad dan wel een rivier. Zooals de tekst nu luidt, ligt het voor de hand, de woorden *Nabaliae fluminis* met elkaar te verbinden en ook de Romeinen zelf hebben ongetwijfeld de plaats zoo opgevat. Had Tacitus iets anders willen zeggen, dan had hij zich duidelijker en ondubbelzinniger uitgedrukt. De verklaring, die ik van den naam geven wil, zou echter ook kunnen gelden, als er een stad mee bedoeld werd, zooals hieronder blijken zal.

Digitized by Google

Waar stroomde nu die Nabalia? Het eenige, wat uit het tekstverband is op te maken, is, dat zij zich niet ver van het Bataven-eiland »trans Rhenum" bevond, misschien wel één der grenzen van dit eiland vormde. Verschillende rivieren heeft men er reeds in willen zien: den Gelderschen IJsel, de Utrechtsche Vecht, de Lek. Waar de schrijver zelf ons in het onzekere laat, is het eenige toevluchtsmiddel de etymologie: Laat zich de naam ongedwongen met dien van een rivier of stad van tegenwoordig in verband brengen, dan heeft men voor de localiseering een eenigszins betrouwbare aanwijzing.

Reeds vroeg, in den tijd, toen op het gebied der etymologie alles mogelijk was, heeft men langs dezen weg verklaringen gegeven. Als curiosum vermeld ik die van Alting, (vgl. Ottema, t. a. p. blz. 144), volgens wien *Nabalia* in meer modernen vorm zou luiden *Na-Wale,* d. i. achter-*Waal* of tweede *Waal.* Op grond van deze goochelarij aarzelt Alting niet, in de Nabalia den IJsel te zien.

Met den naam van een nog bestaande rivier of stad laat zich, voor zoover ik weet, het woord *Nabalia* niet combineeren, wel echter met dien van een rivier, die in de latere Middeleeuwen ten gevolge van groote overstroomingen als zoodanig heeft opgehouden te bestaan. Nog steeds noemen de visschers het gedeelte der Zuiderzee tusschen Urk en Schokland *Nagel.* De overlevering weet mee te deelen, dat in deze streek indertijd geheele dorpen weggespoeld of verdronken zijn, en door oude charters wordt dit bevestigd. Meermalen is daarin o. a. sprake van een plaatsje *Nagele.* Zie hierover het uitvoerige artikel van J. Hogeman, Een oud Overijselsch Kerkdorp, geheel Kerspel en Stichtsleen, *Nagele* genoemd (Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Recht en Geschiedenis XII blz. 1 vv.). Behalve dit dorp bevond zich in die streek ook een rivier van denzelfden naam. In een charter van 966, waarbij Otto I aan het klooster St. Panthaleon te Keulen uitgestrekte goederen in ons vaderland schenkt, wordt in de nabijheid van Urk een *amnis Nakala* genoemd, in het

Digitized by Google

»Seebuch'' is sprake van de *Nagele*, welke naam hier niet zoo zeer een rivier, als wel een water in den geest van onze Zeeuwsche stroomen schijnt aan te duiden. Voor dit alles verwijs ik naar Dr. F. Buitenrust Hettema, Friese Plaatsnamen (4de deel van de Nomina geographica Neerlandica), blz. 4—8.

De door mij voorgeslagene etymologie is geenszins nieuw. Zij is reeds te vinden in Moulin's Historische Kamper Kronijk, blz. 94, en sedert hebben verschillende schrijvers haar verkondigd. Aangezien echter geen van allen op voldoende wijze rekening heeft gehouden met de moeilijkheden, die zich hier voordoen, houd ik het niet voor overbodig, een weinig uitvoerig daarop in te gaan.

Het is duidelijk, dat de vormen *Nabalia* en *Nagel* elkaar niet volkomen dekken. Waar Tacitus *b* schrijft, zou in onzen tijd een *v* te verwachten zijn, en onze *g* was bij 't begin onzer jaartelling reeds *g*. Ik geloof echter, dat beide vormen, die met *b* en die met *g*, naast elkaar bestaan hebben, reeds in Tacitus' tijd. De wisseling tusschen *b* en *g* in oud-Germaansche woorden komt te menigvuldig voor, dan dat men in alle gevallen aan bloot toeval zou moeten denken. Veel materiaal is door Zupitza, Die Germanischen Gutturale, blz. 35 vv., bijeengebracht. Wel is waar bezit het grootste deel hiervan geringe waarde; er blijft echter, nadat het waardelooze verwijderd is, genoeg over, om de wisseling aan te toonen. Voor eenige voorbeelden verwijs ik naar hieronder. Hoe het verschijnsel te verklaren is — als »Parallelismus zwischen gutturalen und labialen Wurzeldeterminativen'', waarvan Zupitza t. a. p. bl. 35 spreekt, kunnen op verre na niet alle gevallen verklaard worden —, komt er voor ons minder op aan: het is voldoende, het feit te constateeren, dat *b* en *g* wisselen. Ik vermeld hier nog een nieuw voorbeeld, dat m. i. in dit verband grooter waarde heeft dan al het materiaal van Zupitza. Het woord, dat ik op het oog heb, is evenals *Nabalia* een in Romeinsche bronnen overgeleverde Germaansche eigennaam en wel de naam van het volk, dat ten tijde van Plinius tusschen Keulen en het Bataven-

Digitized by Google

eiland woonde (Plinius, Nat. Hist. IV, 106). De naam komt in verschillende vormen voor: Tacitus schrijft *Gugerni* of *Cugerni*; het laatste is eveneens de lezing van eenige inscripties (Corpus Inscr. Lat. 3, 2712, 7, 1085, 1193, 1195). Twee andere bronnen kennen vormen met *b*, namelijk Plinius t. a. p., die *Guberni*, en een inscriptie uit Procolitia aan het vallum Hadriani in Schotland, die *Cuberni* schrijft. Er is dus geen twijfel mogelijk, dat zoowel vormen met *b* als met *g* bestaan hebben. Much, die Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XVII, 156 vv., 223 v. den naam behandelt, houdt het niet voor onmogelijk, dat wij hier met dezelfde wisseling zouden te doen hebben als bij oijsl. *ylgr*: ohd. *wülpe*; ohd. *swîgên*, ags. *swígian*: got. *sweiban*; ogutn. *hagri*: os. *havoro, haboro* enz. Hij verkiest echter een andere verklaring boven deze, maar m. i. niet op voldoenden grond: alleen omdat »auf diesem wege keine deutung zu gewinnen [ist]", slaat hij een anderen weg in. Ik meen echter, dat men verstandig doet, bij woorden, waarbij het etymologiseeren een zoo gevaarlijk en onzeker werk is, als bij oud-Germaansche volksnamen — de artikels van Much, Beiträge XVII, getuigen er van —, niet al te haastig te zijn met het geven van verklaringen, en zich liever in moeilijke gevallen te bepalen tot het nauwkeurig vaststellen van den vorm. Bij het geval in questie is er tegen Much's opvatting nog een bezwaar. M. gaat uit van de vormen, die beginnen met *C* en splitst die resp. in *Cu-gerni* en *Cu-berni*, in oud-Germaanschen vorm gebracht **Kû-gernôz* of **Kû-gernai* en **Kû-bernôz*. Het eerste lid dezer samenstellingen is dan het Westgermaansche woord **kô*, **kû* (idg. **gôus*), ons *koe*. Deze verklaring zou ons echter dwingen, de anders zoo verlokkelijke verbinding van den plaatsnaam *Goch* met de met *G* beginnende vormen van onzen volksnaam op te geven.

Voorloopig doet men er dus m. i. goed aan, de hypothesen van Much als uiterst onzeker ter zijde te stellen en tevreden te zijn met het constateeren van de *g*-*b*-wisseling, die ook bij andere woordparen bestaat. Het is duidelijk, dat door het aan-

Digitized by Google

gehaalde voorbeeld de identiteit van *Nabalia* en *Nagel* aan waarschijnlijkheid wint.

Moulin zegt, Hist. Kamp. Kron. 94, dat de visschers niet alleen van *Nagel*, maar ook van *Navel* spreken. Echter zal M., die ook reeds *Nabalia* en *Nagel* voor identisch hield, dezen vorm met *v* wel »pour le besoin de la cause" verzonnen hebben [1]). Tegenwoordig althans is bij de Urker visschers alleen de *g*-vorm in gebruik, zooals de heer R. Jansma te Urk de vriendelijkheid had, mij te berichten.

De door mij voorgeslagene verklaring van den naam *Nabalia* dwingt ons nog niet, de onderhandelingen tusschen Civilis en Cerialis juist in de buurt van Urk te stellen. Het is niet onmogelijk, dat de rivier de *Nagel*, die eens in die streken stroomde, een voortzetting was van den IJsel en dat in dien tijd ook de rivier hooger op denzelfden naam droeg.

Zwolle, 11 Augustus 1902. N. VAN WIJK.

---

1) Ook P. O. van der Chijs, De Munten der voormalige Heeren en Steden van Overijssel 13[2]), spreekt in verband met de *Navalia* van de „*Navel* of *Nabel*" bij Kampen.

Digitized by Google

MIDDELNEDERLANDSE SPREEKWOORDEN.

In mijn artiekel over de Berlijnse refereinen-bundel van 1524 heb ik er op gewezen dat de verzamelaars van spreekwoorden daarin een rijke oogst zullen vinden. Bij zulke volkspoëzie ligt dat trouwens voor de hand. Niet zo licht zou men er toe komen, met dit doel de Middeleeuwse stichtelike litteratuur te gaan doorsnuffelen, omdat de oogst daar uiteraard zeer schraal zou zijn, vooral in verhouding tot de grote handschriften-voorraad. Het kan dus zijn nut hebben, hier mee te delen wat ik terloops opgetekend heb. Ik volg daarbij het voorbeeld van Van Vloten, die achter zijn *Prozastukken* een bladzijde spreekwoorden liet afdrukken, maar die verzuimde de bronnen te vermelden.

Uit het tractaat *Die gheestelike apteke* (Ms. Gent Univ. Bibl. 1301): [1])

fol. 5v. Het is ghemeynlic waer: hoe schoenre vrouwen hoe lichter ende onsteder herte.
fol. 6. Men seecht: die cleidinghe is die man.
fol. 8. Men seecht: tis alleens wie die wynt weyet als dat schepe in die haven coemt.
fol. 9v. Men seit: eyghen lof stinct.
fol. 10. Al ronde vuer goede vuer; een god ende enen pot.
fol. 12. Men seecht: die der ghemeynten dient en dient nyement.
fol. 15. Men seecht: het is alleens wie die man is des hem god der eren gan.
fol. 15. Men seecht: hoe edelre mensche hoe boechsammer hals.
(Ms. Leiden Letterk. 1030, fol. 34v: woe bet geboren woe ghebuychsomer hals).
fol. 21v. Van enen reynen putte putmen reyne water.
fol. 23. Men seecht: al dat selden of vreemde is dat is lief.
fol. 23v. Men seecht: die een ezel te parijs brochte die en solde daer gheen peert werden. Oec seechtmen dat die reygher sijnen stert mede vuert waer hi vliecht.
fol. 27. Men seecht in enen sproeke: Wie mij seecht dat mij mysteit dat is mijn vrient al waert mij leit.

---

1) Zie daarover mijn *Mnl. leg. en ex.* blz. 57. Men moet er dus op verdacht zijn dat deze spreekwoorden uit het Latijn vertaald kunnen zijn, maar omgekeerd de Latijnse spreekwoorden waarschijnlik dikwijls vertalingen zijn van wat in de volksmond leefde.

Digitized by Google

fol. 29. Mallic maecdent gheerne schoen voer sijn doer.
fol. 24. Vander noet een doecht maecken.
fol. 38. Een ledich mensche is een pluemkussen des viants.
fol. 72. Men seecht: onghelike schotelen maken scheel oghen.
fol. 81. Men seecht: ten is niet al goet dat schijnt als goet, noch alle gheen guede appelen die suverlic laet.
fol. 81v. Men seecht: lief sunder wederlief is verloren arbeit. [1])
fol. 82v. Men seecht: weelde en staet niet te verdraghen.

Uit hetzelfde tractaat: *Der susteren gheistelike abteeck* (Ms. Leiden Letterk. 1030).

fol. 31v. Men secht dat ynder nacht alle katten graw synt.
fol. 35. Dat is een quaet vogel die sijns selffs neest untreynt.

Uit de *Spegel der susteren*, in hetzelfde handschrift:

fol. 16. Men seght ynt ghemeyne: hie is wijs ende wel gelert die alle dynck ynt beeste kert.
fol. 6. Haldet deen volck ynder lucht toe vriende soe scaeden u al crayen opten tuyn nyet.

Aan een anoniem tractaat in Ms. Kon. Bibl. Brussel 888, [2]) zijn de volgende spreekwoorden ontleend:

fol. 211d. Men pleghet te seggen: onconde maect onminne.
fol. 212c. Die boghe die en mocht soe goet niet wesen woude men te seer spannen hi en soude breken.
fol. 212d. Men pleech te segghen: die bi den pecke wandelt, hi worter bi wilen af besmet.
„ Men pleecht te segghen: al daer goede hoede es, daer es goede vreede, ende soe naeder den vier so heeter, ende van nae wandelinghe soe coomt temptacie.
fol. 213b. Men pleghet te segghen: die goede boom draghet die goede vrucht ende die quade boem die draghet die quade vrucht.
„ Wiltu emmer den mensche kennen wat hi es soe maerct wat hi mint ende waer hi hem aen ghesellet, soe moechstu weten sonder enighe twifelinghe wat hi es.
Dat die mensche mint dat es hi oft hi waerdet dat hi mint.
fol. 237b. Men pleghet te segghen: goeden wille en es gheen erve.
fol. 260d. Dat inden vaten es dat rickter wt. Een letter ontsiert een heel veers, ende een veers ontsiert den psalm.

---

1) Het woord „arbeit" is later bijgeschreven.
2) Zie over dit tractaat *Mnl. leg. en ex.* blz. 329, noot 1.

Digitized by Google

Datmen inden sneu verbercht dat en mach niet langhe verborghen weesen.

fol. 263c. Een ruidich scaep maecktse onreyn al die bij hem wandelen.

fol. 267c. Men plach te segghen: als een man wast sijn goedt, soe wast sijnen moet.

„ Alle daghe weerscapen dat maeckt dicke een woeste hoeftede (l. hoefstede?)

„ Die sijn teer sedt na sijn neringhen dat es groote wijsheit.

fol. 268a. Die hout als hij heeft hij vaerter toe als hij bederft.

fol. 273b. Alle vrucht die te vruech rijpt es onbequaem.

fol. 280d. Onkinscap maeckt onminscap. Dat die menschen niet en kinnen, dat en moghen sij niet minnen. (Vgl. boven op fol. 211d.)

Eindelik noch enige verspreide spreekwoorden:

Ms. Leiden Letterk. 319:

fol. 70v. Men segget inder werelt: soe wie versaecht es dien iaecht men.

Ms. Den Haag Kon. Bibl. K 35 (*Cancellierboec*).

fol. 33. Bij den gheselscap kent men den man.

Ms. Amsterd. Moll N°. 51.

fol. 47v. Maect uter noet een doecht.

fol. 48. Die spaerlicken seyet die sal spaerlick meyen.

Ms. Gent Univ. Bibl. 1428. (*Die X regulen der liefden*):

VI. Men seit gemeinlick: vrienden goet is gemein goet.

X. Men secht: Aensien doet gedencken.

„ Men secht gemeinlick: Wie mij lief hevet die heft oock lief mijn hont.

Ms. Brussel Kon. Bibl. 667.

fol. 121d. Aen de tekene bekint men den man.

„ Ghelijc suect sijns ghelijc.

Ms. Brussel Kon. Bibl. 2224.

fol. 152. Alle ghelofte is scout.

C. G. N. DE VOOYS.

Digitized by Google

EEN NIEUW FRAGMENT VAN *VAN DEN LEVENE ONS HEREN.*

In een opstel, voorgedragen in eene vergadering der Koninklijke Akademie en opgenomen in hare werken [1]), heb ik, hetgeen merkwaardig genoeg nog nooit te voren was geschied, den tekst van het onder den naam »Van den Levene ons Heren" in onze mnl. letterkunde bekende dichtwerk met de ons bewaard gebleven fragmenten vergeleken, den ouderdom er van bepaald, de zeer uiteenloopende oordeelvellingen van Jonckbloet en Moll aan den eenen en Te Winkel aan den anderen kant getoetst, en de overtuiging uitgesproken, dat de werkelijk dichterlijke tekst onder de handen van een of meer afschrijvers zeer heeft geleden. Er ligt dan ook een zeer groote tijdruimte (meer dan anderhalve eeuw) tusschen den oorspronkelijken tekst, welke naar mijne meening tusschen 1260 en 1270 moet zijn gedicht, en het Utrechtsche afschrift, dat in 1439 te Oetingen in Zuid-Brabant is vervaardigd [2]).

Dit afschrift is, gelijk bekend is, in 1843 uitgegeven door P. J. Vermeulen, Archivarius der Provincie Utrecht, en wel op verdienstelijke wijze: de nauwkeurigheid, waarmede het hs. is afgeschreven, laat niets te wenschen over, en de inleiding en woordenlijst kunnen de vergelijking met de meeste uitgaven der beroemde »Vereeniging" zeer goed doorstaan. Doch Ver-

1) Versl. en Meded., afd. Letterk., van 1901, bl. 358 vlgg.

2) Zoo is het zoogoed als zeker dat de vier eerste regels van den proloog en de geheele epiloog of „naprologe" niet van de hand van den dichter zijn, en blijkt het uit de vergelijking van den tekst met de ons ten dienste staande fragmenten, dat meer dan eens, waar vier gelijke rijmklanken voorkomen, — overigens eene eigenaardigheid van den dichter — er twee niet tot den oorspronkelijken tekst hebben behoord. Ook daar, waar slechts twee regels op elkaar rijmen, zijn herhaaldelijk invoegselen van eene latere hand te onderkennen. Dit alles is door mij in het boven genoemde opstel met verschillende voorbeelden bewezen; den belangstellenden lezer moet ik voor nadere bijzonderheden daarheen verwijzen. — Vgl. *Tijdschr.* 20, 22 over hetgeen verder in het Utrechtsche afschrift van „Van den Levene ons Heren" te vinden is.

Digitized by Google

meulen kende tijdens zijne uitgave nog geen der fragmenten van zijn tekst; het Haagsche heeft hij op blz. 201 vlgg. als bijlage doen afdrukken [1]); doch de overige, het Zutfensche [2]), het Oudenaardsche [3]) en het Brugsche [4]) stonden hem niet ten dienste. Van deze klimt het Oudenaardsche op tot het jaar 1290 [5]); het Zutfensche is van 1339 [6]) en ook de beide andere fragmenten behooren ongetwijfeld tot de 14de eeuw [7]). Van hoeveel belang deze fragmenten zijn bij den ontredderden staat, waarin het eenige, ons volledig bewaarde, afschrift tot ons is gekomen, behoeft geen betoog. En dat eene nieuwe uitgave van het oorspronkelijke en interessante dichtwerk eene dringende behoefte is, zal men mij, naar ik vertrouw, na lezing van het in den aanhef genoemde opstel, gereedelijk toegeven. Ik acht mij gelukkig, aan de critische hulpmiddelen, welke ons daarvoor ten dienste staan, er een te kunnen toevoegen. Door vriendelijke tusschenkomst van den Heer J. J. Graaf, Deken en Pastoor te Ouderkerk a/d Amstel, ben ik in het bezit van een afschrift van een nieuw fragment, door den Heer K. C. van Berckel, Pastoor te Nibbikswoude bij Hoorn, gevonden in een gilderegister der St.-Ursulakerk te Delft, waarin het tot schutblad diende. De Heer van Berckel zond mij met verplichtende welwillendheid het gilderegister toe met volledige vrijheid, om het schutblad los te maken. Dit geschiedde gemakkelijk en zonder

---

1) Ook uitgegeven door Hoffmann von Fallersleben in *Germania* 2, 429 en 428.

2) Uit het Zutfensch-Groningsche hs. uitg. door V. d. Bergh in *Lett. N. Werken* 5², 84; een ander fragm. uit hetzelfde hs. uitg. door P. Leendertz Jr. *Tijdschr.* 15, 82.

3) Uitg. in *Taelverbond* van 1854, bl. 180 vlgg., verbeterd en vermeerderd door N. de Pauw, *Mnl. fragm.* bl. 314 vlgg.

4) Uitg. door Willems, in *Belg. Mus.* 4, 264 vlg.

5) Blijkens eene aanteekening in een tot hetzelfde hs. behoorende fragment; zie *Taelverbond* van 1854, bl. 175.

6) *Tijdschrift* 14, 269.

7) Het Haagsche fragment maakt op Hoffmann von Fallersleben den indruk, te behooren onder de alleroudste ons bewaarde gedenkstukken. Dit schijnt overdreven. Vermeulen en Jonckbloet brengen het tot het einde der 14de eeuw (*L. o. H.* bl. 201). Misschien ligt ook hier de waarheid in het midden.

Digitized by Google

het perkament ook maar in het minst te schaden, door de touwtjes door te knippen, waarmede het, op sommige plaatsen dubbel gevouwen, aan den omslag was bevestigd, en zoo zijn wij dan in het bezit gekomen van twee fragmenten van onzen tekst, te zamen groot 28 × 8 = 224 verzen. Het fragment bevat vier bladen in klein 8° of 12° van eene zelfde katern, op perkament met eene duidelijke hand geschreven. Het heeft 28 regels op eene kolom (hier = bladzijde), de eerste twee bladen en de beide laatste sluiten aaneen; tusschen beide fragmenten in zijn 275 verzen verloren, hetgeen de onderstelling wettigt, dat daar 10 bladzijden of 5 blaadjes ontbreken. Het heeft geheel hetzelfde formaat als het Haagsche fragment bij Vermeulen en Hoffmann von Fallersleben, doch behalve dat de spelling in beide hss. aanmerkelijk verschilt, kunnen het reeds daarom alleen geen bladen van hetzelfde hs. zijn, omdat een zelfde gedeelte van den tekst in beide voorkomt, en met belangrijke afwijkingen, zoodat ook het eene geen afschrift van het andere wezen kan.

Ten einde het overzicht der critische hulpmiddelen, waarover wij thans beschikken, gemakkelijk te maken, zal ik de verschillende fragmenten hier vermelden met opgave van de verzen van den tekst, die zij bevatten.

1) 854—921 . . . . . *Lett. N. Werken* 5², 84 (*Van ons Heren kintscheide* [1]).
2) 1273—1331 . . . . . N. de Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* [bl. 311. (van 1344—92 enkele woorden).
3) 1414—1477 . . . . . *Belg. Mus.* 4, 265.
4) 1676—1729 . . . . . *Belg. Mus.* 4, 264.
5) 2176—2313 . . . . . Van der Meersch in *Taelverbond* 1854, bl. 180.
6) 2314—2345 . . . . . N. de Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* bl. 314.
7) 2345—2460 . . . . . *Taelverbond* 1854, bl. 188.

1) De vier laatste regels zijn van den man, die dit gedeelte uit den tekst heeft gelicht en tot een op zich zelf staand gedicht gemaakt.

Digitized by Google

8) 2663—2895 . . . . . *Taelverbond* 1854, bl. 194.
9) 2973—3066 . . . . . *Delftsch fragm.* (zie beneden).
10) 3010—3053 . . . . . Vermeulen, *L. o. H.* bl. 201; *Germania* 2, 429.
11) 3164—3217 . . . . . Vermeulen, *L. o. H.* bl. 203; *Germania* 2, 428.
12) 3223—3243 . . . . . *Taelverbond* 1854, bl. 204.
13) 3244—3350 . . . . . N. de Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* [bl. 316.
(3281—3312 slechts voor een klein deel).
14) 3268—3802 . . . . . *Tijdschr.* 15, bl. 82.
15) 3339—3472 . . . . . *Delftsch fragm.* (zie beneden).

Van twee kleine gedeelten hebben wij dus naast het hs. twee fragmenten ter vergelijking, nl. de verzen 3339—3472 en 3010—3053, en voor ongeveer 1600 verzen van de 4900 één fragment; voor omstreeks een derde van den geheelen tekst hebben wij dus meer dan één hs. te onzer beschikking. Wat de waarde als critisch hulpmiddel van verschillende gedeelten der fragmenten, hoewel zij aanzienlijk ouder zijn dan de Utrechtsche tekst, aanmerkelijk vermindert, is het groote verschil in lezingen, zoodat zelfs geheele passages slechts uit de

TEKSTHANDSCHRIFT.

Alsi te Calvariën quamen toe,
Een jode ontbant Jhesuse doe
Die vaste riemen ende die bande,
Die gheperst hadden sine hande;
Daer die jode dat cruce recht,
Daer was gereet wel menich knecht;
Daer hise wilt setten, al te hant
Daer was gereet wel menich hant,
Die daer dat cruce vesten in deerde.
Daer was menich jode die gherde
Te siene die passie ende die noet
Ende ons heren bitter doet:

1) De verzen van het Delftsche fragment zijn alle genummerd, hetgeen noodig

Digitized by Google

verte te vergelijken zijn. Vooral blijkt dit duidelijk uit de vergelijking van het Oudenaardsche fragment met den tekst en ook wanneer men het Zutfensch-Groningsche hs. (*Tijdschr.* 15, 82) met het Utrechtsche afschrift vergelijkt, treffen ons allerlei en daaronder zeer aanmerkelijke verschillen. Wij merken hetzelfde ook op in het nog onbekende fragment, dat ik hier laat afdrukken. Vanwaar het komt en hoe dit verschijnsel te verklaren is, is niet zonder nauwkeurig onderzoek — en zelfs dan wellicht niet eens — te zeggen: zeker is dat men met de oorspronkelijke redactie van den tekst niet zeer eerbiedig heeft omgesprongen, en dat in enkele gevallen het ongelijk niet is aan de zijde van het jongste, het Utrechtsche, afschrift.

Dit alles moet door den aanstaanden bewerker van den tekst grondig worden onderzocht. Hier vindt hij den apparatus criticus bijeen en in het zoo straks genoemde opstel in de werken der Koninklijke Akademie verschillende opmerkingen en wenken, die hij bij zijn arbeid zal kunnen gebruiken.

Thans volgt hier in nauwkeurigen afdruk het nog onbekende Delftsche fragment, en daarnaast de overeenkomstige verzen van het teksthandschrift.

DELFTSCH FRAGMENT.

1 En was gheen wonder al had hi doghen [1]),
2 Die de bitter doot sach voir sijn oghen:
3 Si toghen of die ringhe ende die bande,
4 Dair mede ghebonden waren sijn hande.

was, omdat de volgorde hier en daar merkelijk verschilt van die waarin zij in het teksthandschrift voorkomen.

Dit hadde onse here vercoren,
Om sijn volc, dat was verloren.
Papen, leec, wijf ende man,
Mochten hier nemen boekin an:
Wy en souden sijn condich no fier
Om dat [1]) wi moghen merken hier:
Hier horen wi grote oetmoedichede,
Die onse here selve dede.
Wi souden sijn ghemate, niet fier [2]), . . .
Om dat wi an Jhesuse mogen sien.
Hi was oetmoedich ende gemate,
In hem was so groten caritate,
Dat hi om ons hem selven gaf
Ende was gheleit in een graf.
Dit dogede hi om ons algader,
Die was ende es ons ewelijc vader.
  Die joden gingen alle omtrent
Ende gereiden dat torment,
Hoe dat cruce soude staen,
Daer Jhesus ane soude sijn verdaen.

  Die wile dat sie onledich gaen,
Onse here viel in kniegebede saen;
Daer hi jeghen derde lach,
Hi suchte dicke al dat hi mach;
Hi gruette dat cruce scone ende wale;
Dit was ten cruce sine tale:
  „Cruce, di heb ic begheert,
Cruce, di heb ic wel weert,
Cruce, du gewords ter goeder tijt,
Cruce, du best gebenedijt.

Ic ben God, Mariën sone,
Ic sal an di eer heden noene
Sterven ende laten mijn leven
Om mijn volc, het es gescreven.
Cruce, du waers tote nu gehaet,
Men hilt di (over) al over quaet;
Voert meer so saltu sijn gemint

1) D. i. wat, *hetgeen*. 2) Hier volgen in het hs. nog eens vs. 2958—61.

Digitized by Google

11 Want hi hadde selve aldus vercoren
12 Om sijn volc dat was verloren.
13 Clercke, leecke, wijf[3]) ende man,
14 Souden hier teken nemen an:
15 Wi souden sijn hoverdich no fier,
16 Om dat wi moghen mercken hier,
17 Hoe ontfermelic hi ons cochte,
18 Eer hi ons ter ghenaden brochte.

5 Die ioden ghinghen al omtrent
6 Ende ghereiden dat torment,
7 Hoe dat cruce soude staen,
8 Dair men an nagelen soude ende slaen
9 Den goods soen van hemelrike,
10 Die al dat leet oetmoedelike.

19 Die wile dat men *cruce m*aken soude,
20 Onse here sine bed*inge* spreken woude;
21 Hi knielde ter *erden*; *al* dair hi lach,
22 Hi suchte sere al dat hi mach,
23 Ende sprac ten *cruce scone* ende wale;
24 Dit was ten *cruce sine ta*le:
25 „Cruce, di heb . . . .
26 Di heb ic me . . . . . . ian (?) . . .
27 Cruce, du biste *ghebenedijt*
28 Cruce, du worts *ter goeder tijt*:

f. 1*v*.

29 Ic ben god, Mariën sone,
30 Ic sal an di noch eer noene
31 Sterven ende laten mijn leven
32 Om mijn volc, het is bescreven.
33 Cruce, du waers tote nu ghehaet,
34 Men hilt di over al voir quaet
35 Du sals voirt an sijn ghemint

3) *Hs.* wijf wijf.

Digitized by Google

Al dat (*l.* daer) ic sal sijn bekint.
Ay cruce, al heb ic di so wert,
Hoe sere es mijn herte ververt,
Dat si ane di al sonder waen
Scoren, cliven sal herde saen!
Ay cruce, ic hebbe ane di vercoren
Te stervene om die sijn verloren.
Dies ic deeluen [2] sal an di,
Cruce, daer omme saltu sijn so vri [3],
Dat die gemene werelt al
Di vleien ende aenbeden sal.
Cruce, du salt wesen scilt
Jegen elx sduvels gewilt;
Cruce, an di sal menich man
Van mi nemen boekin an.

Cruce, du salt sijn geeert,
Dine salichede sal sijn gemeert,
An di salic storten mijn bloet,
Diet deert ofte wert, hi en es niet vroet.
Cruce, ic gheve di voert meer leen,
Dat wijf no man en es negheen
Die op mi met herten roepen genade
Eyst nacht, dach, vroech oft spade,

Vs. 3010 vlgg. komen ook voor in het Haagsche fragment (Vermeulen bl. 201 vlg.; *Germania* 2, 429). De van het teksths. afwijkende lezingen zijn de volgende: 10 salechede s. sin ghemeerret — 11 min — 12 Die di eert ende wert his v. —

1) *Hs.* ic.

2) Bij Vermeulen *deelven*, doch bedoeld is *deluwen*, wegkwijnen, wegsterven (ook 1628).

3) D. i. *edel*, *beroemd*, *een edelen naam hebbende*.

4) *Hs.* vlien. 5) *Hs.* die. 6) *Hs.* ghewelt.

7) Het kruis als teeken der kruisvaarders. Dat de dichter van den *Seghelijn van Jherusalem* deze klacht heeft gekend, blijkt uit de door hem er aan ontleende regels (vs. 10640 vlgg.):

Cruce, di heb ic begheert,
Cruce, du waers mijn scermscilt

Digitized by Google

36 Al dair ic sal sijn bekint.
39 Ay cruce, al heb ic u so waert,
40 Hoe sere is mijn harte vervairt,
41 Dat si [1]) an di sal sonder waen
42 Scoren, cloven harde saen!
37 Cruce, ic heb an di vercoren
38 Te sterven om die sijn verloren.
43 Om dat ic sterven sal an di,
44 Cruce, so soute wesen vri,
45 Dattie ghemene werelt al
46 Di vleien [4]) ende aenbeden sal.
47 Cruce, du soute wesen scilt
48 Jeghen des [5]) duvels ghewilt [6]).
49 Cruce, an di sal menich man
50 Gheloven ende nemen teken an [7]).
[51 Wi en souden sijn hoverdich no fier,
52 Om dat wi moghen mercken hier
53 Hoe ontf*ermelic* hi ons cochte
54 Ende on*s ter ghena*den brochte.
55 Die wi*le dat men cruce* maken soude
56 Onse h*ere sine bedinghe s*preken woude [8])].
f. 2r. 57 Cruce, du soute sijn gheëert,
58 Ende dinen name sal sijn ghemeert.
59 An di sal ic storten mijn bloet,
60 So wie di eert, hi es vroet.
61 Cruce, ic gheve di [9]) voirt an leen,
62 Dat wijf no man si engheen,
63 Die op di roept met harten ghenade,
64 Ist dach ist nacht, ist vroe ist spade,

13 vort — 14 wif no m. ne si n. — 15 D. di m. h. roept g. — 16 E. n. eist dah eist vroe of.

Jeghen den duvel ende sijn ghewilt.
Cruce, en is niement gheboren
Die di onweert, hi en is verloren.
Cruce, du waers oec ghehaet,
Men hilt di emmer over quaet
Sonder nu.

8) De volgende zes verzen zijn eene herhaling van vs. 15—20 (vs. 15: Wi souden); zie bl. 211. Opmerkelijk is dat ook het ths. bij dezelfde passage eene dittographie heeft, doch eene die van deze verschilt (2962—65 = 2958—61).

9) di *ontbr.*

Datten de duvel nemmer en [illegible]
Es hi in node, es hi in tormint:
Hine si seker ende vri
Jeghen den duvel, dat geve di:
Cruce, en haddic di niet vercoren
Al die werelt bleve verloren.
Ic vergeve hem sine mesdaet,
So wie mi tormeut ofte slaet.
Ay cruce heilich ende goet,
Daer ic ane sterven moet!"

Het was ondere, die joden [illegible]
Onsen here dat sie namen
Met menegen geselscap
Ende oec met groter blijscap
Ane den cruce sine lieven [illegible]
Si maecten met hem alle haer [illegible]
Si namen yseren naghele saen
Ende quamen tonsen here gegaen.
Si niehelden vaste sine voete
Met groten naghelen vele onsoete
Oec sloeghen si naghele in sine [illegible]
Dus gepenst hadden die bande.
Dat bloet ran al dat cruce [illegible]:
Dat bequam den joden wale,
Dat dat bloet sepelinghe [6] ran:
Daer loech wel menich jode om.
Nochtan en was daer man negheen.
Hine sach chieven [2] stappans den [illegible].
Daert bloet op dat inde ran,
No daer en was niemen dies onderwonde [illegible]
In dat vernoey, in desen sere
Quam eijns dancs onse lieve here
Die joden en lietens hier omme niet

17 dievel, [illegible] — 18 node of in t. — 20 Clien den [illegible] — [illegible] *twaalf regels die in het Hs. en in het Delftsche fragm. ontbreken* — [illegible] 22 de w. — 23 hem hare m. — 24 wie so mi t. of s. — 25 [illegible] god — 26 Om dat ic andi s. m. — 27 Ondren was de [illegible] — [illegible] mengher — 31 Anden c. so hifsine op — 32 [illegible]

1) *Hs.* de.
2) *Hs.* sijn.
3) *Hs.* [illegible]
4) *Hs.* ghenaghel.
5) *Hs.* seer.
6) Het woord staat ook *Limb.* I, 2025, en „sepelende oge" komt voor *Com. Sen.* 1610

65 Es hi in node of in torment,
66 Datten die duvel niet en schent,
67 Hine si seker, coene ende vri
68 Jeghen elken viant, dat [1]) gheve ic di.
69 Cruce, en had ic di niet vercoren,
70 Die werelt wair ewelic verloren.

71 Ay cruce, heilich ende goet,
72 Ende ic ymmer an di sterven moet!"

73 Hierna die bose ioden quamen,
74 Fellike si onsen here namen;
75 Dair was menich gheselscap
76 Ende met groter blijscap
. . . .
. . . .
77 Si hadden yseren naghelen gemaect,
78 Die plomp waren ende ongheraect;
79 Si naghelden vaste sine [2]) voete
80 Met enen naghel vele onsoete.
81 Si doirsloeghen oec die handen sijn
82 Met twie plompe naghelkijn.
83 Doe hief men dat cruce opwaert
84 Ende Jhesum dairan ghenaghelt [4]) hart.
f. 2*v*. 85 Dat es een ontfermelike dinc,
86 Dat men den goods soen dus verhinc,
87 Dat bloet sepelinghe ran neder
88 Als ene beke ran op ende weder.
89 Die stene, dair dat bloet op ran,
90 Die cloveden, dat sach elc man.
91 Dit docht den ioden sere [5]) goet,
92 Dat hem wt ran sijn heilige bloet
93 Also reyn [7]) wt dien [8]) live sijn,

33 iserine nagle — 35 vote — 36 groeten n. wel onsote — 37 slohsi — 38 Die terst g. — 39 bloet dan (*l.* dat) ran al te dale — 40 Dit b. d. juden — 41 Dar; sipelinghe — 42 Dar loh w. menge jude — 43 N. wasser m. — 44 sah cliven den scarpen st. — 45 Dart b. upden ende q. — 46 Nochtan dar n. ontfarmenesse nam — 48 So q. sins d. — 49 juden ne l. hir ombe.

7) D. i. *schoon, tot den laatsten droppel,* ook mnl. *suver.* Vgl. ndl. *schoon op* en mnl. *Reinuut* (*Vrouw. e. Minne*), bl. 161, op scute.
8) *Hs.* die.

Digitized by Google

Alsoe alst hem de duvel riet;

Si maccten haer scop ende haer sceren:
Op Jhesuse lelic si geboren.
Nu warense coene ende bout,
Nu warense alle onmaten stout,

Al hadden sine nu te hare wille,
Jhesuse, sine sweghen niet stille.
Onse here was sachte als een lamp,
In hem en was felheit no scamp,
Maer hi verdroech oetmoedelike
Dat menne voerde onwerdelike.
Dit doechde hi om ons algader [1]),
Onser alre euwelike vader.
Twee dieve hilt men daer gevaen
Die met Jhesuse gecruust waren saen,
Eenen dief te [2]) siere rechter hant,
Den anderen ter slinker al te hant.

TEKSTHANDSCHRIFT.

. . . .
Lieve kint, du en hads niet II jaer,
So maecte die coninc Herodes maer,
Dat hi di gerne soude verslaen;
Doen vloechtic di in Egypten saen:
Nu en canic di gehulpen niet,
So wat tormente dat di gesciet
Oemoedich here, ewelic coninc,
Nu eest waer ende ic ondervint,
[Lieve kint, als du laegs bi mi,

50 Also — 51 macten hare s. e. h. sceren — 52 Up Jhesus lelec si gebaren — 53 Nu warsi cone, nu warsi bout

1) Vgl. 2971 vlg. 2) *Hs.* dief die te.

3) D. i. *boosaardige spot.* Het woord is verwant met mnl. *schemp* en ndl. *schimpen*. Vgl. *Sp. onser Behoud.* 76 *v.*: „dat si hem (*Christus*) bespottende ofte *scompende* alse enen coninc aenbeden souden”.

Digitized by Google

94 Dat hem niet en bleef een dropelkijn.
95 Dus hinc den coninc van den trone
96 In groter noot toter noene.
97 Die ioden hadden so fel den sin,
98 Dats hem ontfermde meer no min,
99 Si helden scomp [3]) ende scaren [4]),
100 Op Jhesum lelike si ghebaren:
101 Si riepen: „nu wair is dine cracht,
102 Hoene coemstu neder, oftu macht?
103 Com hier neder, so segwi dan
104 Dattu god biste, man".
105 Onse here, al leet hi groten onwille,
106 Hi was verduldich ende stille.
107 Hi toende dat hijt willike dede,
108 Dair hi ons verloste mede.

109 Twie dieven waren dair ghevaen,
110 Die woudmen beide crucen saen;
111 Den enen hinc men te sire rechter hant,
112 Den anderen ter slinker siden althant.

TWEEDE DELFTSCHE FRAGMENT.

1 Dat hi di woude verslaen:
2 Doe vloech ic in [5]) Egypten saen.
3 Nu en can ic di ghehelpen niet,
4 So wat torment dat di ghesciet.
5 Lieve here god ende coninc,
6 Nu ist wair, ic ondervint,

Hier volgen de varr. uit het Zutf.-Groningsche hs. (*Tijdschr.* 15, 84). 37 kijnt du ne hadst — 38 Doe m. — 40 Doe vlo ic — 41 ghehelpen — 42 wat vernoy dat — 43 heer, wel lieve kint — 44 Dattu mi dus waers bekint — 45—48 *ontbr.*

4) Vgl. *Hooglied* (nog ongedrukt) c. 215, vs. 43: »spod ende scaren".
5) in *ontbr.*

Digitized by Google

Dicke helsdic ende custe di,
Salic alsoe doen nemmermere?
Segge mi, ic bids di, lieve here]
Dat Symeon, die oude man,
Mi seide vore den tempel dan:
„Maria, moeder, maghet, joncvrouwe,
Du salt noch hebben bitteren rouwe
Van dinen kinde dat gi hier siet":
Lieve kint, nu eest gesciet.
Al droeghic di, du waers mijn here,
Du daets mi nochtan emmer ere.
Geweldich here, oetmoedich kint,
En haddic di niet so sere gemint,
Soe en haddic niet so bitter seer.
Salic di cussen nemmermeer?
Nenic niet, dat wetic wel.
Want die joden sijn so fel,
Sagense mi comen te di,
Si souden saen traïnen mi:
Dat loefdic gherne, lietmen di gaen,
Dat men mi traïnde saen.
Lieve kint, en es dit jammer groet,
Dat ic di die bitter doet
Sie gedogen voer (*l.* vore) mi,
Ende inne dar lude clagen di!
Met rechte clagic dijn (*l.* mijn) groot (*ontbr.*) seer:
Kint (*l.* Mijn kint) en gewinnic nemmermeer.
Inne dar om di lude suchten,
Dat die joden horen mochten.
Also wel mochtic swigen stille
Als claghen, lieve, dinen onwille.
Swighen, arme, hoe mochtic swigen!
Kint (*l.* Mijn kint) en wanic meer gecrigen.
Dorstic di, lieve, comen so bi
Dat ic die voete taste van di,

49 blinde man — 50 voer — 51 maghet, moeder, vrouwe — 52 Ghi zelt n. h. bitter r. — 53 uwen kijnde — 54 kijnt — 55 droech ic — 56 deeds — 57 Gheweldighe h. wel lieve k. — 58 hadic d. n. zo zeer g. — 59 zo—zo b. zeer — 60 Zal ic — 62 Dese Ioeden — 63 Zeghen zi — 64 Zij zouden zaen gaen blouwen mi — 65 loevedic wel l. — 66 mi zouden crucen zaen — 67 kijnt dits iamer g. —

1) *Hs.* blide. 2) ic *ontbr.* 3) *Hs.* iosen.

Digitized by Google

7 Dat Symeon, die blinde [1]) man,
8 Mi sprac voir den tempel an:
9 "Maria, moeder ende ioncfrou,
10 Du soute noch hebben den meesten rou
11 Van uwen kinde, dat ghi hier siet".
12 Lieve kint, dats nu ghesciet.
13 Al droech ic di, du wairs mijn heer,
14 Nochtan dadestu mi menige eer.
15 Lieve minne, lieve kint,
16 En had ic di niet so seer ghemint,
17 So en had ic [2]) niet dit bitter seer.
18 Sal ic di cussen nemmermeer?
19 Neen ic niet, dat wetic wel,
20 Dese ioden [3]) sijn alte fel:
21 Sagense mi comen te di [4]),
22 Si souden wel scire crucen mi.

23 Lieve kint, dats iammer groot,
24 Dat ic di den bitteren doot
25 Voir mijn oghen liden sie,
26 Ende ic [5]) niet dar claghen die [6])!
27 Hets met rechte mi groot seer:
28 Kint (*l.* Mijn kint) en win ic nemmermeer.
f. 1*v*. 29 Ic en dar claghen no suchten,
30 Oft [7]) die ioden horen mochten.
31 Ic mocht also wel swighen stille,
32 Alse claghen dinen onwille.
33 Swighen, arme, hoe mach ic swighen!
34 En mach mijn [8]) kint nemmermeer crighen.
35 Ay, mocht ic di comen so bi,
36 Dat ic die voeten taste van di,

69 voer — 70 Die mi die liede zegghen van di — 71 dijn groet zeer — 72 Inne ghewindi n. — 73 In darre o. d. niet l. zuchten — 74 Om dat die I. h. mochten — 75 Alse — 77 aerm — 78 Tkijnt en zal ic nemmermeer g. — 79 di comen lieve kijnt zo b. — 80 taste die voete

4) *Hs.* te mi. 5) *Hs.* ic di. 6) *Hs.* dy.
7) *Hs.* of. 8) *Hs.* En man mach.

Digitized by Google

Dat mi die joden niet en saghen,
Hoe sere soudic di dan claghen!
Mochtic tasten die naghelen groet,
Die di bringhen toter doet,
Die di steken in die voete
Al dorentore vele onsoete!
Tasten, och erme! ofticse taste,
Wat holpt! si staen soe vaste,
Si sijn so lanc, so swaer, so groet,
Sie bringhen dine herte ter doet.
Lieve minne, nu en magic nemmeer
Spreken om dit grote seer,
Dat in mi es om dinen wille.
Mijn herte ontsinct mi, al swigic stille.
Nochtan, lieve kint, dorstic gaen
Tote di, ende bi di staen,
Clagen tvernoey dat di es gedaen,
Soe soude mijn herte sonder waen
Te haer selven weder comen saen:
Nenic, en dert niet ane gaen!
Saegmen mi, men soude mi vaen,
Men soude mi crucen sonder waen:
Dit loefdic vele gerne saen,
Wilde men di nu laten gaen.

Dorstic nemmer sijn so bout,
Dat ic de joden dus sie so stout,
Geloefdic selver ofte gout,
Dat sie mi hinghen an dit hout,
So menic, lieve, dat si di lieten gaen
Van den cruce saen.
En wilden si oec dit niet ontfaen,
Dat si quite di lieten gaen,
So wildic wesen sonder waen
Anden cruce met di verdaen,
Ende oec met di hedemeer

81 Joeden n. e. zaghen — 82 H. rouwelike zoudic ze c. — 84 breinghen lieve kijnt ter d. — 85 dine v. — 86 zo jammerlike v. o. — 87 T. aerm of icze t. — 88. hulpet di zij s. zo v. — 89 Zij zijn s. l. so stranc zo g. — 90 Zij breinghen di lievekijn t. d. — 91 L. kijnt ic en mach niet meer — 93 is — 94 hert o. mi ic

1) *Hs.* dan *ontbr.* 2) *Hs.* meer.

Digitized by Google

37 Dat mi die ioden niet en saghen,
38 Hoe sere soud ic di dan [1]) claghen!
39 Mocht ic tasten die naghelen groot,
40 Die di bringhen toter doot,
41 Die di steken in hande ende voete
42 Ende dore ende dore vele onsoete!
43 Tasten, arme, dat icse taste,
44 Wat hulpt di dat! si sijn so vaste,
45 Si sijn so lanc, si sijn so groot,
46 Mijn harte bringhensi ter doot,
47 Lieve kint, en mach niet mee [2])
48 Spreken, mi is so wee.
49 Ic sye di in so groten onwille,
50 Mijn harte brect, ic swighe stille.
51 Ay, mocht ic nochtan gaen
52 Ende claghen datti is misdaen,
53 So soude mijn harte vele saen
54 Ghenesen sijn sonder waen

55 Ende mi dan wouden slaen
56 An den cruce, ende di laten gaen,
f. 2r. 57 Dat ware mi bliscap harde groot,
58 Mocht ic di lossen vander doot!
59 Dorst ic wesen so bout
60 Van desen ioden, die sijn so stout,
61 Dat ic lovede selver ende gout,
62 Dat si mi hinghen [3]) an dit hout,
63 Ende di quite lieten [4]) gaen,
64 Dat wair mijn wille vele saen.

s. s. — 95 kijnt mochtic g. — 96 *ontbr.* — 97 is — 98 Zo z. — 99 weder *ontbr.* — 3400-4 *ontbr.* — 5 emmer zijn zo b — 6 den Joeden die zijn zo s. — 7 Gheloefde zilver — 8 zij mi hinghen aen — 9 Zo meine ic, l. kijnt, dat zij dan — 10 Di v. d. c. lieten gaen — 11-14 *ontbr.* — 15. E. ic metti hudenmeer.

3) *Hs.* hanghen. 4) *Hs.* liete.

Digitized by Google

Moeste deilen al mijn seer.
Lieve minne, du swijchs al stille;
Hoe sere hefstu dinen onwille!
Mochstu spreken ende gaen,
Hoe soete soudstu antwerden saen
Dinen noet, die ic dus sere claghe,
Ende al, lieve kint, dat ic di vraghe.
Nu en moegdi antwerden no spreken;
Dat doen die naghele die u steken.
Lieve kint, dies gedincket mi,
Dat drie coninghe omme di
Quamen van verren di sien
Ende si tot Bethleëm gien
Ende daden offerande menichfout,
Mirre, wierooc ende gout.
Doe wasic blide als dat gesciede,
Nu es mijn herte al of si briede:
Lieve minne, hoe swert es dijn mont,
Hoe groet torment heefstu becont,
Hoe bebloet sijn dine hande,
Hoe stijf [2]) sijn dine witte tande,
Hoe sijn dijn hande ende dine voete
Doergaet, genichelt vele onsoete!
Hoe sepelinghe rent dijn bloet daer uut
Uut diere witter huut!
Lieve minne, twi seidic dit?
Ic seide dine huut ware wit,
Al wasse wit, si es nu swert,
Vele stijf, cout, donker ende hert!
Lieve minne, gheweldich here,
Met groten rechte clagic di sere!
Hoe valu sijn die leppen dine,
Die hem dicke voegden an de mine.
Waer sijn die claer ogen gevaren,
Die claer als een carbonkel waren!

16 Moeste d. an dit zeer — 17 Ay lieve zeide zi nu swighestu stille — 18 zeer heefstu — 19 moehstu s. e. g. — 20 H. wel zoudstuut andwoerden zaeñ — 21 Dine n. die ic zere c. — 22 al *ontbr.* — 23 Du ne moeghes mi andwoerden — 24 naghelen d. di s. — 25 Kijnt dat ghedeinct wel mi — 26 om — 27 Q. van verre — 28 Bi tekene van der sterre — 29 E. deden — 30 Mirra wieroc — 31 doe dit — 32 mine h. of zi — 33 L. kijnt h. swart is — 34 t. is di becont — 35 bloedich

1) *Hs.* mine.

2) *l.* gelu? *Vgl. vs.* 3454 (*bl.* 224).

Digitized by Google

Lieve kint, du swighes so stille,
Du heves seer dinen onwille.
Mochstu spreken ende gaen,
Hoe soete antwoird soud ic ontfaen!
Lieve kint, so wat di claghet
Mijn drove harte ofte vraghet,
Du moghes antwoirden no spreken,
Dat doen die naghelen die di steken.
Lieve kint, nu ghedinket mi,
Dat drie coninghen om di
Te siene quamen van verre,
Ende offerden gout, wierooc ende merre.

Doe was ic blide, doe dat ghesciede,
Nu is mijn harte of et briede.
Lieve minne [1]), hoe swart is dijn mont,
Hoe groot torment is di cont,
Hoe bebloet sijn dine hande,
Hoe swart sijn dijn witte tande!

Dine witte lieve minnentlike huut
Hoe sepelinghe rint dat bloet daer wt [3])!

2 v°. Dine witte huut is vele swart,
Ghi sijt des bloedes harde nat.
Lieve minne, lieve here,
Met rechte claghe ic di dus sere.
Valu sijn die lippen dijn,
Die hem dicke voechden an die mijn.
Wair sijn die claer oghen ghevaren,
Die claerre dan een carbonkel waren?

— 36 Waer zijn dine wittė t., *daarna*: Waer zijn dine scone oghen ghevaren Die claer als een carbûnkel waren (*ths vs.* 3449 *vlg.*) — 37 dine h. — 38 Doerslaghen doergaet herde o. — 39 H. harde ran dat b. — 40 Ende nut uwer w. h. — 41 L. kijnt hoe z. — 42 zeide d. h. waer — 43 was zi w. zi is nu swart — 44 Wel cout, wel ru ende wel hart — 45 gheweldighe — 46 Die naghelen steken di zo sere — 47 valuwe zijn d. lippen — 48 Ic dede die dine an die mine — 49 zijn dine.

3) *Hs.* daer *ontbr.*.

Digitized by Google

Lieve minne, saelt nemmermeer gescien,
Dat sie op mi selen sien?
Stijf sijn dijn vinghere ende dijn hande,
Gelu sijn dijn witte tande.
Lieve here, lieve minne,
Dat wanic wel in minen sinne.
Dorstic di nemmer comen so bi,
Di souts te saechter sijn ende mi.
Dese naghele nichelen di so sere,
Hoe mach u saechte sijn, lieve here?
Du en mach (*l.* machs) spreken, horen no sien,
Noch du en caens der doet niet ontvlien.
Lieve here, du waers soe scone,
Nu hebdi ene scarpe crone,
Die di perst, die di torment,
Datter bloet sepelinghe ute rent,
Al dattu doechs, al dat di deert,
Gaet mi so na ter herten wert,
Soe rouwich es si dat men u doet,
Dat sie met rechte mach wenen bloet,
Men seit, so salt doen emmermeer,
Daer ogen, lijf (*l.* lief), hant ende seer.

De vaststelling van den oorspronkelijken tekst uit deze drie hs. moet — voor zoover dit mogelijk is bij de ingrijpende veranderingen in het Utrechtsche afschrift aangebracht — aan den toekomstigen uitgever worden opgedragen, en zooveel blijkt ook reeds bij eene oppervlakkige beschouwing, dat ook het Delftsche fragment verschillende verbeterde lezingen aan de hand doet, en wij het voor de critiek van het »Leven ons Heren" als eene werkelijke aanwinst mogen beschouwen. Op sommige plaatsen waar de Utrechtsche tekst blijkbaar door een afschrijver is bijge-

51 Kijnt zalt niet g. — 52 D zij zoelen op mi zien — 53 *en* 54 *ontbr.* — 55 Wel lieve kijnt, wel zoete m. — 56 waen ic — 57 D. comen zo di bi — 58 Di zouds te zachter z. — 59 Te zachter aerm, omoedich heer — 60 Die naghelen steken di zo zeer — 61 mocht di zachte gescien — 62 Du ne machs horen noch

1) *Hs.* machstu.   2) *Hs.* rint.

3) *l.* deert, weert of dairt, wairt.

4) Over dit spreekwoord waarvan de zin is: „waar uw schat is daar zal ook uw

Digitized by Google

93 Lieve kint, mocht ghescien,
94 Dattu op mi mochste sien!

95 Lieve kint, lieve minne,
96 Mi dunct, ic vare wt minen sinne.
97 Mocht ic di doch comen bi,
98 Di soude te sochter sijn van mi:
99 Dese naghelen steken di so sere,
100 Hoe mach di sochte sijn, lieve here?
101 Dune machs [1]), here, spreken no sien,
102 Hoe mochte mi leder ghescien!
103 Lieve here, op u hovet scone
104 Staet ene scarpe doernen crone,
105 Die u perst, die u torment,
106 Dat dat bloet sepelinghe wt rent [2]).
107 Al dat u es ende u deert,
108 Gaet mi so na ter harten wairt [3]),
109 Dat ic met rechte mach wenen bloet,
110 So wee doet mi dat men u doet.
111 Men mach wel sien emmermeer:
112 Dair lief dair oghe, dair hant dair seer [4])
. . . .

werkt, en wij reeds van te voren vermoeden dat niet alles tot den oorspronkelijken tekst zal hebben behoord, geeft het ons daarin zekerheid, door dat het enkele regels niet heeft. De opene plekken op de rechter bladzijden wijzen die plaatsen met voldoende duidelijkheid aan. Soms heeft het Delftsche fragment van de drie teksten alleen de ware lezing bewaard (zooals in vs. 96, bl. 225); op andere plaatsen is er overeenstemming tusschen de beide fragmenten in tegenstelling met den Utrechtschen tekst, die het verst van het oorspronkelijk

zien — 63 L. kijnt ghi waert zo s. — 65 u *tweemaal* — 66 Dat dat b. daer ute r. — 67 dat du doghes; daert — 68 zo n. t. h. waert — 69 Dat zi wel mach wenen bloet – 70 Zo zeer daert mi dat men di doet — 71 me zeeght ende zal doen ummermeer — 72 waer oghe daer lief, waer hant daer zeer

---

hart zijn" (eig. waar uw lief is daarheen zullen uwe oogen dwalen, waar eene wond is daarheen wordt de hand getrokken om te wrijven of te jeuken) zie mijne opmerkingen in *Versl. en Meded. Kon. Akad.* 1899—1901 (Afd. Lett.), bl. 306 en *Mnl. Wdb.* op l i e f.

Digitized by Google

afstaat en ongetwijfeld de meeste veranderingen heeft ondergaan, het minst zuiver is overgeleverd. Vooral blijkt dit overtuigend, wanneer men het Oudenaardsche fragment van 1290 legt naast den Utrechtschen tekst van 1439, zooals ook Van der Meersch heeft gedaan, die de beide redacties in het *Taelverbond* naast elkaar heeft doen afdrukken.

Ik laat dit onderwerp nu verder rusten — mijne bedoeling was alleen het aantal hulpmiddelen voor de critiek van den belangrijken en merkwaardigen tekst met een te vermeerderen — en vermeld nog slechts dat het Delftsche fragment enkele sporen draagt van in Noord-Nederland geschreven te zijn. De schrijfwijze *ai* voor *ae* (bl. 225, vs. 108 en 112 e. e.), de vorm *harte* (bl. 221, vs. 46, 50, 53; bl. 223, vs. 70, 78 e. e.) voor gewoon Mnl. (Vlaamsch) *herte*, het gebruiken van *hoe* (bl. 217, vs. 102) voor *twi* wijzen op een Noord-Nederlandsch dialekt. Indien men de herkomst kon bepalen van den vorm van den 2den pers. sing. praes. *soute*, die er driemaal in voorkomt (bl. 213, vs. 44, 47, 57), dan zou de tongval van den afschrijver nog nauwkeuriger kunnen worden aangewezen.

Leiden, Oct. 1901. J. VERDAM.

Digitized by Google

ZWEI NEUE FRAGMENTE AUS JAN DE CLERK'S *DIETSCHE DOCTRINALE.*

Die verhältnismässig grosse Anzahl von Hss., welche Jonckbloet für seine Ausgabe ('s Gravenhage 1842) benutzen konnte, — ein Apparat, der sich seither durch ein Brüsseller [1]), mehrere Berliner und zwei Schweriner [2]) Fragmente vermehrt hat —, der Delfter Druck von 1489 u. endlich eine Übersetzung ins Niederdeutsche (hsg. durch Scheller 1825): das alles zeugt von der grossen Beliebtheit dieses didactischen Gedichtes. Vielleicht wird diese Tatsache sowie der Umstand, dass uns eine wirklich kritische Ausgabe noch fehlt, den vollständigen Abdruck zweier Fragmente rechtfertigen, die ihren Weg nach England gefunden haben, umsomehr als keines der beiden in directer Abhängigkeit — als Vorlage oder Abschrift — zu den von Jonckbloet angezogenen Hss. steht.

A.

Gefunden in der Bibliothek des Eton College im Einband der Casus breves des Joannes a Turnhout, Lovanii 1548 und vom Vice-Provost, Mr. T. Warre Cornish, mir freundlichst zur Bestimmung u. Veröffentlichung überlassen. Es sind zwei Pergament Doppelstreifen, die jedoch so aneinander passen, dass sie die untere, freilich nicht ganz unversehrt erhaltene Hälfte eines Doppelblattes darstellen, dessen Rand von der letzten Zeile ab gemessen 4,5 cm. hoch ist, während die übriggebliebene Spaltenhöhe 7,4 cm., die Breite des Einzelblattes aber im Maximum 18,4 cm. misst. Die gefällige Hand, die mit tiefschwarzer Tinte in 2 Spalten schrieb, gehört dem XIV Jh. an. Nur die je erste Spalte von 1*a* und 2*a*, sowie die entsprechenden zweiten

1) Compte rendu des séances d. l. Commission Royale d'Histoire, II. Ser. tom. VI, 95—99, wo auch auf 3 von J. nicht benutzte Hss. der Kgl. Brüsseller Bibl. hingewiesen wird.

2) Tijdschrift v. nl. Taal- en Letterk. V (1885) 302 ff., XXI (1902) 30 ff.

Digitized by Google

von 1*b* und 2*b* sind, soweit überhaupt erhalten, unversehrt, während die anderen durch Beschneiden (Ursache davon war zweifellos die Form des Buchdeckels) und Einrisse ins Perg. starke Einbusse erlitten haben. Die gross geschriebenen und rot durchstrichenen Anfangsbuchstaben eines jeden Verses erscheinen herausgesetzt, ausserdem sind einzelne derselben, ohne dass sich ein Princip wahrnehmen lässt, durch ein rotes Absatzzeichen ¶ ausgezeichnet. Die Schlusszeile auf 2*b* stellt sich als rot geschriebene Capitelüberschrift dar. Die Lücke zwischen dem letzten Verse auf 1*b* (2 Sp.) und dem ersten auf 2*a* (1 Sp.) beträgt Vs. 1210 (resp. 1214, falls der Codex, zu dem unser Fragment gehört, den in L. S. C. D. am Schluss von Buch I stehenden Vierzeiler besass); nun lässt sich mit Hilfe der jetzt zwischen den einzelnen Spalten fehlenden Verse unschwer die

1*a* (1 Sp.) Dat hi gode es alre naest [1])
¶ Sinte Jacob seit dat een man
Voghele en*de* diere dwinghe*n* can
M*er* siins selfs toughe en can hi niet
Te pointe ghedwinghe*n* wats geschiet
¶ M*aer* al eist dat mense niet wale
Ghedwinghe*n* en can altemale
So hoede hem doch elc daer bi
Dat si altoes warachtech si
¶ Salomoen seit die wise h*ere*
VI. dinghe*n* haet god sere
En*de* dat seuende es alte quaet
¶ Deene es houerde dat v*er*staet
Dander die tonghe loge*n*achtich [2])
Herte altoes quaetdachtich
En*de* onnutte dinc jaegt
Die valsche orconde draegt

1*a* (2 Sp.) ¶ Seneca seit in ere steden
Van dorpre*n* worde*n* wilt v hoede*n*

1) Die oberen Spitzen der Buchstaben sind weggeschnitten.
2) Schnitt mitten durch die Zeile.
3) Nur die unteren Spitzen dieser Buchstaben sind sichtbar.

Digitized by Google

Zeilenzahl einer Spalte der vollständigen Hs. auf 50 bestimmen, für ein Blatt also auf 200. Die fehlenden 1210 (1214) Vs., von denen man natürlich noch 34 (= die auf 2*a* (1 Sp.) verloren gegangenen) abzurechnen hat, werden demnach, wenn man den auf Überschriften entfallenden Platz in Berücksichtigung zieht, sechs Blätter ausgefüllt haben: gesetzt die schöne Foliohandschrift, deren geringe Bruchstücke uns vorliegen, hätte sich aus Quaternen zusammengesetzt, so bilden diese Überbleibsel den Rest der Umschlagsblätter einer ihrer Lagen. Sie umfassen: Buch I, Vs. 227—243, 277—293, 327—343, 376—392; Buch II, Vs. 686—701, 734—749, 783—797, 832—846 + Capitelüberschrift. Im folgenden Abdruck sind die zahlreichen Abkürzungen in Sperrschrift aufgelöst und Wortfragmente in eckigen Klammern ergänzt worden.

1*b* (1 Sp.) Die u . . . .[3])
Noch daer ghi af en moghet ontfa*en*
No v vrient scande noch scade
Hi ware wijs die dat dade
¶ Jh*er*onim*us*. seit die wise man
So wie dat niet swighe*n* en can
En can te pointe spreke*n* niet
Dits dat me*n* dagheliics siet
¶ Ene*n* wisen man also ic las
Wart gheuraeght wilen das
Ohte he*m* ane wijsheit ghebrake
Dat hi also selden sprake
Hoe mochte dat siin sp*ra*c hi doe
Die sod en swijgt spade noch vr[oe] [4])
Oec sal elc minsche in den mont
. . . . stont [5])
. . . . [la]s
. . . . . . : . . . . [gheu]raegt was

1*b* (2 Sp.) Die gods vrese onghelet
In allen sinen werken set

4) Einriss ins Perg.
5) Der Schnitt läuft zwischen dieser u. der voraufgehenden Zeile.

Digitized by Google

Want si connen dorperheit voeden
¶ Ons seit Jhesus sydracs sone
Soe wie dat es ghewone
Dorperheit te sprekene dat hi
Van herten. niet suuer en si
¶ Ons scrijft oec Socrates
Dinc die leelec te doene es
Dat die te gheere stont
Scone en luudt in den mont
¶ [E]en [1]) ander seit niet allene
[En] [1]) selen wie die oghen hebben rene
[Maer t]onghe [1]) ende herte mede
Dats elcs go[ets] [2]) . . . .
V tonghe d[winght] . . . .
Dat si tragh[e] . . . .

2a (1 Sp.) En doedijs niet hi sal v haten
Wat hi gheert. ghi moet doen dat
Ocht ghi valt in sinen hat
Eens groets heren begheren
Can ieman qualike gheweren
Want het moet al vort gaen
Weder goet ocht quaet si ghedaen
Aldus moetti. wildijt merken
Gode. ocht uwen here verwerken
Hets dicke gheseit dats sonder spot
Heren bede. dats ghebod
Daer omme vliet in alre tiit
Quaet heerscap waer ghi siit [2])
Ende die houerdichge mede
Ende houdt uwe meensamhede
Met uwen ghelike. in dien

2a (2 Sp.) Hem selue[n] [3]) . . . .
¶ David in de[n] . . . .
Bidt gode . . . .
Dat hine . . . .
Ende oec van . . . .
Want hem . . . .

1) Einrifs ins Perg.

2) Der Schnitt läuft zwischen dieser u. der voraufgehenden Zeile.

3) Nur die unteren Spitzen dieser Buchstaben sind sichtbar.

4) Schnitt mitten durch die Zeile.

Digitized by Google

¶ Minne die dat wel besiet
En es altoes alleens niet
Selke minne es godlicke
En*de* selke hort te erdrike
¶ Gods mi*n*ne es allene
Karitate vut h*er*ten rene
En*de* vte*n* gheloue sijts ghewes
Dat vast en*de* niet gheueinst en es
En*de* dese mi*n*ne wildijt kinne*n*
Hetet slot van der mi*n*nen
Waer af dat sente paulus
Tote thymotheu*m* sprect aldus[4])
Gods mi*n*ne es sonderlinghe
Ene begherte ouer swinghe
Die comt met alder crachte*n*

2b (1 Sp.) . . . . tre]cht niet[5])
. . . . des
. . . . . . ? . . . . . . es
. . . . [tw]int goet
. . . . [o]hte doet
. . . . kere
. . . .
. . . . man
. . . . en can
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . groete daet[6])
Des gra*m*men dunct altoes des
Dat hi noch also mechtech es
Dan hi mochte volbringhen

2b (2 Sp.) . . . . die vroede lachge*n* siet
¶ Daer die dwase te rade gaen
D*aer* lachtme*n* lude sonder waen
M*aer* daer die wise te samen helden
D*aer* en lachtmen niet. ocht selden
¶ Ten [7]) es gene noet als en*de* als

5) Nur die unteren Schäfte der Buchstaben erhalten.

6) Von den Buchstaben dieses Wortes nur die unteren Hälften erhalten, Rest der Zeile weggeschnitten.

7) Hs. *Een*.

Digitized by Google

Wel gehoed . . . .
Catoen seit. . . . .
Jeghen cla[ppers] . . . .
Men s[eit] [1]) . . . .
. . . .
. . . .
Alse die tonghe [2]) . . . .
Dat men vint in erderike
Also es si oec dies ghelike
Dbeste blat daer si es goet

B.

British Museum: Additional 34392 (ein Sammelband von Bruchstücken), Stück XV, Bl. 55, Schrift des XIV Jh. Als »*Fragment*" mit falscher Spaltenfolge und auch sonst nicht fehlerfrei gedruckt von K. de Flou en E. Gailliard, Beschrijving van Mnl. Hss. etc. II (1896), 175–78; vgl. dazu, sowie für eingehendere Beschreibung des Bruchstückes mein Buch' Deutsche Hss. in England', Bd. 2, S. 284*f*; übrigens war auch mir damals

1*a* (1 Sp.) Ende besmetten den me*n*sche ze*re*
In dewangelie spreect Onse He*re*
Dat men in den mont gaen siet
Dat en besmet den me*n*sche niet
M*aer* dat wt quader h*er*te*n* gaet
Besmet den me*n*sche dat v*er*staet
Alse v*er*raduisse m[ort] . . [ouer]spel [3])
Diefte valsche orconde also wel
En*de* menighe quaeth*ei*t dat wet [4])

1*a* (2 Sp.) Wa*n*t den hov*er*dighe*n* donct dat hi
Alder eren wel w*er*dich si
En*de* en wilt oec waerlike
Hebbe*n* en gheen ghelike
W*aer* hi coemt he*m* donct des
Dat hi die beste va*n* de*n* hope es

1) Nur die oberen Spitzen der Buchstaben erhalten, die beiden folgenden Zeilenanfänge fehlen zufolge Einrisses im Perg.

2) Von den Buchstaben dieses Wortes nur die unteren Hälften erhalten, Rest der Zeile weggeschnitten.

Digitized by Google

Dat men den sod ane sine*n* hals
Ene belle hange dat v*er*staet
Men kintene wel ane sine gelaet
⁋ Nv laet ons dan scuwen vort an
Elken haesteghe*n* gra*m*men man
En*de* onsen moet dwinghen alsoe
Dat wi ewelijc bliven vroe
Metten heilichgen hier bouen
D*aer* dingele gode louen. Amen.
(rot) Van quader gheselscap te sciuvene

die Zugehörigkeit des Fragments zum D. Doctrinael entgangen. Jetzt habe ich nur hinzuzufügen, dass jede Spalte des vollständigen Doppelblattes, (wovon uns nur ein oberer Streifen erhalten ist), und somit wol auch der Hs. selbst zu 41 Zeilen geschrieben war, und dass die erhaltenen Reste sämmtlich dem III. Buche des Gedichtes angehören und zwar: Vs. 353—361, 393—401, 434—441, 474—481, 1573—1579, 1612—1618, 1678—1686, 1718—1725. Die im folgenden Abdruck beobachteten Principien sind dieselben wie in A.

1*b* (1 Sp.) En*de* ic sal lonen die zake
Hoghe clymme*n* hoe soet gaet
Dats der hoverden staet
Hoe hoghe si clymmet nochta*n* soudsi
Hogher clymme*n* mocht si
⁋ Die goede Job spreect hieromme
Al w*er*t dat hov*er*de clomme
So hoghe na h*aer* ghenoeghe
. . . . [5]

1*b* (2 Sp.) Scade hebbe*n* ende verdriet
En*de* ne*m*mer es hi gra*m* ghemoet
Dan om sijns evenkerste*n* voerspoet
⁋ Seneca maect ons ghewes
Dat nydicheit anders niet en es
Dan haet en*de* bedroefthede

3) Die Schrift ist verrieben.
4) Die unteren Spitzen der Buchstaben sind weggeschnitten.
5) Nur die obersten Spitzen der Buchstaben sichtbar.

Digitized by Google

Ja i[nt begh]in[1] verstaet wel dat
Hov*er*de h*aer* ieghe*n* Gode v*er*mat
En*de* woude he*m* gheen vordel gheve*n*[2]

2*a* (1 Sp.) Si is nochtan sorghelic sere
In bekere*n* tonsen he*re*
Wa*n*t wi I-vre alst is aenscijn
Ons lijfs niet sek*er* en sijn
¶ Dat abijt noch heylighe stede
Den me*n*sche niet salich en maect. Lxxxiiij[3]
Vele[4] liede wille*n* in cloest*er* gaen
Om dat sijt houde*n* sond*er* waen
Datmen d*aer* blijft behoude*n* bat[2]

2*a* (2 Sp.) Na sijn beste v*er*sinne*n*
En*de* hem seluen haten
Dit sijn pointe*n* va*n* bate*n*
Die God bediet w*er*like
D*aer* men mede coemt te hemelri[ke][5]
Va*n* miltheden en*de* va*n* maten L[6] . .
Met[4] doghede*n* en*de* met goe[den][7] . .
. Salmen ziel en*de* lijf v*er*siere*n*
. . . .[8]

Zum Schlusse sei es mir gestattet noch einige Worte über das auf dem British Museum liegende Exemplar des Delfter Druckes vom J. 1489 zu sagen. Aus dem Umstand, dass der Titel und die ersten 18 Verse des Gedichtes handschriftlich ergänzt sind (und zwar muss dem Schreiber C = Serrure's Hs. [jetzt?] oder doch eine ihr ganz nahestehende vorgelegen haben), und dass hinter dem Schlusse zu lesen ist: *Johañes Bode est herus meus a° 1611 . . . . 15. Martij*, geht deutlich hervor, dass es dieselbe Copie ist, die Jonckbloet in seiner Aus-

1) Die Schrift ist verrieben.
2) Die unteren Spitzen der Buchstaben sind weggeschnitten.
3) Capitelüberschrift in keiner Weise hervorgehoben, nur die Ziffern in rot.
4) Rote Initiale. 5) Das eingeklammerte weggeschnitten.
6) Überschrift wie oben, die Capitelzahl zu ergänzen zu LXXXV.
7) Das eingeklammerte überklebt.
8) Nur die obersten Spitzen der Buchstaben sichtbar.

Digitized by Google

Om eens anders salichede
Ende also hi verblijt sere
. . . . [8])

2b (1 Sp.) . . . . . herte heeft [9]) binnen
. . . . me]n onts . . . t [10]) ende ontnayt
. . . sei]t dat herte is verdrayt
. . . . . men oec paluerem also
. . . . personen niet horen toe
. . . . . men dits een dwaes
. . . . [11])
. . . midd]elheyt ghehouden can
. . . . wiser man [12])

2b (2 Sp.) Van herten altoes blide wesen
[E]nde [13]) hem seluen eendrachtich
[E]nde [13]) in weldoen voerdachtich
Ende ghetroestelic sijn van moede
Ja oec met goeder voerhoede
Niet wanckelsinnich ende dan
Mach h[i we]l [14]) h[eten] [14]) I. man
¶ Waer om die mensch niet allen sal sijn Lxxxvij [3])
Die [4]) mensche heb ic ghelesen [15])

gabe p. XLVI der Einleitung erwähnt: damals gehörte sie zur Bibliothek des Herrn Enschede in Haarlem, vorher aber Isaak Le Long. Wol von ihm rührt folgender Eintrag auf dem vierten der 5 vorn beigebundenen Vorsetzblätter her: *Een Jaer voor 't drukten van dit Boek, namenslik in* 1488 *is door Christiaan Snellaart* [16]) *te Delft gedrukt met de selfde Letter waar mede dit Boek gedrukt is tLeven Jesu Christi in Folio met veel fraaye . . . figuuren.*

Derselbe J. Bode, der sich als Besitzer des Buches nennt, hat

9) Das *h* undeutlich. 10) Loch im Perg. 11) Die Zeile überklebt.
12) Nur die oberen Hälften dieser Buchstaben übrig. 13) *E* verklebt.
14) Schrift verrieben.
15) Die unteren Spitzen sämmtlicher Buchstaben weggeschnitten.
16) Aus dessen Presse u. nicht aus der des *Henrick Eckert van Homberch*, wie Jonckloet meint, ist auch nach dem Urteile R. Proctors, des trefflichen Kenners alter Drucke, der unsrige hervorgegangen.

Digitized by Google

unmittelbar vor jenem Eintrag seinem Urteil über den Verfasser des Gedichtes lakonischen Ausdruck verliehen in dem Satze: *Aparet et constat / Authorem huius Libelli fuisse Virum in omnibus versatum / eruditum / Doctum et timentem Deum.*

Dass er übrigens ein aufmerksamer und verständiger Leser des Büchleins gewesen ist, erhellt aus der sorgfältigen Verbesserung der ziemlich zahlreichen Druckfehler am Rande, sowie aus der Ersetzung veralteter Worte durch zeitgemässere, z. b. *dorper* (*woorden*): *vileijne*, *onbescaemde*, *scandelijke*; *dorperheit: vileynicheit*, *scandael; persemt: woekert; persemeren: woekeers; erre: tornich; erscap: gramscap; affenheit: sotheyt* etc., endlich aus der Beifügung der lat. Quellenworte oder sinnähnlicher stellen im lat. oder nl. Gewande. So schreibt er zu I, 130—32. *Sic viue tanquam cras moriturus sic stude tanquam semper victurus*; zu II, 2759—64:

Cede Venus cedet magis improba cedet,
Si sequeris sequitur si fugis ipsa fuget.

Das Capitel von *verdrachlecheiden* (Ausgabe S. 273) ruft eine Anzahl nl. Verse über diesen Gegenstand hervor:

Dat men niet en can keren,
moet men verdragen leren.
Die can lyden ende verdragen,
vint syne viant geslagen.
Ic leedt ende ic verdroec
ende die tyt quam dat ic loec.
Leert verdragen wie dat ghy syt } Vgl. Altd. Blätter
Die meest verdraecht die wint den strydt. } I, S. 77, N°. 33.
Die leet met leet wil wreken
hem en sal nimmermer leet gebreken.
Verdragen dunct de menige scande }
maer te loopen achter lande } ebd.
buyten vrinden ende magen } N°. 32.
is mer scande dan verdragen. }

Zu II, 2614*f* lesen wir:

Gutta cauat lapidem non vi sed sepe cadendo;

Zu II, 2978:

Semper Auarus eget /
Quis diues? Qui nihil cupiat.
Quis pauper? Auarus.

Bei II 1449*f*, fällt ihm das Sprüchwort ein:

Der vrinden inder noot / gater 32 *op een loot*
Ende soo mach den noot·syn / daer gater 32 *op een quintyn*

u. vieles dgl. Auch seine Ansicht über die Erfindung und den Wert der Buchdruckerei hat er in folgenden Worten, die auf der 3. Custode stehen, niedergelegt: *Anno* 1440 *onder keyser frederic de derde heeft hem in Europa / aldereerst verthoont die nimmermaer genoec lofwaerdige conste des boecdruckens / ende dat in duytslant / van Joanne gentfleysch te ments ende is voorts wtgebreydt door Joanni guttenberch van Straesborch / waerdoor daernaer door godes genadige sonderlinge scickinge die groote abusen ende grauwelen der antechristische pauselyke roomsche relige int licht ende aen den dach is comen / godt sy loff. . . . .*

Neben Bode hat endlich noch ein anderer Besitzer des Buches, den seine Schriftzüge ins 16 Jh. setzen, mehrere Ränder zum Eintrag gereimter Gnomen benutzt, deren Sprache trotz ihrer hd. Färbung auf Niederdeutschland als Heimat weist. Sie lauten:

a) *Ho gesessen*
vnd ouel gessen
dat is eyn ydel ere
der ich wal enber.
So wondych lieuer by den dyck
vnd wer selych vnd rych
dan op eyner borch ho
vnd hed eyn quat jar.

b) *Ich nestelen in den husen*
by ratten vnd by musen;
der bij den anderen wylt in wesen,
der moes beheynde brief lesen [1]).

c) *Hy en duncket mych niet wys*
der dar bawet op eyn ys.
hy mach dar an verlyesen,
it en wyl altzyt niet friesen.

d) *Ich howen an eynen boum*
dat bedut so vel als eyn droum [2]).
wer vyl deyt vnd niet en versteyt
verlairen is al syn arebeyt.

London, im Mai 1902. R. PRIEBSCH.

1) = klug, schlau sein. 2) = zwecklos sein.

Digitized by Google

BOOMSCHE MAAT.

Dit nog niet opgehelderde bijv. naamw. [1]) zou ik willen houden voor den samengetrokken vorm van *bodemsche*, en wel om de volgende redenen. In het Hagelandsch komt naast *boomsche* ook *bomsche* voor, dat men zeker wel uit *boomsche* mag verkort achten, daar in het Westvlaamsch, ook in het land van Waas, het znw. *bòôm*, samengetrokken vorm van *bodem*, als *bom* wordt uitgesproken [2]); de uitdrukking „*bommeloos* rijk" bijv. is aldaar zeer gewoon voor *bodemloos* rijk [3]). Wijst de vorm *bomsche* reeds op *boomsche* = bodemsche, een analoge uitdrukking in het Friesch steunt dat vermoeden. In die taal bestaat een znw. *boazem*, d.i. bovenlaag vet of ook rookleiding boven den zolder. Van dit znw. *boazem* is een bijv. naamw. *boazemer* gevormd, dat voorkomt in de uitdr. *boazemer miette*, d. i. overloopend volle maat [4]), wat in Zuid-Nederland dialectisch *boomsche* (*bomsche*) maat genoemd wordt. De beteekenissen van *boazem* komen merkwaardig overeen met die van *boôm*, dat ook bovenlaag (vet) kan beteekenen (o. a. nog in het Friesch), in welken zin het in de uitdr. »van den hoogen boom teren" nog voorkomt [5]). En in het Westvlaamsch beteekent boom »ijzeren plaat, die, in een openvier, als eene zoldering ligt boven de viering en dient om den rook langs de buis in de kave te leiden" (De Bo), eene beteekenis, die vrij dicht staat bij die van het fri. *boazem*. De beide znw. *boom* (ook uitgespr. *bom)* en het fri. *boazem* komen dus zoo goed als geheel in beteekenis overeen, en waar nu van het laatste een bijv. naamw. is gevormd, dat volmaakt hetzelfde beteekent als *bo(o)msche*, daar is het dunkt me niet te gewaagd, dit

1) *Tijdschr.* XX, 210; XXI, 117.

2) *Ndl. Wdb.* III, 326; 337: *bommerij*, bodemerij, eng. *bummery*; *Tijdschr.* XX, 213 noot.

3) Joos, *Waasch Idioticon*, 132 b.

4) Dijkstra 202 *a*; 205 *b*; 206 *a*.

5) *Spreekwdb.* n°. 266.

Digitized by Google

af te leiden van *boom* = *bodem*. Onder *boomsche* (*bomsche*) maat zal men dan moeten verstaan: maat tot het deksel toe, en vervolgens overvolle maat.

Den bij Rutten 35*a* uit Kempeneers aangehaalden vorm *bompsche* maat (*Tijdschr.* XXI, 117) acht ik ontstaan uit *bomsche* met epenthesis der *p* tusschen *m* en *s* (vgl. mnl. *dempster*; Franck § 115 (5); Van Helten § 134 *c* en 17de eeuw *kompst* Nauta, Bredero § 44). Het Noordnederlandsche *bonsche* houd ik met de HH. Cramer en Hattink voor eene afleiding van Bonn (stadsmaten zijn in de middeleeuwen zeer gewoon[1]), waaruit met inlassching der *t* tusschen de *n* en de *s* wederom *bontsche* kon ontstaan (Kern, *Limb. Serm.* § 123 en vgl. in de 17de eeuw *andersints* en *gantsch* voor *gansch*).

Naast dit boomsche maat komt in Zuid-Nederland ook voor *broemende maat*, dat in het *Ndl. Wdb.* III, 1513 aarzelend verklaard wordt als *schuimende* maat. De twijfel aan deze verklaring wordt m. i. opgeheven, wanneer men vergelijkt het evenzeer Zuidnederlandsche (Land v. Aalst) *broebele maat*, opgehoopte maat van vloeistoffen, zaden, enz.[2]). Dit *broebele* behoort natuurlijk bij het wkw. *broebelen*, dat te Denderleeuw gezegd wordt van zeepsop, waarop bobbels ontstaan, wanneer men er met een steeltje in blaast; het is dus synoniem van *brobbelen* waarvan *brobbelend vol*, *brobbelde vol*, zeer vol, zoo vol dat er niets meer bij kan, zooals in het land van Waas gezegd wordt[3]). Nog eene derde uitdrukking wensch ik hier even ter sprake te brengen nl. *bommelsche* maat, dat niet overvolle maat, maar *ruwe* maat beteekent. Vgl. Pamfletten (Muller), 662, a° 1608, bl. 1 *v*: »ick laet staen de groote broecken (*bluffers*), die *met de bommelsche mate* meten"; Van Spaan, bl. 177: »voorts

1) Het is mogelijk, dat uit *bomsche* door gedeeltelijke assimilatie *bonsche* is voortgekomen (vgl. mnl. *const* voor *comst*: *ranspoet* voor *ramspoet* en *Limb. Serm.* § 116), doch het is niet waarschijnlijk, dat die Zuidnederl. uitdr. in de 15de eeuw in het Overijselsch is doorgedrongen.

2) Mededeeling van den Heer A. de Cock te Denderleeuw.

3) Joos, *Waasch Idioticon*, 145a—b; *Ndl. Wdb.* III, 1404.

Digitized by Google

wierd 'er gevraagt of het (de verleiding) gemakkelyk toegegaan was, of ze 'er groot plaisier in geschept hadden, en wanneer ze rekenden, als mede wie 'er den eersten Aanleider van was geweest, als ook of ze niet verloofd waren, en waar 'er blyk was; of heb je (vervolgden ze) uw napje maar opgehouden, iets in de veel laten douwen, of, *by de Bommelse maat*, maar zoo wat laten beregten?" Vergelijken wij andere uitdrukkingen die hetzelfde beteekenen, als *op de pof*, *op de bof* en het Zuidndl. *op den bots*, waarin de substantieven *pof*, *bof*, *bots* samenhangen met werkwoorden, die alle een dof geluid voortbrengen beteekenen [1]), dan rijst de vraag of *op de bommelsche maat* niet op dergelijke wijze moet worden verklaard en wij *bommelsch* in verband moeten brengen met *bommelen*, frequentatief van *bommen*, in den zin van een hol en dof geluid maken, welke beteekenis dit wkw. in Vlaanderen inderdaad heeft [2]). Met het bij Rutten vermelde *bommersche* (Schuerm. *Bijv.* 42 *boemersche*?) maat weet ik geen raad, tenzij men naast *bommelen* een wkw. *bommeren* (vgl. hd. *bummern*) mag aannemen, dat ik evenwel in onze taal nergens kan aanwijzen.

F. A. STOETT.

1) *Spreekwdb.* n°. 241 en 1585.
2) *Ndl. Wdb.* III, 334—335.

BLADVULLING.

Zou wellicht achter *perduic* op blz. 161 hierboven ook kunnen schuilen *polverduyc*, hetwelk op blz. 99 voorkomt, en dat weer denken doet aan *poyere dick* op blz. 97?

F. A. S.

Digitized by Google

VONDEL'S *MARIA STUART* EN G. CAMDENI *ANNALES.*

Toen Vondel in 1646 de *Maria Stuart* uitgaf, liet hij achter het treurspel eene »Getuigenis uit Kamdeen, Elizabeths historischryver, een Protestant", en een grafschrift afdrukken; beide zijn ontleend aan de *Rerum Anglicarvm et Hibernicarvm Annales, regnante Elisabetha. Auctore Gvilielmo Camdeno.*

Het eerste gedeelte van dat werk verscheen in 1615 te Londen en het geheele boek zag in 1625 te Leiden, in 1627 te Londen en in 1639 nog eens te Leiden, bij de Elzeviers, het licht. In de laatstgenoemde uitgave vindt men het door Vondel vertaalde »Elogium" en het »Epitaphium" op blz. 494 en 495.

In zijne *Étude sur le poète Néerlandais Vondel* (1889) heeft Camille Looten de opmerking gemaakt (blz. 275), dat Vondel voor het verhaal van Maria's laatste oogenblikken (vs. 1462, vlgg.) de bijzonderheden ontleend heeft aan Camden's werk. Die opmerking is volkomen juist. Maar eene nauwkeurige vergelijking van het treurspel met de *Annales* moet ons tot de overtuiging brengen, dat het Latijnsche geschiedwerk misschien niet de eenige, maar zeker verreweg de voornaamste bron voor de geheele *Maria Stuart* is geweest.

William Camden (1561—1623) was, zooals men uit zijn »Elogium" van Maria kan opmaken, geen vijand van de Schotsche koningin; bij verschillende gelegenheden geeft hij met enkele woorden te kennen, dat hij de getuigenissen tegen haar wantrouwt en sommige getuigen voor omgekocht houdt. Daaruit blijkt niet alleen, dat hij zijne landgenooten uitstekend kende, maar tevens, dat zijn werk eene geschikte bron was voor Vondel, die in zijn treurspel de onschuld van Maria zou verdedigen en haar zou voorstellen als eene martelares voor haar geloof.

De versregels van de *Maria Stuart*, die overeenkomen met plaatsen uit Camden's *Annales* zijn zoo talrijk, dat het onmo-

Digitized by Google

gelijk is, ze alle hier aan te halen. Slechts enkele citaten, die overtuigend zijn, zal ik meedeelen.

In Bedrijf I, Toon. I, verdedigt Melvin de strenge gevangenschap, waaraan Maria onderworpen is, tegen den opgewonden Biechtvader o. a. met de volgende woorden (vs. 37):

„De Faem, die nimmer rust, verbiedt dit lant te rusten.
Men wacht een Spaensche vloot, te Milfort op de kusten:
Men ducht of 't Schotsche heir bestoockte 't Engelsch Rijck;
Of Essex [1]) Guises maght moght dienen tot een wijck:
Marie is 't reede ontslipt, en vint al heul aen 't Noorden:
Men dreight Elizabeth met lagen en met moorden,
En Londen met een brant te delven in zijn asch".

Camden zegt (blz. 486) dat er: »falsos rumores passim per Angliam indies trepidis vociferationibus spargi, scil. Hispanicam classem Milfordico portu jam appulisse, Scotos in Angliam irrupisse, Guisium cum justo exercitu in Sussexia terram conscendisse, Scotam e carcere evasisse, armatamque manum conscripsisse, Septentrionales rebellionem concitasse, novos percussores in Reginae perniciem et Vrbis Londini incendium conjurasse", caet.

Iets later zegt Melvin over den aanslag van den hertog van Norfolk [2]) (vs. 105):

„Dat ooghmerck bleeck wel klaer, toen d'opgehitste Graven [3])
Met dien verliefden Vorst zich vlack in 't velt begaven,
En kap en kelck en kruis stont om soudy verzet:
Had Albacs afgunst zelf dien zeetoght niet belet,
Het scheelde een etmael tijdts Vitel waer ingevallen,
En met een Vlaamsche vloot al meester van stadts wallen", enz.

Nu drukt Camden (blz. 227—229) een paar bladzijden af uit de *Vita Pii V. Pontificis Romani*, geschreven door Hieronymus Catena. En deze Italiaansche geschiedschrijver vertelt o. a.: »Pontifex . . . . Norfolcio per literas subsidium promittit.

---

1) Blijkbaar eene schrijffout voor: *Sussex*.

2) Deze wordt bedoeld met de woorden „dien verliefden Vorst" (zijn naam is eenige regels vroeger genoemd) en niet Don Jan van Oostenrijk, zooals in eene noot bij Unger staat.

3) De graven van Northumberland en Westmoreland, partijgangers van Norfolk.

Digitized by Google

Hispanum urget ut conjuratis opituletur: utque vehementius urgeret, in eorum subsidium se profecturum, et universa sedis Apostolicae bona, Calices, Cruces et sacra vestimenta oppignoraturum, si opus fuerit, pollicetur; difficultatem autem subesse nullam si Chapinum Vitellium, cum armata manu in Angliam e Belgio submitteret. Quod Hispanus alacritate expeditissima fieri jussit, et ipse Pontifex in Belgio pecuniam paravit. Albano haec non placuere, qui tunc Vitellio hanc gloriam invidit", caet.

Melvin zegt verder (vs. 144), dat Maria, toen zij nog te Parijs was, »door Guises blinden raet" — »Guisiis consultoribus" (Camden, blz. 30) — de wapens van Schotland, Ierland, Frankrijk en Engeland is gaan voeren,

„Gewrocht in hoftapijt, gebootst in zilverwerck:
De Wapenrocken zelfs der Stuartsche Herouten,
Haer gevelprael, waer op de Franschen zich verstoutten,
Onaengesien 't beklagh des Londenschen Gezants", enz.

Camden (blz. 29): »Insigniaque Regni Angliae conjunctim cum Insignibus Scotiae in supellectili, et parietibus ubique depicta, et foecialium paludamentis intexta passim proposuit. Legato Anglico frustra conquerente", caet.

Als haar in het 2de bedrijf het vonnis wordt meegedeeld, zegt Maria (vs. 501):

„Zoo lagh het niet by my, dat uwe Koningin,
Mijn zuster, die ick meer dan zusterlijck bemin,
Mijn doot bezeeglen zou, en dus dien twist beslechten:
Dewijl ick geensins ben gehouden aen uw Rechten:
Edoch behaeght het haer te zoenen dit geschil
Met storten van mijn bloet; ick stem in haren wil,
En ga die schoone doot gemoeten met verlangen:
Oock is de ziel niet waert om hoogh de kroon t' ontfangen,
Indien hier 't lichaem schroom' voor d'opgeheve bijl,
En schrick' voor eenen slagh".

Volgens Camden (blz. 490) zeide de vorstin: »Haud putaram Reginam Sororem in meam mortem, quae juri vestro subdita non sum, assensuram: Verum cum ita visum, mors mihi erit gratissima, nec illa quidem anima supernis et sempiternis gaudiis

Digitized by Google

digna, cujus corpus unum carnificis ictum perferre non poterit".

Als Paulet al de teekenen harer koninklijke waardigheid uit hare vertrekken verwijdert, wijst Maria er op, dat in Engeland vele koningen een gewelddadigen dood zijn gestorven (vs. 687):

„Wat wonder is het dan, zoo weder een verwoede
't Getal der Koningen van Engelantschen bloede
Vermeere met mijn lijck? 't is Engelants manier:
Dat schatte noit het bloet der Koningen zoo dier,
Of plengde 't milt", enz.

Volgens Camden (blz. 473) zou zij gezegd hebben: »Anglos in suos Reges subinde caedibus saeviisse, ut neutiquam novum nunc sit, si etiam in me ex eorum sanguine natam itidem saevierint".

In het 3de bedrijf verhaalt Paulet, hoe Maria zich heeft gedragen, nadat het vonnis haar was aangezegd (vs. 841):

„Zy laet het avontmael wat tijdiger bereiden,
Om voort het noodigh werck te spoeden, voor het scheiden,
En neemt met matigheit haer' nootdruft, zoo gerust,
Gelijckze plagh, en als van geen verdriet bewust.
De tafel luistert vast naer heur gezoute woorden;
Een troost en hemelval voor d'ooren, die dit hoorden.
Zy vraeght Burgon of hy, als zy, oock nam in acht
Hoe sterck de waerheit is......................
....
Het vonnis, zeitze, 't welck my scherp ter straffe daeght,
Verwijstme, als eene die Elizabeth belaegt,
En niettemin wil Kent dat ick het licht zal derven,
En sterven, eer door my zijn Godsdienst koom' te sterven;
....
Zy drinckt, na 'et avontmael, en voor het jongste scheiden,
Zoo rustigh als bedaert, haer' stoet den scheidranck toe,
En wil dat hooft voor hooft haer hier bescheit op doe:
Die wachten 't op hun knien, nu Godt het wil gehengen:
Daer ziet men elck den wijn met zoo veel tranen mengen
....
Een jeder bidt gena voor 't geen 'er zy misdreven.
Zy zelve smeeckt, men wil haer' misslagh oock vergeven,
....
Zy leest haer' jongsten wil en staet van lijfcieraden,

Digitized by Google

Juweelen en gesteente, en giften en gewaden,
En deelt den reetsten schat aen haer getrouwen uit".

Camdenus (blz. 490): »illa jubet caenam maturari ut res suas melius componeret. Parce et sobrie pro more caenat. Inter caenandum famulos famulasque lugentes lachrymisque oppletos conspicata, infracta animi magnitudine consolatur, luctum abstergere jubet, et potius gaudere, quod e malorum abysso jam emigratura esset. Conversa ad Burgonium Medicum rogat, an non jam vim veritatis magnam esse observarit. *Dicunt*, inquit, *mihi moriendum*, *quod consilium contra Reginae vitam inierim*, *nihilominus Comes Cantii innuit*, *non aliam esse mortis meae causam*, *quam quod ipsorum Religioni a me timeant* . . . . Sub finem caenae famulis universis propinat, qui flexis genibus ordine suo responderunt, lachrymas vino commiscentes, et neglecti officii veniam petentes; ut ipsa vicissim ab illis. A caena testamentum recognoscit, bonorum et monilium indicem perlegit, et nomina eorum, quibus singula destinavit, adscribit, quibusdam pecuniam sua manu viritim distribuit".

In het 4de bedrijf maakt Maria zich tot sterven gereed en neemt afscheid van vele harer getrouwen. Haar verzoek, dat eenige harer vrouwen haar naar het schavot mogen vergezellen, wordt niet terstond ingewilligd en zij zegt (vs. 1393):

„Ontzeit men ons, helaes! een be zoo kleen en slecht?
Dat zou Elizabeth de Zuster niet ontzeggen.
....
Dees droeve Joffers, dit rampzaligh hofgezin
Verzoecken slechts verlof van hare Koningin
Te nemen: oock vereischt de staet en eer der vrouwen
Dat kamenieren noch haer vrouw gezelschap houwen".

Camden (blz. 492): »Illa, *Ne verearis*, inquit; *miselli illi mihi supremum valedicere percupiunt. Scio sororem Elizabetham nolle mihi tantillum negasse, ut, vel pro muliebris sexus honore, famulae adsint*".

Dat de bijzonderheden van de terechtstelling, zooals de lijfarts Burgon ze in het 5de bedrijf aan den biechtvader meedeelt,

Digitized by Google

door Vondel aan Camden ontleend zijn, heeft Looten reeds opgemerkt. Nog eene enkele aanhaling (vs. 1623):

„De Joffers helpen dan vol drucks de Majesteit,
En Bruit, gereet om Godt in 't zaligh licht te kussen.
Zy kustze, en kruistze in 't einde, en zeit, om haer te sussen:
Misgun mijn ziel geen rust van al 't geleên verdriet".

Bij Camden (blz. 493): »Cumque famulae indumenta exteriora illi festinanti exuissent, in ejulatus et lamentationes effusae; illas exosculata et Cruce signans, hilari fronte muliebribus lamentis abstinere jubet; *Etenim jam sibi aerumnarum adesse requiem*".

Zooals ik boven reeds zeide, zijn hier slechts enkele bewijsplaatsen meegedeeld; het aantal is gemakkelijk te vergrooten. Op zeer enkele na worden verder al de historische feiten, in de *Maria Stuart* vermeld, ook in Camdeni *Annales* aangetroffen. In de inhoudsopgave van zijn treurspel noemt Vondel het kasteel van Fotheringay, waar Maria gevangen wordt gehouden (Camden, blz. 448), en in vs. 5 Drury en Paulet als hare bewakers (C., blz. 389). De namen van den hofmeester Melvin en den lijfarts Burgon komen bij Camden meermalen voor. Over den aanslag van Babington en het aandeel daaraan van de beide secretarissen van Maria, Nave en Curle vs. 49, vlgg., 60, vlgg.), vergelijke men C., blz. 433, 442, 444, over de pauselijke bul (vs. 83), C., blz. 183, den aanslag van Norfolk (vs. 90), C., blz. 157, 226, den dood van Riccio (vs. 123). C., blz. 109, den moord van Darnley (vs. 130), C., blz. 105, het huwelijk van Maria met Bothwell (vs. 133, C., blz. 110, het gevangen nemen van Maria en de mishandeling door Murray's moeder (vs. 140), C., blz. 113, 116. Zelfs de dood van »Bloody Mary", voor een deel veroorzaakt door het verlies van Calais (vs. 236, wordt vermeld in de inleiding van Camden's werk, blz. XVI. Dat zijn de historische feiten, die in het eerste bedrijf worden genoemd, en men zou op dezelfde wijze met de andere bedrijven kunnen voortgaan. Maar liever wil ik op enkele feiten wijzen, die in het treurspel besproken, maar in de *Annales* niet genoemd worden. Camden

Digitized by Google

maakt geen melding van een gesprek van Melvin met »de Graven", waarin hij poogt Maria's leven te redden, doch dat zal dichterlijke fantasie zijn van Vondel. Maar Camden noemt ook niet Langside Hill (vs. 429), waar de troepen van Maria verslagen werden, noch Dundrenan (vs. 320), waarheen zij na den slag vluchtte. Het verhaal aangaande aartsbisschop Hamilton, die Maria waarschuwde, voordat zij naar Engeland scheep ging (vs. 321), is misschien door Vondel zelf bedacht. Maar de naam van Maria's kamenier Kenede komt bij Camden niet voor; evenmin wordt daar het feit vermeld, dat dadelijk na de executie van Maria Talbot naar Londen reed, om het heuglijke nieuws te verkondigen (vs. 1791). Vondel heeft dus waarschijnlijk voor zijn treurspel ook nog eene andere bron gebruikt dan *Camdeni Annales*, al heeft hij zich dan ook bijna uitsluitend naar het laatstgenoemde werk gericht.

De nauwe samenhang van Camden's werk met Vondel's *Maria Stuart* schijnt mij om drie redenen merkwaardig. In de eerste plaats, omdat het bij sommige treurspelen van Vondel moeilijk is, de bron, die hij gevolgd heeft, aan te wijzen, óf omdat hij zijne stof aan meer dan ééne overlevering ontleende [1]), óf omdat hij haar voor een groot deel zelf vond. In de *Maria Stuart* nu volgt Vondel zijn voorbeeld met bijna nog grooter getrouwheid dan in zijne bijbelsche drama's.

Verder is het eigenaardig, dat Vondel voor het treurspel, waarin hij het katholieke geloof in ééne zijner algemeen bekende en meest beklagenswaardige volgelingen wilde verheerlijken, niet het werk van een katholieken geschiedschrijver gebruikte, maar dat van een protestant. Het maakt den indruk, alsof hij zich daardoor niet alleen voor partijdigheid heeft willen hoeden, waaraan hij zich dan ook volstrekt niet schuldig heeft gemaakt [2]), maar ook met nog meer recht heeft willen

1) Een onderzoek, kort geleden gedaan, naar de bron van de *Maeghden* bleef zonder resultaat. Het bleek mij onmogelijk, vast te stellen, welke van de vele overleveringen Vondel voor zijn treurspel gevolgd heeft.

2) Vgl. Dr. D. C. Nyhoff, *Vondels Hecuba, Gebroeders en Maria Stuart, aesthetisch-critisch beschouwd.* Utrecht, 1886, blz. 74, 75.

Digitized by Google

pleiten voor de onschuld zijner heldin en voor de hoogheid van het katholieke geloof.

En ten slotte is het nauwgezet volgen van eene bepaalde bron een nieuw bewijs tegen de stelling, dat Vondel in de *Maria Stuart* een »politiek pleidooi" heeft willen leveren [1], of een treurspel met eene politiek-kerkelijke strekking, waarin hij, »onder het beeld der koninklijke martelares, de, als 't ware door hem voorspelde, onthoofding van Karel Stuart" heeft voorgesteld [2]. De dichter, die zich bij het schrijven van zijn drama zoo nauw aansloot bij den geschiedschrijver, dat hij op tal van plaatsen zelfs diens woorden overnam, was zonder twijfel te zeer vervuld van zijn onderwerp, streefde er te zeer naar, om door historische nauwkeurigheid zijn werk te volmaken, dat hij door het aanbrengen van allerlei geheimzinnige toespelingen onder gefingeerde namen geheel andere personen en toestanden zou hebben willen schetsen.

Nu wij weten, dat Vondel voor zijn treurspel Camden, een protestantschen Engelschen geschiedschrijver, gevolgd heeft, wordt het vonnis, door de Amsterdamsche schepenen wegens het schrijven van de *Maria Stuart* tegen hem geveld, nog veel gekker. Het is waar, dat Vondel »the Virgin Queen" Herodias noemt, van haar zegt (vs. 1658):

„zy heeft dien wrock gebluscht,
Al veinstze zich bedroeft, gesteurt en onbewust" [3]),

en voorspelt, dat Maria's geest haar steeds zal vervolgen.

Maar Elizabeth, die steeds tegenover Maria de grootste valschheid heeft getoond, na den moord van de Schotsche koningin, die zij zelf had laten veroordeelen en wier vonnis zij had geteekend, schreide, jammerde, voorgaf, dat Maria tegen haar wil onthoofd was, en Davison, dien zij voor hare intriges

1) Aldus Jonckbloet, IV, 1890, blz. 249.

2) Vgl. J. te Winkel, *Bladzijden uit de Gesch. der Nederl. Letterk*, 1881, blz. 262. Bestreden door Nyhoff, t. a. p., blz. 70, vlgg.

3) Vgl. Camden, blz. 496.

Digitized by Google

gebruikt had, aanklaagde, gevangen zette en in het ongeluk stortte [1]), verdiende niet alleen voor hare, zelfs in Engeland ongehoorde, huichelarij een woord van blaam, maar is dan ook door geschiedschrijvers niet gespaard. De ijver der Amsterdamsche schepenen had zich liever tegen andere boosdoeners moeten richten dan tegen den dichter van de *Maria Stuart.*

Groningen, 11 Oct. 1902. J. A. WORP.

BENRATHER-, UERDINGER- EN PANNINGERLINIE.

Bij het verschijnsel der tweede, Hoogduitsche klankverschuiving, die de Germaansche dialekten in twee groote helften splitst, ging de aandrang van het Opperduitsche bergland uit. Langzaam plantte de golving zich voort in noordelijke richting, om weg te sterven tusschen den 51sten en 52sten breedtegraad.

Aldus de gewone, hoewel niet geheel juiste opgave: want de scheiding tusschen Hoog-, en Nederduitsche dialekten heeft op Nederlandschen bodem — en ook ten deele in Duitschland — tusschen den 50sten en 51sten breedtegraad plaats. Dr. G. Wenker heeft in een populair geschreven opstel: *Das rheinische Platt* (Düsseldorf 1877) voor Duitschland de grenslijn nauwkeurig aangeduid en haar den naam van *Benrather Linie* gegeven, daar zij ten noorden van het plaatsje Benrath over den Rijn gaat. In oostelijke richting doorsnijdt zij geheel Duitschland tot aan de Poolsche grens; westwaarts loopt zij bezuiden Neuss, Rheydt, Erkelenz, Heinsberg, en overschrijdt bij Geilenkirchen het Nederlandsche grondgebied. Maar »ganz seltsamer Weise",

---

1) Camden, blz. 501: „Ita Davisonus, vir ingenue bonus, in aulicis artibus minime versatus, in scenam aulicam ex composito, ut plerique existimarunt, inductus, ut huic personae in ista tragoedia tantisper serviret; detracta mox persona, quasi extremo actu defecisset, e scena extrusus, et non sine multorum commiseratione in carcere diu conclusus".

Digitized by Google

zegt Wenker t. a. p. 8, »kommt unsre *Benrather* Linie noch einmal über die Holländische Grenze zurück, und zwar zwischen *Aachen* und *Eupen*, und schneidet den westlichsten Theil des Kreises Eupen ab . . .". Ten zuiden van Eupen raakt zij de Belgische grens en valt omstreeks Malmedy samen met de scheidslijn tusschen het Germaansche en Romaansche taalgebied.

In Paul's *Grundriss* I, 535, vond ik het feit, dat de Benrather linie ook door Nederland loopt, zelfs niet vermeld, — reden te meer, naar ik meende, om de bocht, die zij in de provincie Limburg beschrijft, ten dienste onzer taalhistorie nauwlettend na te gaan.

De linie snijdt de Nederlandsche grens tusschen Rimburg (Broekhuizen) en Eygelshoven. Nederduitsch blijven: Rimburg, Waubach, Nieuwenhagen, Schaesberg (Scheydt), Welten, Valkenhuizen, eenige huizen van het gehucht Locht, dat langs den grooten weg van Aken naar Heerlen ligt, Ubagsberg, Vrouwenberg, Trintelen, Bosschenhuizen, Wylre, Eijs, Wittem, Mechelen, Vijlen en Cottesen. Oostelijk van de linie liggen: Eygelshoven, Kerkrade, Spelholzer Heide, een gedeelte van Locht, Beitel, Simpelveld, Bocholtz, Lemiers en Vaals.

Ten oosten der scheidslijn hoort men dus: *šlôfen*, *zît*, *wasser*, *machen*, enz. Maar de *d* blijft gehandhaafd (*daag*, *dragen*, *gelden*). Evenmin heeft verschuiving plaats van *p* tot *f* na de glijders *r* en *l* (*werpen*, *helpen*), en in de onzijdige voornaamwoorden *dat*, *wat*, *it*, *dit* blijft de *t* onverschoven: wij staan op Middenfrankischen bodem.

* * *

Van de verschuivingen der tenues is er éene zóó krachtig voorwaarts stuwend, dat zij nog verre over de Benrather linie heen hare werking heeft doen gevoelen, zij het ook slechts in de woordjes *ik* en *ook*: de verschuiving nl. van *k* tot *ch* in »In-" en »Auslaut". Waar de laatste golvingen dezer verschuiving breken, trok Wenker zijne *ik/ich*-lijn of *Uerdinger Linie*. Immers, ten noorden van Uerdingen snijdt zij den Rijn. Dan loopt zij in oostelijke richting recht door tot bij de Roer, zwenkt

Digitized by Google

hier zuidwaarts, kronkelt tusschen Elberfeld en Sonnborn door en valt bij Wipperfürth met de Benrather linie samen. Vgl. E. H. Meyer, *Deutsche Volkskunde* 300; de zinsnede in Paul's *Grundriss* I, 537: »Sie ... geht nach Nordosten, nordwestlich vorbei an Diest, Weert, Venloo, Cleve" is op zijn minst onduidelijk, daar Weert ten zuiden en Venloo ten noorden blijft.

Ter linker zijde van den Rijn spoedt de *ik/ich*-lijn tusschen Wachtendonck (noord.) en Kempen (zuid.) door naar de Nederlandsche grens. Wenkers opgave der Duitsche grensplaatsen is niet volkomen juist: deze zijn niet Wankum (noord.) en Herongen (zuid.), maar Herongen (noord.) en Leuth (zuid.).

Ten noorden der Uerdinger linie liggen in de provincie Limburg en Noord-Brabant de volgende plaatsen: Venloo, Blerik, Houtblerik, Maasbree, Meijel, Leende, Borkel en Schaft. Ten zuiden: Tegelen, Baarloo, Helden, Panningen, Ospel, Nederweert, Maarheeze, Soerendonk en Budel. Men kan zeggen, dat de grensscheiding tusschen de *ik-* en *ich*-dialekten van af Venloo--Tegelen tot Leende-Soerendonk één rechte lijn vormt; omtrent Leenderstrijp maakt zij een bocht, loopt in zuidwestelijke richting naar de Belgische grens en bereikt nabij Tirlemont het Romaansche taalgebied.

Vast kenmerkend voor het verschil in taaleigen ten noorden en ten zuiden der linie is slechts de substitutie van *ch* voor *k* in *ik* en *ook*. Vlottend daarentegen zijn andere dialektische afwijkingen, zoo b. v. de vorming van het persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord van den 2den persoon, de klankwijziging van de groep *nd* in »In-" en »Auslaut", enz.

* * *

De »anlautende", stemlooze spirant *s* in de klankverbindingen *sp*, *st*, *sl*, *sm*, *sn* en *sw* werd *ś* op Hoogduitschen bodem en ten deele ook op Nederlandsch grondgebied. In de provincie Limburg valt de *s/ś*-linie van af Venloo-Tegelen tot Meijel-Panningen met de *ik/ich*-linie samen. Maar achter Panningen verandert zij van richting, loopt naar het zuidwesten en doorsnijdt het gedeelte der provincie, dat bezuiden de Uerdinger

Digitized by Google

linie ligt, zigzagvormig in heel zijn lengte. Eerst volgt zij den linker Maasoever, gaat bij Wessem de rivier over en vervolgt nu haar weg op den rechter Maasoever, tot zij tusschen Maastricht en Breust de Belgische grens bereikt.

Ten westen der *Panninger linie* liggen: Leverooi, Ell, Grathem, Wessem, Stevensweert, Roosteren, Buchten, Papenhoven, Grevenbicht, Obbicht, Berg, Urmond, Stein, Elsloo, Geul, Itteren, Borgharen en Maastricht.

Den *š*-klank hoort men te Panningen, Roggel, Heithuizen, Baexem, Beegden, Heel, Maasbracht, Echt, Dieteren, Susteren, Holtum, Limbricht, Guttekoven, Einighausen, Lutterade, Krawinkel, Beek, Bunde, Meerssen, Gronsveld, Breust en Eijsden. —

Klein is het aantal plaatsen bezuiden de Uerdinger linie, waar de *š*-klank volstrekt niet gehoord wordt. Immers, ook ten westen der Panninger linie hoort men de *š*, als zij beantwoordt aan de Nederlandsche *sch* (b. v. in *schoon*), in verreweg het meerendeel der dialekten.

Naar men weet is de verschuiving van *sk* tot *sch* en verder tot *š* op Hoogduitschen bodem zeer oud en vallen de grenzen van haar gebied niet volstrekt met die der andere *s*-groepen samen. In Nederland volgt de *sch*/*š*-linie tot achter Panningen weer volmaakt dezelfde richting als de *ik*/*ich*-linie, loopt dan, vrij wel evenwijdig met de Zuid-Willemsvaart, als zijlijn van de Panninger linie in meer zuidelijke richting, en gaat tusschen deze en de Uerdinger linie door naar de Belgische grens. Ten noordwesten liggen Ospel, Nederweert en Weert, ten zuidoosten Leverooi, Ell en Stamprooi.

Roermond. JOS. SCHRIJNEN.

Digitized by Google

THEODORE RODENBURGH.

I. ZIJN LEVEN.

Zijn geboortejaar valt, naar Dr. Worp giste [1]), vóór 1578; stellig vóór 1581, daar hij in 1601 een betrekking bekleedde, die men niet toevertrouwt aan een jongmensch van pas twintig; maar het kan ook niet veel vroeger vallen, daar hij in 1621 is gehuwd — wat een Nederlander, »toen ons land ons land nog was", niet placht uit te stellen tot hij dicht bij de vijftig kwam.

Zijn geboorteplaats is Antwerpen, zonder eenigen twijfel. De brief aan de Hanze, waarin hij zich zelf »hansisch" noemt [2]), pleit er volstrekt niet tegen, daar Antwerpen even goed Hanzestad was als Hamburg [3]). De koning van Spanje, hem tot ridder verheffende, noemt hem »originel d'Hollande, natif d'Anvers". Dit is natuurlijk ontleend aan zijn eigen opgaven; en waarom zou hij de waarheid niet gezegd hebben? De koning *wist*, dat hij een rebel en ketter ridderde; of de man al dan niet in de gehoorzame en katholieke Nederlanden geboren was, kon daarbij geen verschil maken. Zijn uitgever, de Koning, die hem toeroept:

> 't Scheep-rijcke Schelde roemt dat z'eerst uw traentjes sach [3])

waarmeê alleen Antwerpen bedoeld kan zijn — was veel te nauw met hem bevriend om zich hierin te vergissen; en indien al, zou hij dan hebben toegelaten, dat het lofdicht met dien regel er in vóór zijn *Hertoginne Celia* gedrukt werd zonder verbetering?

---

1) Oud-Holland 1895, blz. 71. 2) Aldaar blz. 70.

3) Mertens en Torfs, Gesch. van Antwerpen II 57 e. a.

Dr. Worp gist [1]), dat hij liever voor een Brabander wilde doorgaan, omdat de Duitschers [2]) hier niet gezien waren. Wij zullen later bevinden, dat hij een zeer ruim letterkundig geweten had; maar dit was bij alle schrijvers destijds ruimer dan nu, en het bewijst niet, dat ook zijn maatschappelijk geweten (als ik 't zoo mag noemen) ruim genoeg was om zijn afkomst te verloochenen. En alweder: waartoe? sprak de Amsterdammer minachtend van »Moffen, Poep en Knoet" als »troggelaers tot bedlen opgevoed" [3]), over de Zuid-Nederlanders dacht hij weinig gunstiger. Brederoo stond hierin waarlijk niet alleen. Hetzelfde karakter, dat hij in Jerolimo uitvoerig heeft geschilderd, heeft Hooft, de bedaarde, voor iedereen even hooghartig-welwillende Hooft, in den Antwerpenaar en hofmeester Casper geschetst [4]); ja Vondel, wiens eigen vader een Antwerpenaar geweest was, sprak (trouwens door kerk- en staatspartijdrift verblind) zijn verachting uit:

Voor Wael of Vlaming, die 's landts ingeboren terght,
Van wie hij in zijn noodt is zacht geherreberght [5]).

Zoodat Rodenburgh meer reden zou gehad hebben om een Antwerpsche geboorte te ontveinzen, dan om ze te verdichten.

Samenvattend, wat v. Hasselt en Alb. Thijm (*D. War.* '60, 479 en '64, 268), D. C. Meyer (*Ned. Spect.* '85, 103) en Dr. Worp (*Oud-Holl.* '95, 67) over zijn geslacht hebben geschreven, kunnen we hem thans dezen stamboom geven:

1) T. a. p. blz. 71.

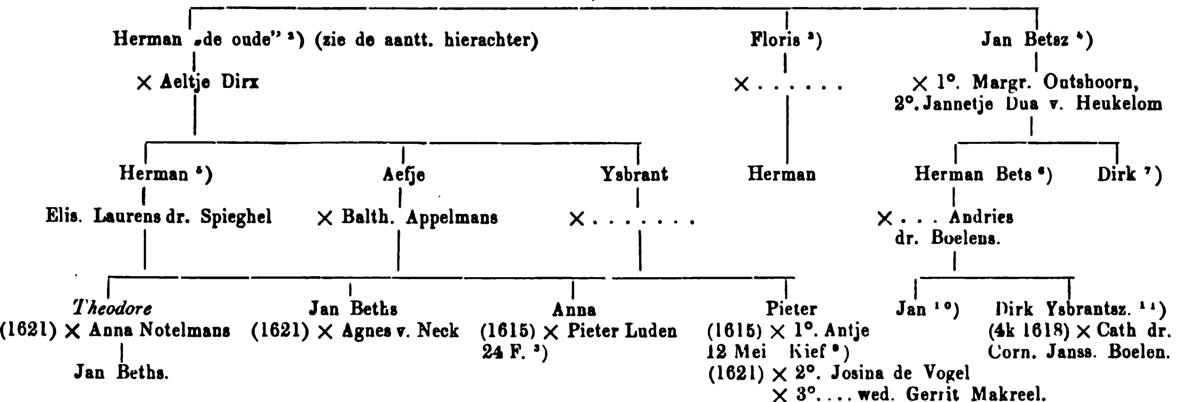
2) Lees: Hoogduitschers; tot de Duitschers rekenden de Nederlanden destijds ook nog zich zelf; en officieel terecht, daar de Nederlanden eerst door den Westf. vrede van het Rijk zijn gescheiden.

3) *Sp. Brabander*, 1170/71.

4) *Warenar*, Tweede Bedr. 1ste T.

5) *Libertatis ergo* vs 82/3.

Digitized by Google

†) Hierdoor weten wij, dat hij (1578) voerde: „In zilver een roode burcht van twee verdiepingen, met een zijmuur ter weerszijden, elk eindigende in een kleinere burcht, vergezeld van boven van twee naar elkander toegewende zwarte vleugels en in de hoofdpunt van een zwarten barensteel. Volgens de Wapenk. der vroedsch.: In zilver een roode dwarsbalk, beladen met drie zilveren ruiten, vergezeld van boven van de vleugels, en van onderen van den burcht" (v. d. Brandeler, de wapens van de magistraten der stad Amsterdam, blz. 109). Zonderling, dat nergens iets blijkt van dit of een ander wapen, gevoerd door onzen Theodore, die er zich toch zeker niet van onthouden heeft uit nederigheid. Het zou mij bijna doen twijfelen, of hij wel inderdaad van Herman R. den oude afstamde.

1) Nam zijn moeders geslachtsn. aan; moet zijn gest. vóór '67, daar anders zijn zoon toen niet „de oude" zou genoemd zijn.

Ik moet bekennen, dat m. i. hier niet alles vaststaat. Vooreerst niet alle betrekkingen en daden, zijnen grootvader toegeschreven. Tijdens de vrijheidsbeweging leefden er vier, misschien vijf Herman Rodenburgs tegelijk, onder wie stellig twee Hermanszoons; »zich daarin eens te vergissen is gansch niet raar", zou Bilderdijk zeggen. Kan ook niet veeleer zijn zoon Herman R. »de jonge" genoemd zijn, dan zijn oomzegger, die voldoende kenbaar was aan zijn bijnaam Betsz? Maar dan wordt weêr 't verblijf van dien zoon in 't buitenland onwaarschijnlijk, tenzij we aannemen, dat hij in 78 is teruggekeerd en Th. toen reeds geboren was; waar trouwens niets tegen pleit, dan op zijn hoogst diens huwelijk eerst in 1621.

Dat Jan Bethsen R. 's dichters broeder was, staat vast door de opdracht van 't *Mays-spel*; dat Anna zijne zuster was, wordt

2) 1566 Kapt. van den Voetboog; '67 met 8 anderen »middelaar tusschen magistraat en gemeente"; reist 2 maal in 't belang v. vrijheid en vrede n. Antwerpen, en schiet 8000 gl. voor om Brederode te bewegen Amst. te verlaten. Kort daarna gevlucht n. Hamburg; '78 terug, bij de satisfactie tot lid van 36 raden †) en op uitdrukkelijk verlangen der hervormden tot kapt. van een der burgervendels benoemd, in '79 als zoodanig deelnemend aan 't beleg van Maastricht (Worp 67). Van beroep lakenvolder (69).

3) Ook hij deed zich in 1567 kennen als vriend van vrijheid en orde (Hooft, Ned. Hist. IV, bij Elzevier blz. 123).

4) 1566 Kapt. van den Handboog (Meyer 101). Zou hij genoemd zijn naar den Antw. advokaat Mr. Jan Bets? (Bakh. v. d. Brink, Huwl. v. W. v. O. en Anna v. S. 134 vv.). Deze kan zeer wel aan R. verwant geweest zijn, en 't zou verklaren waarom Th. zich te Antw. Bets noemde (beneden, *Deuchts Viol. Crans*).

5) Vermoedelijk '67 n. Emden of Hamburg gevlucht, daar gehuwd — ook de fam. Spiegel was geus (Worp 70) en ook Laurens kan dus daarheen gevlucht zijn — later (na de Pacif.?) naar Antw. getrokken en eerst na de overgave in 1584 n. Amst. terug. Dit zou dan verklaren, 1°. dat Th. te Antw. is geboren; 2°. dat van hem zelf »weinig bekend is" (Worp 68). Zou hij niet Breeroos »pastaybacker" zijn?

6) Ook geus; Herman R. »de jonge", 1568 tegelijk met z. schoonv. verbannen (ter Gouw, Gesch. v. Amst. VII, 309); '78 kapt. der schutterij; '87 aanhanger van Leicester (Meyer 103), voorvader v. Bilderdijk (ib.).

7) Baljuw en dijkgraaf van Amstelland (ib.).

8) Poetens Borstw. 239.

9) Zóó geschr. P. B. 257, dus niet Kieft.

10) Van beroep kockbakker; toch stellig niet de man, op wien Breeroo zinspeelt.

11) P. B 263.

Digitized by Google

aangenomen op grond der opdracht van den *Trouwen Batavier*, al noemt de steller zich niet haar broeder, maar haar lievert, d. i. in R.'s stijl: minnaar; zoodat de vraag rijst: of niet veeleer een heele of halve nicht bedoeld zal zijn, die ook Anna heette; en met wie hij zich misschien destijds troostte of hoopte te troosten over M(aria?) S(teenburen?)'s ontrouw? En in elk geval, dunkt mij, verplicht dat »lievert" ons om in de Anna dier opdracht een ander te zien, dan de toen reeds twee jaar met Pieter Ludens gehuwde, die trouwens in den titel van het haar gewijde tafelspel *niet* zijn zuster genoemd wordt. — Zijne vrouw Anna Notelmans, met wie hij in 1621 huwde, kan hij in 1617 nog niet genoemd hebben Anna Rodenburgh. — En dat hij de broeder van Pieter R. was, berust alleen op de onderstelling dat hij diens huwelijksgetuige Dirck R. is geweest. Maar hij heeft zich zelf nooit Dirk genoemd. Bij Anna's huwelijk heet hij Theodore [1]). Evenzoo in een stuk, dat hij 6 April 1618 door een deurwaarder deed beteekenen [2]), dus zoo ambtelijk mogelijk. Zijn vader verleende hem volmacht en noemde hem daarbij Theodore; tevens blijkt, dat hij ook in zijne overeenkomst met Maria de Vos zoo genoemd was [3]). Bij zijn eigen huwelijk heet hij Theodorus [4]). Evenzoo noemt zijne weduwe hem Theodore in haar verzoekschrift aan de Hanse [5]), waaruit vrij zeker volgt, dat hij ook zijne brieven aan die instelling altijd zoo had onderteekend. De Staten Generaal noemen hem éénmaal Diederyck [6]), de Staten van Holland éénmaal Dirck [7]), maar beiden voegen er bij: *van* R.; en ontleenen dus den naam niet aan een stuk van hem zelf, daar hij dat *van* nooit gebruikt. Verder is, voor zooveel blijkt, de naam Dirk hem alleen gegeven door zijn vijand Dr. Coster, die naar allen schijn een lachwekkende tegenstrijdigheid vond tusschen dien alledaagschen naam en den riddertitel. Pieters getuige kan evengoed de baljuw geweest

1) Reg. Herv. Kerk, agh. Worp 144 n. 1.
2) Worp in *Oud-Holland* 1895, blz. 163.
3) Ald. blz. 89 a. t.
4) Ald. 211.
5) Ald. 236.
6) Unger, Bredero-album, 94.
7) Worp, a. w. 83.

zijn; of die Dieryck Ysbrantsz. R., wien Th. 4 Febr. 1618 een bruiloftsdicht wijdde [1]), of nog een ander.

Van zijn eerste jeugd weten wij niets. In 1601 was hij agent van de stad Emden; en volgens zijn eigen beweren ook van de Hanse, in Engeland, waar hij zich nog bevond in 1603; diende 1612 [2]) als consul in Portugal, waar hij zich verdienstelijk maakte door vrijlating van ruim veertig gevangen Nederlanders te bewerken — hetgeen de Staten Generaal wilden beloonen met *ƒ* 600, die op zijn verzoek veranderd werden in een gouden keten; — en als agent van prins Maurits in Spanje; sinds 1619 den koning van Denemarken, en ten slotte de Hanse te Brussel [3]), waar hij moet zijn overleden in 't begin van 1639, daar Kruls lofdicht vóór zijn in dat jaar gedrukte *Gheboorte Christi* blijkbaar na zijn dood is geschreven [4]).

Den Contra-Remonstrantschen geloofsijver, hem door Jonckbloet toegeschreven, kan ik in zijne werken en levensloop niet vinden. Wel heeft hij in 1623 laten drukken:

ick bespeurt heb veel verraderijen,
In wesens ongelijck; maer hoe 't ook was beleydt,
't Was daer gelijck 't hier is, dats door de gheestlijckheydt.

en dit past op Slatius; maar 1° men behoefde toch geen Contra-Remonstrant te zijn om een sluipmoord te verfoeien? 2° Dit had hij reeds geschreven in 1618 en er op laten volgen:

De geestlyckheyt. Ick zegh, en zeght oock zonder schromen
Ja so ghy wilt ick sal u noch wat nader komen,
En zegh, dat groot ghevaer loopt 't rijck oft republijck
Waer dat de gheestlijckheydt tracht na de politijck:
Want als de leeraers hun met staetsbeheersch bekomm'ren,
Ja hoe de staet oock is verwerdt, zy 't meer beslomm'ren.

1) *Poetens Borstweringh* blz. 263.

2) 4 Mrt. van dat jaar verkreeg hij zijn ridderorde: Worp, *Oud-Holland*, '95, '86.

3) Zijn diplom. werkzaamheid is uitvoerig beschreven door Worp a. w.

4) Als lust penceelkonst dreef tot vreughd van gheest en ooghen
(Om af te beelden 't Beeldt, en Ridderlijke gheest
Des *Ridders* die, soo langh hij levend is gheweest,
De soete tepels van *Minerva* heeft ghesooghen), enz.

5) Trouwe landsatens-klacht; ook aangeh. Jonckbloet-Honigh III, 117.

Digitized by Google

In *Eglentiers Nieuwe-Jaars-gift* voor 1619 wordt — kon het anders? — de tweedracht besproken en diep betreurd; maar . . *zonder één woord over 't geloofsgeschil.* Hij kiest daar duidelijk de partij der Staten Generaal en prijst Maurits uitbundig; maar laakt in de tegenpartij . . . dat zij dwaalleeraars heeft begunstigd en de kerke Gods bedroefd? volstrekt niet; maar dat zij het opperbewind heeft miskend en het land bijna in burgeroorlog gestort:

De eene passy kost de ander passy teelen
Ja deed veranderen / lacy! Steden in Casteelen /
Vernielende de tros van 't lants vereende bandt /
Dat yder Stadt wou wezen zelven 't zelfde landt.

Wel verwacht hij alles goeds van de synode,

Waer reden meer zal doen als al het twistich strijven /
Waer reden meer zal doen als al het listich drijven /

(Dus de *rede,* niet het Schrift- of kerkgezag, moet den twist beslechten); en voorts van gematigdheid aan weêrskanten:

Op dat de herten t' zaem vereenen / en de twist
Door reckelijck toegheven gantschelijck zy gheslist.

(Juist wat Oldenbarnevelt en de zijnen ook wilden, zoolang de strijd nog enkel theologisch was).

Zoo ook in *Keyser Otto en Galdrade* (I, 1ste Bedr. 1ste T.):

Want waer de gheestlijckheyt een vinger inne dwingt,
Te met, met langer handt d'alb'heersching inne dringt.

Dat is geheel het »Mozes boven Aäron" der regentenpartij. En het doet er niets toe, dat hij onder Mozes niet verstond: de Staten van Holland of burgemeesteren van Amsterdam; maar Prins Maurits en de Staten-Generaal. Want ook aan deze zou geen Contra-Remonstrant algeheele vrijheid van kerkelijken invloed hebben gegund. Jonckbloet, vóór alles liberaal zooals men omstreeks 1870 liberaal was, is hier — misschien half onbewust — uitgegaan van de stelling, dat in de 17de eeuw Oranjeman en Contra-Remonstrant één waren; wij weten thans beter. Bovendien is »Vrou Jacoba", gelijk wij nog zullen zien

Digitized by Google

eenigszins Staatsgezind van kleur. In de Godsdienstige verzen van Rodenburghs ouden dag is niets bepaald Calvinistisch. Al kan men aannemen, dat een Contra-Remonstrant nog in 1616 de zedelijk-godsdienstige strekking van Vondels gedichten heeft geprezen [1]), dan toch zeker niet, dat Vondel na 1618 die beleefdheid heeft beantwoord; en intusschen prijkt R.'s Cassandra in latere drukken met een vers van hem [2]); geen eigenlijk lofdicht, maar toch ontwijfelbaar bewijs, dat hij met den schrijver bevriend was. En bovenal: in 1619, toen de Contra-Remonstranten zegevierden, toen iemand van Rodenburghs ervaring in diplomatieken staatsdienst en hooge ingenomenheid met zichzelven een schitterende toekomst kon, ja moest verwachten, zoo hij tot hen behoorde; juist toen is hij in buitenlandschen, Deenschen dienst gegaan. Niet onnatuurlijk verdacht men hem dan ook in Denemarken van Arminianisme [3]); en heeft Hugo de Groot hem een oogenblik voor een geestverwant gehouden [4]). Wat was dan zijn Godsdienstige denkwijze?

In *Hoecx en Cabeljaus* wordt tweemaal iemand door een priester ter dood bereid, niet alleen zonder één woord over de sacramenten der stervenden — dit zou te verklaren zijn uit de overweging, dat Burgemeesteren de vertooning van deze niet zouden toelaten — maar alwat de priester zegt, is zóózeer christendom boven geloofsverdeeldheid, als 't in de 17de eeuw maar eenigszins mogelijk was [5]). Nu zegge men niet: »Rodenburgh begreep, dat hij een tijdgenoot van Karel den Stoute niet Protestantsch kon laten spreken, en wilde hem niet Roomsch laten spreken"; zóóveel overleg is niet denkbaar in den man

1) Voorrede van *Celia en Prospero*; ook aangehaald d. Jonckbloet, Letterk. uitg. Honigh, III, 124.

2) Vondel uitg. v. Lennep II, 333.

3) Worp in *Oud-Holland* '95, blz. 209.

4) Willem de Groot, Broeders gevangenisse, aangeh. d. Unger, Spectator '85, 96.

5) Opmerking verdient, dat bij zoovele zedelijk-godsdienstige bespiegelingen, in R's tooneelstukken, toch alléén in de woorden van dien priester sprake is van »Godts zoon", en nergens van »Jezus Christus". Aan 18de-eeuwschen schroom om dien náam op 't tooneel te brengen, valt hier niet te denken.

Digitized by Google

die, niet tevreden met Ariosto voor te stellen als tijdgenoot van Otto III, offerhanden aan Diana laat plaats hebben in Nederland na 't beleg van Leiden. Voorts: zou een ijverig Calvinist zooveel hebben geschreven voor 't tooneel? Stukken van den vurig-roomschen Lope de Vega hebben vertaald? En het sterkst: Galdrade leest ter vertroosting in haar tegenspoed Boëtius, nog wel in de vertaling van Coornhert. Nu was deze wel is waar aan »In Liefde Bloeyende" opgedragen; en kon dus de warme »Eglantier-Liever" zich verplicht achten haar te gebruiken; maar iemand, in wiens gemoed de Godsdienst de eerste plaats bekleedde, zou hier den Bijbel hebben aangebracht. Moeten wij dan niet veeleer Rodenburgh ook in dit opzicht voor een geestverwant van zijn oom Henrick Laurensz. Spiegel houden? [1]).

Daarentegen geloof ik met Jonckbloet — en Loffelt —, dat hij inderdaad bedoeld is in den *Spaanschen Brabander*; althans, dat het hiertegen aangevoerde niet afdoet.

1°. In *Apollo of Ghesang der Musen*, in 't zelfde jaar als de Sp. Br. door Brederoo uitgegeven, staat een klinkdicht van hem, ja. Maar in een jaar tijds kan veel veranderen, vooral tusschen twee leden van het *genus irritabile vatum*; en als dan bovendien Amor in 't spel komt!

2°. Jerolimo wordt niet geschilderd als dichter; maar in 1617 was er nog weinig van Rodenburgh verschenen; en Br. kan gevreesd hebben àl te duidelijk te worden; R. was, hoewel persoonlijk weinig gezien, van veel invloedrijker maagschap dan hij; wij weten, wat dit destijds reeds begon te beteekenen. Intusschen is Jerolimo toch een groot bewonderaar van de Brabantsche dichters en vooral van hun vaardigheid in 't verzen maken voor de vuist:

1) Bij Jonckbloets drie voorbeelden, dat hij diens zinspreuk *Deught verheught* gebruikte, zijn nog te voegen het slot van *Melibea* en van een vóór het 1ste deel van *Keyser Otto en Galdrade* geplaatst klinkdicht, dat blijkens de ondert. *Chi sara sara* van hem zelf is (de billijkheid gebiedt hier bij te voegen, dat het dan ook volstrekt geen lofspraak op hem bevat). En Spiegel was toen reeds vijf jaren dood; R. moet dus wel zeer met die spreuk en de levensbeschouwing, die zij uitdrukt, ingenomen geweest zijn.

Digitized by Google

Item daer haddege Kastileyn, de Roovere, Gistelen, en Kolijn,
En Jan Baptisten Houwaert, dat bayloy goeye meesters zijn;
Da waren liens vol perfecty: en van devine eloquency,
Ygelijck woordeken datse aggeerden, of nomineerden, dat was een sentency.
Het minste dat se sproocken da was een reffiereyn . . .

Dit slaat m. i. duidelijk op Rodenburgs pronken met zijn »snel en wel" en zijn in 44 uren berijmden Alexander. En dit weegt te zwaarder, omdat in Lazarillo di Tormes niets van dien aard voorkomt; en Br. het dus hier geheel uit eigen beweging heeft aangebracht.

3°. Hij was geen berooide snoever, zegt men, maar een man van aanzien. Dit moet ik betwijfelen. Zulke diplomatieke agenten als hij waren er toen in menigte; en men moet vragen, of ze niet soms veel hadden van spionnen. Elizabeth heeft hem niet ten gehoore ontvangen; hij zou, ware 't anders, er niet van zwijgen, waar hij zijn verblijf in Engeland op zoo gezwollen toon bespreekt [1]). Prins Maurits gebruikte hem o. a. om paarden te koopen [2]). De Staten Generaal duidden hem aan als: »Theodore Rodenburg hem houdende omtrent het hof van Spanje" [3]) en verboden hem zich hun gezant te noemen [4]). Worp geeft toe, dat zijne geldzaken in slechten staat verkeerden [5]). Nog in 1619 hield Willem de Groot hem voor een gelukzoeker, die wel eens aan een galg kon geraken [6]).

4°. Hij sprak geen Brabantsch. Schrijven deed hij 't zeker niet; maar hoe weet men, dat hij schreef zooals hij sprak? Dit deed zelfs Brederoo niet, waar hij menschen van stand liet optreden; bij Rodenburgh nu treden bijna geen andere op; en niemand heeft ooit in 't gewone leven gesproken met zulk een zinsbouw en zulke woordkoppelingen, als die (met den onmogelijken 2den nv. *mv.* op *s*) hoofdkenmerk van zijn schrijftrant uitmaken. Daarentegen komen die woordkoppelingen bij Brederoo ook

1) Trouwe Batavier, opdracht. 2) Worp 172.
3) Unger, Spectator '85, blz. 169. 4) Worp, blz. 81.
5) *Oud-Holland*, Worp 163, 214.
6) Broeders gevangenisse, aangeh. *Oud-Holl.* 663.

Digitized by Google

voor... in de voorrede van den *Sp. Brabander*; en nergens elders. Deze opmerking van Loffelt schijnt mij sterk vóór 't oude gevoelen te pleiten; want waarschijnlijk heeft Rodenburgh, als hij in de Camer 't woord voerde, gesproken zooals hij schreef; wat hem niet behoefde te beletten, thuis en onder een kanneken plat Antwerpsch te spreken. Dat het niet afdoende bewezen is, geef ik gaarne toe.

Eindelijk: het »dragersheerschap van de Coornmerckt". Jonckbloet ziet hierin Rodenburgh, zonder er reden voor te geven. Hij had kunnen aanvoeren, dat die man volgens Brederoo met labbige tongh »Ha Campen!" heeft geseyt [1]); nu komt dat tusschenwerpsel *Ha*, zoover ik kan nagaan, bij niemand in dien tijd vaker voor dan bij R.; 2° dat de koorndragers om hun schuingekruiste (dus een *Bourgondisch* kruis vertoonende) draagriemen »Kruysheeren" werden genoemd [2]) en R. geen gelegenheid verzuimde om op zijn ridderorde »van den Huyse van Bourgondiën" te snoeven. — Maar hier staat tegenover, dat bedoelde Campen bezwaarlijk een ander kan zijn dan Cornelis van Campen, 1618 bestuurslid van I. L. B.; dat R. met dezen op den besten voet stond; en het Dragers-heerschap van de Coornmerckt bij Brederoo op dreigenden toon tot Campen spreekt; zoodat hier voorloopig niets te beslissen valt.

II. ZIJN WERK [3]).

Jonckbloet stelt hem als tooneeldichter boven Vondel — wat intusschen bitter weinig bewijst, daar hij dezen als zoodanig al heel laag stelt; Loffelt meent: »Hoe meer men de werken van Rodenburg van nabij beziet, zoo (sic) meer komt men tot de overtuiging, dat hij en niet Coster de man was die ons een nationaal tooneel had kunnen bezorgen. Indien Rodenburg

1) Den Broeders I. L. B. 1616 vs. 58; aangeh. Jonckbloet-Honigh III, 106.
2) Brederoo, Symen sonder soeticheyt, r. 435; verg. te Winkels uitg III, 85.
3) Uitvoerige bibliografie door Dr. J. Alblas, Diss. Utr. 1894.

Digitized by Google

Vondels of Hoofts macht over de taal bezeten had, zouden wij ons zoo goed als Engeland en Spanje op onzen Shakespeare en Calderon kunnen verheffen. De romaneske ridder had een warm hart voor de natuur, een rijke fantasie, groote kennis en geleerdheid en een wijsgeerigen blik op het verband tusschen geest en lichaam, welke laatste gaaf vooral blijkt uit sommige bladzijden zijner *Borst-Weringh*" [1]).

Van Vloten daarentegen noemt hem »een ridder van een droevige vertooning"; en Van Lennep zegt van zijn stukken: »Ik zet het ook den geduldigste er een van uit te lezen".

In 't oog springt, dat iemand, die door vier tegelijkertijd levende ontwikkelde mannen van denzelfden landaard, onafhankelijk van staats- en kerkgeschillen, zóó uiteenloopend beoordeeld wordt, in elk geval iets eigens, iets bijzonders moet gehad hebben. En al valt het misschien velen moeilijk, bij lezing van Loffelts lofrede even ernstig te blijven, als hij zonder twijfel bij 't schrijven geweest is; zoo was toch van den anderen kant van Vloten te blijkbaar geprikkeld door Jonckbloets veronwaarding van zijn zoo innig vereerden Vondel, en draagt van Lenneps vonnis te zeer den stempel der dagen, toen de beoefening van de geschiedenis der fraaie letteren een *uitspanning* was, om hun oordeel voetstoots over te nemen. Bovendien wordt de belangrijkheid van een schrijver voor die geschiedenis niet alleen bepaald door de kunstwaarde van zijn werk. En daarnevens komt niet alleen in aanmerking de invloed, dien hij heeft uitgeoefend, maar ook, dien hij heeft ondergaan. Wat het eerste betreft geloof ik, dat Rodenburgs afdwalingen meer gedaan hebben dan de verdiensten zijner tegenstanders, om het »romantisme" [2]) van het Nederlandsch tooneel te weren — immers Coster en Brederoo waren in hun ernstige stukken *in beginsel* even goed romantisch als hij; en Vondel heeft eerst beteekenis gekregen, toen de strijd voldongen was. Doch hierover kan men

1) Gids 1874, III, blz. 125.

2) In de beteekenis, die te Winkel (Vondel als treurspeldichter 287) aan het woord heeft gegeven.

Digitized by Google

verschillend denken, vooral, naarmate men die afdwalingen meer of minder grof vindt; iets dat eigenlijk reeds behoort tot de zaken van *smaak*. Daarentegen laat zich met de stukken bewijzen, dat Rodenburg *alle* invloeden heeft ondergaan, die op de Nederlandsche letteren van zijn tijd in 't algemeen hebben gewerkt: Hervorming, humanisme, Seneca, Fransche pseudo-klassiek van het eerste tijdvak, Italiaansche, Spaansche en Engelsche romantiek, Nederlandsche zucht tot leering en stichting en gemis aan afkeer van 't platte, bloei van toonkunst en gezellig leven, d. i. sterke aansporing voor de dichters om zich op het *lied* toe te leggen, de Rederijkers, en zelfs — zij 't ook slechts door *hunne* tusschenkomst — het middeneeuwsch mysteriespel. Het kan dan niet onbelangrijk zijn die werken een voor een nader te beschouwen, vooral met het oog op hun bronnen. Wij houden ons daarbij aan de tijdsorde; eerst nog een woord over 't aantal.

Tengnagel stelt het in een bekende scherpe hekeling van den dichter op 26, Bidloo (Panpoëticon Batavum) op 25. Jonckbloet somt de titels der hem bekende op; rekent terecht de 2 of 3 »deelen" van sommige als afzonderlijke stukken, en komt daardoor tot 21. Nu heeft hij over 't hoofd gezien, dat ook *Sigismund en Manuella* uit twee deelen bestaat; maar daarentegen is zijne opgave van *Eglentiers Nieuwejaersgift* een vergissing [1]); dus het getal toch juist. Hier komen bij de ongedrukte: *Hertoginne van Savoyen* in vier deelen [2]), *Aurelia* [3]) en vrij zeker een alleen bij name bekend *Deuchts Violieren crans* [4]). Rekenen wij de drie in de *Eglentiers Poëtens Borstweringh* [5]) opgenomen tafelspelen mede, dan zijn er 30.

Het is zeer mogelijk, dat ook Tengnagel den *D. V. C.*, te Antwerpen gespeeld, niet heeft gekend; en zelfs dat er veel meer te Antwerpen of te Brussel gespeelde onbekend gebleven zijn. De overlevering echter, die het geheel aantal op driehonderd brengt, wordt afdoende weêrlegd door het zwijgen van Bidloo.

1) Zie beneden op dien titel. 2) Evenzoo. 3) Evenzoo. 4) Evenzoo. 5) Evenzoo.

Digitized by Google

Deze toch, die R. zoozeer bewonderde en juist vooral om zijne vruchtbaarheid, zou er stellig melding van gemaakt hebben, indien hij ze had gekend en geloofwaardig geacht.

1. *Anna Rodenburgs Trouwen Batavier.*

Zoo genoemd om de opdracht aan zijn zuster, in latere drukken: *de standvastige liefde van Cypriaen en Orania* [1]). De eerste is van 1617, maar het stuk blijkens de voorrede, begonnen en voltooid in 1601; derhalve, zoo ver wij weten, zijn eersteling; en gelijk hij (met een nauwgezetheid, die hem niet altijd zou bijblijven) in die voorrede erkent »slechts een naboots van den ghelaurierden Poeet en Riddere Guarijn".

Bekend is, dat ook Vondel zijn *Leeuwendalers* (tendeele) aan Guarini's *Pastor fido* heeft ontleend; maar zoover ik weet, was nog niet opgemerkt, dat hij door Rodenburghs vertaling naar allen schijn op het denkbeeld is gebracht uit de Italiaansche verdichting een zinnebeeld van Nederlandsche geschiedenis te scheppen [2]). Het eerste bewijzen de namen Heereman, Zeegheer, Woudheer (bij V. Wouter), Warenar; het tweede — Rodenburgh heeft bovendien de namen Orania, Wel-hem, Vrede-rijck [3]) en vervangt Guarini's Arcadia door »Batavia". Maar terwijl Vondels Leeuwendael geheel overeenkomt met Nederland vóór de geschiedenis, zooals *zijne* eeuw zich dat voorstelde, zijn bij Rodenburgh gedroomd verleden en werkelijk heden alleronge-rijmdst — vermengd kan 't niet eens heeten, maar dooreengesmeten. Niet tevreden »sGraven-Haghe en 't Bosch" te bevolken met »Batavieren", die enkel Arcadiërs onder Nederlandsche namen zijn... maar hooren wij hem zelf in den »Inhoudt":

1) Niet *Oriana*, zooals de heer Loffelt schrijft; wij zullen zien dat dit verschil niet zonder beteekenis is voor de strekking van het stuk.

2) Alb. Thijm meent, dat V. niets dan twee namen aan R. heeft kunnen ontleenen. Zeggen wij liever dat hij, in Alb. Thijms gedachtengang, eigenlijk niets aan R. *mag* hebben ontleend.

3) »Groote V[illegible] bij V. is natuurlijk geen ontleening, maar zinspeling op [F]rederik He[illegible] R. dezen, die juist het jaar te voren begonnen was van [z]ich te do[illegible] bedoeld hebben.

Digitized by Google

Den voorzeyden Heereman" (dezelfde als bij V.) had noch een zoone gehad, Woud-heer genaemt, wezende d'eerste ghebooren, welcken zone hij had verlooren in 't Jaer 1574 ten tijde als den Spangiaerts, Leyden beleghert hebbende, en heur Hooghens: de Heeren Staten Generael, beneven zijn Ex[tie]. De Prins van Orangie, tot ontzet van de Stadt de Landt scheyers-dijck hadde laten doorsteken, met een springh-vloedt, welcke (*l.* welcks?) Ebbe mede nam een driftich wieghsken, waerdoor Heereman zijn zoone verloor. 't Zelve wieghsken werden (sic) aen den oever van den Rhijn ghevonden met het kindeken, door eenen Vrede-rijck, die 't kind borghden, en vermits hij 't vond in een wieghsken van Cyprechs-hout gemaeckt noemden 't kind Cypriaen, en voeden 't op ghelyck zijn eyghen. . . . . Ten zelfden tijde was Cypriaen door zijn ghewaende of gevonden Vader Vrederyck ghezonden om zijn studie te vervolghen te Leyden, en 't ghebeurde dat Orania op den tweeden October, als de vertooninghen aldaer geschieden van de belegeringe ende ontzet derzelver stede van den Haghe te Leyden was ghekomen . . .

De handeling is dan verder dezelfde als bij Guarini, terwijl Vondel, gelijk men weet, gedeeltelijk Tasso's *Aminta* heeft gevolgd; en 't slot:

waer door 't Orakels voorzichte volbracht was, en Batavia bevrijdt van de Peste, en het opoffren van een Maeght alle Jaer.

Men heeft in Goethes *Iphigenie in Tauris* zeer afgekeurd, dat Thoas en zijne Tauriërs veel te beschaafd en zachtzinnig zijn voor lieden, die weinig jaren te voren nog menschen offerden; maar wat dunkt u dan, waarde lezer, van Diana-aanbidders, orakelvragers en menschenofferaars, die in Nederland wonen, hun zonen te Leiden laten studeeren en hun dochters het feest van 't ontzet bijwonen?

In zake taal- en versbouw heeft Vondel zeer zeker van dezen Trouwen Batavier niets kunnen leeren. Om dit aan te toonen vergelijken wij den aanhef, niet met dien van de *Leeuwendalers*, — dit zou onbillijk zijn, daar R. in 1601 pas begon en V. in 1647 op het toppunt zijner kracht was —, maar van zijn tooneel-eersteling het *Pascha* (1611).

Bij Rodenburgh:

Pheeb die de aerde voed, met zyn ghezweyge waegen,
Ghenaekt de zonsens (sic!) kreis mits 't nu begint te daegen.
Vrouw Hesperus de ster, bodinn des naere nacht

Digitized by Google

Trekt weer na heur gewest, zy heeft heur ampt volbracht
Verduysterende d'aerd: nu Lucifer komt weder
Ter aert van 's Hemels top, ons lichtende hier neder.

(De Ridder hield er, zooals men ziet, een eigenaardige sterrenkunde op na).

Bij Vondel:

Weydt hier, myn Beestiail, weydt hier myn tier'ghe Vee,
Golft hier om dit Gheberght, myn wit-ghewolde Zee,
Scheert hier 't groen-harigh loof, spaert kruydt noch bloemkens geurich,
'T lacht hier doch altemael zoet rokich en coleurich.

Opmerkelijk, en een nieuw bewijs dat Camer en Academie elkander niet bestreden om een beginsel, is nog dat Warenar en Margriet in dit Arcadisch Batavia juist zoo kijven als Nieuwen-Haen en Griet Smeers bij Brederoo. Beiden bleven in dezen trouw aan de Rederijkers-overlevering: de »zinnekens" vormen ook een komisch tusschenspel, zijn altijd twee in getal, en schelden elkaâr de huid vol. Daar men Rodenburg zoo dikwijls geprezen heeft als zooveel kiescher dan zijn tegenstanders, mag ik niet nalaten hier een proefje van Margriets lieftalligheid te geven:

Ghy overgheven fielt, verschrickelijcke gheest,
Half mensch, half bock, half wolf, o onnatuurlyck beest,
Zo ghy gelooft dat ick u nimmer kost bezinnen,
Zo hebt ghy 't recht getreft, wat zoud ick toch beminnen?
Uw botten platten muyl? uw vuylen geyten baert?
Uw ezels ooren fielt? uw stinckend vlees onwaerd?
Uw grijnzich stuur ghezicht? uw kovel-kin ghy tandeloos?
Wa. Wat zeght ghy?
Ma. Wat ik zeg? gy schalcken guyt en schandeloos.
Wa. Aen my ghy vuyle teef?
Ma. Aan u ghy oude gheck,
Wa. 'k Verwonder ick uw tong niet uyt uw backhuys treck.

En dit is nog niet eens het ergste!

Eén punt echter heeft R. hier voor: terwijl Nieuwen-Haen en Griet Smeers beiden geheel buiten de handeling staan, neemt Margriet er wel degelijk aan deel: zij komt overeen met

Digitized by Google

Guarini's Corisca. Warenar daarentegen is zijn eigen vinding — of inlapsel, zoo men 't noemen wil — en de kijfpartij dan ook volstrekt overbodig.

Daar alle kunst ontspruit uit 's menschen behoefte aan verheffing boven de werkelijkheid, zoo wordt de plaats van iederen kunstenaar in de geschiedenis minstens evenzeer, als door zijn begaafdheid, bepaald door zijn begrip van idealiseeren. Ten opzichte van Rodenburgh is de voorrede van dezen zijnen Trouwen Batavier zeer leerzaam:

„Uw lievert (d. i. hijzelf) . . . bewandelde met zijn Anna de belooverde Beemden, ghenietende de vermaeckelijcke verwulfstelghens daecken des olmen, elsen, en eycke lommer beooghende het wolle vlockx, op 't korte gras knabbelende, graechte [1]), het melck veed waegende op de klaver etmoersche velden en de pluymdierkens tierelierende in dartelende vreughde, midlertijd de een schaephoeder daer en d'ander hier yder voldeden hun bevolen zorge" . . .

Al spreekt hier meer zucht naar ondragelijke gemaaktheid van taal, dan »warme liefde voor Engelands frisch natuurschoon" [2]), toch kan de inhoud niet onwaar genoemd worden. Maar nu:

„en alles onder een bekommerde na be-ooging des (sic) plaets, waer d'eene van de steets vlietende Theems scheyden van zyn baer-voete herderinneken, de voet steden kusten, d'ander knielende voor 't Carmille (?) aerde-zit plaetsken, twelck hem noch vernieude de aengheuame verzelling met zijn geliefde Meysken. D'eene zittende aen d'Oever van een stilstaende Beecxken (sic), ontroerde de zuyvere baerkens, door zijn veelvoudige bracke tranens druppelen bemurmureerende d'afkeerlijcheydt zijns (sic) Herderinne. D'ander neuryende op een havier-ried (sic) de Lofzanghen zijns vriendinneken".

Leg dit nu, lezer, naast de schildering der Engelsche volkszeden van dien tijd door Shakspeare, toch op zijn minst evengoed dichter als Rodenburgh, en de nuchteren beschrijving der werkelijkheid door Campbell [3]), rijst dan niet bij u de vraag

1) Versta: de graagte van het „vlock" d. i. kudde. Zulke anglicismen heeft onze ridder meer; ik geloof ook zijn onmogelijken tweeden naamval meerv. b.v. „zielens blijheid" hiertoe te moeten brengen.

2) Loffelt a. w. 110.

3) De Puriteinen in Engeland, Nederland en Amerika, vert. v. Maanen, Sneek, 1896.

Digitized by Google

of, gelijk zijn bewonderde Lope de Vega Plautus en Terentius, zoo Rodenburgh geheugen en verstand achter slot en grendel borg, wanneer hij ging schrijven?

Het stuk is in 1609 gespeeld [1]), dus naar allen schijn ter viering van 't Bestand; dit kan Vondel op het denkbeeld hebben gebracht dezelfde stof te bezigen ter verheerlijking van den vrede.

2. *Deuchts Violieren-Crans.*

Van dit stuk is alleen bekend, dat het geschreven is door Theodoor Rodenborch Bets, die in 't begin der 17de eeuw te Antwerpen leefde (zegt het Biogr. Woordenboek der Ned. Letterkunde), en door »de Violieren" aldaar vertoond. Het archief dier kamer is niet bewaard, zoodat het stuk wel verloren zal gegaan zijn. Ik aarzel niet onzen Rodenburgh voor den schrijver te houden. Zijn broeder heette, gelijk wij zagen, Johan *Betsen.* Van zijn leven tusschen 1603 en 10 weten wij niets; hij kan toen zeer wel te Antwerpen hebben gewoond — en heeft er dan stellig ook gerederijkt. De titel en de inhoud, dien deze doet vermoeden, vallen geheel in zijnen geest. En het zou al zeer zonderling zijn, zoo er tegelijk *twee* dichters van denzelfden doop- en geslachtsnaam en van dezelfde richting hadden geleefd.

3. *Batavierse Vryage-spel.*

Jonckbloet stelt dit op »1 Juli 1616", zonder er reden voor te geven; de opdracht — door den drukker, aan »Joffrou Franscoise Steenborn" — is gedagt. 1 Juli 1622. Maar uit die opdracht blijkt, dat het veel vroeger geschreven is; de titel en de woorden in 't vierde bedrijf:

Ghy Batavieren van mijn zoete Vaderland,
Laet ick u spiegel zijn,

geven er den schijn aan van een weêrslag op Kolms *Bataefsche Vrienden-Spieghel*, 1615 gedrukt en aan Rodenburgh opge-

1) Worp 77.

Digitized by Google

dragen; het zal dus niet veel jonger zijn. Voorts komen er twee *zinnekens* in voor, die nog sterk gelijken, in hun namen zelfs, op *Belet van Deuchden* en *Sondich Becoren*; en behalve hier gebruikt Rodenburgh alleen in 't voorspel van *Melibea* (1617) en 't naspel van *Rodomont en Isabella* (1617) rhetoryckelycke persoonsverbeeldingen; zijn verdere allegorieën zijn pseudo-klassiek. Het Batavierse vrijage-spel zal dus in elk geval tot zijn oudste werken behooren. —

Theophilus en Pirocles »twee oude Batavieren" openen 't stuk met lofzangen op den goeden ouden tijd. Celia, »een loos meysken", spant samen met Polotheus, »een beveynst Jongeling", om minnende paren in twist te brengen (wat zij daarmeê beoogt, is niet recht duidelijk). Hij vrijt tegelijk naar Lucia, Emerens, Celestina en Oediel; L. heeft nog twee aanbidders: Sephalis en Pamphilio (die zich — niet zeer ridderlijk — tegen elkander beroemen, waarbij zij door Celia en Polotheus beluisterd worden); en koketteert met alle drie, hoewel S. haar redt uit handen van... een sater (naderhand echter »een boer" genoemd) maar evenals de *pastor fido*, zonder wederliefde te oogsten; en Polotheus' valschheid, aan 't licht komende, beweegt haar om zich van de wereld af te zonderen en te leven als — melkmeid. P. zaait wantrouwen tusschen Emerentia en haar Hermilio; maar H. vermomt zich als een oude boer en beweegt E. hem haar leed te klagen, waardoor beiden de waarheid ontdekken. Celestina bemint Heliodoor en hij haar; doch haar vader wil, dat zij Polotheus zal huwen. Pamphilio, ontboden om haar portret te schilderen, laat Heliodoor vermomd in zijne plaats gaan. Zij vertelt hem wat zij al zoo in de schilderij uitgedrukt wil hebben — een opsomming, die herinnert aan:

Schilder, 'k wou mij zelf eens zien
Op het doek geteekend:

enz. en opnieuw bewijst, hoe weinig oog de schrijver had voor 't onderscheid tusschen ideaal en onmogelijkheid. — Volgt een herkenning, waardoor C. in flauwte valt; en een veel te lange alleenspraak van Heliodoor, waarin hij al klagende voor de vuist

Digitized by Google

een strofe van minnezang dicht; en die toch niet zonder waar gevoel is, waarom ik het slot en de volgende samenspraak wil aanhalen:

(Hy kust heur).

Ha, laetste droefste kus, helaes, ick voel noch leven [1]),
. . . .
Kust dan Heliodoor, zo langh u asem leeft,
Want 't schijnt ghy door 't ghekus u Enghel 't leven geeft.
Hoe ist mijn lieve hert? helpt Godt, 'k voel heur beweghen,
Heur polssen leven weer, O Hemel zend u seghen,
O opper milden God, doch dese Enghel spaert,
Ghelijck de Phenix van de schoonen op de aerdt.
Ontlast u teere borst, van dees benaude hetten,
Sught uyt myn lieve Nymph, laet u Auroor weer zetten,
Het purpre frisse root, in dit Albastre wit
Uws lieve kaecskens glans, laet u spraeck-rijcke-lit
Door 't uyten van een woordt my duysent levens gheven.

C. Ay me, Heliodoor.
H. O glory mijnes leven.
C. Ha lief!
H. O hert!
C. Mijn vreughd!
H. Mijn ziel!
C. Mijn al!
H. O trouw.
C. Heliodoor!
H. Mijn Nymph!
C. Mijn eygen!
H. Waerde vrou! [2])
C. Als d'overgroote rouw de hooghe vreught ghevoelden,
De gheestelijcke kracht zo in mijn herte woelden,
Dat hun gheweldt het wiel mijns zinnen uyt het spoor
So schielijck dreef, helaes, dat ick 't verstant verloor.
H. Hoe ist mijn Enghel nu?
C. ten kan niet qualyck wesen,
Nu ick u bij zijn heb, hoe quaemt lief dat ghy dese
Verkeerde kleen aantrockt?
H. Om dat mij was gheseyt,
Ghy Polothens liefdt, en om het recht bescheyt

1) Dat *helaes* komt dan vrij wonderlijk te pas!

2) Dit doet aan Blasius denken; maar m. i. niet tot Rodenburghs nadeel.

Digitized by Google

Te weten, nam ick voor, dus te verspien u vryen.
C. 't Schynt dat de haet en nijdt ons liefde niet kost lyen.
Daer is die schalcken man.
Poloth. (komt). Wat doet de tyt oock niet?
C. Lief laet ons gaen van hier.
H. Opdat hij ons niet ziet. *Binnen.*

Zoodra P. alleen is, voegen de »Sinnekens" Schyn-deucht en Schoonpraet zich bij hem, zijn gewone raadslieden ten kwade, en blazen hem in Emerentia te belasteren, als zou zij zich aan hem hebben overgegeven. Dit eindigt:

P. 'k Wed dat Hermilio dan het meysken niet begheert,
Schoonp. So blijft zy zonder man.
Schynd. En schandelyck onteert.
Schoonp. Wy brengen 't aen den dagh.
Schynd. En laet ghy 't aen u leunen.
P. Maer spreeckt uyt eenen mont [1]), (*Binnen*)
Schynd. Ghy meught daer wel op steunen.
Schoonp. Adieu mijn Heer,
Schynd Vaerd' wel,
Schoonp. Wy broeyen hem wel mal.
Schynd. Wel wat oft noch in 't eynd' met hem noch wesen zal?
Schoonp. Eerst stond hy na heur eer.
Schynd. Maer zy was al te eerlyck
Schoonp. Nu steelt hy heur[e] eer.
Schynd. Voorwaer 't is al te deerlijck.
Schoonp. Wel, ick wil na den Dam.
Schynd. Ick na de nieuwe brugh,
Schoonp. Tot boosheyt zijn steets beyd' ons willens vleuglen vlugh [2]).

Volgt alleenspraak van Lucia, waarin zij van de wereld afscheid neemt — en dan wordt plotseling van den toeschouwer verlangd aan te nemen, al heeft hij er niets van gezien of gehoord, dat het snoode plan tegen Emerentia mislukt is en Celestina vaderlijke toestemming heeft verkregen tot huwelijk met Heliodoor. Immers Polotheus komt; en nadat zij hem den

1) Zijn zij nu zinnebeeldige of werkelijke personen?

2) Welk een taaiheid der overlevering! Op de taal na zeggen Sondich Becoren en Belet van Deughden in het Spel van den Sacramente van der Nieuwervaert (± 1480) hetzelfde!

mantel duchtig heeft uitgeveegd en vertrokken is, staan op eens de Sinnekens weêr naast hem:

Schoonp. Ist nu niet wel gemaeckt?
Schynd. Ist nu niet wel gepreeckt?
Schoonp. Ist nu niet wel gevrijt?
Pol. Mijn hert van spyte breeckt,
Nu Celestyn oock met Heliodoor gaet trouwen.
. . . .

Hij besluit naar 't buitenland te gaan en vertrekt. De Sinnekens zeggen elkander de waarheid naar gewoonte, en eindigen:

Schynd. Ick wil ter bruyloft van Hermylio en Emerens.
Schoonp. Ick meed', dats wel bedocht, daer zullen wy na wens
Ons kaartjes spelen dan.
Schynd. De feest wert oock gehouwen,
Van Celestina, die Heliodoor zal trouwen.
Schoonp. Daer moeten wy oock heen.
Schynd. En vrijen dattet klapt.
Schoonp. Want menigh meysken wert door ons in 't net betrapt [1])
Schynd. En wercken vaecken met een koddighe boelagie.

Schoonpraet valt uit zijn rol en sluit als rederijker:

Hier eyndigt onze Spel der Batavierse vryagie.

Dit stuk schijnt uit herinneringen aan Italiaansche en Engelsche herderspelen saamgesteld, al zijn de personen jonge heeren en jofferen, en al is het tooneel: »de Amstels-dijck, Reegeliers, Spieghels [2]) en Dry-roemers-hof". Opmerkelijk is Tyter, dienaar van Hermilio (niet van Polotheus, zooals de personenlijst zegt), 1° omdat hij met zijns meesters verliefdheid den draak steekt, op een wijze, die aan Robbeknol doet denken; 2° omdat in *Keyser Otto III en Galdrada* ook een Tyter voorkomt die, gelijk Jonckbloet reeds heeft opgemerkt [3]), blijkbaar Rodenburgh zelf voorstelt; en nu treedt in meer dan één stuk van Lope de Vega een persoon op, Belardo genoemd, die evenzoo met

1) Hier zijn zij dus weer geheel de duivels uit het mysteriespel.
2) Meerhuysen wordt inderdaad met name vermeld.
3) a. w. III, 115, 116.

Digitized by Google

het Spaansche punt van eer spot, en evenzoo blijkbaar Lope zelf is [1]). Heeft Rodenburgh hem hierin willen volgen? Vond hij dan zelf de Arcadische minnarijen belachelijk?

Keyser Otto den Derden en Galdrada, Bly-Eynde-Spel, gedrukt 1616; de opdracht aan Waelburg van Boshuysen is zonder dagteekening. Dl. II verscheen '17, dl. III '18.

In »'t Spels voorreen" verschijnen eerst *Jalourse*, *Nietgheliefde*.

Jalourse. Jalourseyt wurght dit hert
Niet-ghe. Vermits my mist weermin
Jalourse. Vernielt door quel en smert.
Niet-ghe. Ick vreed noch ruste vin,
Jalourse. Zwier-zinnich vol geraes,
Niet-ghe. En leve in wantrouwe
Jalourse. Gans radeloos helaes,
Niet-ghe. Vol quyning en vol rouwe.

Twee en zeventig maal, wel geteld, neemt aldus elk van beiden het woord, en zwijgt de ander zoolang. Dan zegt *Jalourse* nog vier zulke regels; en *nu* bemerkt *Nietghe.* hem:

Jalourse zijt ghy daer?
Jalourse. Ho Nietghelieft gy hier?

(Heeft ooit een »klassiek" dichter van den vierden rang het *terzijde* zóó misbruikt als hier onze romanticus? Trouwens zijn Spaansche voorbeelden gingen hierin nog verder; zie *Hamb. Dramat.* 62.)

Volgt een gesprek, waarin elk beweert veel ongelukkiger te zijn dan de andere — totdat *D'afzijnde* komt, die zichzelf het ongelukkigst acht van alle drie. Na eenigen strijd zegt hij echter:

Comt laten wy ons quellen
Int oordeel van all dees aenhoorders eyndlik stellen.
Jal. Want wy verschelen veel.
Niet-ghe. Voor my ick ben te vreen,
Afz. Joffrouwen oordelt dan wie 't meeste heeft gheleen.
Jal. Ick mits myn Jalousy, die steeds bedruckt moet knaghen,

1) Grillparzer, Studien z. Span. Theater (Werke, XIII), '92, 106.

Digitized by Google

Nietghe.	Of ick die weer-liefd mis, van heur die 'k liefde draghe
Afz.	Of ick die door t'af-zijn mijns liefs mijn hert uyt teer.
Jal.	Joffrouwen zo, door lust, ghy morghen hier comt weer,
	Brenght vonnis op de vraeg,
Nietghe.	Minerva zalt u loonen,
Afz.	En ons *Mercuur* u zal met Louren cranskens kroonen.

(Is dit alleen herinnering aan de prijsvragen op de landjuweelen, of ook een nagalm van de *Cours d'amour*? Trouwens, zouden deze niet — zij 't van verre — op de rederijkers en bepaaldelijk op hun prijsvragen hebben gewerkt?)

Jal.	Afzijnde waer nu heen?
Nietghe.	Retorica die speelt.
Afz.	Ick hoor daer is een stem die konstelike queelt.

(Wat is dat? Zooeven spraken zij de toeschouwers aan, en stonden dus op het *als tooneel opgevatte* tooneel. En nu *gaan* zij *naar* den schouwburg; staan dus ergens in de wereld, die de planken slechts *verbeelden*. Weêr een blijk, hoe weinig R. bij zijn werk nadacht.)

Jal.	Wat is het spels inhoud?
Afz.	Als Keyser *Ott'* victory
	In Romen had getreft, ten tyd van *Paus Gregory*,
	Hy keerend' na zijn Rijck, verliefden in *Florens*
	Op een Joffrouw *Galdraed*, maer missende zijn wens,
	Mits dat Galdradas deughd de Keyser kost afweeren,
	Geeft *Otto* heur ten echt een van zijn grootste heeren.

(Dit is inderdaad de hoofdinhoud van het stuk, door R. waarschijnlijk ontleend aan de »Tragedische of claechlycke historien" (III, n. 6) [1]) — of aan Lope de Vega, die ze eveneens heeft gebruikt in *la mayor victoria* (Kollewijn t. a. p. 359).)

	d'Autheur hier meed afbeeldt wat dat de deughd vermach,
	Waer door *Galdraed* men doen tot hoogheyt komen sach,
	Verfoeyende dem in waer Keyser *Ott'* nae henghelt.
Nietghe.	'k Hoor datter tusschen dees history is ghemengelt
	Een zekere vryagie van een ander vrouw,
	Die *Tyter* trouwden eerst en brack daernae heur trouw.
	En *Flavio* aenslaet, die wulpzich heur beminden,

1) Dr. K. Poll, Tooneelspelen van . . . Jacob Duym, Diss. Gron. '98, blz. 19.

Digitized by Google

En *Tyter* komend' weer, moest laes, zijn *Laura* vinden
Verzamet in den echt.

Jalourse. Dats vreemt, dit moet ick sien.

Afz. Wat ziet men oock al grillen in onse eeuw gheschien.

(Hoe komt die opmerking hier te pas? zal men vragen, daar immers het stuk speelt in de eeuw van Otto III. Maar boven zulke kleinigheden was R. verre verheven.)

Nietghe. Afzijn wel laet ons gaen. } *Binnen.*
Jal. De klok heeft dry geslagen. }

Afzijnde (dus alleen, en blijkbaar tot de toeschouwers sprekende):
'k Weet dat ghy in het spel zult hebben goed behaghen.

Onder de personen komen voor: Theophilus »geomancien", die Tyter en N.B. zijn knecht in de sterrekunde onderwijst [1]); (R. vond dit zelf zoo fraai, dat hij in den druk afbeeldingen van »d'elf Hemelen", den hemelbol en den Dierenriem deed opnemen); Cupido, die »in vertooning" op den slapenden keizer schiet, Galdrada daarentegen niet kan treffen, omdat zij steeds bezig is, naast haar in slaap valt en bij haar ontwaken door haar gebonden wordt; »Bedilal", een soort vertrouwde op zijn later pseudo-klassieks, met wien men alles bespreekt, wat niet vertoond wordt en de toeschouwer toch moet vernemen; soms vertelt hij dezen ook eenvoudig wat er gebeurd is; Araeta »de godinne der deughde", Verstant, Wille en Lust.

Het tooneel is Florenca (sic) en Arcadia; wat niet belet, dat Laura genoemd wordt »perle van 't *Bataefs* ghewest".

In 't tweede deel verschijnen als nieuwe personen Thessalia, verliefd op Tyter [2]), en 't Gherucht; Tyter doodt hier een serpent, dat hem doodelijk bijt; in 't 3de deel verschijnt zijn geest

1) Slaat hierop niet blijkbaar de voorrede van *Griane*? »Ghy goedige Goden van Mannen! die in u groote rymen de vrouwen, dienst-meyssens, ja stal-knechts doet philosopheren van overtreffelycke verholentheden, het zij van de beweginghe der sterren, ofte van de drift des hemels, off van de grootheydt der sonne", enz. Gr. is weliswaar in 1612 geschreven, maar eerst in 1616 gedrukt; en toen eerst zal de voorrede geschreven zijn.

2) Dat hiermede Tesselschade zou bedoeld zijn, is zeer bezwaarlijk te gelooven. Indien al R. de man was om haar te bekoren, dan was zij toch zeker niet de vrouw om hem na te loopen.

Digitized by Google

aan Laura, die daardoor in wanhoop vervalt, ziek wordt, en zijn portret kussende sterft; beider geesten verschijnen aan Flavio. En allegorie èn romantiek dus genoeg.

Tyter nu is R. zelf (gelijk reeds Jonckbloet heeft aangetoond), blijkens hetgeen de anderen van hem zeggen — kenschetsend is, dat R. dus metterdaad zichzelf bewierookt; — en Laura is, gelijk Dr. Worp aan 't licht heeft gebracht, de Haagsche juffer Maria de Vos, met wie hij vijf jaar (1608—13) verloofd is geweest [1]). Kenschetsend is niet minder, dat hij een zijner brieven aan haar, nog wel een vol heftige verwijten en vooral over 't geld, dat zij hem gekost had (hoe ridderlijk en dichterlijk!), heeft opgenomen in zijn *Poëtens Borstweringh* — als een proeve van briefstijl.

Hertoginne Celia en Grave Prospero. Opdracht aan Joh. Betsen Rodenburgh, blijkens opdr. van 't *Mays-spel* zijn broeder; gedagt. 30 Juni 1617.

Die opdracht is merkwaardig: 1°. om de lofspraak op *Abrahams offerhande* van Vondel, een nieuw bewijs, dat de strijd niet liep over klassiek of romantisch in den gewoonlijk aangenomen zin; want wie was in dien zin klassiek, zoo niet Vondel? en wie romantisch, zoo niet Rodenburgh? 2°. om de daaraan vastgeknoopte belofte: »doch zal eer niet lange geschieden, dat ick u uwen Lazar zal opofferen". Hij was dus voornemens een *Lazarus* te schrijven of een prozastuk van zijn broeder onder dien titel in rijm te brengen (waarschijnlijk het laatste; want hoe kon hij anders zeggen: *uwen* Lazar?); blijkbaar als weêrslag op Costers *Spel van de Rycke-man*, het vorige jaar vertoond. Is dit voornemen uitgevoerd? Zeer mogelijk; want wij weten, dat er meer van Rodenburgh ongedrukt gebleven is; en de intusschen al hooger stijgende kerkelijke partijdrift kan hem hebben bewogen om een aan de Schrift ontleend stuk buiten de pers te houden. Maar ook indien het niet uitgevoerd is, kan

1) Worp a. w. 88.

Digitized by Google

Coster het hebben gekend, o. a. door deze voorrede. In beide gevallen heeft hij dus R. slechts met gelijke munt betaald door *Isabella* te schrijven in weerslag op *Rodomont en Isabella*[1]). Ook bewijst het nogmaals, dat R. tegenover zijn vijanden zich niet zoo stipt tot hooghartig zwijgen bepaalde, als Jonckbloet meende.

Wat nu het stuk zelf betreft, dit is weder een vertaling naar Lope de Vega, *la Comedia del molino;* maar in tegenstelling met *Casandra* is hier de handeling te verward om ze na te vertellen[2]). Dat het stuk in Bidloos jeugd nog dikwijls vertoond werd, bewijst wel, dat er velen waren, die dachten als Eelhart in *de Gelukte List:*

Als het rijm glad en goed is[3]) én een Koning, én eene Koningin,
Hertoogen, Prinsen, Raadsheeren, Knéchten én soldaaten,
't Saamen op het Tooneel uitkomen, veel opsnijen én stout praaten,
Véchtende uit, véchtende binnen; als men schaakt, roofd, én moord,
En dat 'et geduurig woeld, is 'et dan niet als 't behoord?

Vechten, rooven en moorden komen nu wel is waar in dit stuk niet voor, woelen des te meer. „Kuiperij op kuiperij gestapeld, maar ze sluiten gebrekkig aaneen, en niets komt goed uit"; zegt Grillparzer er van, hij die Lope anders zoo zeer bewondert[4]). Zulke stukken heeft Lope méér geschreven; en Rodenburgh, gelijk wij nog zien zullen, ook méér vertaald.

Casandra hertoginne van Bourgondië, ende Karel Baldeus. Eerste druk 1617, opgedr. aan Emilia v. Nassau, princesse van Portugal[5]).

1) Ik meen dat Jonckbloet dit, tegen Tengnagel, overtuigend bewezen heeft (a. w. III, 166 v.) door verwijzing naar de latijnsche lofdichten; zijne andere gronden zijn zeer zwak.

2) Vergelijk Kollewijn t. a. p. 2.

3) Dat zijn Rodenburgs verzen, zijne zesvoeters althans, wel allerminst! Intusschen zien we hier, dat in 1689 óók buiten den kring van *Nil Volentibus Arduum* (wan een buitenstaander heeft de schr. in E. willen afbeelden) fraaie verzen werden geëischt; en bijgevolg, dat Vondel toch wel eenigen invloed heeft uitgeoefend.

4) Studien zum Span. Theater (Werke, Cotta, Stuttg. 1888, XIII) 59.

5) D. i. Emilia I, dochter van Willem I en Anna van Saksen, geh. met Don Emanuel van Portugal.

Digitized by Google

Casandra, gemalin van hertog Aernout, gedraagt zich jegens haar mans »Kamerlingh" Karel Baldeus, gelijk vrouwe Potifar jegens Jozef; en met denzelfden uitslag. Hij is trouwens in 't geheim gehuwd met 's hertogs zuster Leonora, die hem een zoon Grimaldus en een dochtertje heeft geschonken; en ziet zich genoodzaakt dit alles te openbaren, om de klacht af te weren, die C., weêr evenals vrouwe Potifar, tegen hem inbrengt bij haar man. Zij tracht dezen nu over te halen om K. te doen vermoorden; doch te vergeefs. Een aanslag op Grimaldus mislukt eveneens. Graaf Lodewijk, (wien Leonora beloofd is, omdat hij op eigen kosten voor Aernout oorlog heeft gevoerd, N. B. tegen geheel Frankrijk), komt in zegepraal terug; en huurt, door C. aangespoord, twee soldaten om K. te vermoorden. Deze ontdekt intusschen den aanslag op Grimaldus den hertog, die om de zaak te onderzoeken, zich vermomt met Karels hoed en mantel. Natuurlijk vallen nu de moordenaars hèm aan; herkenning — voetval — genade. Casandra wordt verbannen en 't huwelijk van Karel en Leonora openlijk bekrachtigd.

Hier is nog doorgevlochten een natuurlijk hopelooze verliefdheid van Feliciano »edelman", op Leonora, die niets ter zake doet. Dit uitgezonderd, zou Rodenburg den lof verdienen een goed sluitende handeling te hebben geschapen, maar 't is weêr een vertaling; en wel van *Carlos el perseguido*, door Lope de Vega [1]). Opmerkelijk is hier een teeken van *verzwakkenden* rederijkers-invloed. Immers Rodenburgh heeft twee personen van eigen vinding er in gebracht: Wantrouwe en Ootmoedige schultbeken; maar het zijn »zwijgende personagiën"; zinnekens derhalve, die nog wel optreden, maar niet meer spreken, laat staan een komisch tusschenspel leveren. Daarnaast treedt aan 't slot nog een »collectieve" persoon op, de »Gemeent"; 't is echter ook mogelijk, dat hier bedoeld is een sprekende met een aantal zwijgenden achter zich, gelijk thans de reien in Ghysbreght worden voorgedragen.

---

1) Moltzer in den Feestbundel aangeboden aan Matthias de Vries, blz. 74. Kollewijn t. a p. 342.

Digitized by Google

De Jalourse studenten 1617. 2 drukken. Amst. en Leiden; de Amst. is opgedragen aan Maria Steenburen.

»De titel der Amsterdamsche uitgaaf, *De Jalourse studentin*, is een doorloopende drukfout"; zegt Jonckbloet. Een drukfout op *elke* bladzijde herhaald (want elke draagt in deze uitg. den titel aan 't hoofd) is al iets zeer zonderlings. De waarheid is, dat dit stuk alweêr een vertaling is; n.l. van *la escolastica zelosa*, door Lope de Vega; de heldin is Celia, die uit minnenijd zich als student vermomt. Maar daar Tembranda dit eveneens doet en twee werkelijke studenten door 'tzelfde gevoel bezield zijn, daar bovendien *escolastica* ook beteekenen kan: studentenwereld, de gezamenlijke studenten, is het onzeker wat Lope bedoeld heeft, en de titel der Leidsche uitgave op zichzelf beschouwd even goed; hij kan ook door den uitg. aangebracht zijn, uit vrees dat in *studentin* een hatelijkheid zou gezocht worden; men weet, dat de Muzenzonen der 17de eeuw zeer kitteloorig waren. Hoewel voor 't overige Lopes door Rodenburgh klakkeloos naar Leiden en den Haag verplaatste caballeros op werkelijke Leidsche studenten gelijken, kan men weder nagaan bij Jonckbloet [1]); het fraaiste is, dat de geleerde redetwisten, die R. anders tot in 't krankzinnige Jan en alleman — en allevrouw! — in den mond legt, hier, waar ze volkomen natuurlijk zouden zijn, ontbreken. De reden is duidelijk: bij Lope komt niets van dien aard voor; en Rodenburgh dacht er geen oogenblik aan, of hij zijn voorbeeld zou kunnen verbeteren.

De Leidsche uitgaaf verschilt sterk van de Amsterdamsche. In twee opzichten is zij stellig beter: 1° De tooneelaanwijzingen zijn uitvoeriger; 2° Rodenburghs onmogelijke 2de naamvallen mv. en vr. enk. op *s* zijn verwijderd. Vooral het laatste bewijst wel afdoende, dat zij niet door hemzelf bezorgd is; maar tevens, dat we niet te doen hebben met een gewone boekverkoopersspeculatie. Wat dan een ander kan hebben bewogen om ze te bezorgen, en wie die ander was, blijft duister.

---

1) a. w. 275; ook bij Kollewijn t. a. p. 143.

Digitized by Google

Inhoud en strekking doen twijfelen of Jonckbloet, toen hij Rodenburghs zedigheid prees, het stuk reeds gelezen had. Volkomen terecht zegt Dr. Kollewijn, dat geen der hier optredende vrouwen »in een zedigheids-concours ook maar voor den allerlaagsten prijs in aanmerking zou kunnen komen". En van »waerschouwen", de vlag die bij onze vaderen en ook wel later en elders zoo menige twijfelachtige lading dekte, kan hier geen sprake zijn, daar alles zoo gelukkig mogelijk afloopt. Dat zulk een werk kon opgedragen worden aan een meisje van deftigen stand — maar nu vertel ik hem, die den toon dier dagen kent, niets nieuws. Wij weten wat Anna Roemersdr. antwoordde op een aardigheid over de zwaarte van den maagdom, die thans geen boerenjongen zou durven uitspreken in 't bijzijn van zijne moeder. Zijn wij nu inderdaad zedelijker? In den schouwburg zeker niet; of liever, de Fransche kluchten zijn véél erger. Doch niet dat is hier de vraag, maar: of Rodenburgh zedelijker was dan Breeroo, Coster of ook zelfs maar Tengnagel? En dan dwingt dit stuk tot antwoorden: neen en duizendmaal neen! Dat hij zelden (Jonckbloets *nooit* is te sterk) onvertogen *woorden* gebruikt, pleit eer tegen dan vóór hem. Niet het naakte is onkuisch, maar het ontkleede; en dit is wéér minder onkuisch dan het half-omsluierde.

Melibea. Treur-bly-eynde-spel (Drie deelen, samen tien bedrijven) Amst. 1618 (31 Dec. 1617 voltooid). Opgedragen »aen de Beheerschers en Vaderlijcke Zorg-draghers van 't oude Mannen ende Vrouwen Aelmis-huys der Stede Amstelredam. Nieuwejaersgift". Die opdracht bevat een even uitbundige als met de haren er bij gesleepte lofrede op Burgemeester Sebastiaen Egbertsz. en diens overleden vader en broeder [1]). Een en ander doet vermoeden, dat R. met dit stuk den steun der heeren heeft zoeken te verwerven tegen Costers pas opgerichte Academie.

1) Een echte rederijkers-aardigheid is daarbij 't anagram op 's vaders naam: „Egbert Maeynnerzoon. Naems-letter zin. O gy baert meer zonnen".

Digitized by Google

Daarmeê stemt overeen, dat hij blijkbaar zijn beste beentje heeft vóórgezet. De handeling schijnt zijn eigen vinding; en verdient den lof weliswaar romanesk genoeg, maar toch niet verward en zelfs minder onnatuurlijk te zijn, dan vele van zijn Spaansche en Engelsche leermeesters. Bekend is, dat er zeven minnaars in voorkomen van dezelfde joffer Melibea — die blijkbaar Rodenburgs ideaal (hij zegt: *idéa*) van vrouwelijke deugd en wijsheid voorstelt — en dat zij zeven talen spreken; een kunststuk, waarover de lofdichtschrijvers maar niet uitgepraat konden raken [1]). Natuurlijk vindt één dier zeven, Thoris, wederliefde. Een tweede, Anchriso, zoekt wraak; en daar Thoris vermomd op een bruiloft zal komen waar ook Melibea genoodigd is, neemt hij dezelfde vermomming aan om haar te misleiden en zoo mogelijk haar eer te rooven. Dit gelukt in zooverre, dat hij, eerst komende, door haar voor Thoris wordt aangezien en een gesprek onder vier oogen verkrijgt, maar ook niet meer; — voor Thoris genoeg om zich bedrogen te achten. De andere vijf hebben door verschillende toevalligheden, allen eveneens vernomen, hoe Thoris vermomd zou zijn; en bootsen hem eveneens na, hoewel met geen erger bedoeling dan Melibea te kunnen spreken; zoodat er zeven geheel gelijke vermomden op de bruiloft verschijnen; en M. onmogelijk kan nagaan, wie haar heeft misleid en haar goeden naam gekrenkt — want dit gelukt maar al te goed; zelfs haar vader gelooft aan haar schuld. De vijf blijven echter met serenades en vermommingen naar hare gunst dingen. Dorothea, door Anchriso verleid en verlaten [2]), komt haar te hulp. Phillido, een der vijf, »overhoort", als duinmaaier verkleed, beider gesprek; en biedt M. aan hare eer

1) Jonckbloedt vermoedt m. i. terecht, dat die (voor den gang van 't stuk geheel nuttelooze) alleenspraken enkel voor den lezer bestemd waren. Maar die lezer was dan wel in de eerste plaats burgemeester Seb. Egbertsz; Rodenburgh heeft willen toonen, dat hij in geleerdheid niet achterstond bij Doctor Coster. Daarom is onder de 7 talen ook het Latijn.

2) „Dorothea in een vertooningh leggende in Anchrysos omhelzingh, verzeld met Venus en Cupido; en naderhand het gordyn gesloten zynde komen zy uyt". Hoe stichtelijk-idealistisch!

Digitized by Google

met den degen te handhaven (zonderlinge taak voor een duinmaaier, zou men zeggen); 'twelk zij zonder hem te kennen aanneemt. Doch een ander, Silvio, heeft weêr dit gesprek »overhoord"; en besluit hetzelfde te doen. Dorothea op hare beurt »overhoort" een alleenspraak van Anchriso, die, bewogen door een »pasquil", dat Thoris heeft doen aanplakken, almeê voor M. wil strijden; zij besluit zich aan Thoris zijde te stellen om door Anchriso's hand den dood te vinden; enz., zoodat Thoris, ingevolge Phillido's uitdaging gehelmd en gewapend op »Westerbeeck" komende (het stuk speelt in den Haag), daar *zes* evenzoo toegerusten vindt, die ieder voor zich aanspraak maken om Melibea's kampioen te zijn; een zevenden (D.), die zich aan zijne zijde stelt; en een achtsten (M. zelf), die hen verzoenen wil. Volgt natuurlijk opheldering, vergiffenis en uitzicht op twee huwelijken; — de vijf man, die er overschieten, moeten zich zoo goed zij kunnen troosten. Ongelukkig laat R. de vier zinnebeeldige personen Tijdt, Waerheydt, Onschult en Gemoedt niet alleen aan Melibea in heur eenzaamheid als troosters verschijnen (wat binnen zekere grenzen even verdedigbaar is, als een zichtbaar voorgestelde droom), maar ook in 't slottooneel tusschen al die werkelijke Haagsche menschen optreden en — geheel overbodig — aan de ontknooping deelnemen.

Het lachwekkende komt in dit werk op twee zeer opmerkelijke wijzen voor.

1°. Onder de zeven lieverts zijn *twee* »belachelijke jonkers": een boerenkinkel, die dan ook Nescio heet, en een snoever Ganaffo; beide spreken, gelijk Bredero's komische figuren, in rijmregels zonder maat tusschen de alexandrijnen der ernstige [1]); en worden, de een door zijn kleêrmaker, de ander door zijn knecht, voor den gek gehouden op dezelfde wijze als Jerolimo

1) Wel te weten: Rodenburghs alexandrijnen zijn dikwijls alleen door het vaste twaalftal lettergrepen van willekeurige rijmregels te onderscheiden; caesuur hebben ze in de andere stukken bijna nooit. Dit is, geloof ik, meer dan iets anders wat van Lennep belet heeft één van zijn stukken uit te lezen.

Digitized by Google

door Robbeknol en Roemer door Kackerlack: voornamelijk met terzijde spreken, waarop volgt: »Wat zeght gy?" — »Niet myn Heer", of zoo iets. Verder bestaat het grappige hoofdzakelijk hierin, dat Nescio telkens zegt: »Verstaje wel?" en Ganaffo »Versinje wel?" — een flauwheid, die Bredero niet noodig had om lachen te verwekken!

2°. Op de personenlijst van het Tweede Deel komt voor »Fop, Een kluchtige personagie"; maar deze kluchtige personage met haar Engelschen naam treedt geen enkele maal op. Nu staat vast, dat de Engelsche clowns dikwijls grappen maakten voor de vuist [1]); en uit *Moortje*, 3de Bedr., 4de T., schijnt te volgen dat de Engelsche comedianten, die Nederland en Duitschland bereisden, op zijn Italiaansch geheele stukken zoo speelden:

Ick mach zoo langh oock bij geen Redenrijckers zijn,
Want dit volckje wil steets met allen menschen gecken,
En zy kunnen als d'Aep, haer afterst niet bedecken.
Zy zeggen op haer les, zo stemmigh en zo stijf,
Als waer gevoert, gevult met claphout al haer lijf.
Warent de Engelse, of ander uytlantsche
Die men hoort singen, en zo lustich siet dantse,
Datse zuysebollen en drueyen als een tol.
Die spreeckent uyt haer geest, dees leerent uyt een rol.

Ook op het tooneel der Academie schijnt zulk „flenzen" voorgekomen te zijn. Rodenburgh eischte 6 April 1618 van een tooneelspeler, die een »boertige parsonagie" had voorgesteld en daarbij aardigheden op hèm verkocht, verklaring: of hij dit had gedaan uit zichzelf dan wel door ingeven van Dr. Coster? [2]) — en achtte dus ook het eerste mogelijk.

Ik meen derhalve, dat R. met zijn Fop een grappenmaker bedoeld heeft, die »uit zijn geest" de gapingen moest aanvullen, waartoe *Melibea* aanleiding gaf door de vele verkleedingen. Maar dat geeft dan weêr een aardig kijkje op zijn »stichtelijk idealisme". En te meer, omdat hij 't zelf afkeurde in anderen:

1) Hamlet Act. III Sc. II. Vgl. Douce, Illustrations of Shaksp., 498.
2) Worp 168. Zou Jan Hen bedoeld zijn?

Digitized by Google

»want laeten sy toe, dat den eenen quidam oft d'ander Wispeltuer, die op het Toneel komt onder deckzel van de Kluchtenaer [1]) en Bofon alles mach zeggen wat hem voorbeeldt" enz. [2]).

De belangrijkheid van 't voorspel voor onze kennis van den strijd tusschen Camer en Academie is uitvoerig aangetoond door Jonckbloet (III, 156 vv.).

Rodomont en Isabella. Opdracht aan Reynier Ewoutsz., bewinthebber van I. L. B., zonder dagt., gedr. 1618.

'tIs lang verleden . . . . dat U. L. graechden om op ons tooneel af te beelden hoe krachtig de deughds heerschende is in eerbaere ghemoeden . . . Daer toe kipt ghy uyt den Ferraerschen Ghelaurierden Poët, Luys Ariostijs Furieusen Roeland, de deughd-rycke Isabella, aengevochten zijnde door den baldadighen, lust-gierighen Rodomont, Koningh van Argier. En ghelijck mijn neyginghe streckt om uw neygingh te voldoen, heb ick het gerymt".

De natuurlijkste uitlegging dezer woorden schijnt mij: dat Ewoutsz. het stuk in proza heeft geschreven en R. het lang naderhand in rijm gebracht; men kan er echter ook uit lezen, dat E. lang voornemens is geweest een stuk met dit onderwerp te schrijven, maar bij gebrek aan tijd of rijmvaardigheid dit heeft opgegeven en R. uitgenoodigd het te doen. — Het onderwerp is inderdaad geput uit den *Orlando furioso*, 29e Zang; maar door R. of E. op hunne wijze verfraaid, o. a. door er *tien* zinnebeeldige personen bij te voegen. Wat er zoodoende van geworden is, kan men nalezen bij Jonckbloet [3]). Het naspel, gesprek tusschen *In Liefd' Bloeyende*, *Wt Levender Jonst* en *Vrese Godts* is vol hatelijkheden tegen Costers Academie, die een zonderling licht werpen op het voorspel van *Wraeck-gierigers treurspel*, en het vermoeden versterken dat dit jonger is (zie blz. 287).

1) Zou 't niet raadzaam zijn dit woord weêr in gebruik te nemen voor „komiek"?
2) *P. Borstwceringh*, 189
3) III, 243.

Digitized by Google

't Quaedt zijn meester loont; voor de eerste maal gespeeld 20 Mei 1618.

Vertaling van *la Venganza honrosa,* door Gaspar Aguilar [1]). Dit is, hoewel romantischer dan Cassandra, veel minder onwaarschijnlijk dan de Spaansche stukken in den regel zijn. Daarom heeft Rodenburg het dan ook in dit opzicht ver... beterd; de beide »quaedt" doeners worden in 't oorspr. achter de schermen gedood en hun hoofden op 't tooneel gebracht; bij R. levend op 't tooneel onthoofd, N. B. terwijl de wrekers ook maar met hun beiden zijn; vrage: hoe zijn ze dan gevangen en gebonden?

Als nieuwe proeve van Rodenburgs geroemde zedigheid kan dienen de aanwijzing:

»Vertooningh waer Astolfo en Porcea in minne [2]) troetlich zijn verzaemt en verzelt met Cupido".

Om nog een reden is de zedelijke beteekenis van het stuk opmerkelijk; de wraak wordt als volkomen natuurlijk en rechtvaardig voorgesteld, terwijl zij in *Wraeckgierigers treurspel,* in 't zelfde jaar voor 't eerst vertoond, den wreker in den ondergang medesleept en in het voorspel, door R. zelf geschreven, ten scherpste wordt afgekeurd. Daar wij nu niemand zonder onomstootlijke bewijzen mogen verdenken warm en koud uit één mond te blazen, zullen we moeten aannemen, dat *'t Q. s. mr. loont* het oudste is, dat iemand den dichter op het onchristelijke der strekking gewezen heeft; en *Wr. Tr.* vertaald en 't voorspel geschreven is om zich tegen beschuldiging van wraakzucht te verweren. Maar dan moeten ook beide jonger zijn dan *Rodomont en Isabella,* waar trouwens niets tegen pleit, daar zij 't zelfde jaartal en geen dagteekening dragen; — redenen, waarom ik mij hier veroorloofd heb van de door Dr. Alblas aangenomen tijdsorde af te wijken. Dat *R. en I.* ouder is dan Costers *Isabella,* heeft, meen ik Jonckbloet aangetoond (boven blz. 279).

Of moeten we met Jonckbloet aannemen, dat die afkeer van wraakzucht alleen gepredikt is ter verklaring, waarom hij geen

1) Schack, Gesch. der dram. Literatur und Kunst in Spanien, II, 415.

2) Hieronder verstaat R. *altijd* òf de paardrift òf wel geveinsde liefde.

Digitized by Google

schimpdichten op zijn vijanden schreef? Ook dan moet *Q. s. m. l.* ouder zijn, daar hij door nà die prediking zulk een stuk te vertalen, in tegenspraak met zichzelf zou geraakt zijn.

Wraeckgierigers treurspel. Gedr. 1618. Opgedragen aan president, factor en prins van I. L. B.

In die opdracht duidt R. met geen enkel woord aan, dat het stuk een vertaling is. Toch is dit zoo, gelijk Loffelt heeft aangetoond [1]; en 't is een fraai staaltje van wat R. vertalenswaard achtte: een hertogin met vier zoons, van wie de jongste reeds een gehuwde vrouw geweld heeft aangedaan, gedraagt zich jegens haar mans bastaard als Phedra jegens Hippolytus, en krijgt na eenig tegenstribbelen haar zin; zoo walgelijk als dit begin, zoo bloedig is het overige, en even onnatuurlijk. Van de ontknooping is, bij volslagen gebrek aan tooneelaanwijzingen, slechts zóóveel te begrijpen, dat nagenoeg alle personen gedood worden, zoodat Langendijks Jaep hier met hetzelfde recht als bij de vertooning van *Aran en Titus* had kunnen zeggen:

Men stak menkaêr daer dood as katten en as hongden,
Zo dat er in het lest geen overeind meer stongden,
As twee of drie. Ik zaay: „Kom Maertje, loop je best,
Wangt meuglyk worden strak de kijkers ook equest".

Daarenboven is de zedeleer, die Rodenburgh in het stuk zag, er niet eens in te vinden; want de wreker wordt weliswaar ook gedood, maar nadat hij zijn wraak voltrokken, dus zijn doel bereikt heeft; en wat zal een mensch, die zóó door één hartstocht beheerscht wordt, na voldoening daaraan nog met zijn leven doen? Wie hem doodt, bewijst hem welbeschouwd een dienst [2]).

Uit de namen blijkt, dat Tourneur een Italiaansche novelle heeft gevolgd, die ik echter niet heb kunnen vinden. Zij staat niet, waar men zulk een opstapeling van gruwelen allereerst

1) N. l. van *Revenger's Tragedy*, door Cyril Tourneur. (Worp, Tijdspiegel '87 III, 287.)

2) Uit Christelijk oogpunt beschouwd, natuurlijk niet; maar dàt komt bij dit en dergelijke werken van den vromen Rodenburg in 't geheel niet te pas.

Digitized by Google

heeft te zoeken, n. l. in Cinthio's Hecatommithi [1]); evenmin bij Boccaccio, Bandello, in Gesta Romanorum of Pecorone, of bij Belleforest. — Maar uit die namen blijkt ook, hoe gedachteloos èn Tourneur, èn R. hebben gewerkt. Hertog en hertogin dragen geene; de oudste zoon, de ergste wellusteling, heet Lussurioso; de tweede, een eerzuchtige, Ambitioso; de derde, een gewoon mensch, Supervacuo; de jongste Junior; de bastaard, »in vuyl overspel gewonnen", Spurio; de wreker Vendice; zijn hoog eerbare zuster Castiza; m. a. w. in de gebruikte novelle hadden de personen geen namen, maar werden (wat in die novellen meer voorkomt) aangeduid met een titel of bijv. naamwoord. Tourneur heeft deze voor eigennamen aangezien; en Rodenburg, die toch ook Italiaansch kende, heeft hem blindweg gevolgd, — zoo hij niet in die toepasselijke namen een fraaiheid te meer heeft gevonden. Maar dan is 't een nieuw bewijs van zijn volslagen gebrek aan gevoel voor waarschijnlijkheid.

Treur-bly-eynde spel van Alexander 1618.

Opgedragen aan Johan Sybrantsz. de Bont, Prins van I. L. B., die hem 't onderwerp, t. w. de geschiedenis van Alexander en Thephisna, heeft »voorgesteld", iets verder zegt hij: »behandicht", waarop hij het stuk, gelijk zijn lofredenaars en hijzelf nooit moede werden te herhalen, in 44 uren heeft »volgerijmt". Welk begrip van poëzie had toch de man, die zich op zoo iets beroemde?

Dat behandigen is niet volkomen duidelijk. Heeft de Bont hem op de stof gewezen? Heeft hij een stuk vertaald in proza

1) Het oordeel van Dunlop (*History of fiction*, in Liebrechts bewerking *Geschichte der Prosadichtung* S. 281) is veel te kenmerkend Engelsch om het niet aan te halen: »zoo kwam het ook, dat het welbehagen in gruweltooneelen en bloedvergieten, hetwelk de *Hecatommithi* kenmerkt, in Engeland een soortgelijken smaak voortbracht, waaraan zich onze oudere treurspeldichters te zeer overgaven". De waarheid is andersom: Cinthio maakte opgang, omdat zijn bloederigheid strookte met den Engelschen volksaard (verg. Campbell, de Puriteinen in Nederland, Engeland en Amerika, vert. van Maanen, Sneek 1896; — een boek, dat in deze dagen geen Nederlander ongelezen mag laten!)

Digitized by Google

en aan R. ter berijming gegeven? Dit was toch niet ongewoon; en zou op zichzelf de aannemelijkste verklaring van dat berijmen in 44 uur leveren; maar R. kende zelf alle talen, waarin destijds tooneelstukken geschreven werden. Blijft nog over, dat de Bont een oorspronkelijk stuk in proza geschreven heeft, wat evengoed de vlugge berijming verklaart; maar waarvan mij geen tweede voorbeeld bekend is, al moet ik (boven, blz. 278) aannemen, dat R. waarschijnlijk hetzelfde heeft gedaan of willen doen met een werk van zijn broeder.

Het onderwerp is de uit »vaticinium" [1]) en »amici" [2]) saamgestelde geschiedenis in de verzameling, die als Syntipas, Historia VII Sapientum en »van de zeven wijze mannen van Rome" vermaard is, meer vermaard misschien dan eenig ander boek buiten den Bijbel [3]).

De ridder Rocabrune en zijn vrouw Clavela [4]) verheugen zich over de a. s. thuiskomst van hun zoon Alexander, die nog jong en reeds een wijdberoemd geleerde is. (In den vader is bij R. eenige karakterteekening). Na zijn aankomst hooren zij een nachtegaal zingen; en vragen hem, wat dit beteekent. Na eenige aarzeling verklaart hij 't als voorspelling, dat zij hem aan tafel zullen bedienen. Woedend werpen zij hem in een put, waaruit hij door Egyptische kooplieden verlost wordt, die hem meênemen [5]). Hij komt aan 't hof; verklaart den koning, wáárom er steeds drie »ravens" boven zijn hoofd vliegen; wordt tot belooning met Z. M. dochter Thephisna verloofd; en gaat op reis naar den keizer. Diens dochter Florentina wijst Guydeon, prins van

1) = de laatste gesch. in 't mnl. gedicht „van den seven vroeden van binnen Romen" ed. Stallaert.

2) = Amis et Amiles, ed. C. Hofmann.

3) Dr. A. J. Botermans, die historie van die zeven wijse mannen van Romen, Diss. Haarlem 1898.

4) In 't Ned. Volksboek beiden naamloos; evenzoo de prinses van Egypte, bij R. Thephisna.

5) In 't V. werpt de vader hem in zee en zwemt hij naar een eiland, waar na 5 dagen een schip aankomt, dat hem meêneemt. De Bont of zijn voorganger heeft blijkbaar aan Jozef gedacht.

Digitized by Google

Spanje, af [1]). Alexander komt en blijkt sprekend te gelijken op Lodewijk, prins van Frankrijk, die eveneens afgewezen, hem als postillon d'amour gebruikt [2]). Beide minnaars vermommen zich als haar biechtvader; L. komt eerst en hoort dat zij Alex. bemint. — De koning van Egypte sterft; Thephisna zendt boden naar alle landen om Alexander te zoeken. —

Flor. door Alex. overgehaald om Lod. een kus toe te staan, wordt door Guydon in zijn »kappusynskap" bespied; hij vervloekt de kap en wil L. naar 't leven staan [3]). Later ontmoet hij nog steeds vermomd dezen weder; en krijgt allerlei liefheden over Spanje te hooren, die hij om zich niet te verraden moet slikken. Florentina zwicht voor Lodewijks liefde. A. neemt afscheid van L., dien G. komt uitdagen wegens beleediging van Spanje. Hij neemt broêr Henrick, Florentina's biechtvader, als getuige; en maakt, daar de goede pater er natuurlijk niets van weet, een zeer dwaas figuur [4]).

(Tooneelaanw.): »Lodewijk komend schuyl-wys door de galerye [5]) in de nacht onder het venster van de Princesse Florentina". Hij zingt een lied, in vorm = „Zingt ter eere van de kroon" in *David in Ballingschap* ('t welk het vermoeden bevestigt, dat Vondel dikwijls zijn reizangen schreef voor bekende zangwijzen). Don Jeronimo, edelman van Guydeon, ziet hem 't venster in klimmen; en . . . zingt zeer bedaard 4 strofen op dezelfde wijze [6]). Guydeon daagt Lodewijk uit. Deze heeft weinig strijdlust, waarom Fl. hem raadt Alex. te halen om hem te

1) In 't V. eerst, nadat Lodewijk haar hart heeft veroverd.

2) In 't V. bekostigt Alex. zelf de prachtige geschenken, die hij Florentina uit naam van Lod. brengt, en is deze ziek van verdriet.

3) In 't V. haalt A. F. over om L. in haar kamer te ontvangen — in eer en deugd; maar „de ridders" begrijpen het anders en smeden een samenzwering tegen L's leven, die door A. verijdeld wordt; van vermomming als monnik geen sprake.

4) Dit is weêr een staaltje van R's onbegrijpelijke gedachteloosheid. Bij 't tooneel, waar Lodewijk met Spanje een loopje neemt, is broêr Henrick volstrekt niet tegenwoordig; ja hij treedt in 't geheel niet op, vóór G. zich op hem beroept.

5) Vergl de afbeelding van het tooneel in den Schouwburg bij Wybrands tegenover blz. 76.

6) In 't V. bespiedt G. zelf de gelieven.

Digitized by Google

vervangen, daar zij immers elkander sprekend gelijken. L. grijpt dit (men zou zeggen) voor een prins van Frankrijk niet zeer waardige redmiddel aan; en vindt A. volkomen bereid. Maar er is ééne zwarigheid: zijn huwelijk met Thephisna en kroning zijn reeds bepaald. Ook hier helpt hen hun gelijkenis. Lodewijk zal in Alex. plaats huwen en gekroond worden. Voorts:

Zooveel aengaet myn bed / ick 't u gemoedt beveel /
Ick acht Prins Lodewyck so genereus / so eel /
Zo afterdochtich / dat natuur ghy sult verweeren
Om myn echte bruydt lichaemelyck niet t' on-eeren /
Myn trouwe sulcks verdiend die ick u nu betoon
Vertrouwend u myn Huys-vrouws bed en ook myn troon.

L. trouwt Th. in »vertooningh", en toont zich A's vertrouwen waardig door in volle wapenrusting te bed te gaan [1]). Alex. overwint en doodt Jeronimo [2]), brengt Florentina zijn hoofd, en keert naar Egypte terug waar hij Thephisna zeer misnoegd vindt over zijne (d. i. Lodewijk) tot dus ver voortgezette onthouding en haar opheldering geeft. — De keizer sterft. — Thephisna vergiftigt Alexander [3]), waardoor hij melaatsch wordt en de edelen van Egypte hem verjagen. — Lodewijk komt in Duitschland terug. »Vertooningh, waer Lodewijk voor de eerste mael met Florentina trouwt, voor de tweede mael werdt ghekroont nevens haer als Koningh van Vranckrijck en voor de derde mael Keyzer". A. komt met de Lazarusklep. — De »voedster" brengt de tweelingkinderen, die L. heimelijk bij Fl. heeft verwekt. A. maakt zich bekend; L. wil natuurlijk alles doen en geven om hem te genezen. Na een (goed geschilderde) aarzeling verklaart hij een „voor-beeldingh" te hebben, dat een bad in 't bloed dier kinderen hem genezen zal [4]). Lodewijk doodt

1) In 't V. legt hij in plaats daarvan een bloot zwaard tusschen beiden. Evenzoo in Amis et Amiles, v. 1158 ss. Vergelijk Aladdin (1001 N. vert. Habicht 330e N.) en Grimm, D. Rechtsaltertümer, 2te Ausg. s. 168.

2) In 't V. Guydo, zooals Guydeon daar heet.

3) In 't V. „was er een ridder die zij te voren lief gehad had en zij begon deze weder lief te krijgen", enz.

4) Vergl. Der arme Heinrich; het geloof aan zulke genezing heeft werkelijk bestaan, zie Volkskunde Jaarg. 14, blz. 222.

Digitized by Google

hen en raadpleegt *daarna* Florentina, die volmondig hare toestemming geeft. Als zij dan vernomen heeft, dat de daad reeds volbracht is, zegt de Voedster: »Daer is noch leven in"; en verder hooren we er niet van [1]). A. nu genezen, gaat met L. terug naar Egypte, wordt als Koning hersteld, doet Thephisna onthoofden (dit gebeurt weêr in „vertooning" [2]) en huwt L. zuster Leonora [3]). Nu noodigt hij zijn ouders bij zich ten eten en laat zich door hen bedienen, waardoor de voorspelling van den nachtegaal vervuld wordt; volgt herkenning en verzoening (waarbij de Bont of zijn voorganger Genesis 43 en 45 schijnt te hebben geraadpleegd, tot groot voordeel van 't stuk).

Het Nedl. volksboek is dus niet trouw gevolgd; evenmin het Fransche, dat in zijn uitvoeriger vorm trek voor trek met het N. overeenkomt, terwijl de korte, evenals het mnl. gedicht, van ons verhaal slechts het »vaticinium"-deel bevat [4]); en ik kan de afwijkingen niet zoo gering vinden als Worp [5]). De herhaalde vermomming als monnik, de verwijdering van het kerklegende-achtige in de herleving der kinderen (in 't V. zingen zij *ave Maria!*), en vooral het belachlijk figuur, dat de Spanjaard maakt, doen veeleer aan een Engelsch drama als bron denken. Men zou dan moeten aannemen, dat de Bont dit

1) In 't V. is dit onwaarschijnlijkste gedeelte van 't verhaal veel minder kras, juist omdat het wonderbaarlijker is. A. hoort in zijn gebeden een stem „zeggende": „Waar 't dat de keizer met zijnen eigen hand dooden wilde zijn twee kinderen, die hem zijn keizerin gewonnen heeft, en uw (sic) baden in het warme bloed der kinderen, zoo zult gij gezond zijn". A. zwijgt; maar nu komt een stem tot Lodewijk: „hoe lang zult gij aan mij roepen, alzoo 't Alexander geopenbaard is, hoe hij gezond worden zal?" Daarop gaat L. zelf A. ondervragen. Voorts wacht hij afwezigheid zijner vrouw af om de kinderen te dooden; en — 't voornaamste — als men naar de lijkjes gaat zien, zijn ze springlevend en hebben een „gulden cirkel om den hals, daar de wonden geweest hadden". Deze trek brengt het geheele verhaal in de sprookjeswereld over; en ontheft het dus van alle verplichting tot andere waarschijnlijkheid, dan die de *kinderlogica* eischt.

2) In 't V. doet hij haar „en den Ridder die met haar in overspel leefde tot pulver verbranden".

3) In 't V. naamloos.

4) Gaston Paris, deux redactions du roman des sept sages, passim.

5) *Oud-Holl.* 1895.

Digitized by Google

in proza heeft vertaald; doch ik heb niets van dien aard kunnen vinden — en evenmin een der Eng. volksboeken (er zijn verscheidene) raadplegen.

Eglentiers Nieuwe-Jaers Gift, in liefd bloeyende. Op 't iaer MDC.XIX, (boven de blz. staat: Nieuwe Jaers-Eer-gift).

Samenspraak tusschen Sterre-kenner en Leer-gierigert, waarin sterrenkunde en wichelarij naar den geest des tijds dooreengemengd zijn. Rodenburg toont zich nog verlichter dan menigeen onder zijn tijdgenooten — en vooral juist onder hen, die in even hooge mate als hij de van Italië uitgegane wereldlijke beschaving der 16de eeuw bezaten — waar hij aandringt, op den invloed der sterren niet vast te bouwen:

't Geen ick u heb verhaelt van 't Sterre-loops beheer
Is Gissingh.
Leerg. Wat is dat?
Ster.-k. Een menschelijcke leer /
Vernuftighe ervaring van veel wijse luyden:
Daer over moet ghij reck'lijck al dit zeggen duyden /
En zonder u te binden aen 't geen is gezeyt /
Maer stellend' [1]) aende Heemlicke voorzichticheyt [2]),

(enz.). De staatkundig-kerkelijke strekking is (blz. 259) besproken. Taal en verzen zijn niet beter of slechter dan in de voorafgaande tooneelstukken.

Aan de beschrijving der twee Bruylofts-Eer-gaven van dit jaar door Dr. Alblas heb ik niets toe te voegen. —

Hertoginne van Savoyen en Don Juan de Mendossa. Handschrift van Rodenburg zelf [3]), thans bewaard in de boekerij der Rijks-hoogeschool te Utrecht. Gedagt. 8 Juni 1619.

De hertogin, zuster des konings van Engeland, verlieft op den Spaanschen edelman Mendossa, alléén door met lof van hem te hooren spreken; en gaat om hem te zien in bedevaart naar »Galicien" (versta: naar San Jago di Compostella). Bij haar

1) Lees *stellen* 't? 2) Bet. bij R. Voorzienigheid. 3) Alblas a. w. 25.

Digitized by Google

terugkomst wordt haar gemaal, een bejaard man, plotseling naar 't Fransche hof geroepen; en benoemt den graaf van Lancaster (in Savoie!) tot zijn stedehouder. Deze ziet de hertogin aan om haar te begeeren; maar wordt afgewezen. Om zich te wreken, brengt hij zijn zusterszoon (bij R. Babtista), die ook al op haar verliefd is, in den waan: dat hij zich slechts bij nacht in hare kamer behoeft te begeven en onder 't bed te verbergen, om verhooring te krijgen. Babtista volgt ooms aanwijzing (bij R. gaat hij daartoe over 't tooneel »gantsch ontkleedt in zijn hemdt"); nu dringt de graaf met gewapenden binnen, doorsteekt Babtista en beweert de hertogin op overspel te hebben betrapt. Haar vonnis luidt: verbranden, tenzij binnen 't jaar een kampvechter verschijnt, die tegen den graaf haar onschuld wil staande houden. — Het jaar is om; zij moet sterven. Mendossa komt als monnik vermomd hare biecht hooren; zij schenkt hem haar trouwring. Hij vecht tegen den graaf, overwint hem natuurlijk, en vertrekt zonder zich bekend te hebben gemaakt. Uit Frankrijk komt bericht, dat de hertog is gestorven (heeft die al dien tijd niet naar zijn land of zijn vrouw omgezien?); de hertogin besluit naar Engeland terug te keeren. Daar ontmoet zij Mendossa als gezant van Spanje; herkent aan den ring, dien hij draagt, haar biechtvader — huwelijk; eind goed al goed!

Deze handeling kan R. geput hebben rechtstreeks uit de Novelle van Bandello, uit de Fr. vert.: »Histoires tragikes" van Belleforest, uit de Ned. vertaling van deze door Merten Everaerts en eindelijk uit de *Tragedische of claechlycke historien*, daar hiervan een druk moet hebben bestaan van vóór of even na Brederoos dood [1]), dus op zijn laatst 1618. Zij is ook door Colevelt gebruikt [2]), die er vijf bedrijven meê vulde; R. heeft ze door een liefdehandel van bijpersonen, die *niets* met de hoofdhandeling te doen heeft, en door gesprekken over stellingen als deze:

1) Het laatste deel prijkt n l. met een lofdicht van hem. Zie de Witte v. Citters in *Ned Spectator* 1873, blz. 140 vv.

2) P. H v. Moerkerken in *Noord en Zuid* 1893, 426 vv.

Digitized by Google

weten uit te spinnen tot *vier* deelen van onderscheidenlijk 3, 3, 3 en 5 bedrijven (Spaansche invloed, die drietalligheid?) Iets nieuws zijn de vele spreuken uit Latijnen, met vermelding van schr. en plaats in kantt.; waarbij hem echter overkomen is aan Cicero toe te schrijven, wat in werkelijkheid een door dezen aangehaalde, zeer bekende regel van Ennius is (*Unus homo* cet.). Kende R. niet zóóveel Latijn, om een hexameter van proza te onderscheiden?

Iets nieuws van meer belang: de geesten van Babtista en zijne ouders verschijnen, *alleen zichtbaar voor zijn moordenaar.* De man, wiens werken van zielkundige onmogelijkheden wemelen, heeft stellig de plaats van het bovennatuurlijke in de tooneeldichtwereld niet voldoende begrepen — zoo hij er al ooit over nagedacht heeft —, om dit uit eigen vinding te putten; te minder is dit aan te nemen, daar tegelijk ook de hertogin, die nog leeft, hem verschijnt (en wel te weten *niet* in een droom). Blijft over, dat Rodenburgh Macbeth heeft gekend, of wel Hamlet (3e Bedrijf), waaraan ook een tooneel in *Hoecx en Cabeljaus* doet denken; beiden zijn tijdens zijn verblijf in Engeland voor 't eerst vertoond. — Zij spreken niet en komen in zooverre 't meest met Banquo's geest overeen.

Aan den voet der blzz. is telkens het getal der verzen opgegeven — weêr een uiting van Rodenburghs kunstbegrip: rijmen = dichten! — dit is echter alleen bij 't 1e deel volgehouden. 't Eerste is opgedragen aan Steven Jacobsz. Vennekool, heelmeester en rederijker, die zich dankbaar toonde door een lofdicht; het 2e en 3e aan diens vrouw.

(*Wordt vervolgd.*) W. ZUIDEMA.

Digitized by Google

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER UIT HET FRANS OVERGENOMEN WOORDEN IN HET NEDERLANDS [1].

OVER AFGELEIDE WERKWOORDEN.

Men kan de uit het Frans afgeleide werkwoorden op de volgende wijze verdelen:

A. Werkwoorden die van de franse *stam* zijn afgeleid, d. i. van dat gedeelte van de verschillende vormen van een frans werkwoord dat in alle of vele tijden, wijzen en personen steeds gelijk blijft, zoals *parl* in *parler*, *parlons*, *parlais* enz.

B. Werkwoorden die door de franse *Infinitief* zijn te verklaren: 1. die onmiddellik uit het Frans zijn afgeleid; 2. die bij ons door analogie gevormd zijn van franse werkwoorden.

C. Werkwoorden met dubbele vorm, afgeleid volgens het procédé A zowel als B.

D. Werkwoorden van een verbogen vorm van het franse werkwoord afgeleid.

A. WERKWOORDEN VAN DE FRANSE STAM GEVORMD.

Bij de bespreking dezer werkwoorden dient in de eerste plaats de aandacht gevestigd te worden op een moeielikheid waarvoor men bij de beoordeling ervan geplaatst wordt. Het komt nl. zeer vaak voor dat, in het Nederlands, naast het van de franse stam afgeleide werkwoord, ook het verbale substantief voorkomt: in dat geval is het dikwijls zeer moeielik uit te maken of het nedl. werkwoord gevormd is van dat subst. of van de fr. stam. Zeker zijn b. v. afgeleid van de stam: *benediën*, *bersen*, *brassen*, *kastiën*, *malediën*, *mailloten*, *seizen*, waarnaast geen substantiva

1) Zie *Tijdschrift*, XV, 172; XVI, 81; XXI, 38; *Taal en Letteren*, 1897, p. 97.

voorkomen. Maar voor de andere moet men naar middelen zoeken om zekerheid te krijgen, en dit gelukt niet altijd; zo b.v. kunnen *maelgetten*, *morselen*, *perselen*, *fienten* òf van *maelget*, *morseel* enz. zijn afgeleid òf onmiddellik van fr. *mailleter*, *morseler* komen, al is het dan ook waarschijnliker dat zij zijn afgeleid van het substantivum. Veel hangt er van af te weten of het zelfstandig naamwoord eerder is overgenomen dan het werkwoord, maar de teksten geven daaromtrent slechts zelden voldoende inlichtingen. Dat *meskieven* van het subst. *meskief* — en niet van de sterke vormen van ofr. dial. *mescaver* komt — zou ik hieruit opmaken dat *meskief* vroeg en vaak, *meskieven* zelden en laat voorkomt; ook voor *grieven* zou men op die wijze kunnen redeneren. Een enkele maal kan de middelnederlandse vorm van het werkwoord ons van dienst zijn: dat *joyen* van mnl. *joie*, en niet van *jouir*, evenals *pleiten* van *pleit*, en niet van *plaidier* komt, is duidelijk; evenzeer dat *accorden*, *descorden* van fr. *accorder*, *descorder*, en niet van mnl. *accoort*, *descoort* zijn afgeleid. Zelden helpt ons de betekenis van het mnl. werkwoord; ziehier één voorbeeld: *boerden*, dat uitsluitend »schertsen", niet »toernooien" betekent, is zonder twijfel van mnl. *boerde* gevormd.

Vooral hierom zou men gaarne meer zekerheid hebben, om te bepalen of de nederl. woorden van de franse *sterke* of van de *zwakke* stam zijn afgeleid. Indien het vaststond dat *grieven* van *grever* kwam, zou men de konklusie mogen trekken dat de franse sterke stam het uitgangspunt van de nieuwe-formatie is geweest, zoals *prüfen* bewijst dat in het Hgd. soms het geval was. Maar voor het Ned. ontbreekt mij een vast bewijs. Ik kan alleen eenige waarde hechten aan de vorm *meinen* (De Bo) naast *menen*, *mennen*, fr. *mener*, die inderdaad op de fr. sterke stam *mein* zou wijzen [1]). Dat daarnaast afleidingen van de zwakke stam werden gevormd bewijzen *plooien, proeven*. Ik

1) Van fr. *peler* komen bij ons *pelen* en *pellen* voor. Het laatste kan uit mnl. *pelle* zijn afgeleid.

Digitized by Google

neem de vrijheid te verwijzen naar de (hypotetiese) verklaring die ik indertijd [1]) gegeven heb van de dubbelvormen *vernoien* en *verneien*, en waaruit ook zou blijken dat, zowel van de sterke als van de zwakke franse stam, bij ons werkwoorden konden worden afgeleid.

B. WERKWOORDEN GEVORMD VAN DE FRANSE INFINITIEF.

1. *Onmiddellik uit het Frans overgenomen.*

Dat de werkwoorden op *-eren* gevormd zijn van de franse Infinitief lijdt geen twijfel. Het feit is evenwel bevreemdend en vereist een kleine toelichting. Alleen het Hgd. vertoont analoge formaties. Bréal [2]) haalt deze aan om te doen zien hoezeer de Infinitief, voor het gevoel van hen die Frans hoorden spreken, van belang geacht werd : hij vatte al de overige tijden en wijzen van het werkwoord samen. Het komt mij voor dat zijn opmerking moet worden aangevuld om juist te zijn. Het lijkt mij zeker dat, waar het betreft ontlening aan de *gesproken* taal, er slechts één manier is om een vreemd werkwoord over te nemen, nl. de stam ervan te voorzien van inheemse uitgangen; van een psychologies standpunt lijkt mij dat het enig verklaarbare procédé [3]). Alleen voor hen is de Infinitief het essentiële, die de vreemde taal als vreemde taal geleerd hebben, hetzij op school hetzij uit de boeken. En daarom mag men, dunkt mij, beweren dat de, van de Infinitief gevormde, werkwoorden aan de *geschreven* taal zijn ontleend, niet berusten op een onmiddellik overnemen van het gesproken woord. Door deze verklaring zou het tevens volkomen natuurlik worden dat het Engels, waarin de franse woorden uit de mond van Fransen zijn overgenomen, geen franse werkwoorden in de Infin. ontleend heeft, maar alleen in de stamvorm; terwijl juist het Hoogduits en het Nederlands, waarvan wij reeds wisten dat zij veel franse

1) *Taal en Letteren*, 1897, p. 137.
2) *Essai de Sémantique*, p. 91.
3) Over zeer enkele uitzonderingen, zie onder D.

Digitized by Google

woorden langs literaire weg hebben gekregen, ze wèl kennen. Een steun voor de verklaring leveren nog de volgende feiten. In het Hgd. zijn de, van de franse stam gevormde, werkwoorden veel minder talrik dan die van de infinitief komen; bij ons is de verhouding anders; m. a. w. in Duitsland heeft het Frans vooral door de letterkunde invloed geoefend, bij ons zowel door de boeken als door de levende taal. Bovendien, de oudste ontleningen aan het Latijn zijn, zoals men weet, uit de gesproken taal gekomen; welnu, alle oude latijnse werkwoorden zijn in de stamvorm overgenomen.

Zoals men weet kent onze tegenwoordige taal alleen *-eren*, de middeleeuwse *-eren* en *-ieren*, het Hoogduits alleen *-ieren*; van enkele franse werkwoorden op *-re* hebben wij een vorm op *-eren* met stomme *e*.

Wij zullen thans moeten onderzoeken in welke verhouding de vormen op *-eren* tot die op *-ieren* staan. Zoals men weet komt *-eren* van fr. *-er*, *-ieren* van fr. *-ier* en van fr. *-ir*.

a. fr. *-er* = mnl. *-eren* [1]).
josteren: *verweren*, *Tro.*, 2729, 1580.
josteren: *gheren*, *Tro*, 8234.
useerde: *leerde*, *Ro.*, 4362 var.
blameren: *eren*, *Sto.*, IV, 1315.
visiteren: *deren*, *Sto.*, II, 1066.
flateren: *heren*, *Sto.*, X, 1022.
antieren: *verweeren*, *Ro.*, 8753 var.

b. fr. *-ier* = mnl. *-ieren*.
payire: *sciere*, *Rincl.*, 852.
losengieren: *manieren*, *Rein.*, I, 309.
dangieren: *vieren*, *Wal.*, 9753.
vernoyeren: *bestieren*, *Hs. Pelgrim.*, *Argum.* 390.
ontmaelgieren: *quartieren*, *Wal.*, 10607.
logieren: *banieren*, *Grimb. O.*, I, 2906.

1) Ik citeer alleen rijmen die bewijskracht hebben.

Digitized by Google

octroyeren: *manieren*, *Lanc.*, II, 1903, 8153.
faelgiëren: *meneghertiere*, *Hild.*, 15, 109.
regieren: *goedertieren*, *Hild.*, 19, 65.
dangieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 11925.

c. fr. *-er* = mnl. *-ieren.*
visieren: *manieren*, *Tro.*, 3723; *Lanc.*, II, 7169.
antierden: *bestierden*, *Ro.*, 10607.
antiren: *taverniren*, *Ro.*, 10803.
hantieren: *manieren*, *Melib.*, 2248; *Lanc.*, II, 5246.
antieren: *portieren*, *Ro.*, 6933.
presentieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 19138.
joesteren: *banieren*, *Tro.*, 5192.
ghevisiert: *bestiert*, *Grimb. O.*, I, 4156.

d. fr. *-ier* = mnl. *-eren.*
gelogeert: *onverveert*, *Gr. O.*, II, 1104.
gelogeert: *ongemeert*, *Gr. O.*, II, 1204.

e. fr. *-ir*, *-ire* = mnl. *-ieren.*
finieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 14565.
asselgieren: *manieren*, *Wal.*, 9901.
mantenieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 13165.
obedyeren: *officieren*, *Ovl. Lied. en ged.*, p. 345.
faelgieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 9019, 11756; *Ro.*, 9589.
scoffieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 10267.

f. fr. *-ir* = mnl. *-eren.*
ghescoffiert: *ongeveert*, *Grimb. O.*, I, 3870.
conquereren: *herer*, *Sto.*, III, 1011.
gesconfiert: *wederkeert*, *Sto.*, IX, 839.
gesconfiert: *verkeert*, *Sto.*, VIII, 1354.
obediren: *eeren*, *Aanhangsel Brab. Y.*, 415.

g. fr. *-re* = mnl. *-eren* (met stomme *e*) [1]).

---

1) ***Batteren***, geciteerd door Franck en in verband gebracht met fr. ***battre***, heeft niets daarmede te maken. Het betekent „kijven, schelden", en het franse woord zou,

Digitized by Google

peisteren 2, *reimeren* 1, *reren* 1 (fr. *raire*).

h. fr. *-re* = mnl. *-eren*.
debatteren 3, *exponeren* 2 [1]) (ofr. *espondre*), *responderen* 3 [1]).

i. fr. *-oir* = mnl. *-eren*.
moveren 1 [1]), *valeren* 4 (Broeck.) [1]).

j. In het Middelnederlands gevormd [2]).
ghepingiert: *verchiert*, *Wal.*, 7895.
gescakiert: *geciert*, *Fl. en Bl.*, 1506.
regieren: *manieren*, *Ned. Kluchtsp.*, I, 134.
ongewaerneert: *gekeert*, *Grimb. O.*, I, 2582.

Uit deze lijsten ziet men vooreerst dat, gedurende de gehele mnl. periode, *-eren* naast *-ieren* bij ons in gebruik is geweest; het best blijkt dat wel uit het feit dat, in woorden die bij ons met die uitgang zijn gevormd, zowel *-eren* als *-ieren* is gebruikt. Als men de lijsten nagaat, zou men zeggen dat *-ieren* bij ons meer verspreid is geweest in de Middeleeuwen dan *-eren*; ten minste er zijn veel meer voorbeelden van *-ieren* = fr. *-er*, dan van *-eren* = fr. *-ier*, *-ir* [3]). Dat kan hiervan komen dat in het Mnl. meer woorden met *-ier* dan met *-eer* voorkomen, zodat de dwang van het rijm aan *-ieren* meer dan aan *-eren* ten goede kwam. Niet geheel te verwerpen is de verklaring dat *-ieren* zó talrik is, door de analogie der werkwoorden afgeleid van een subst. op *-ier* (b. v. *drapieren*, *geplankiert*) [4]). En eindelik, men

volgens Franck, de zin van „zeuren" hebben. Bovendien heb ik die laatste betekenis nooit aangetroffen; ik ken alleen *battre les oreilles à qqu'un*, dat inderdaad „zeuren" betekent, maar het objekt is onmisbaar in die uitdrukking.

1) Kan latijn zijn. Zie andere voorbeelden, *Essai*, p. 147.

2) Ik vermeld deze reeds hier, ter wille van het hierna volgende betoog. Eigenlik behoorden zij in de groep 2.

3) Of in Noord-Nederland de verhouding omgekeerd was, kan men wegens de schaarste der teksten niet uitmaken. Bij Stoke komt *-eren* bijna uitsluitend voor.

4) Bréal, *l. l.*, verwerpt terecht de voorgestelde hypotese dat de hgd. ww op *-ieren* van subst. op *-ier* zouden zijn afgeleid. Maar dat sluit niet uit dat die substantiva op de formatie van invloed kunnen zijn geweest.

Digitized by Google

vergete niet dat, in het Oudfrans, de werkwoorden op *-ier* zeer talrik waren, en, daarbij gevoegd die op *-ir*, in aantal zeker niet onder die op *-er* stonden.

Wat daarvan zij, in het Hoogduits is alleen *-ieren* gebleven, bij ons uitsluitend *-eren* [1]). Dit verschil kan, dunkt mij, verklaard worden door de volgende twee feiten. In de oostelike oudfranse dialekten — waaraan dus in de eerste plaats de franse woorden van het Hgd. zijn ontleend — heeft men meer dan eens gekonstateerd een uitbreiding van de uitgang *-ier*, ten koste van *-er*; daarentegen komt in het Noordfrans dit verschijnsel niet voor; eerder het tegenovergestelde [2]). Ziedaar dus hoe men kan verklaren dat alleen *-ieren* in het Hgd. voorkomt. Dat bij ons, hoewel *-ieren* talrik was in de Middeleeuwen, thans uitsluitend *-eren* voorkomt, schrijf ik hieraan toe dat ook in het Frans *-ier* in alle werkwoorden tot *-er* is geworden, en dat wij, in afwijking van Duitsland, steeds in aanraking met het levende Frans zijn gebleven, waardoor wij de ontwikkeling daarvan hebben medegemaakt. Deze onderstelling wordt gesteund door de overeenstemming van de datum waarop bij ons *-ieren* verdwijnt en waarop in Frankrijk *-ier* tot *-er* wordt. In het Frans is in de 16de eeuw *-ier* verdwenen [3]); ziehier wat ik gevonden heb omtrent het laatste optreden van *-ieren* ten onzent.

In een kluchtspel van 1562 (zie de lijst hierboven) leest men het rijm *manieren*: *regieren*. Bij Despars, *Cronijcke van Vlaanderen* (1562), treft men eveneens nog *-ieren* aan, maar betrekkelik zelden. In de eerste honderd bladzijden vond ik meer dan eens *regieren* (66, 69, 86, 92), *pylgieren* (fr. *piller*, 26, 73, 79);

---

1) *Rentenieren* is laat van *rentenier* gevormd; *gemaniert* van *manier*.

2) Zie Meyer-Lübke, II, § 118; Goerlich, *Die beiden Bücher der Makkabäer*, p. XII. De laatste haalt aan *coronier, eschapier, assemblier. achatier*; de tekst waarin zij voorkomen is waarschijnlik in Bourgondië geschreven, daarna gekopieerd door een Anglonormandiër (p. XLVII). Vgl. Suchier, *Aucassin et Nicolete* [4], p. 64. Van *-ier* voor *-er* heb ik slechts twee voorbeelden gevonden in Dinaux, *Trouvères brabançons* etc.: p. 28, uit Namen, *gardier*; p. 49, uit Avesnes, *nombrier*. Deze teksten bewijzen weinig.

3) Meyer Lübke, I, § 260.

Digitized by Google

verder *corrigieren* en *punieren* [1]) (51, 96), *outragieren* (36), *logieren* (40), *vertravaylgieren* (45), *alligieren* (48), *allegieren* (49), *gedesoilliert* (74), *justicieren* (94), *assiegieren* (235), *gedebarquiert* (185), *touchieren* (57).

In overeenstemming daarmee is dat Anna Bijns, hoewel zelden, *-ieren* in het rijm heeft: b. v. Tweede Boek der *Refereynen creyieren*: *pieren*: *putieren*; Derde Boek *hantierde*: *versierde*; *hantieren*: *vieren* (daarnaast *hanteren*: *abstineren*). Over *obedyeren* (: *tieren*) zie beneden.

Uit de *Velerhande Geneuchl. Dichten* (1600) vermeld ik *manieren*: *obedieren*, waarover beneden. Verder vond ik alleen, 165, *spancieren*: *manieren*; waaruit schijnt te volgen dat *-ieren* in 1600 zeer ongewoon was geworden in Antwerpen.

Is dat in Noord-Nederland eerder het geval geweest? In de *Psalmen* van Marnix van St. Aldegonde komt noch *-eren* noch *-ieren* in het rijm voor. In het *Lied-Boeck* van Coornhert en in de *Dichtwerken* die in het 3de Deel van zijn werken (uitg. 1630) gedrukt zijn, vond ik geen enkele maal *-ieren* in het rijm, en werkwoorden op *-eren* waren er betrekkelik zeldzaam: in het Lied-boeck drie (*hanteren*, *accorderen*, *pelgrimeren*), in het genoemde derde deel zes (*hanteren*, *philosopheren*, *propheteren*, *faelgeren*, *ordonneren*, *visiteren*). In de *Bloemhof van de Nederlandsche Jeught* (1608) komen slechts twee rijmen op *-eren* voor (*commandeert*: *begeert* (27); *eclypseren*: *keeren* (33)); verder *dieren*: *obedieren* (85), waarover later meer.

Eindelik, in Van Haeften, *Lusthof der Christelijcke Leeringhe* (1622) trof ik aan éénmaal *-ieren* (*geschakiert*: *verciert*, 112), vijfmaal een rijm op *-eren* (*geregeert*: *gheleert* (34); *accordeert*: *ghereformeert* (82); *Heeren*: *blasphemeeren* (178); *kleeren*: *braggeeren* (260); *braveeren*: *palleeren* (290)).

Uit dat alles volgt niet dat in Noord-Nederland *-eren* vroeger in de plaats van *-ieren* is gekomen dan in het Zuiden. Zowel hier als daar is om en bij 1600 *-ieren* reeds een antiquiteit;

1) Ook *passeren* vindt men er, b v. 26.

Digitized by Google

de uitgang is er dus ook in de 16de eeuw verdwenen, gelijktijdig met het verdwijnen van *-ier* in het Frans, misschien iets later. Er bestaat dus verband tussen die beide feiten, en *-ieren* is bij ons in onbruik geraakt doordat in het Frans niet meer *-ier* voorkwam. Bovendien, ook hierom is onmiddellike invloed van het Frans zo waarschijnlik, omdat de uitgang *-eren* altijd, tot heden toe, als een vreemde uitgang is gevoeld.

De werkwoorden gevormd van de Infinitief geven nog tot enige opmerkingen aanleiding.

In het tegenwoordige Frans komen nog werkwoorden op *-ier* voor, meest geleerde woorden; wanneer die door ons zijn overgenomen na de periode waarin *-ieren* door *-eren* is vervangen, krijgen ze bij ons de uitgang *iëren*. Vergelijk bijvoorbeeld *fantaseren* 3 (fr. *fantasier*) met *variëren* 4 (fr. *varier*).

Wel te onderscheiden van de ofr. uitgang *-ier* met de tweeklank *ie*, is de uitgang *-ier*, van twee lettergrepen. Deze laatste heeft reeds in het Middelnederlands *iëren* geluid. Evenwel — en daarom vermeld ik ze hier — daarnaast vindt men vaak *-ieren*. Sommige voorbeelden heb ik reeds in mijn *Essai* (p. 108, Noot) geciteerd, nl. *glorieren*, *licensieren*, *subtilieren*. Ik voeg daar nog bij: *approprieren*, *Despars*, 58; *trieren*, *D. War.* VII, 28 (het betekent daar »behandelen"; ofr. *trier*, als subst. gebruikt, heeft de zin van »procédé"); *tornieren* (: *nederstieren*, *Grimb. O.*, I, 4294); *defieren* 1 (vermoedelik aldus te lezen in de *Merlijn*; zie *Mnl. Wk.*; fr. *défier*); *oytrieren*, *Lanc.*, IV, 1307 (naast *otroyieren*, II, 12635; *otroyeren*, II, 5988); *ordieren* (: *faelgieren*, *Ro.*, 13643 var.; tekst *orderen*: *falleren*), *cryeren* (: *manieren*, Anna Bijns) [1]).

Of *obedieren* hierbij hoort is onzeker. Men vindt het in rijm op *-ieren*, zoals wij gezien hebben, en men kan het als een samentrekking van *obediëren* beschouwen, dat ook in het Middelnederlands voorkomt, b. v. *Franc.* 6187, waar de vorm

1) Ook *remedieeren* (*Velerh. Geneuchl. Dichten*, 95) moet als *remedieren* worden gelezen, daar het rijmt met *vercieren*.

Digitized by Google

obedient bewijst dat het *Mnl. Wk.* terecht *obediëren* leest. Evenwel, *obedieren* zou ook te verklaren zijn uit de fr. Infinitief (*obedir* is een oudere vorm van *obeïr*, en desnoods zou de *d* als een latinisatie beschouwd kunnen worden).

Het is niet zeker hoe deze vormen verklaard moeten worden: zij kunnen zijn gewijzigd naar analogie van de werkwoorden op *-ieren*, of wel *ië* is er samengetrokken, zoals *eë* in *suppleren* 4 (fr. *suppléer*), *surceren* 3, *Rek. v. Utr. Gloss.* (fr. *surséer*), en *uë* in *affleren* 1 (fr. *affluer*), *gehabiteert*, naast *gehabitueert* (ofr. *habituer*, »kleden") [1]).

2. WERKWOORDEN OP *-eren*, GEVORMD DOOR ANALOGIE.

De afleidingen op *-eren*, *-ieren* moeten reeds zeer vroeg in groten getale bij ons gevormd zijn. Immers reeds in de oudste periode vindt men werkwoorden op *-eren*, *-ieren*, waarin *bij ons* dat suffix is aangezet.

Ik noem in de eerste plaats werkwoorden als: *policieren* 1, *namptisseren* 3, *applaudisseren* 4, *approfondisseren* 4, *florisseren* 4, *saisisseren* 4. Zoals men ziet, zijn zij voor het merendeel modern, maar *policieren* bewijst dat het procédé reeds vroeg is toegepast. Zij onderscheiden zich hierdoor dat zij niet onmiddellik van de franse Infin. zijn gevormd, maar van de stam van het franse werkwoord: vergelijk b. v. *floreren* 3 (van *florir*) en *florisseren*, *polieren* 1 en *policieren*, *nampteren* 3 naast *namptisséren*. Men weet dat in het Engels deze formaties veel talriker voorkomen dan bij ons [2]).

Dat wij in staat zijn deze groepen te onderscheiden van de ww. die van de franse Infinitief zijn gevormd, komt hiervan dat de werkwoorden waaruit hij bestaat, in de Inf. een andere stam hebben dan in de meerderheid der andere vormen: het zijn de zoogenaamde inchoatieve werkwoorden. Het spreekt echter vanzelf dat de mogelikheid bestaat dat,

1) De aanmerking, *Mnl. Wk.* s v. *gehabiteert*, moet vervallen.

2) Ten Brink, *Chaucers Sprache*, p. 105.

Digitized by Google

onder de verba die wij, als vanzelf, aan de Infinitief ontleend achten, er ook zijn die bij ons van de stam zijn gevormd met bijvoeging van *-eren*. Zo kan *restaureren* van *restaurer* komen plus de nederl. uitgang *-en*; maar onmogelik is het niet dat wij het vroeger overgenomen *restoren* »verfranst" hebben door de uitgang *-eren*. Natuurlik moet men aannemen dat, in het begin, vele werkwoorden in de vorm van de Infinitief zijn overgenomen, daar de populariteit van *-eren* ten onzent anders niet te verklaren zou zijn; maar omtrent de latere blijft twijfel bestaan.

Ik kom op deze kwestie terug bij de behandeling van de dubbelvormen.

Merkwaardig zijn ook vormen als de volgende: *obediëren* 1, *puniceren* 3, *demoliëren* 4, *apercipiëren* 4 (die beide door Broeckaert worden genoemd) en *recipiëren* 4, dat algemeen in gebruik is bij ons. *Demoliëren* is zonder twijfel van franse oorsprong in het Vlaams, en moet dus op gelijke lijn worden gesteld met eng. *obeye* [1]); niet de verlengde stam op fr. *iss* (die zou *demolisseren* gegeven hebben), maar de stam op *i* is uitgangspunt van de nieuwe formatie geworden: trouwens, ook in de franse konjugatie der inchoatieve werkwoorden is *i* als caracteristicum van de stam gevoeld. In *apercipiëren* en *recipiëren*, die beide latiniseringen van franse woorden zijn, en niet uit het Latijn komen [2]), is als stam beschouwd de vorm die het Latijnse werkwoord in de 1ste pers. sg. en 3de plur. praes. ind., in de praes. conj. enz. had. Wat eindelik *obediëren* betreft, waarvan daareven sprake is geweest, ook dit moet zonder twijfel met *apercipiëren* op één lijn worden gesteld.

Ten slotte een korte vermelding van een andere groep van werkwoorden op *-eren*, die eigenlik niet tot de hier behandelde horen, nl. die bij ons zijn gevormd van bestaande werkwoorden, van hetzij germaanse oorsprong, b. v. *happeren* 3, *boekeren* 3; hetzij franse b. v. *pleiteren* (naast *pleideren*, dat van de franse Infini-

1) Ten Brink, *l. l.* 2) *Essai*, p. 108.

Digitized by Google

tief komt), of gemaakt zijn van uit het Latijn bij ons overgenomen woorden, b. v. *kerkereren*, *clareren* [1]). Ook voor vele werkwoorden van deze groep kan men in twijfel staan of zij gevormd zijn van bestaande infinitiva (*happen*, *boeken*, *pleiten*, *kerkeren*, *claren*), of onmiddellik van het grondwoord zijn afgeleid (*hap*, *boek*, *pleit* enz.), dezelfde vraag dus die wij daareven hebben gesteld voor een andere groep van werkwoorden.

C. WERKWOORDEN MET DUBBELE VORM.

Er zijn er zeer veel. Ik zal beginnen met bijeen te stellen die welke ik gevonden heb, en ik voeg (onder 2) daaraan toe de door analogie gevormde werkwoorden, zelfs die met germaanse stam.

1. *Afgeleid van franse werkwoorden*:

acorden 2 [2]) (?)	*accorderen* 1
bataelgen 1)	*bataelgeren* 1
batementen 3	*batementeren* 3 (?)
blamen 1	*blameren* 1
boerden 2	*boerderen* 1
brassen 3	*brasseren* 3
bullen 1	*bulleren* 1
cessen 1	*cesseren* 1
discorden 1	*discorderen* 1
dobbelen 2	*dobbeleren* 1
duren 1	*dureren* 2
faersen 3	*farceren* 4
faelgen 1	*faelgieren* 1
favelen 2	*faveleren* 1
feesten 2	*festeren* 1
finen 1	*fenieren* 1 [3])

1) Van Helten, *Werkwoord*, p. 181.

2) Het komt slechts éénmaal voor en in een zó van het Frans afwijkende betekenis, dat het de vraag is of het wel iets met *accorder* heeft te maken.

3) *Fineren* „zuiveren" is in het Mnl. gevormd van *fijn*.

Digitized by Google

glosen 1	*gloseren* 2
grieven 2	*greveren* 3, *grieveren* 3
kabassen 3	*kabasseren* 3
kleuren 3	*koloreren* 3
kolen 1	*koleren* 2
konfijten 3	*konficeren* 2
konkorden 1	*konkorderen* 1
kuren 1	*kureren* 2
queesten 2 (?)	*questeren* 2
kwijten 1	*quitteren* 4
leveren 1	*livereren* 1
luten 3	*luteren* 3
meskieven 3	*mescaveren* 2
murmeren 1	*murmureren* 1
payen 1	*payeren* 1
passen 1	*passeren* 1
planen 2	*planeren* 1
planken 1	*geplankiert* 1
polijsten 1	*policieren* 1
posen 1	*poseren* 1
proeven 1	*proberen* 3
presenten 1	*presenteren* 1
profiten 2	*profiteren* 2
rantsoenen 3	*rantsoeneren* 3
restoren 1	*restaureren* 4
rooien 1	*royeren* 3
sommen 2	*sommeren* 2 [1])
taillen 1	*tailleren* 4
tamboeren 1	*tamboereren* 1
temperen 1	*tempereren* 1
tenten 1	*tenteren* 4
termijnen 3	*termineren* 1

1) De betekenis dezer beide werkwoorden is „opsommen"; het is merkwaardig dat in het Frans *somer* in die betekenis eerst in de 15de eeuw voorkomt.

Digitized by Google

toernooien 1	*tornieren* 1 [1])
tormenten 1	*tormenteren* 2
trompen 1	*tromperen* 1
trossen 1	*trosseren* 1
truffen 2	*trufferen* 3 [2])
veninen 1	*venineren* 1
vercoeveren 1	*vercovereren* 2
vormen 1	*formeren* 1

2. *In het Nederlands gevormd:*

(na)bootsen 4	*boetseren* 4
garrelen 3	*garruleren* 3
jokken 3	*jokeren* 2
kerkeren 1	*kerkereren* 1
klaren 1	*klareren* 1
kronen 1	*kroneren* 1
muren 1	*gemureert* 1 [3])
pleiten 2	*pleitieren* 3
blinden 1	*blinderen* 4
boeken 3	*boekeren* 3
dolen 1	*doleren* 3
gronden 1	*gronderen* 1
happen 3	*happeren* 3
harden 1	*harderen* 1 [4])
horden	*horderen* 1 [5])
hoven 1	*hoveren* 1
schaken 1	*geschakiert* 1

1) Zie hierboven, p. 305.

2) *Rose*, 6974, *var. truffere*. De tekst geeft *trufferre*, ofr. *truferre*. Geeft de variant het recht een znw. *truffere* (met twee stomme *e*'s), afgeleid van *truffen* te onderstellen? Of is *truffere* slechts ortografies verschillend van *trufferre*?

3) *Muren* kan niet uit het fr. *murer* komen, daar het een ruimere betekenis heeft, die niet uit het Frans is te verklaren, nl. „bouwen".

4) Dit komt zonder twijfel niet van ofr. *hardir*, dat zeer zeldzaam is en een minder ruime betekenis heeft in het Frans dan in het Nederlands.

5) *Horderen* kan uit het Frans komen.

Digitized by Google

getant 1	*getandeert* 1 [1])
trotsen 4	*trotseren* 4

Deze dubbelvormen zijn zó talrik dat het de moeite waard is een ogenblik stil te staan bij de vraag hoe zij zijn te verklaren, en welk verband tusschen de beide reeksen bestaat.

Het komt mij voor dat men afzonderlik moet beschouwen die dubbele vormen die ongeveer in dezelfde tijd uit het Frans zijn overgenomen en bij ons dezelfde betekenis hebben. Het zijn de volgende (ik noem telkens slechts één der beide): *bataelgen*, *batementen*, *bullen*, *cessen*, *diskorden*, *duren*, *faelgen*, *favelen*, *feesten*, *glosen*, *kabassen*, *kleuren*, *kolen*, *konkorden*, *kuren*, *luten*, *murmeren*, *payen*, *planen*, *planken*, *polijsten*, *presenten*, *proeven*, *profiten*, *queesten*, *rantsoenen*, *sommen*, *tamboeren*, *temperen*, *toernooien*, *tormenten*, *trompen*, *trossen*, *truffen*, *veninen*, *vercoeveren*.

Dus 36 groepen van de 56.

Uit hetgeen wij hierboven gezegd hebben over de afleidingen op *-eren*, vergeleken met die van de franse stam, zou volgen dat van deze twintig dubbele vormen één aan de gesproken taal, één aan de schrijftaal is ontleend. Deze mogelikheid bestaat inderdaad. Evenwel, waarschijnlik is het niet dat de taal, in dezelfde tijd en met dezelfde betekenis, hetzelfde woord tweemaal heeft overgenomen. En mij dunkt dat wij in vele gevallen de vorm op *-eren* moeten beschouwen als verfransingen van de overgenomen stamvorm.

Ik zou dit te eerder willen aannemen, omdat het feit der »verfransing" vaststaat voor de dubbelvormen die zeker uit mnl. woorden zijn ontstaan (groep 2): *doleren* is zeker gevormd van *dolen*, *gronderen* van *gronden*. Immers deze dubbelvormen zijn gemaakt naar analogie van de dubbele stellen van *werkwoorden*, aan het Frans ontleend; daardoor is de mogelikheid uitgesloten dat *gronderen*, onafhankelijk van *gronden*, van *grond* is afgeleid [2]).

1) Daarnaast *gedanteert* 1, misschien aangepast aan het Frans.

2) *Jokken* is jonger dan *jokeren*, naar het schijnt; maar zij zijn beide zó zeldzaam dat zij bezwaarlik tegen ons in het veld kunnen worden gebracht.

Digitized by Google

Indien onze onderstelling juist is, dan hebben wij in deze werkwoorden een nieuw bewijs van het belang dat de »vervorming" van bestaande woorden voor de taalontwikkeling heeft; hij steunt dan de mening die ik indertijd heb verdedigd over de rol van de latinisering van de overgenomen woorden, en hij komt overeen met wat wij in het Frans zelf waarnemen, waar, zoals Meyer-Lübke onlangs helder heeft aangetoond [1]), de zgn. »geleerde" woorden vaak niet anders zijn dan latinisaties der bestaande »populaire" vormen.

Het spreekt vanzelf dat, van de beide vormen, de één zeldzamer is dan de andere; maar dat bewijst niet dat hij niet de oorspronkelike is. Minder vaak dan de dubbelvorm op *-eren* komen voor: *akkorden*, *diskorden*, *feesten*, *finen*, *konkorden*.

Als de vorm op *-eren* ouder is dan de van de stam afgeleide, moet men dan aannemen dat zij onafhankelik van elkaar zijn gevormd? In de hierboven geplaatste lijst vind ik: *favelen*, *feesten* en *planen*. Van deze komt *feesten* zonder twijfel van mnl. *feeste*, niet van ofr. *fester*. *Favelen* en *planen* zijn zeer zeldzaam en verschillen in datum te weinig met hun dubbelvormen, om bezwaar te geven.

Dat evenwel soms wel degelik moet worden aangenomen dat het franse werkwoord tweemaal is ontleend, staat vast.

Indien de *vorm* der beide werkwoorden verschilt, moet men natuurlik onderstellen òf dat zij onafhankelik ontleend zijn, òf dat één der beide van het mnl. subst. verbale is afgeleid.

Bij *grieven* en *greveren*, *meskieven* en *mescaveren* valt zulk een verschil te konstateren, maar omdat juist *grieven* en *meskieven*, zoals wij zagen, waarschijnlik van de subst. *grief* en *meskief* komen, dwingen ook deze woorden ons niet om dubbele ontlening aan het franse werkwoord aan te nemen.

Evenwel, *leveren* en *livereren*, *finen* en *fenieren* schijnen wèl

---

1) *Einführung in das Studium der roman. Sprachwissenschaft*, p. 31: »So ist also der durch Ueberlieferung von Geschlecht zu Geschlecht fortgepflanzte Wortschatz, der Erbwortschatz immer wieder vermehrt, *aufgefrischt* worden durch Entlehnungen aus der Schriftsprache". Vgl. Mohl, *Introd à la Chronol. du latin vulg.*, § 62.

Digitized by Google

in dat geval te verkeren; *livereren* staat bovendien in betekenis dichter bij het Frans.

Soms is de »geleerde" oorsprong van het werkwoord op *-eren* te herkennen aan de minder alledaagse of aan de zwakkere, soms aan de uitsluitend figuurlike betekenis. Vergelijk *brassen* en *brasseren*, *blamen* en *blameren*.

Sterker is het verschil van betekenis tussen *dobbelen*, *konfijten*, *passen*, *rooien*, *taelgen*, *tenten*, *termijnen*, *sommen* en hun dubbelvormen. Wat *poseren* betreft, zo blijkt uit de enige plaats waar het voorkomt (*Rek. d. Buurkerk*, p. 213) niet wat het aldaar beduidt; in de betekenis »zitten voor een portret" is het natuurlik te scheiden van *poozen*.

En eindelik, het verschil in datum (en voor een deel, in vorm) bewijst dat *faersen* en *farceren*, *kwijten* en *quitteren*, *restoren* en *restaureren*, *vormen* en *formeren* onafhankelik van elkaar zijn overgenomen.

D. WERKWOORDEN, DIE VAN ANDERE VORMEN VAN HET FRANSE WERKWOORD ZIJN AFGELEID.

Ik noem in de eerste plaats *paveien*. Dit kan komen noch van fr. *paver*, dat *paven* zou hebben gegeven, noch van het subst. *pavei*, dat in het Frans (*pavé*) eerst in de 16de eeuw voorkomt. Daar het, in de oude teksten, bijna uitsluitend in de vertaling van *sale pavee* dienst doet, mogen wij veronderstellen dat het van het fr. deelw. *pavé* komt, waaraan het volkomen beantwoordt. Het verl. dw. *geplaveit* heeft dus bij ons bestaan vóór de andere vormen.

Ook *conterfeiten* beschouwt men algemeen als ontleend aan het fr. deelwoord [1]), maar in het *Mnl. Wk.* vindt men een andere verklaring. Het noemt *contrefaire* als etymon van dit werkwoord, doch erkent dat »het daarvan niet rechtstreeks kan afkomen". Het veronderstelt »dat het een afleiding is van het bnw. *conterfeit* . . . of van een tot heden in het Mnl. niet gevonden znw.

1) Vgl Ten Brink, *Chaucers Sprache*, p. 105.

Digitized by Google

conterfeit, dat in het Mhd. en Hd. gevonden wordt"... Evenwel, dat van zulk een algemeen gebruikt werkwoord het grondwoord bij ons niet zou voorkomen, is niet waarschijnlik; en dat het adjektivum ter verklaring zou kunnen dienen, moet ik ontkennen: het komt éénmaal voor, in de 15de eeuw, terwijl het werkwoord reeds bij Maerlant te vinden is.

En toch begrijp ik dat prof. Verdam er tegen op heeft gezien het werkwoord zo maar van het franse deelwoord af te leiden. Immers, wil zulk een verklaring afdoende zijn, dan moet men ook aantonen dat werkelik het franse deelwoord het vaakst voorkwam in de teksten die vertaald werden, zoals wij dat hierboven voor *pavei* hebben gedaan en zoals ook zeker is van vormen als *gefretteleert*, *geclaveelt*, waarnaast men eigenlik ten onrechte infinitiva als *fretteleren* enz. onderstelt. De vraag is dan echter hoe men wèl de *t* moet verklaren; immers *plaveien*, *laveien* bewijzen dat tegen de uitspraak *-eien* geen bezwaar bestaat, zodat bij ons, evenals in het Mnd., *conterfeien* te verwachten was.

Dat de *t* zou zijn ingevoegd om de hiaat op te heffen, is onmogelik; daarvoor gebruiken wij altijd *d* (*kastijden*, *balgide*, enz.). Dat de *t* epenteties achter de stam zou zijn gevoegd — men weet hoe talrik de voorbeelden van dat verschijnsel zijn in onze vreemde en eigen woorden — is evenmin aan te nemen, daar de stam van het franse ww. hier nooit als een geïsoleerd woord heeft bestaan. Evenmin is te vergelijken de vorm *greiten* naast *greien*, die Kiliaen terecht als één beschouwt [1]); immers *greiten* is een zeer jonge vorm, gemaakt zonder twijfel van *greit* (Kil. *greyte*), dat een pikardiese vorm van fr. *gré* is (mnl. *grei*).

Dezelfde zwarigheid als met *conterfeiten* heeft men met (*her*)*polijten* (*Rek. d. Gr.*, III, 158), fr. *polir*; *friten* 1, fr. *frire* [2]); *konfijten* 3.

---

1) Vgl. *Mnl. Wk.*, s. v. *greten*. Verband tusschen *greiten* „placere" en *greten* „irritare" is onwaarschijnlik; èn vorm èn betekenis zijn verschillend.

2) *Friten* kan niet van *frijt* komen, zoals het *Mnl. Wk.* voorstelt, daar dit subst. zeer jong is (Kiliaen), en blijkbaar een, in het Nederlands of in het Frans gevormd, verbaal subst. is; in het Frans komt *frite* eerst in de 17de eeuw voor.

Digitized by Google

Tenzij men kan bewijzen dat deze werkwoorden vooral in vaste uitdrukkingen in de vorm van het verleden deelwoord zijn overgenomen, zou ik in alle, evenals in *conterfeiten*, de *t* willen toeschrijven in de eerste plaats aan de invloed van de vormen van het franse werkwoord waarin achter de stam een *t* voorkomt, dus niet alleen het verleden deelwoord, maar vooral de 3e persoon enkelv. van het Praesens; en in de twede plaats aan de afgeleide woordgroepen die in het Frans een *t* hebben en ook door ons zijn overgenomen (*feiture*, *feituren*, *feitijs*; *friture* enz.).

Oktober, 1902. SALVERDA DE GRAVE.

HET BREE.

Het bree is het samengetrokken, zwak verbogen, zelfstandig gebruikte onzijdige bijvoegelijke naamwoord breed, en beteekent uitgestrektheid, gebied. Het beduidt dus ongeveer het zelfde als de vrouwelijke woorden breede (*Woordenboek der Ned. taal*, III, 1191, 4, en KAREL STALLAERT, *Glossarium*, 282) en breedte (*Woordenboek*, III, 1197, B). In vorming staat »het bree" gelijk met »het diep" in namen als het Hollandsch diep, het Marsdiep, en met »het nauw" voor een zeestraat. STARING (4, 42) gebruikte eens „het Breed" als dichterlijke benaming van het Kanaal:

> Getuige er van dat woelig Breed,
> dat Neêrland scheidt van Albion.

Ook vergelijke men den plaatsnaam »het Breed", b. v. van een buurt bij Hoorn en van een zandbank vóór Duinkerken (*Woordenboek*, III, 1169, beneden).

Voor de eerste maal vond ik »het bree" gebruikt in een oktrooi van keizer Karel van 21 Januari 1554 [1]), waarbij hij den burgemeesters, schepenen en raad van de stad Den Briel, en breedsten geërfden, schouten en schepenen, en inwonenden

Digitized by Google

van het land van Voorne konsenteerde, den 20en penning te heffen „over 't bree van allen vronen, vrije landen ende cosbaer landen, gelegen in onsen voirsz. lande van Voirne ende dependentiën van dyen".

Nog eens komt het woord voor in een oktrooi van de staten van Holland van 25 April 1608 [1]) voor baljuw en opperdijkgraaf, breedste geërfden, schouten en schepenen van het land van Voorne, het eiland van Overflakkee, onder Voorne ressorteerende, en Goeree met Westvoorne. Dezen hadden te kennen gegeven, »hoe dat den voorsz. lande van oudts ende al vóór 't beginsel deser oorlooge es belast geweest met verscheyden renten, die sij, supplianten, althoos bijzonder betaelt hebben, omme welcke jaerlijcxe betalinge te doen, over den voorsz. lande, soowel ten laste van de ingesetenen als tappers, es geheven geweest op elcke tonne swaer bier vier stuvers ende een halve. Ende alsoo d' voorsz. impositie noyt sooveel heeft connen uuytbrengen als d' voorsz. renten jaerlijcx sijn bedragende, soo es het cort van dien ende het restant van den ontfangen particulier van den voorsz. lande ommegeslagen over 't bree, te weeten over Voorne, Flacqué ende Westvoorne, opte gemeettaelen".

Een gebied onder Middelharnis, bestaande uit een polder en deelen van andere polders, droeg ook den naam van »het Bree". De staten van Zuidholland besloten 15 Juli 1890, „op te heffen de gemeenschap genaamd *het Bree* tusschen den polder *het Oudeland van Middelharnis* en de deelen van de indijkingen *Oostmoer* en de *Lieve-Vrouwepolder* die van ouds grond van *Middelharnis* waren" [2]).

PETER VAN MEURS.

---

1) Staat der aanwinsten, achter het verslag van het rijksarchief te 's-Gravenhage in 1901.

2) Afgekondigd bij besluit van Gedeputeerde staten van 10 November 1890 n°. 18 (Buitengewoon provinciaal blad n°. 181).

Digitized by Google

POLVERDUIC (boven, blz. 240).

Ook mijne aandacht was gevallen op de in dezelfde aflevering van ons Tijdschrift in soortgelijk verband voorkomende, bijna gelijkluidende, doch raadselachtige woorden *perduic* (»Ick sal tavont rijsenbrij eten met perduic daer in", boven, blz. 161) en *polverduyc* (»amandelkens sucade targye eykens lombaerts mit polverduyc oversayt", blz. 99). Vergelijkt men den laatsten regel met een anderen op blz. 97 (»amandelen zucaet tergye eyeren lombaerts mit poyere dick gespraeyt"), dan blijkt hieruit, wat trouwens niet twijfelachtig was, dat met *polverduyc* eveneens een »poyer" bedoeld is [1]). En dat *perduic* een schrijffout (meer, nl. een werkelijk bestaande, verkorte vorm kan het immers kwalijk zijn) is voor *polverduic*, schijnt mij evenmin twijfelachtig [2]), indien ten minste dit laatste voor redelijke verklaring vatbaar is. Welnu, *polverduic* doet aanstonds denken aan een fr. *poudre de —*. En inderdaad vindt men bij Godefroy (Compl.): »*Poldre de duc*, préparation faite de cannelle et de sucre blanc, dont on usait après le repas en guise de fortifiant", met aanhalingen uit Eust. Deschamps, Paré en eenige ambtelijke stukken van 1422 en 1525; nagenoeg dezelfde omschrijving staat te lezen bij Littré. Het behoorde dus onder de kruiderijen [3]) van het nagerecht, het »banketwerk", om met De Brune sr. te spreken; en in dergelijk verband wordt het ook in de beide bovenstaande plaatsen gebezigd; trouwens rijstebrij wordt nog

1) Is *poyere dick* temet ook een verschrijving voor *poyerduik* = *polverduyc*? Noodig is 't natuurlijk niet.

2) Het stuk schijnt een vrij slordig afschrift te zijn. Zie b. v. blz. 157, r. 8 (l.. *l*uchtmenging, of: *v*uchtmenging?), r. 29 (l.: over*l*eden); 165, 12 (l.: ondoe*n*lijck), 25 (l.: mette *dieren en* (*met*) *God* stemmen?); 166, 8 (l.: sy is *my*, noch ick u).

3) Zie over dergelijke kruiderijen (»polvers") b. v. S. Mulier Fz, Schetsen uit de Middeleeuwen, 49.

Digitized by Google

heden met de genoemde ingrediënten »oversayt". In het Koockboeck van 1599, in het Ned. Wdb. meermalen aangehaald, heb ik het woord echter niet gevonden. Maar Chomel (2279*a*) kent nog »Hertoogen-Poeder (Poudre du Duc)" als een fijn poeder, bestaande uit witte suiker, notemuskaet en kaneel.

Utrecht, December 1902. J. W. MULLER.

ONVISCH; OMVISCH.

In Dl. XIX, blz. 235—'6 van dit *Tijdschrift* heeft Dr. J. Verdam het woord *onvisch* besproken en sedert is het daar gezegde in Dl. V, 1516 van het *Mnl. Wdb.* op *Onvisch* in hoofdzaak door hem herhaald. Het woord wordt aldaar omschreven als *geringe visch*, *visch van weinig waarde;* daarnaast wordt vermeld, dat »thans, merkwaardig genoeg, o. a. te Katwijk, *onvisch* genoemd (wordt) *fijne visch*, als *tong*, *tarbot*". Inderdaad is deze tegenstrijdigheid merkwaardig, doch ik geloof dat zij slechts in schijn bestaat, wanneer men in eenige bijzonderheden nagaat wat onze visschers verstaan door *onvisch* of *omvisch* (dit is de nu meest voorkomende vorm), en het dan geoorloofd acht de gevonden beteekenis ook voor den zestiend'-eeuwschen term aan te nemen, wat alsnog — de weinige en niet overduidelijke plaatsen [1]) in aanmerking genomen — misschien te gewaagd is. Hoe dit zij, het hangt bij den hedendaagschen visscherman niet van de hoedanigheid of de handelswaarde af, of hij zekere visschen als *onvisch* (*omvisch*) beschouwt, maar van de omstandigheid, dat die visschen niet behooren tot de vischsoort voor wier vangst de »reis" bestemd is of in welker vangst zijne broodwinning bestaat. Derhalve is de term *on-* of *omvisch* niet een naam voor enkele bepaalde vischsoorten

---

1) Bij Overvoorde en Joosting, *Gilden v. Utrecht*, II, 176: *Verclaeringe gemaect opten offslach* (enz.), a°. 1524.

Digitized by Google

en slechts bij toeval dikwijls van toepassing op sommige »fijnere" visschen; hij beteekent: al wat men vangt behalve de visch waar 't om te doen is; »*bij*visch", maar die dikwijls eene aardige bij*verdienste* oplevert, ja bij sommige visschersbedrijven (de weervisscherij) de onkosten geheel of gedeeltelijk goedmaakt. Voor de schrobnetvisschers, die schol en scharren met bestemming voor de drogerijen »dood" plegen aan te brengen, is het b.v. de schol van de laatste twee dagen (bunschol) en voorts de tarbot, griet en tong op welke men, bij goede gelegenheid, gedurende de thuisreis van het buitenlek, onderweg nog heeft gevischt, welke dus levend — als *versche visch*, *krimpvisch* — wordt aangebracht en aan den wal zoo dra mogelijk — nog voor de »droogvisch" — wordt afgeslagen. Men spreekt (of sprak; want het woord raakt aldaar in onbruik) te Scheveningen dus b.v. van eene vangst van (zooveel) manden schol »en nog al mooi onvischjes". De beugvisschers (van Vlaardingen), die uitgaan hoofdzakelijk om gezouten kabeljauw aan te brengen, bestempelen de gullen, bolk enz. die zij buitendien gevangen hebben als *omvisch*; en bij de weervisscherij op de Schelde, welker doel is de vangst van haring en ansjovis, vormen rog, elft, tong, geep, bot, zalm en steur, ook zeedonderpadden en kreeften soms, de *omvisch*. Eene Katwijksche vischvrouw, door mij nader ondervraagd, noemde (tegenover schol, scharren, schelvisch en kabeljauw) tarbot, griet en tong als *onvisch* [1]).

De volgende plaats uit eene Friesche volksschets (*De oplossing*) door G. F. Haspels, in *Onze Eeuw* I, 517, heeft den schijn van voor eene opvatting als: waardelooze visch (»katvisch") te pleiten. De visscher in dat stuk verwacht aal (paling) in zijn fuiken,

1) Ik dank de genoemde, en vele nadere bijzonderheden aan vriendelijke mededeelingen, in Januari 1901, van de heeren J. M. Bottemanne, thans te IJmuiden (vroeger te Bergen op Zoom); H. Dirkzwager, te Maassluis; Dr. P. P. C. Hoek, destijds aan Den Helder; A. Hoogendijk, te Vlaardingen; A. Hoogenraad, te Scheveningen. Voorts zie men: *N. Rotterd. Courant* van 7 Juli 1893, 1ste Blad B, en b.v. het *Jaarverslag omtrent den toestand der Visscherijen op de Schelde en Zeeuwsche Stroomen over het jaar* 1899, blz. 41.

Digitized by Google

doch vindt ze uitsluitend met *onvisch* gevuld; het is zijn wrevel daarover die in dit verband aan den naam eene verachtelijke beteekenis geeft. Trouwens, ook baars wordt er onder begrepen, en die pleegt men niet voor katvisch te rekenen. »Nu geen »aaltje te bekennen! En groot geklapper en geratel, gedans, »gespartel en gespring in de fuik..., maar allemaal onvisch!... »spierinkjes... baarsjes... voorntjes en bliekjes... postjes... — »allemaal bewaarschoolgoedje" (*t. a. pl.*).

Voor het verstaan van het woord geeft de meer nauwkeurige kennis aangaande zijne beteekenis, naar 't mij voorkomt, nog geen voldoende aanwijzing. Men zal wel met de verklaring van *onvisch* (*omvisch* is natuurlijk een jonger vorm) moeten wachten tot de artikelen uit de Utrechtsche *Verclaeringe opten offslach* begrijpelijker zijn geworden [1]), of tot andere, duidelijker sprekende, oude plaatsen zullen zijn aan het licht gekomen.

Leiden. A. BEETS.

1) In art. I is sprake van *levende visch*, die van 7 tot 8 uur moet worden afgeslagen; art. 2 en 3 bepalen dat de afslag van de *onvisch* om 8 uur moet plaats hebben, enz.

Digitized by Google

Digitized by Google

To avoid fine, this book should be returned on
or before the date last stamped below

10M—4-39

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 012 537 192

439.305
T568

Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letter-
kunde. 1901-1902.
560363

DATE NAME DATE

560363

10M—6-

Digitized by Google

Digitized by Google